

NAMN och BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

102 · 2014

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖR
SVANTE STRANDBERG

REDAKTIONSSEKRETERARE
STAFFAN FRIDELL

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND, LENNART
ELMEVIK, LARS HULDÉN, BENT JØRGENSEN, STAFFAN NYSTRÖM,
TOM SCHMIDT, SVAVAR SIGMUNDSSON, INGE SÆRHEIM

With English summaries

Årg. 102 · 2014

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
SWEDISH SCIENCE PRESS
UPPSALA

Utgivet med bidrag från
Nordiska publiceringskommittén för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas även
vetenskapliga granskare utanför redaktionen.

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Printed in Sweden 2015
Textgruppen i Uppsala AB

Innehåll

<i>Andersson, Thorsten</i> : Nordiska distriktsbeteckningar i gammal tid	5
<i>Bengtsson, Kristina</i> : Den första treriksgränsen och stenen »a Suntru asi»	149
<i>Brylla, Eva & Strandberg, Svante</i> : Allan Rostvik 22/3 1930–16/5 2014	175
<i>Edlund, Lars-Erik</i> : Sigurd Fries 22/4 1924–24/6 2013	167
<i>Elmevik, Lennart</i> : Vad betyder ortnamnselementet <i>-stad</i> ? Ett inlägg i en lång debatt	41
<i>Fridell, Staffan</i> : Sydsvenska ortnamnsproblem	91
<i>Jørgensen, Bent</i> : Musse Stilunder	77
<i>Larsson, Mats G. & Fridell, Staffan</i> : Roden och jarlen	51
<i>Melefors, Evert</i> : Røsten i Grebo – ett sägenomspunnet gårdnamn	103
<i>Nordisk namnforskning 2013</i>	187
<i>Sigmundsson, Svavar</i> : Hurð og hurðarbak i västnordiska ortnamn	69
— Þórhallur Vilmundarson 29/3 1924–27/11 2013	183
<i>Strandberg, Svante</i> : Gun Widmark 31/7 1920–26/10 2013	179
<i>Særheim, Inge</i> : Side, Kråke og Mula. Teig- og naturnamn som er utvikla av oblik kasusform	83
<i>Vidberg, Maria</i> : Oanpassade lån är också lån – gatunamn som lånenamn i Helsingfors	123

Smärre bidrag

<i>Andersson, Thorsten</i> : Biskopsvaden i Skänninge	211
<i>Elmevik, Lennart</i> : Fsv. <i>Gøtavi</i> , <i>Gøtalunda</i> och <i>Gøtala</i>	214
— Några tankar om ortnamnselementen <i>-vin</i> och <i>-lösa</i>	217
<i>Fridell, Staffan</i> : Ortnamnsvariation i tal och skrift	221
<i>Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig</i> : Fra <i>Leangasi</i> til <i>Kalvehave</i> via <i>Skåningehavn</i> . Onomastisk opklaring af et eksotisk stednavnebelæg	223
<i>Lundqvist, Björn</i> : Om Kirunas meänkieliska ortnamn	226
<i>Strandberg, Svante</i> : Sjönamnet <i>Kedjen</i> i Västmanland	229
— <i>Skillinge</i> i Litslena	232
<i>Særheim, Inge</i> : Namnekontinuitet og eigedomsgrenser – eit døme frå Kvinesdal (Vest-Agder)	235
<i>Vikstrand, Per</i> : <i>Skædhvi</i> , <i>Svedvi</i> och <i>Nedervi</i>	238

Recensioner

<i>Binamn</i> . Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand (2012). Rec. av Emilia Aldrin	241
<i>Dräger, Kathrin</i> : Familiennamen aus dem Rufnamen <i>Nikolaus</i> in Deutschland (2013). Rec. av Guðrún Kvaran	243
<i>The Gudme/Gudhem phenomenon</i> . Papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA). Schleswig, April 26 th and 27 th , 2010. Ed. by Oliver Grimm & Alexandra Pesch (2011). Rec. av Per Vikstrand	245

<i>Hakulinen, Kerkko & Paikkala, Sirkka</i> : Pariisista Papukajannokkaan. Suomenkieliset ulkomaiden paikannimet ja niiden vieraskieliset vastineet (2013). Rec. av Björn Lundqvist	248
<i>Hållans Stenholm, Ann-Mari</i> : Fornminnen. Det förflutnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen (2013). Rec. av Torun Zachrisson	250
<i>Lundbladh, Carl-Erik & Reiz, Ingrid</i> : Blekingska dialektord (2013). Rec. av Mathias Strandberg	256
<i>Det medeltida Sverige 2. Södermanland 3. Jönåkers härad. Nyköpings stad.</i> [Av] Kaj Janzon (2013). Rec. av Svante Strandberg	257
<i>Målblomar til Margit</i> . Veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen den 9. juni 2013. Red. av Tom Schmidt (2013). Rec. av Elin Pihl	258
<i>Names and identities</i> . Eds.: Botolv Helleland, Christian-Emil Ore & Solveig Wikstrøm (2012). Rec. av Vibeke Dalberg & Rob Rentenaar	260
<i>Namn i stadsmiljö</i> . Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011 red. av Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson (2013). Rec. av Carina Johansson	262
<i>Namn på stort och smått</i> . Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torensjö & Mats Wahlberg (2012). Rec. av Birgit Eggert	264
<i>Pihl, Elin</i> : Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar (2014). Rec. av Inge Særheim	268
<i>Reitzenstein, Wolf-Armin Frhr. v.</i> : Lexikon schwäbischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Bayerisch-Schwaben (2013). Rec. av Svante Strandberg	272
<i>Röjder, Catarina</i> : Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 19. Ortnamnen i Tanums härad 1. Bebyggelsenamn (2013). Rec. av Staffan Fridell & Mathias Strandberg	274
<i>Senmedeltida kopparutvinning i Ätvidaberg speglad i räkenskaper från 1500-talets början</i> . Utg. av Evert Melefors (2013) Rec. av Svante Strandberg	277
<i>Språken, tiden, rummet</i> . Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013. Studier red. av Daniel Andersson & Susanne Haugen (2013). Rec. av Staffan Fridell	278
<i>Sveriges medeltida personnamn</i> . Häfte 16. Iohan – Iordan. Sp. 1–160 (2011). Rec. av Linnea Gustafsson	279
<i>Æbelholt Klosters Brevbog</i> . Med dansk oversættelse, indledninger og noter. Udg. af Finn Erik Kramer, Ivan Boserup, Bent Christensen, Bent Jørgensen, Chr. Gorm Tortzen & Susanne Vogt (2013). Rec. av Per-Axel Wiktorsson	280
Författarna i denna årgång	285
Insänd litteratur	287
Förkortningar	291
Ortnamnsregister 2013–2014	293

Nordiska distriktsbeteckningar i gammal tid

Av Thorsten Andersson

Namn och bygd 102 (2014), 5–40.

Thorsten Andersson, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Scandinavian terms for districts in early times.

Abstract

Scandinavian terms for districts in prehistoric and medieval times are mainly associated with different facets of the organisation of society: the *thing* assembly, military organisation, the judicial system, taxation, religion and administration in general. A small number of district designations are loanwords. The author systematically reviews the terminology in these different fields, and examines how the connection with the areas of society concerned is expressed.

Keywords: district designations, district names, Scandinavia, Old Danish, Old Icelandic, Old Norwegian, Old Swedish, *thing* assembly, military organisation, judicial system, taxation, religion, administration, ship levies, OSw. *leþunger*, OWScand. *leidangr*, OSw. *hund*, *hundare*, *skiplagh*, *Svethiudh*, *þing(s)lagh*, ONorw. *Þrændaløg*, OWScand. *sókn*, *þing*, Eng. *Danelaw*, *wapentake*.

1. Inledning

Löften blir inte alltid infriade. Detta gäller också i vetenskapens värld. Därom vittnar t.ex. talrika »akademiska ettor», alltså doktorsavhandlingar av vilka bara del 1 utkommit. Utlovade uppsatser kan också stanna vid löften. På den sjunde nordiska namnforskarkongressen i Sandefjord i Norge i augusti 1976 höll jag ett föredrag med titeln Olika typer av nordiska distriktsbeteckningar i gammal tid. Det trycktes inte i handlingarna från kongressen i NoB 66 (1978). I stället meddelar Botolv Helleland (1978 s. 61) i sin kongressrapport: »Thorsten Anderssons inlegg var ein del av eit større arbeid som han ynskte å trykkja samla i eit seinare nr. av NoB.» Till denna tilltänkta publikation hänvisar jag också i ett par framställningar från slutet på 1970-talet och från 1980-talet (Andersson i förord till Westberg 1978 s. 6, Andersson 1979 s. 115 n. 137, 1987 s. 137 n. 65). Det är riktigt att jag tänkte arbeta vidare med bidraget, och så skedde också, men någon publicering i NoB följde inte. Däremot har jag i olika sammanhang haft stor nytta av min undersökning, inte minst för mitt medarbetarskap i RGA och då särskilt i artikeln *Verwaltungsbezirke im Norden* (Andersson 2006b), som utgör en komprimerad sammanfattning av mitt svenska manuskript.

Distrikt står i motsats till naturligt framvuxna bygder av olika omfattning. De ingår i något slags organisation för bestämda samhällseliga funktioner. Distrikt är i sig ett territoriellt begrepp, men i vissa fall avser här anförda termer snarare ett personellt begrepp, och detta behöver inte alltid ha lett till territoriell manifestation. Sådana fall är den fornsvenska termen *gærþ* (avsnitt 5) och den fornisländska termen *goðorð* (avsnitt 6). Den komplikation som ligger i denna distinktion beaktas inte närmare i den här uppsatsen.

Den gamla nordiska distriktsterminologin har huvudsakligen sitt ursprung i beteckningar hämtade ur olika samhällsområden. Vid sidan därav föreligger en liten karakteristisk grupp bestående av olika bygdebeteckningar, som alltså apterats till distriktsbeteckningar. Så t.ex. konkurrerar det specifikt nordiska ordet *bygd* med fda. *sys(æ)l* f. på Jylland (avsnitt 7) och fsv. *grænd* f. 'grannelag' med lånordet *skiri* n. i Västergötland (avsnitt 8). En nyligen i en festskrift publicerad uppsats om nämnda termgrupp (Andersson 2012; om *bygd* och *grænd* s. 19 f.) återgår på ett avsnitt i föredraget från 1976. Uppsatsen är avsevärt utförligare än motsvarande parti i RGA-artikeln (Andersson 2006b s. 268 f.).¹ Det bör ha sitt intresse att också huvuddelen av det ursprungliga föredraget i koncentrerad, omarbetad och uppdaterad form görs tillgänglig. Det sker i denna uppsats, ett alltför sent infriande av löftet från 1976.

Syftet är att – i princip ovanför bynivå – komma åt strukturen i nordisk distriktsterminologi i gammal tid, och med gammal tid avses här förhistorisk tid och medeltid. Vid sidan av den lilla gruppen bygdebeteckningar, som tagits i bruk för att beteckna distrikt, rör det sig då om termer som härrör ur olika samhällsområden. Primärt gäller det därvid att hänföra distriktstermerna till det område där de hör hemma (avsnitt 2–7). Vidare gäller det att i de enskilda fallen undersöka hur tillhörigheten till respektive samhällssektor uttrycks (avsnitt 9). Detta är det dubbla syftet med denna studie. Många av termerna förekommer i ortnamn, dock långt ifrån alla.

Till grund för framställningen ligger excerpering av Carl Gustaf Styffes arbete Skandinavien under unionstiden (1911) och av KL 1–21 (1956–77). Materialet har kompletterats ur facklitteraturen. En och annan distriktsterm kan sannolikt läggas till, men de olika typerna av distriktsbeteckningar täcker enligt min erfarenhet väl in det nordiska materialet. Några få distriktsbeteckningar har inlånats till Norden, från eller via andra germanska språk. Det vid excerperingen framkomna materialet har granskats mot gängse ordböcker och

¹ Genomgången 2012 inleds med en hänvisning till *hærad* och *fylke* såsom »[a]llmänt kända – och erkända – exempel» på bygdebeteckningar som tagits i bruk som distriktsbeteckningar (s. 18). Beträffande *hærad* ligger här ett avståndstagande från en av Erik Brate (1893, 1906) föreslagna etymologi, enligt vilken *hærad* skall vara besläktat med ty. *Heirat* och ursprungligen betyda 'hem, familj'. Brates etymologi förespråkas ännu av Gordon Albøge (i DS 21, 1991, s. 57 f.) och nämns som en möjlighet av Stefan Brink (2008 s. 16). Se härtill Andersson 1992b s. 185 med n. 4.

i förekommande fall mot tidigare litteratur.² Framställningen har i huvudsak översiktlig karaktär. Endast några av distriktstermerna har underkastats närmare analys, vilket lett till specialundersökningar, publicerade på annat håll, till vilka i förekommande fall hänvisas.

De gamla nordiska distriktsbeteckningarna kan hänföras till följande samhällsområden: ting, krigsväsen (enkannerligen sjökrigsväsen), rättsväsen, skatteväsen, religion, vartill kommer några termer som mer allmänt kan hänföras till förvaltning (jfr B. Jørgensen 1980).

2. Ting

Tinget intar i det nordiska och överhuvudtaget germanska samhället en fundamental plats såsom forum för gemensamma överläggningar. Tinget är därmed överordnat krigsväsen, rättsväsen och skatteväsen, och under den förkristna tiden hörde också kulturen nära samman med tinget. Särskilt kopplingen mellan ting och rättsväsen är under nordisk medeltid påtaglig. Tinget har helt naturligt satt djupa spår i distriksterminologin. Själva ordet *ting*, fvn. *þing* n. med motsvarigheter i de andra germanska språken, intar därvid en central plats.

Ordet *ting* står för själva tingsförhandlingen, men dess betydelseomfång utvidgas lätt till att också omfatta tingsplatsen och tingsmenigheten och sedan tingslaget, tingsdistriktet. I Norden var Gotland indelat i ting, svarande mot det svenska fastlandets härad och hundaren (Andersson 1988 s. 66 med hänv.). På Island är *þing* känt i betydelsen 'tingslag' och *þing*-indeling betygad (Fritzner 3 s. 1020 s.v. *þing* 3, Andersson 1988 s. 66 med hänv., Sigmundsson 2003 s. 12 ff.). Fisl. *þing* är vidare det tidigast brukade ordet för 'kyrksocken' på Island, använt i pluralis, eftersom det syftade på pastorat med två eller flera församlingar med var sin kyrka (Andersson 1988 s. 66, 1992a s. 118).

Ett annat fornvästnordiskt ord för tingslag är *þinghá* f. (Hertzberg s. 740, Fritzner 3 s. 1021 f., Indrebø 1937b). Ordet *há* f. (urn. **hawō*) är endast känt i denna sammansättning (Fritzner 1 s. 673), men det därmed sammanhörande verbet *heyja* (urn. **hawjan*) 'sätta i Gang, istandbringe' (Fritzner 1 s. 811) är välkänt (de Vries 1962 s. 199 s.v. há 1, 226 s.v. heyja, Torp 1973–74 s. 8), bl.a. i förbindelsen *heyja þing* 'hålla ting'. *Þinghá* har liksom *þing* från början avsett tinget, men det är i fornvästnordiska texter och ortnamn bara känt som distriktsbeteckning (Indrebø 1937b, Sigmundsson 2003 s. 12, 19).

Ett ovanligt ord för tingsplats är fvn. *þingmark* n. Dess skilda betydelser visar vägen till distriktsbeteckning: 1) 'Gräns som adskiller Tingsted fra dets

² För svenska distriktsbeteckningar kan hänvisas till en bibliografi av Bertil Westberg (1978).

Omgivelser', 2) 'Tingstedet selv indenfor denne Grændse', 3) 'det til et Ting hørende Distrikt' (Fritzner 3 s. 1023).

I tingsammanskomsten har också den engelska från Norden lånade distriktsbeteckningen *wapentake*, feng. *wāpen(ge)tæc* n. (Clark Hall 1962 s. 394), sin upprinnelse; den härrör från Danelagen, där under lång tid dansk rätt varit rådande. *Wapentake* förekommer i Danelagen med samma innebörd som eng. *hundred* (Anderson 1934 s. XXI ff., 1939 s. 217, Hofmann 1955 s. 154 f., 182, Smith 1956 s. 229, Andersson 2006a s. 68). Det nordiska ordet, fda. *wapnatak* n. (Lund s. 161, Schlyter s. 689 f., B. Jørgensen 1980 s. 22), fvn. *vápnatak* n. (Fritzner 3 s. 864 s.v. *vápnatak* 3), avser ett moment i tingsförhandlingarna, nämligen den bekräftelse som tingsfolket visade genom att lyfta sina vapen eller slå dem mot varandra. En sådan germansk sed beskrivs redan av Tacitus i hans *Germania* från slutet av första århundradet e. Kr. (kap. 11). Om ett yttrande på tinget gillas av tingsmännen, slår de spjuten mot varandra (»sin placuit, frameas concutunt»; Tac. Germ. s. 201 med kommentar s. 211).³ Över betydelsen 'ting' har *wapentake* antagit betydelsen 'tingslag'. Denna territoriella betydelse är inte känd från Norden utan endast från Danelagen.

Delvis synonymt med *ting* är ordet *mot*, fsv. *mot* n. 'möte, sammanträffande, sammankomst' (Schlyter s. 444 s.v. *mot* 2, Sdw 2 s. 60), bl.a. i sammansättningen fsv. *byamot* 'sammankomst af en stads invånare (svarande mot *þing* på landet)' (Schlyter s. 103, Kj. Å. Modéer 1974 sp. 341), fvn. *bæjarmót* (Andersen 1974 sp. 348, 350). I territoriell betydelse är ordet *mot* känt från det medeltida Ölands indelning i Norra och Södra motet (DMS 4:3 s. 27, 29, 32 ff., SOKa 7 s. 24 f.).

Det allmänt nordiska ordet *socken* 'kyrksocken', fsv. *sokn* med motsvarigheter i de andra nordiska språken, är från början ett verbalabstrakt med betydelsen 'sökande'. Det har av allt att döma liknande ursprung som *þing* och *mot*. Det kan återföras på en förhistorisk, ur 'sammankomst' utvecklad distriktsbetydelse, som bl.a. kommer till uttryck i fvn. *þingsókn* f. 'tingslag', ett ord som uppenbarligen har förhistoriska rötter. Se här till närmare Andersson 1988 s. 65 ff., 1991 s. 144 f., 1992a samt Fellows-Jensen 2000.^{3a}

³ Tacitus uppgift att de församlade slår spjut (*framea* f.) mot varandra har en motsvarighet i en langobardisk rättsterm, *gairéthinx*, vars förled betyder just 'spjut'. Termen brukas om juridisk bekräftelse; en rättsuppteckning konfirmeras »per gairéthinx secundum ritus gentis nostrae», dvs. genom *gairéthinx* enligt vårt folks sed. (Dilcher 2006 s. 419 ff.; citat s. 424.) Se vidare Fruscione 2006 s. 534 f., Modzelewski 2006.

^{3a} Först efter läsning av första korrektur på denna uppsats observerade jag ett färskt inlägg om det nordiska ordet *socken* 'kyrksocken' av Stefan Brink, Early ecclesiastical organization of Scandinavia, especially Sweden, i: Medieval Christianity in the North. New studies. Ed. by Kirsí Salonen, Kurt Villads Jensen & Torstein Jørgensen. Turnhout 2013 (*Acta Scandinavica*), s. 23–39. Brink argumenterar för en hypotes att *socken* i betydelsen 'socken' är lån från engelskan. Ett problem är att feng. *sōcn* inte uppvisar betydelsen 'socken (parish)'. Hithörande problem analyseras sakkunnigt av Gillian Fellows-Jensen (2000). Jfr Concluding remarks av Patrick Geary i nämnda samlingsvolym s. 267.

En äldre, icke-kristen innebörd av fvn. *sókn* kommer vidare till uttryck i fno. *lògsókn* f. 'lagmanns embete og embetsdistrikt' (Fritzner 4 s. 234; se avsnitt 4) och i namnet *Frostupingssókn* 'Frostating lagsogn, lagdømme' (Fritzner 4 s. 111).

Vid sidan av simplex *sókn* 'kyrksocken' förekommer sammansättningen fvn. *kirkjusókn* (Fritzner 2 s. 287 f.), fsv. *kirkiosokn* (Sdw 1 s. 654, Thors 1957 s. 88). Fvn. *kirkjusókn* uppvisar vid sidan av betydelsen 'Kirkesogn, Menighet, Distrikt som tilhører en Kirke' också en abstrakt innebörd, 'Kirkesøgning, Kirkebesøg', med aktualisering av den ursprungliga betydelsen hos *sókn* (se också Andersson 1992a s. 117).⁴ Som synonym till fsv. *sokn* uppträder *sokning* f., känt genom ett belägg från Finland 1483 (Sdw suppl. s. 779). Detta ord ansluter sig till verbet *sockna* 'söka' i finlandssvensk dialekt (Vendell 1904–07 s. 904 s.v. sockna 2).

Två distriktstermer med rötter i tinget betecknar primärt ett kollektiv, en samfällighet som hade gemensamt ting. Välkänd är termen *tingslag*, fsv. *ping(s)lagh* n. (Sdw 2 s. 705, 1318 f., Sdw suppl. s. 934, Hafström 1974a). Mera exklusivt är det synonyma fsv. *pingunøte* (*pinga-*) n. (Schlyter s. 749, Olson 1916 s. 80), som förekommer i två fornsvenska landskapslagar. Detta ord är en kollektivbildning med suffixet *-ia-* till en sammansättning motsvarande fvn. *pingunautr* m. 'en af dem som høre til samme Tinglag' (Fritzner 3 s. 1023); jfr fsv. *skipnøte* n. (avsnitt 3).

Till tinget skall kanske också knytas en distriktsbeteckning som förekommer i Dalalagen och Västmannalagen (jfr Andersson 2010c s. 18 n. 5), nämligen fsv. *brofiol/brofiæl* f., som här »synes [...] betyda fjärdedelen af ett härad l. tingslag» (Schlyter s. 92). Det har föreslagits att denna term egentligen syftar på tingsstock eller tingsbänk (Holmbäck & Wessén 1936: Dalalagen s. 112 n. 42, Västmannalagen s. 175 n. 5).

3. Krigsväsen

Krigsberedskapen spelar en central roll för nordisk distriktsterminologi. Den präglas framför allt just av krigsväsendet. Utifrån de geografiska betingelserna råder då nästan total dominans för sjökrig, dels försvar av den egna kusten, dels krigståg mot andra områden. Det gäller alltså terminologi knuten till den nordiska ledungen, fsv. *lepunger* m., fvn. *leiðangr* m., ett ord med om-

⁴ I fornvästnordiskan föreligger vidare sammansättningen *kirknasókn* (Fritzner 4 s. 194). Endast ett belägg – med betydelsen 'kyrkobesök' – anförs, ur en isländsk saga (Íslendinga sögur 2 s. 380), med läsarten *kirkju-*. Formen *kirknasókn* (med förled i gen. plur.) får kanske betraktas som tillfälligt.

stridd etymologi (Holm 1991 s. 516 ff., 620 ff., D. G. E. Williams 1997, T. K. Nilsson 1999 s. 49 ff.).

Helt naturligt står skeppet och – med dagens svenska terminologi – skeppslaget i centrum inom ledungsterminologin. Välkända är de båda skeppslagsbeteckningarna fno. *skipreiða* f. och fsv. *skiplagh* n. Den norska termen avser primärt utrustning av skepp, med betydelseövergång till 'Distrikt hvis Bønder tilsammen have at holde og udruste et Ledingsskib' (Fritzner 3 s. 341; se också Hertzberg s. 575 och vidare Bjørkvik 1970). Jfr fda. *skiprethæ* 'skibsstyr, -udrustning' (JL ordb. s. 332), som dock enligt Bent Jørgensen (1980 s. 20) snarare är maskulinum än femininum, svarande mot fvn. *skip(s)reiði* m. 'skibsstyr, skibsinventarium' (Hertzberg s. 575), 'hvad der hører til et Skib som dets Inventarium' (Fritzner 3 s. 341). Ett försök att spåra en mot fno. *skipreiða* svarande term på danskt område (Dalberg & Kousgård Sørensen 1979 s. 63) får med Bent Jørgensen (1980 s. 20 f., 92) avvisas.

Den vanligaste termen för skeppslag är i fornsvenskan *skiplagh* n.,⁵ med varianten *skiplæghi* n., en neutral -ia-avledning (Schlyter s. 559, Sdw 2 s. 373). *Skiplagh* har samma efterled som fsv. *þing(s)lagh* (avsnitt 2); termen avser en samfällighet med kollektivt ansvar. Här skall erinras om att fsv. *skiplagh* också kan syfta på ett kollektiv som inte har med ledungen att göra. Såsom Sölve Göransson (2003, 2012 s. 59) övertygande visar, skall ett omdiskuterat uttryck i Magnus Ladulås Ölandsstadga 1281, »collegium dictum skiplagh», inte sammanhållas med skeppslagsindelning på Öland utan med beskattning av kompanjonskap inom handelssjöfarten. Göransson (s. 106) kan hänvisa till Sdw suppl. (s. 730 s.v. *skiplagh* 2) med betydelseuppgiften 'personer som gemensamt äger el. befraktar ett fartyg'. Här framträder en ursprunglig betydelse av *skip-lagh*, avseende ett kollektiv med gemensamt ansvar för ett skepp. Den i fornsvenskan dominerande ledungsbetydelsen innebär en specialisering av ordet.

Efter skepps-beteckningen fsv. *snækkia* f. 'krigsskepp' (Schlyter s. 582), bl.a. i sammansättningen *hæradssnækkia* 'krigsskepp som utrustas af ett härad på gemensam bekostnad' (Sdw 1 s. 559), kunde ett skeppslag också benämnas *snækkiolagh* n. (Sdw 2 s. 450, Sdw suppl. s. 777). En ovanligare synonym till *skiplagh* är det i Hälsingelagen förekommande *skipnøte* n. (Schlyter s. 560), en kollektivavledning av samma slag som *þingunøte* (avsnitt 2); det betyder från början 'personer hörande till samma skepp el. som gemensamt utrusta ett skepp' (Olson 1916 s. 80). I Hälsingelagen förekommer som skeppslagsbeteckning också simplex *skip* n. (Schlyter s. 558 s.v. *skip* 3), som alltså här metonymiskt står för 'distrikt som utrustar ett skepp'.

⁵ I Södermannalagen förekommer vid sidan av det vanliga *skiplagh* även varianten *skipalagh* (med plural förled). Se glossariet (SdmL s. 291).

Forndansk synonym till fno. *skipreiða* och fsv. *skiplagh* är *skipan* (*skipæn*) f. Det så benämnda distriktet beskrivs av den danske rättshistorikern Poul Johs. Jørgensen (1947 s. 254) på detta sätt: »Med Henblik paa Ledingsbyrdens Fordeling var Riget inddelt i Skipæn (*skipæn*, Ordning, af *skipæ*, ordne, lat. *navigium*). Et Skipæn var et Distrikt, som skulde stille et Skib med Udrustning, Mandskab og Proviant.» *Skipan* förklaras här som bildat till verbet *skipa* 'ordna', som ett verbalabstrakt av vanlig typ, men distriktsbetydelsen visar samtidigt klar anknytning till ordet *skepp*, fda. *skip* n., alldeles som *navigium* anknyter till lat. *navis* 'skepp' (Dalberg & Kousgård Sørensen 1979 s. 63, B. Jørgensen 1980 s. 19 f., Varenius 1998 s. 86 f.). Distriktstermen har en motsvarighet i *skipan* f. i en svensk runinskrift från början av 1000-talet. Enligt inskriften förgicks en man ute på sjön *med alla skipan* 'med hela skeppsman-skapet' (U 349, Wessén 1970 sp. 542; Peterson 1994 s. 60 och Salberger 1995 s. 18 återger *skipan* något mer allmänt med 'skeppsutrustning, skeppsman-skap'). Runbelägget *skipan* har en direkt motsvarighet i fvn. *skipan* f. 'Besætning paa Fartøi, Mandskab' (Fritzner 3 s. 338 s.v. *skipan* 6).

Det närmare förhållandet mellan de tre fornnordiska orden *skip*, *skipa* och *skipan* har varit föremål för diskussion. Subst. *skip* 'skepp' och verbet *skipa* 'ordna' brukar hänföras till samma indoeuropeiska rot med betydelsen 'klyva' (se t.ex. Hellquist 1948 s. 933 s.v. *skepp*, 937 s.v. *skipa*, Pokorny 1959 s. 922, SAOB S 3773 s.v. *skepp*¹, S 4127 s.v. *skipa*²). Elias Wessén (1970) argumenterar – liksom tidigare Sven Tunberg (1944 s. 298 f. n. 3) – däremot för ett direkt samband mellan *skip* och *skipa*. Verbet *skipa* är enligt Wesséns mening avlett av subst. *skip*, med en antagen betydelseutveckling 'utrusta ett skepp (med manskap och varor), göra det i ordning för färd' → 'ordna, stadga, inrätta'.⁶ Redan Alexander Jóhannesson (1956 s. 815) ansätter betydelsen 'ein schiff ausrüsten' som den ursprungliga för verbet *skipa*. En bekräftelse på sitt antagande ser Wessén (a.st.) i det fornfranska, från germanskan lånade verbet *esquiper* 'utrusta ett skepp' och det därtill bildade fra. *équipage*, »äldst 'skeppsmanskap, utrustning'» (jfr Hellquist 1948 s. 176 s.v. *ekipage*, Gamillscheg 1969 s. 386 s.v. *équipage*). Lånordet i franskan bekräftar onekligen hög ålder för anknytningen till *skepp* men är inte avgörande för den av Wessén förespråkade etymologin av verbet *skipa*. Dettas anknytning till *skepp* kan förklaras på annat sätt.

H. S. Falk & Alf Torp (1910–11 s. 992 s.v. *skip*, 993 s.v. *skifte*) räknar med två verb, dels fvn. *skipa* 'ein schiff mit besatzung und anderem zubehör versehen, ein schiff ausrüsten', en avledning av fvn. *skip* 'skepp', dels fvn. *skipa* 'anordnen, bestimmen, ordnen, instand setzen, zuerteilen, schaffen, platz

⁶ Det är påfallande att Wessén i sin etymologiska ordbok (1973 s. 398 s.v. *skepa* sig, 399 s.v. *skipa*) inte tar upp sitt etymologiförslag.

anweisen, verändern', en bildning till den ovannämnda roten med betydelsen 'klyva', ur vilken *skip* härleds.⁷ Antagandet av två nordiska verb *skipa* som alternativ till den av Wessén förordade etymologin synes emellertid knappast nödvändigt. Det är fullt tänkbart att verbet *skipa* 'ordna' och ett därtill bildat *skipan* sekundärt har anknutits till subst. *skip* 'skepp', vilket antas redan av Erland Hjærne (1947 s. 53 f. n. 64). Detta är kanske den mest sannolika förklaringen till runbelägget *skipan* och den danska distriktsbeteckningen *skipan*, men den frågan behöver här inte ytterligare dryftas. Sambandet mellan *skipan* och *skepp* känns under alla omständigheter betryggande.

Vid sidan av *skipan* är ett motsvarande verbalabstrakt, fda. *skipilse* (*skipælsæ*), känt genom ortnamn på Jylland, *Biskops-* och *Kongsskibelse* (VJb 2 s. 50, DS 12 s. 22, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979 s. 63, B. Jørgensen 1980 s. 19 f.; jfr Kalkar 1 s. 206 s.v. bispskibelse, Kalkar 1, Tillæg og rettelser s. 34 s.v. bis[ko]psskibelse, Kalkar 2 s. 588 s.v. konningskibelse, 3 s. 784 s.v. skibels[e] 2). Möjligen föreligger en med *skipilse* synonym bildning i ett bebyggelsenamn *Skibing*, betygat på två ställen på Jylland, som kan vara avlett antingen av verbet fda. *skipa* eller av subst. fda. *skip* (DS 12 s. 106 f., Dalberg & Kousgård Sørensen 1979 s. 63, B. Jørgensen 1980 s. 19, 2003 s. 164).

Djupa spår har ledungsterminologin satt i Svethiudh, det förhistoriska rike som med Uppland som centrum också omfattade de båda andra Mälardalslandskapen, Södermanland och Västmanland (Andersson 2004, 2005a s. 58 f., 2005b). Den för dessa landskap kännetecknande hundaresindelningen, svarande mot den danska och götiska häradsindelningen, har av allt att döma sitt ursprung i sjökrigsorganisationen. Jag kan här hänvisa till tidigare framställningar av mig, en utförlig studie (Andersson 1979), följd av sammanfattningar (Andersson 1982, 2000a; se vidare Andersson 1999, 2010b, 2013 och jfr avsnitt 10).

Ordet *hundare* är tidigast belagt på en av Jarlabankestenarna i Uppland från 1000-talet (Andersson 1973). Äldre är varianten *hund*, tidigt betygad i de uppländska folklandsnamnen, *Attundaland*, *Fjädrundaland* och *Tiundaland*. Två av dessa, *Fjädrundaland* och *Tiundaland*, är belagda i en gränsbeskrivning från mitten av 1000-talet. Denna är visserligen omdiskuterad (se Andersson 2004 s. 8 med hänv.), men belägget på den yngre termen *hundare* visar ändå att hund-institutionen har hög ålder; den sträcker sig åtminstone tillbaka till tidig vikingatid men kan också vara ännu äldre (se härtill Strauch 2001 s. 186 med hänv.; jfr B. Ambrosiani 2001 s. 103).

⁷ Här skall också nämnas ett yngre nordiskt *skipa* 'föra (gods el. manskap) in i el. på fartyg, inskeppa, föra om bord, lasta' (Sdw 2 s. 370), som återförs på lågtyskt inflytande (se närmare Ljunggren 1947 s. 10 ff., Sdw suppl. s. 729; jfr SAOB S 3823 s.v. skeppa'). Det samspel mellan inhemskt *skipa* och lågtysk påverkan som kan antas är inte närmare utrett. Se härtill Ljunggren (1947 s. 13 f.), särskilt beträffande fvn. *skipa e-u upp* 'losse, føre Ladningen paa Land fra Fartøiet' (Fritzner 3 s. 336 s.v. skipa 10; jfr Torp 1919 s. 596 s.v. skipa 1, de Vries 1962 s. 493 s.v. skipa 3).

Distriktsbeteckningen *hund* återgår på det germanska räkneordet **hunda-* n. 'hundra' (Andersson 1979 s. 100, 1982 s. 54, 2000a s. 235). Den yngre formen *hundare* n. förklaras som en sammansättning av *hund* och en neutral efterledsform, germ. **haria-* n., av ordet *här*, germ. **harjaz* m. (Andersson 1979 s. 104, 1982 s. 55, 2000a s. 235). Båda termerna kan återges med 'styrka på hundra man, hundraskara', och det kollektiv som därmed avses kan knytas till ledungen. Ett hund-distrikt skulle ställa upp med eller förfogade över hundra vapenföra män (100 eller – utgående från duodecimalt hundratal – 120). Denna tolkning av *hund* och *hundare* får nu anses tämligen allmänt godtagen.

Hund-organisationen är knuten till Svethiudh-riket. Hund-distrikten utgör basen för bildandet av de tre folklanden, som inte utgör några naturliga bygdegropper utan ingår i en organisation av Uppland, som sannolikt är det ursprungliga Svethiudh, en organisation som förutsätter en överhet över i varje fall Uppland (Andersson 2004, 2005a s. 59). Så långt förefaller rekonstruktionen av ett tidigt svearike tämligen säker. Däremot kan vi på språklig väg inte närmare komma åt rötterna till hund-indelningen. Det synes snarast sannolikt att en till Svethiudh knuten indelning har sitt ursprung i stormäns och bygdehövdingars följn (fvn. *lið*, fsv. *liþ* n.; Schlyter s. 398, Fritzner 2 s. 499 f.). Särskilt skall här fästas uppmärksamhet på den i en uppländsk runinskrift (U 347–348) belagda sammansättningen *skiplið*: **an · ati bo · i þorsulmi · ok · i rolstam · [s]kiblip**. En bonde i Torsholma, Lifstæinn, har ägt *skiplið* i Rolsta. Inskriften är ristad på en klippvägg i de båda bebyggelsernas närhet. Bonden i Torsholma har alltså förfogat över ett skeppsfölje, ett »skeppslag», i en grannbebyggelse (Andræ 1960 s. 69, Varenius 1998⁸ s. 88 f., 169 ff.). Det i runinskriften belagda *skiplið* har en motsvarighet i fvn. *skipalið* 'Krigsfolk, Mandskab som er ombord paa et Skib' (Fritzner 3 s. 337), ett ord som av allt att döma också är belagt i en södermanländsk runinskrift (Salberger 1995).

Stormännens betydelse för ledungen har framförts från historiskt håll (Andræ 1960 s. 64 ff., 84, Lindkvist 1993, 2013), och jag har också gett uttryck för denna uppfattning (Andersson 1979 s. 119, 1982 s. 56, 2000a s. 237), och härtill ansluter sig rättshistorikern Dieter Strauch (2001 s. 180) i sin diskussion om ledungen i Norden. Jfr att *tuna* med syftning på administrativ centralort också kan ha sitt ursprung i organisationen av stormäns följn, innan termen togs i bruk inom rikets förvaltning (Andersson under utg.). Jfr vidare nedan om fno. *liði*.

En distriktsindelning efter maritim prestation ter sig nästan självskriven i

⁸ Runinskriftens text ligger till grund för titeln på Björn Varenius doktorsavhandling, Han ägde bo och skeppslid (1998). – Efterleden *lid* i titeln *skeppslid* är arkaiserande. En nusvensk form hade varit *led*; jfr fsv. *liþ* n. 'öppning i gårdsgård (jämfte tillhörande stängsel)' (Sdw suppl. s. 456; = fvn. *hlið* n.), nsv. *led* n.

det skärgårdslandskap som det gamla Svethiudh länge utgjorde, beläget vid den havsvik som var en föregångare till Mälaren. Svearna karakteriseras redan av Tacitus vid slutet av första århundradet e. Kr. som ett sjöfararfolk, vars *civitates* (varom se Andersson 2004 s. 6) är mäktiga inte bara genom män och vapen utan också genom flottor (»praeter viros armaque classibus valent»; Tac. Germ. kap. 44, s. 493). Det kan inte vara en tillfällighet att svearna praktiserade en indelning byggd på skepp och manskap (jfr Hafström 1949a s. 11 ff., Andersson 1979 s. 112 ff., 1982 s. 62 ff., 2000a s. 236 ff., Kuhn 1991 s. 80). Detta tillåter emellertid självfallet ingen slutsats om hund-organisationens ålder (Strauch 2001 s. 186; jfr Hafström 1949a s. 127). Tacitus karaktäristik av svearna bildar endast en självklar bakgrund till Svethiudhs hundindelning.

Tolkningen av *hund* och *hundare* såsom ytterst avseende manskap inom ledningen bekräftas av beteckningar för mindre distrikt inom denna organisation, vilka syftar på bemanningen av skeppen. Ledungsdistriktet är intimt knutet till skeppet; med en klassisk formulering av Erland Hjärne (1929 s. 102) är ledungsdistriktets indelning »ledningsskeppets konstruktion, utfälld över det rustande bygdelaget». Hjärnes forskning är överhuvudtaget av central betydelse för vår kännedom om nordisk ledungsterminologi (se vidare Hjärne 1947 och det postuma verket 1979–81).

Den minsta ledungsenheten i det forna Svethiudh är *hamna* f., ett ord med den ursprungliga betydelsen 'årband', metonymiskt använt om skeppets rodare och sedan med distriktsbetydelse: 'distrikt som är skyldigt att i krigstid uppställa en man' (Sdw 1 s. 458, Hafström 1961). *Hamna* förekommer i Sve- rige förutom i svealagarna (se Schlyter s. 259) också i Östgöotalagen (ÖgL s. 288; se vidare Sdw 1 s. 458 f.).⁹ Den danska motsvarigheten, fda. *hafna* (-æ), har samma användning som *hamna*: 'læg af bønder, som i fællesskab skulde stille en mand i leding' (JL ordb. s. 265 s.v. haffnæ 2, Rasmussen 1961).¹⁰ Vid sidan av *hafnæ* förekommer i forndanskan också sammansättningen *hafnælag* (< *hafnolagh*; JL ordb. s. 265), som betecknar det kollektiv som har ansvar för hamnan. En svensk motsvarighet, *hamnelag*, är belagd 1543 (Hjärne 1947 s. 6). I fornnorskan förekommer det med *hamna* 'årband' synonyma (och nära besläktade) *hamla* f. också i ledungssammanhang. Det betecknar

⁹ Sdw suppl. (s. 282) uppför en form *hamn* vid sidan av *hamna*. Det rör sig här sannolikt om en urspårad form med sekundär anknytning till *hamn* i annan betydelse (jfr Ljunggren 1944 s. 82 f.). Stefan Söderlind (1963 s. 390 ff.) bedömer *hamn(a)* i det nysvenska uttrycket »hå och hamn(a)» (jfr n. 11) på annat sätt. – Enligt Söderlinds mening förekommer distriktsbeteckningen *hamna* överhuvudtaget inte inom Östgöotalagens giltighetsområde; ordet tillskrivs annan betydelse. Hans resonemang utgår emellertid från varianten *hamn*, varför det inte kan tillmätas vitsord. Jfr Lundberg 1952 s. 125 f.

¹⁰ En medelnederländsk distriktsbeteckning, *hevene*, har förklarats som lån från fda. *hafna* (Tack 1938 s. 150 ff., Askeberg 1944 s. 6 n. 1, Tunberg 1944 s. 299, Hald 1959 sp. 644).

roddarens plats på skeppet men har i Norge inte, såsom Björn Varenius (1998 s. 78 f., 82) menar, övergått till distriktsbeteckning (Björkvik 1961).

Som synonymer till distriktsbeteckningen *hamna* men med mera begränsad utbredning förekommer i fornsvenskan: *ar* f., samma ord som nsv. *åra*, i Upplandslagen (Schlyter s. 32) och *har* m., ett ord, nsv. *hå*, som egentligen betyder 'årtull', bl.a. i Hälsingelagen och Östgötalagen (Schlyter s. 264, Sdw suppl. s. 288).¹¹

Ett vapen kan också metonymiskt brukas för en man. Ordet *sköld* har i Hälsingland övergått till distriktsterm. En indelning i sköldar – eller *sköllar*, en term som brukar användas i denna specialbetydelse – är känd först från 1530-talets räkenskaper men sträcker sig otvivelaktigt tillbaka till medeltiden. Som betydelse anges 'kameral enhet bestående av sex fullsuttna män' (SAOB S 6088 s.v. sköld³). *Sköld* betecknade gärdelag, som landskapets skatt var fördelad på (Jansson 1971); ett gärdelag var en samfällighet som gemensamt svarede för en viss gärd, utskyld (SAOB G 1616). Från början bör *sköld* liksom *hamna* och dess synonymer ha avsett ett distrikt – eller en grupp – med militär funktion. SAOB (S 6088) uttrycker det så: »sannol. beror benämningen på att urspr. ett visst antal bönder ss. krigstjänstskyldighet skulle uppställa o. utrusta en (sköldbeväpnad) soldat» (se vidare S. Brink i Hälsinglands äldsta skattelängd s. 145 f., 151 f., Andersson 2010a s. 38 f.; jfr Mogren 2000 s. 126 ff.). Intressant nog saknas här explicit anknytning till sjökrigstjänst.

Klart samband med hundaresinstitutionen visar distriktsbeteckningen *tolft*, fsv. *tolft*, *tolpt* f., analogisk biform vid sidan av *tylft*, *tylpt* f. (Olson 1916 s. 329), med grundbetydelsen 'antal av tolv' (Sdw 2 s. 663, 1316, Sdw suppl. s. 907; märk titeln på ett arbete av Erland Hjärne, *Tolft och hundare*, som utgör kap. 3 i Hjärne 1979–81 1). Någon tolftindelning är inte längre levande under medeltiden, men ortnamn och ordet fsv. *tolftakirkia* i Upplandslagen (Hafström 1974b) samt vissa bestämmelser i den medeltida Trøghbolagh (Lundberg 1952 s. 190 ff.) vittnar om en sådan indelning under förhistorisk tid. I ledungssammanhang står *tolft* för 'tolv man'. Ett med denna term bildat sockennamn, fsv. *Frøstolpt* (i dag *Frøsthult*), har ett gudanamn i förleden, vilket tyder på hög ålder (SOL s. 82). Sockennamnet är emellertid inget stöd för att den kristna socknen med Gerhard Hafström (1949b s. 57 ff.; jfr Hafström 1949a kap. 4) skulle kunna återföras på den till ledungen knutna tolften (så Varenius 1998 s. 57 med missvisande hänvisning till Andersson & Göransson 1982 s. 6; se Andersson 1988 s. 77 f.).

Medan distrikten med ansvar för den enskilde ledungsmannen i Sverige och Danmark grundar sig på metonymiska personbeteckningar såsom fsv. *hamna*,

¹¹ Fornsvenska belägg i uttrycket »hå och hamn(a)» (jfr n. 9) inom Östgötalagens giltighetsområde tolkas på annat sätt av Stefan Söderlind (1963 s. 390 ff.).

fda. *hafna*, syftar fno. *liði* m. i Norge på ledungsmannen som medlem av ett *lið*, ett följe (*liði* m. *an*-stamsbildning till *lið* n.). Fno. *liði* har från början betydelsen 'Person, Mand som er i ens Følge, hører til ens *lið*' (Fritzner 2 s. 505 s.v. *liði* 1), 'følgesvend; en, der ledsager en anden for at staa ham bi' (Hertzberg s. 402). Innebörden har sedan specialiserats till att brukas »især om den aktive deltager i ledingsudfærden, 'mandskab'» (Hertzberg s. 402, Bjørkvik 1965). Vi har här uppenbarligen att göra med en förskjutning i ordets användning, från att avse män i stormannaföljen till att beteckna män knutna till ledungen. Detta kan ses som en bekräftelse på stormännens ovan framhållna betydelse för ledungens utveckling. Alldeles som *hamna* har personbeteckningen *liði* övergått till distriktsterm, med betydelsen 'en vis Landsinddeling i Norge bestaaende af eller indeholdende de *bæir*, som tilsammen stillede en Mand, naar der udbødes *leiðangr*' (Fritzner 2 s. 505 s.v. *liði* 2), 'kreds af gaarde inden et skiprede, der er fælles om at stille og udruste en mand til ledingsudfærden' (Hertzberg s. 402).

En fornnorsk distriktsterm inom ledungen, *manngerð* f., är sammansatt med *gerð* f., ett ord som i fornnorskt lagspråk används »om utreidsler [...] og plikter som låg på almugen» (Bjørkvik 1960; om *gerð* se vidare avsnitt 5). *Manngerð* betyder både 'Udredelse af en Mand i Leding' och 'Distrikt som har at udrede en Mand' (Fritzner 2 s. 641, Bjørkvik 1966).

Som synonym till fno. *skipreiða* uppträder fno. *skipsýsla* f. (Fritzner 3 s. 342), med *sýsla* snarast i en allmän betydelse, ungefär 'distrikt' (se avsnitt 7 och 9), en uppfattning som stämmer väl överens med Jan Ragnar Haglands (2013) analys av *skipsýsla* i jämförelse med *skipreiða*.

4. Rättsväsen

Rättsväsendet är nära förknippat med tinget, som bl.a. tjänade som domstol (avsnitt 2). Andra termer har entydigt sina rötter inom rättsväsendet. De utgör en karakteristisk grupp bland nordiska distriktsbeteckningar.

I Norge har ordet *lag*, fvn. *løg* n. plur., vid sidan av sin egentliga betydelse kommit att beteckna de områden där en viss lag gäller: 'retssamfund; landsdel, der hører ind under en og samme rets- og thingordning; lagdømme' (Hertzberg s. 419 s.v. *løg* 2). Namnen på de olika fornnorska landskapslagarna, *Borgarþingsløg*, *Eiðsifþingsløg* (*Heiðsævisløg*), *Frostþingsløg*, *Gulaþingsløg*, brukas också om de respektive lagdömena (NorrO s. 83, 124 [254], 184, 229). Därtill kommer *Steigarþingsløg*, namn på ett distrikt som hör till Steigarþing, lagtinget för Hålogaland med namn efter gården Steigen (NorrO s. 594; jfr Fritzner 4 s. 346; se närmare Frostatingslova s. XX f.).

Ordet *løg* 'lag' ligger också till grund för fno. *Þrændaløg*, nno. *Trøndelag*,

avseende tröndernas lagområde, ett namn som sträcker sig tillbaka till tiden före vikingatiden (Frostatingslova s. XII ff.). *Brændaløg* är ett namn av annat slag än *Frostupingsløg*, namnet på den efter tingsplatsen Frosta benämnda lagen och dess giltighetsområde (se härtill närmare Frostatingslova sist a.st.). Det ingår i motsats till *Frostupingsløg* inte i någon lagdömesindelning utan avser helt allmänt tröndernas lagområde. En invändning av Per-Axel Wiktorsson (2012 s. 328) mot att tolka *løg* i *Brændaløg* som 'lagområde' bortfaller därmed. Ett annat välkänt exempel på *lag* om lagområde är *Danelagen* i England, eng. *Danelaw*, feng. *Denalagu*, vars efterled är det från nordiskan lånade feng. *lagu* f. (< n. plur.; Clark Hall 1962 s. 84, 210, Hofmann 1955 s. 152 ff., 185 f.).

Ursprung i lagen har också fda. *biærk*, nda. *birk* n., som betecknar dels staden som jurisdiktionsområde, dels distrikt på landet, som också låg utanför häradsrätten (Lund s. 15, Kalkar 1 s. 211 f., Schledermann 1974). Till grund för distriktsbeteckningen *biærk* ligger den medeltida stadsrätten, Bjärköarätten (fsv. *biærkøarætter*, fvn. *bjarkeyjarréttr* m.); förleden i rättens namn antas traditionellt syfta på Björkö (Birka) (Wessén 1956 sp. 657 f., Böttcher 1978 s. 55, Strauch 2011 s. 166, 514 f.). Den forndanska formen *biærkeræt* har felaktigt uppfattats som 'rätt för *biærk*', och ur *biærkeræt* har *biærk* utlösts som distriktsbeteckning (Wessén 1923 s. 138 ff., 1956 sp. 655, Andersson 2006a s. 65 f.).¹² Fda. *biærk* syftar alltså primärt på staden som jurisdiktionsområde, men det har sekundärt överförts till andra distrikt, som också låg utanför häradsindelningen, distrikt som var knutna till kyrkan eller adelsgods (Meyer 1956, B. Jørgensen 1980 s. 22 f., Lerdam 2004, Svensson 2007 s. 202 f., 2012, Strauch 2011 s. 332).

Som beteckning på en stads jurisdiktionsområde brukas också fda. *byfrith* (*byfred*). Detta ord avser, i motsats till *løg*, från början inte själva lagen utan den frid, med skärpta straff för vissa brott, som rådde inom stadsområdet. Sekundärt betecknar ordet »det geografiske område, indenfor hvilket de skærpede straffebestemmelser – og stadsretten i det hele taget – var gældende» (Meyer 1957; se vidare Schledermann 1974 sp. 362, Lund s. 20 s.v. by, Schlyter s. 103 s.v. byfred, Kalkar 1 s. 308 s.v. byfrid 3). Det synonymt med *byfrith* i Danmark använda lånordet *wigbelt*, *-belle* har intressant nog liknande ursprung; också mlt. *wikbelde* betecknar primärt den för området ifråga (*wik*) gällande rätten (avsnitt 8).

¹² Ett förslag av Elis Wadstein (1914, 1920 s. 10 ff., 1922 s. 5 f., 1924, 1926 s. 6 ff.) att förklara *biærk* som lån av ett frisiskt ord svarande mot mndl. *berek* 'rechtspraak, rechtsmacht' (1914 s. 93) avvisas eftertryckligt av Elias Wessén (1923 s. 166 ff., 1925 s. 43 ff.). Dennes uppfattning har vunnit bred anslutning (se t.ex. Rooth 1941–42 s. 5 f., Hald 1959 sp. 645, Schledermann 1974 sp. 361, B. Jørgensen 1980 s. 22 f., Strauch 2011 s. 166, 332; jfr dock Kuhn 1949 s. 63 f., Hellström 1971 s. 73 ff., Nes 1977 s. 63, Svensson 2012 s. 402 ff.).

Lagmannens föredragning av lagen på tinget, fvn. *lōgsaga*, fsv. *laghsagha* f., har spelat en central roll i Norden. I Sverige har detta ord fått territoriell betydelse: 'lagsaga, lagmansdöme' (Sdw 1 s. 725, Sdw suppl. s. 442, Hafström 1965).¹³ En synonym i båda användningarna är det ovanligare fsv. *laghskila* f. 'lagmannens ämbetsutöfning att förklara hvad lagen stadgar om förekommande mål', också använt om ifrågavarande område (Schlyter s. 373 f.); efterleden är ett verbalabstrakt till fvn. *skila* 'udrede eller afgjøre en Sag saaledes at Uvished eller Tvivl derved fjernes, hæves' (Fritzner 3 s. 319). Ytterligare en synonym till fsv. *laghsaga* är fno. *lōgsókn* f. 'lagmanns embete og embetsdistrikt' (se avsnitt 2).

Som synonym till fsv. *laghsagha* i territoriell användning brukas i fornsvenskan också *laghmanzdöme* n., som vid sidan av betydelsen 'lagmansdöme, lagmansämbete' uppvisar betydelsen 'lagmansdöme, lagsaga' (Sdw 1 s. 725). Detta ord hör till en karakteristisk grupp termer på fsv. -*döme* n., som betecknar ämbete och ofta, naturligt nog, går över till att avse motsvarande ämbetsdistrikt. Ett annat exempel, vars förled åtminstone under medeltiden närmast är knuten till rättsväsendet, är fsv. *hæradshøfpingadöme*, som av Sdw (1 s. 558) visserligen endast återges med 'häradshöfdingsämbete' men som enligt anförda exempel också uppvisar distriktsbetydelse; Schlyter (s. 307) anger betydelsen 'häradshöfdingdöme, domsaga'.

5. Skatteväsen

Det gamla nordiska samhällets pålagor på folket speglas främst i ledungsterminologin, och i och med att örlogsledungen övergick till skatteledning, följde den gamla terminologin med. Gammalt uppbördsväsen har därför inte satt några djupa spår i nordisk distriktsterminologi. Några spridda termer låter sig dock påvisas.

Fsv. *gærþ* f., som egentligen betyder 'gärning', har bl.a. kommit att brukas i betydelsen 'gärd, utskyld' (Sdw 1 s. 438 s.v. *gærþ* 1 och 3). Utifrån denna användning om ekonomisk prestation har ordet kommit att nyttjas som sammanfattande benämning på de personer som har att fullgöra en viss gärd (Sdw 1 s. 438 s.v. *gærþ* 3, Norborg 1960 sp. 678, 682), men det synes inte vara styrkt i territoriell användning. Däremot är fvn. *gerð* f. 'Udredsel, Præstation, der paahviler en som Pligt' (Fritzner 1 s. 586 s.v. *gerð* 7), som ingår i den fornnorska ledungstermen *mannngerð* (avsnitt 3), åtminstone på väg att även som simplex övergå till distriktsbeteckning (Björkvik 1960).

¹³ Territoriell betydelse är däremot inte styrkt för fvn. *lōgsaga* (Fritzner 2 s. 610, Seip 1927 s. 36 f., NorrO s. 408). Om ett ev. distriktsbetecknande fno. *lōgsogn* f. se Seip a.st., Fritzner 4 s. 234.

Från början av nyare tiden är no. *gjerd* klart styrkt i denna funktion (Indrebø 1936 s. 232 ff.).

Medan *gærþ* inte säger något om vad som skall presteras, framgår detta klart i en från Dalarna belagd senmedeltida distriktsterm, fsv. *bælgher* m. Utifrån betydelsen 'afflådd hud' (Schlyter s. 109) har ordet tagits i bruk för att beteckna distrikt inom socknarna, som skulle leverera ett visst antal skinn. *Bælgher* är i denna överförda betydelse inte upptaget i Sdw eller Sdw suppl. Det har dragits fram av Carl Ivar Ståhle (1941 s. 216 ff.) och anförs också av Gerhard Hafström (1949a s. 179). *Bälg* som distriktsterm har inte fått någon egen artikel i KL men nämns i artikeln om skinnskatt (Yrwing 1970 sp. 538).¹⁴ Motsvarande distrikt kallas i en jordebok från 1539 för *bondelag* (Ståhle 1941 s. 217 f.; för termen se Westberg 1978 s. 13), med fokus förskjutet från skinnprestationen till det ansvariga kollektivet.

Gästning, en speciell ekonomisk prestation, spelade i gammal tid en stor roll. Den speglas dock bara obetydligt i distriktsterminologin. I Finland fanns under medeltiden en underavdelning av en socken som kallades *nattbol* n. Termen synes i denna speciella användning vara belagd först från nysvensk tid (SAOB N 155); Sdw (2 s. 100 f.) upptar *nattabol*, *natbol* endast med den till grund för termen liggande konkreta betydelsen 'ställe hvarest man tillbringar natten, nattqvarter'. Distriktsbeteckningen *nattbol* har uppkommit därigenom att distriktet ifråga »för de präster och klockare, som besökte distriktet för att uppbära sina tillgodohavanden och utföra kyrkl. handlingar, tillhandahöll kvarter och kost för en natt» (Oja 1967; se också Thors 1971).

Gästningen har också gett upphov till en annan term som är känd från Finland, nämligen fsv. *gislalagh* n., som avsåg ett slags distrikt i östra delen av landet (Sdw 1 s. 403). Ordet är endast känt från två källor, Erikskrönikan och Nöteborgs fredsfördrag 1323, och i båda fallen gäller det förhållanden i Karelen. Termen betraktas som en översättning av fi. *kihlakunta*, vars förled i sin tur är ett östersjöfinskt lån från germanskan (Vilkuna 1966–67 s. 4). De båda orden betyder egentligen 'lag (samfällighet) för ställande av gisslan'. Denna allmänna betydelse knyter visserligen inte termen direkt till skatteväsendet, men såsom Kustaa Vilkuna (1960, 1966–67, avsnitt Kihlakunta 'Geisलग', s. 3–20) har utrett, torde gisslan i detta fall ha gällt som säkerhet för skatt, närmare bestämt gästnings- eller matskatt. »Om den begärda trakteringen icke beviljades, dräptes gisslan.» (Vilkuna 1960 sp. 328.) Ett stöd för denna uppfattning av fi. *kihlakunta*, som senare togs i bruk som finsk term för 'härad' (Vilkuna 1960, Oja 1961), och fsv. *gislalagh* ser Vilkuna däri att motsvarande

¹⁴ Redan kort efter mitt föredrag om distriktsbeteckningar 1976 (se avsnitt 1) gjorde mig Karin Calissendorff, Stockholm, uppmärksam på denna artikel av Hugo Yrwing. – Om distriktet bälg se närmare Pallin 1977.

ryska term i Nöteborgsfördraget är *pogost*, som klart pekar på gästningsskatt som upphov till distriktstermen (Vilkuna 1960, 1966–67 s. 11, 1968). Termer av detta slag har flera paralleller österut, t.ex. fi. *pitäjä*, det finska ordet för 'socken', och estn. *vakk* (Vilkuna 1960, 1975).

Sammansättningar med *lag* möter också i de från Finland kända termerna *marklag* n. och *nöt(s)lag* n. *Marklag* är på Åland en beteckning för ett skatteuppbördsdistrikt inom socknen. Ordet, som är belagt först från 1530-talet, avser 'landområde vars bebyggare hade att erlægga ett visst samlat skattebelopp' (SAOB M 326; se vidare Oja 1959, 1966b).¹⁵ Termen *nötslag*, likaså tidigast belagd under 1530-talet (senare även *nötlag*; SAOB N 1298), är betygad från både Åland och det finländska fastlandet. Den betecknar liksom *marklag* ett mindre skattedistrikt (SAOB N 1298 f.). Sitt ursprung har termen däri »att den viktigaste delen av den gemensamma årliga skattetungan i varje n. utgjordes av 1 nöt» (A. Oja hos Hafström 1967 sp. 486; se också Hafström 1967).

En distriktsbeteckning som klart hänför sig till finansförvaltningen är fno. *fēhirzla* f. Detta ord betecknar ett ämbete som i det medeltida Norge utövades av en ämbetsman benämnd *fēhirðir* (-*hirði*) m., en titel som i detta sammanhang kan återges med 'skattmästare'; förleden i titeln är fvn. *fē* n. 'Gods, Eiendom i Alm.' (Fritzner 1 s. 396 s.v. *fē* 2). Det till ämbetsmannatermen bildade *fēhirzla* betyder 'skattmästarämbete', sekundärt 'skattmästardistrikt' (Authén Blom 1959; se vidare Fritzner 1 s. 399).

Den till den kristna socknen knutna termen *giæld* n. 'pastorat', som avser lön till prästen, tas upp i avsnitt 6.

6. Religion

Det är bara en enda nordisk distriktsbeteckning som har rötter i den förkristna nordiska religionen, nämligen det fornisländska ordet för godedöme, *goðorð* n., primärt med betydelsen 'den islandske Godes Værdighed og Myndighed' (Fritzner 1 s. 622). *Goðorð* är bildat till den hedniska prästbeteckningen *goði* m. (Fritzner 1 s. 621), en stamsammansättning med *goði* som förled. Förmodligen har efterleden *orð* i *goðorð* ganska tidigt kommit att uppfattas som suffix, men det är från början subst. *orð* n. 'ord', här i betydelsen 'värdighet' (Jóhannesson 1956 s. 151, Torp 1973–74 s. 38; se närmare Sturtevant 1928–29 s. 158 f.).

¹⁵ Innebörden av *mark* i *marklag* är oviss. Enligt SAOB (M 326, 1942) rör det sig om myntenheten mark, men det framhålls att sambandet inte är fullt klart. Sune Ambrosiani (1948 s. 46) anser – utan motivering – att *mark* »bör sammanhållas med ordets betydelse i skogsmark».

Språkligt sett är förhållandet mellan *goði* och *goðorð* entydigt, men de närmare omständigheterna kring etablerandet av godedömet är omdiskuterade (sammanfattande Lárusson 1960, Ebel 1998; se vidare Ólason 1993, 1998 s. 26 f., Ruthström 1999). Indelningen i godedömen var som bekant inte territoriell utan personell, men såsom framhålls i inledningen (avsnitt 1) spelar denna distinktion i den här framställningen en underordnad roll.

Det grundläggande distriktet i den kristna medeltidskyrkan, socknen, har sina rötter i det förhistoriska samhället. Ordet *socken*, fsv. *sokn* f. osv., hör primärt till den grupp av distriktsbeteckningar som utgår från ting, så också den äldsta fornisländska termen för 'socken', nämligen *þing* n. plur. (avsnitt 2). En ovanlig synonym till fsv. *sokn* är fsv. *soknstadher* m., som väl närmast kan återges med 'sockenområde' (Linde 1951 s. 158 f., Sdw suppl. s. 779).

Andra distriktstermer som hör till den medeltida kyrkan med dess hierarkiska uppbyggnad är talrika. Till de kyrkliga funktionärernas titlar, som naturligen utgörs av lånord, läggs ofta inhemska efterleder för 'myndighet, värdighet' som fsv. *-döme* n., fvn. *-dómr* m., vilka antar territoriell innebörd, t.ex. fsv. *biskopsdöme*, fvn. *biskup(s)dómr*. För Sveriges del framhåller Jan Arvid Hellström (1971 s. 99 ff., 132, 195 ff.) att landskapet övertas som ämbetsområde för biskopen och att stiftet benämns efter världsligt mönster: fsv. *biskopsdöme* bildas med *laghmanzdöme* (avsnitt 7) som förebild. Andra distriktsbeteckningar bildas med nordiska efterleder som betyder 'makt' och 'maktområde', t.ex. fvn. *biskupsríki* n. och *biskupveldi* n. (Fritzner 1 s. 140 f.). En översikt över kyrkliga distriktstermer av nämnda slag ges av Carl-Eric Thors (1957 s. 34 ff.; se vidare Hellström 1971 s. 101). Fvn. *biskupsríki* motsvarar feng. *bisceopríce* och kan i sin helhet vara kalkerat på detta (Thors 1957 s. 50). På Island är också en sammansättning med *-sýsla* f. (se avsnitt 7) belagd: *biskupssýsla*, avseende både ämbete och distrikt (Fritzner 1 s. 141).

Från den fornsvenska periodens slut föreligger det till prästtiteln fsv. *proster* m. (vid sidan av *provaster* m.; Thors 1957 s. 57) bildade *prosteri* n. 'prosteri, kontrakt' (1525), med distriktsinnebörd (Sdw suppl. s. 622, Thors 1957 s. 58).

Fvn. *biskupsstóll* m. betyder inte bara 'bispestol, bispesæde' utan används metonymiskt också »om stiftet» (Hertzberg s. 100; jfr Thors 1957 s. 50).

En speciellt nordisk term är fsv. *giæld* n. 'pastorat', med motsvarighet i forndanskan (Kalkar 2 s. 46 s.v. gjald 3) men inte i fornvästnordiskan (Thors 1957 s. 309, 627). Ordet, som betyder 'betalning, ersättning' och 'inkomster' (Sdw 1 s. 408, Sdw suppl. s. 251 f. s.v. giæld 1 och 4), särskilt 'inkomst av kyrklig befattning' (Thors s. 309), står från början för socknens betalning, underhåll till prästen, dennes lön. Sekundärt har ordet kommit att avse det område, pastoratet, som gav prästen hans inkomst (Thors 1957 s. 309). Synonymt med *giæld* som pastoratsterm uppträder sammansättningarna *kirkiugiæld*, *præstagiæld*, *soknagiæld* (Thors 1957 s. 309).

En enstaka gång är fsv. *kirkiolagh* n. i betydelsen 'församling' betygat från Finland (Sdw suppl. s. 396 s.v. *kirkiolagh* 2).¹⁶ Det är en samfällighetsbeteckning av det slag som vi känner från exv. fsv. *þing(s)lagh* (avsnitt 2), *skiplagh* (avsnitt 3); se avsnitt 9.

Två kyrkliga distriktsbeteckningar, fsv. *kontrakt* och fsv. *stikt*, fda. *stigt* 'stift', är inlånade (avsnitt 8).

7. Förvaltning

En grupp distriktsbeteckningar låter sig inte hänföras till något bestämt samhällsområde utan kan helt allmänt karakteriseras som förvaltningstermer. Tre huvudgrupper kan konstateras: 1) termer som går tillbaka på beteckningar för ämbeten, 2) termer som betecknar kollektiv, samfälligheter, 3) termer som anger avgränsade områden.

De flesta termer som kan återföras på beteckningar för ämbeten är relativt unga; det rör sig om medeltida ämbeten och ämbetsdistrikt. Liksom inom den medeltida kyrkliga förvaltningen förekommer exempel på *-döme* avseende ämbeten och ämbetsdistrikt också inom den världsliga administrationen, här med fornsvenska exempel: *foghatadöme* 'fogdemyndighet, fögderi' (Sdw 1 s. 266, Sdw suppl. s. 166), *laghmanzdöme* 'lagmansdöme, lagsaga' (Sdw 1 s. 725 s.v. *laghmanzdöme* 2), *lænsmansdöme* 'länsmansdöme, länsmans ämbetsområde' (Sdw suppl. s. 480, Oja 1966a), *syslomanzdöme* 'en förvaltares el. inspektors myndighet el. verksamhet; de gårdar öfver hvilka en förvaltare har inseende' (Sdw 2 s. 584).

I ett fall sträcker sig emellertid en beteckning för 'ämbete' och 'ämbetsdistrikt' så långt tillbaka i förhistorisk tid att dess närmare ursprung är oklart, nämligen *syssla* med den starka biformen da. *syssel*: fda. *sys(æ)l* f., *sysla* (-æ), fvn. *sýsla*, fsv. (i ortnamn) *sysla* f.¹⁷ Ordet *syssla* (med den starkt böjda biformen) har med utgångspunkt från den allmänna betydelsen 'syssla, göromål' kommit att beteckna ämbete och ämbetsdistrikt (Hertzberg s. 624). Under medeltiden är sysslo-/sysselindelning känd från Danmark och Norge och enstaka namn belagda från Västsverige (Andersen 1972, Dahlerup 1972, Liedgren 1972). En motsvarande indelning på Island hör till nyare tiden, fr.o.m. 1530-talet (Þorsteinsson 1972, Sigmundsson 2003 s. 13 ff.). Som ortnamns-element är *syssla* vidare känt från tidigare nordiska intresseområden i Balti-

¹⁶ Sdw suppl. (s. 396) anger för *kirkiolagh* »n. pl.», men denna uppgift gäller endast för betydelse 1, 'kyrkolag'.

¹⁷ I fornvästnordiskan har den starka formen, *sýsl* f., endast den allmänna betydelsen 'syssel, arbaid, gjerning, gjeremål' (NorrO s. 620).

kum (bl.a. *Ösel*, fvn. *Eysýsla*; Laur 1990, Andersson 2000b) och kanske i Tyskland, norr om Lübeck (*Süsel*; Vasmer 1932 s. 5, 1933 s. 131, de Vries 1962 s. 574 s.v. *sýsla* 1).

Samma betydelseförskjutning från 'ämbete' ('office') till 'ämbetsdistrikt' som hos *syssla* möter hos feng. *scīr* f. 'district' (med olika specialiseringar; Clark Hall 1962 s. 296), eng. *shire*, men det synes inte finnas något skäl att för det i förhistorisk tid rotade *syssla* räkna med betydelselån (jfr I. Modéer 1947 s. 41, Johansen 1950 s. 95 f., Vilkuna 1966–67 s. 16 f.); däremot har feng. *scīr* lånats in i nordiskan (avsnitt 8). Både *syssla* och *shire* är exempel på distriktsbeteckningar som uppkommit ur ospecialiserade ämbetsbeteckningar, att jämföra med ty. *Amt*, som i Norden är känt som lånord främst i Danmark och Norge och som ju är etymologiskt identiskt med sv. *ämbete* (Hellquist 1948 s. 17 f. s.v. *amt*, 1436 s.v. *ämbete*).

Den dubbla betydelsen av 'syssla, ämbete' och 'ämbetsdistrikt' hos *syssla* var fullt levande under nordisk medeltid. Denna dubbelhet i betydelsen finner vi t.ex. i den fornvästnordiska sammansättningen *biskupssýsla* (avsnitt 6). Genom flitig användning har *syssla* sedan kunnat anta en allmän betydelse 'distrikt', så snarast i fvn. *skipsýsla* (avsnitt 3 och 9).

Ord för samfälligheter av olika slag är välbekanta i nordisk distriktsterminologi. Vanligen anger en förled vad för kollektiv det gäller, t.ex. i fsv. *skiplagh*, *þing(s)lagh* (se avsnitt 9). Undantagsvis kan emellertid även en ospecificerad kollektivterm brukas som distriktsbeteckning. En sådan ligger av allt att döma till grund för den danska distriktsbeteckningen *læg* n. 'en del af et land, lægd', som är betygd alltifrån sen forndansk tid (Kalkar 2 s. 866 s.v. *læg* 3). Kalkar (a.st.) och ODS (13 sp. 324 s.v. V *læg*) anför ett belägg från 1508, *leggh*, som kan normaliseras som fda. *læggh*. ODS (13 sp. 326 s.v. V *læg* 7) anger att *læg* används »om kreds af personer, sammenslutning, der har visse fælles interesser, visse fælles forpligtelser m. m.». Nda. *læg* undanträngs under 1700-talet av *lægd* 'kreds ell. distrikt under udskrivningsvæsenet' (ODS 13 sp. 329 s.v. III *lægd* 2). Subst. *lægd*, en avledning till stammen i verbet *lægga*, betyder egentligen 'sammanläggning, -slutning' (Nielsen 1989 s. 272), och en liknande grundbetydelse synes få antas för *læg* (ODS 13 sp. 324 s.v. V *læg*, Nielsen 1989 s. 272 s.v. II *læg*).

Termer för avgränsade områden har av naturliga skäl inte sällan tagits i bruk som distriktstermer. En sådan term är fsv. *vadhi* m., från början en beteckning för den rågång som i den gamla oskiftade byn före slåttern trampades upp mellan ängstegarna. Som arealterm har *vadhi* särskilt i Östergötland och Småland tagits i bruk för att ange olika slags administrativa områden. Se här- om närmare Andersson 2010c (del 2). Här skall särskilt fästas uppmärksamhet på sammansättningen *stadsvadhi*, som betecknar stadens jurisdiktionsområde, avgränsat från omgivande landsbygd (a.a. kap. 9). Detta är ett viktigt begrepp,

som i det medeltida Norden uttrycks på olika sätt. Från Danmark kan anföras fda. *byfrith* (avsnitt 4) och lånordet *wigbelt*, *-belle* (avsnitt 8). En välkänd forn-norsk synonym är *takmark* n., ett ord för 'gräns' och 'avgränsat område' (Fritzner 3 s. 673: 'Grændse, Grændseskjel, hvad der ligger indenfor samme'). Detta ord används bl.a. om gränserna för en stads mark och om det avgränsade stadsområdet (Hertzberg s. 636, Authén Blom 1974). Vid sidan av *takmark* förekommer fno. *takmerki* n. (*-merki -ia*-avledning av *mark*) i båda betydelserna och vidare det med *mørk* f. sammansatta *takmørk* med enbart areal betydelse (Hertzberg s. 637, Fritzner 3 s. 673, Fritzner 4 s. 369, Authén Blom 1974, NorrO s. 628). Ordet *takmark* avseende stadens gränser är också belagt en gång i fornsvenskan (Schlyter s. 638, Liedgren 1974). Belägget står i de väst-götska texter som tidigare kallades Lydekini excerpter men som nu betraktas som förarbeten till Yngre Västgötalagen (G. B. Nilsson 2012). Ännu en term för stadens jurisdiktionsområde är fsv. *stadsmark* f. (Sdw suppl. s. 794, Liedgren 1974).

Ytterligare ett par distriktstermer låter sig förklaras utgående från avgränsat rum.

Ordet *bol* n., välkänt som gårdsbeteckning, har i Finland under både medeltiden och nyare tiden använts om »skatteuppbördsområden omfattande grupper av byar, som levererade i skatt vissa fastställda prestanda» (Kerkkonen 1957; se vidare Sdw 1 s. 132 s.v. *bol* 5, Oja 1957, 1959). Sambandet mellan *bol* 'gård' och *bol* 'distrikt' synes klart (SAOB B 3779 s.v. *bol* 2 och 7), men hur betydelseförskjutningen närmare har gått till ter sig ovisst (jfr Kerkkonen 1957). En parallell kan påvisas i Danmark, dock på lägre nivå, på bynivå. Fda. *bol* n. används sammanfattande om en grupp gårdar (undantagsvis en enstaka gård) med tillhörande jord inom byn (Rasmussen 1957 sp. 55, Hald 1957 sp. 65).

Två andra distriktsbeteckningar, liksom *bol* kända från Finland, emanerar av allt att döma också ur en grundläggande betydelse 'avgränsat område', nämligen fsv. *tækt* f. och *tækia* f., båda verbalabstrakter till verbet *taka* 'ta' (Olson 1916 s. 480, 425). Fsv. *tækt* är välkänt i betydelsen 'intaga, nyodling', dvs. om ett område som tagits upp på allmänning och inhägnats (Sdw 2 s. 689, Sdw suppl. s. 927 s.v. *tækt* 2, Schlyter s. 659 s.v. *tækt* 2). I Finland uppträder *tækt* också som beteckning på ett skattedistrikt (Oja 1975). Betydelseförskjutningen låter sig väl inte heller i detta fall närmare preciseras, men utgångspunkten är säkerligen den rumsliga avgränsning som ligger i ordet *tækt* (jfr Oja 1975).

Även fsv. *tækia* med samma grundbetydelse, 'tagande', som *tækt* uppträder i Finland, närmare bestämt på Åland, som distriktsbeteckning.¹⁸ Ordet an-

¹⁸ Jfr fsv. *tækiomaþer* m. 'uppbördsman, som på konungens vägnar upptog utskylder' (Schlyter s. 658 s.v. *tækiomaþer* 2).

vänds där som synonym till *nöt(s)lag* (avsnitt 5; Hafström 1967, Oja 1975). Utvecklingen till distriktsterm bör för *tækia* vara parallell med den för *tækt*; *tækia* uppvisar i ortnamn samma betydelse 'intaga, nyodling' som *tækt* (Sdw 2 s. 1318, Sdw suppl. s. 927 s.v. *tækia* 2).

Ett utmärkande drag inom nordisk förvaltning är den aritmetiska indelningen. Alltifrån äldsta tid är indelning efter kvotdelar välkänd i Norden. Det gäller indelning i halvor (hälfter), tredingar, fjärdingar, sjättingar och åttingar.¹⁹ Se t.ex. NorrO: *halfa* f. (s. 239 s.v. *halfa* 1), *þriðjungur* m. (s. 660 s.v. *þriðjungur* 2),²⁰ *fjórdungur* m. (s. 163 s.v. *fjórdungur* 2 och 3), *settingur* m. (s. 527 s.v. *settingur* 2), *áttingur* m. (s. 53 s.v. *áttingur* II). Om tredingar, fjärdingar, sjättingar och åttingar se närmare Hafström & al. 1974, Rasmussen & al. 1959, Björkvik & al. 1970 resp. Dovring 1956 och Fladby 1956. Tudelning av bygder, landskap eller distrikt kan uttryckas med fvn. *halfa* och även med *hlutr* m. 'lott, del', kombinerat med särskiljande bestämmningar, t.ex. *inn nyrðri*, *syðri hlutr* 'norra resp. södra delen' (Styffe 1911 s. 449, Indrebø 1933 s. 124 f., 1937a s. 43, Sandnes 1965 s. 32 ff.). I städerna tillkommer de från lågtyskan lånade termerna fsv. *qvarter* n. och *qvartere* n. 'fjärding, avdelning (av en stad)' (avsnitt 8).

8. Lånord

Den distriktsindelning i Norden som har sina rötter i förhistorisk tid uttrycks, naturligt nog, med inhemska termer. Det medeltida länsväsendet har, lika naturligt, ett lånord som bas, fsv. *læn* n. (Sdw 1 s. 800 s.v. *læn* 2, med motsvarigheter i de andra nordiska språken). Det är lånat från mlt. *lên* (samma ord som sv. *lån*; Hellquist 1948 s. 607, Rosén 1966).

Även en nyhet som den kristna socknen har benämnts i anslutning till gammal inhemsk terminologi (*socken*, fisl. *þing*) (avsnitt 2). Till inlånade kristna ämbets titlar kunde inhemska distriktsbeteckningar lätt skapas, t.ex. fsv. *biskopsdøme* (avsnitt 6). Så småningom vann emellertid två kristna lånord insteg som ersättare för dylika komposita.

I den yngsta fornsvenskan uppträder *stikt* (Sdw 2 s. 504, Sdw suppl. s. 808 s.v. *stikt* 2), som blev det gängse ordet för 'biskopsdöme', och ordet har också lånats in i sen forndanska, *stigt* (Kalkar 4 s. 130 s.v. *stigt* 2). Den kyrkliga specialbetydelsen utgår från en mera allmän betydelse, 'Ordning, Stiftung'

¹⁹ På gårds- och bynivå förekommer dessutom fsv. *fæmtunger* m. 'femtedel; särsk. femtedel af en gård el. af en by' (Sdw 1 s. 369, SOSk 16 s. 28).

²⁰ Fda. *thrithing* har lånats till engelskan. Det föreligger i ortnamnelementet *Riding*, mest bekant genom namnen på de tre huvuddelarna av Yorkshire, *East*, *North* och *West Riding* (Andersson 2006a s. 68).

(Thors 1957 s. 84; jfr för fornsvenskan betydelseuppgifter hos Sdw 2 s. 504, Sdw suppl. s. 808). *Stikt/stigt* är lån från mlt. *sticht(e)* (~ ursprungligare *stift[e]*; Hellquist 1948 s. 1074 s.v. 2 stift, Thors 1957 s. 83 f., Benediktsson & al. 1972). I nydanskan och nysvenskan är *stift* den normala formen (ODS 21 sp. 1237 s.v. III stift, SAOB S 11655 ff. s.v. stift² 3). Vid sidan därav förekommer de föråldrade formerna nda. *stigt*, *stikt* (ODS a.st.), nsv. *stikt* (SAOB S 11725 s.v. stikt 2).

Liksom *biskopsdöme* har fsv. *provastadöme* n. 'prostsyssla, förvaltning af prostsyssla' (Sdw 2 s. 216), belagt som ämbetsbeteckning, under senmedeltiden fått konkurrens, nämligen av det sena, ytterst från latinet härrörande lånordet *kontrakt* 'kontrakt, prosteri', en enstaka gång (1492) belagt som beteckning för ämbetsdistrikt i Finland (Sdw 1 s. 678 f. s.v. kontrakt 2; ordet saknas hos Thors 1957).

Ett lånord dyker också upp vid sidan av den inhemska bildningen fsv. *foghatadöme* n. 'fogdemyndighet, fogderi' (avsnitt 7), nämligen fsv. *foghati* (*foghati* med flera varianter) n. 'fogderi, fogdeämbete, län, område som förvaltas af en fogde' (Sdw 1 s. 266, Sdw suppl. s. 166), fda. *fogeti* n. 'fogedem-bede, det område der har samme foged' (Kalkar 1 s. 582 s.v. fogedi 1), fno. *fægeti* 'Fogderi, Sysselmandsdistrikt' (Fritzner 1 s. 528). Denna distriktsterm är liksom personbeteckningen *fogde* lånad från medellågtyskan. Vid sidan av *foghatadöme* och *foghati* finns i fornsvenskan dessutom ombildningen *fogh-dheri* n. (Sdw 1 s. 377), svarande mot nsv. *fögderi* (SAOB F 2236 f.), vilket växlar med föråldrat *fogderi* (SAOB F 1047, svarande mot nda. *fogderi*, ODS 5 sp. 98 f.). Vokalen *ö* i *fögderi* förklaras som anslutning till fsv. *foghati* (SAOB F 2236).

Till stadsmiljö låter sig två inlånade distriktstermer klart hänföras. Vid sidan av de inhemska *biærk* och *byfrith*, som har rättsligt ursprung (avsnitt 4), uppträder i Danmark också fda. *wigbelt*, *-belle* (Kalkar 4 s. 815 s.v. vi[g]bel-le), som är lånat från mlt. *wikbelde* n. (motsvarande ty. *Weichbild*), en beteckning för *wik*-rätt 'Ortsrecht' och det område inom vilket denna gällde (Schle-dermann 1974 sp. 362, Kluge & Seebold 2011 s. 976 f. s.v. Weichbild, Andersson 2006a s. 67 f.). Förleden i mlt. *wikbelde* är flt. *wik* m. 'Wohnstätte, Dorf, Flecken' (< lat. *vicus* m.), efterleden flt. *bilithi* n. 'Bild', i en äldre betydelse, 'Vorbild, Muster' (Holthausen 1967 s. 7 s.v. bilithi, 87 s.v. wīk, Kluge & Seebold 2011 a.st. och s. 122 s.v. Bild).

Till stadsmiljö hör också fsv. *qvarter(e)* n. 'fjärding, avdelning (av en stad)' (Sdw 2 s. 227 s.v. qvarter 1, Sdw suppl. s. 631 s.v. qvarter 1, qvartere), fda. *qvarter* 'regio urbis' (Kalkar 2 s. 603 s.v. korter 1). Det är liksom fda. *wigbelt* lånat från medellågtyskan (Hellquist 1948 s. 533 s.v. kvarter). Fsv. *qvarter(e)* ersätter mot slutet av medeltiden det inhemska *fiærdhunger* (Ljung 1959, Wahlberg 1977 s. 38 f.).

Huvudsakligen till staden knyts vidare ett sent lånord, fsv. *rote* m., lånat från mlt. *rote* 'skara', som i sin tur härrör från ffra. *rote* 'skara, trupp' (Hellquist 1948 s. 846 f., SAOB R 2625 f., Kluge & Seebold 2011 s. 774 s.v. Rotte). Som betydelse för det stadsanknutna fsv. *rote* anges 'distrikt el. grupp av medborgare med uppgift att gemensamt utföra viss försvarsplikt el. dyl.' (Sdw suppl. s. 655 s.v. rote 3). Till lantlig miljö hänför sig däremot ett belägg i Magnus Erikssons gårdsrätt: »Therme rätter scal swa lenge ok swa viit staa j köpstadhum och rothom som [...]» (Småstycken 1 s. 57). Sdw (2 s. 267 s.v. rote 2) anger tentativt denna betydelse: 'rote, distrikt på landsbygden?' (jfr annan handskrift: »[...] j köpstadhom oc vtan»; Småstycken 1 s. 62).

Ett gentemot de härovan nämnda termerna mera tillfälligt nedslag i nordisk distriktsterminologi uppvisar det från fornengelskan inlånade *scīr* f. 'office; district' (se avsnitt 7). I fornisländskan uppträder *skíri* n. som mera allmän områdesbeteckning, och i fornsvenskan förekommer *skiri* n. som beteckning på ett nämndemansdistrikt ett par gånger i Yngre Västgötalagen (Andersson 1996, 2006a s. 68 f., 2012 s. 19 f.).

Av de inlånade distriktsbeteckningarna är *wigbelt* att hänföra till rättsväsendet. *Rote* synes få hänföras till krigsväsen och rättsväsen, kanske också till skatteväsen. Alla de övriga hör hemma bland allmänna förvaltningstermer.

9. Distriktsbeteckningarnas art

I avsnitt 2–7 ges en översikt över de olika samhällsområden, ur vilka de gamla nordiska distriktsbeteckningarna är hämtade, vartill kommer inlånade termer i avsnitt 8. Tillhörigheten till samhällsområdena kan uttryckas på olika sätt.

Ord för samling eller samlingsplats dominerar helt naturligt inom den terminologi som är knuten till tinget och därmed också till rättsväsendet: *ting*, *mot*, *socken*. Vid sidan av allmänt nordiskt *þing* möter fvn. *þinghá* och *þingmark*. Till tingsterminologin hör också eng. *wapentake*. Tingets roll kommer vidare till uttryck i termer för samfällighet: fsv. *þing(s)lagh*, *þingunøte*.

Distrikt hörande till krigsväsendet kan uttryckas på skiftande sätt: 1) genom termer för utrustning: fno. *skipreiða*, fda. *skipan*, *skipilse*, fno. *manngerð*; 2) genom termer för militär enhet: fsv. *hund*, *hundare*, *tolft* (*tolpt*), *skip*, *ar*, *hamna*, *har*, fno. *liði*, sv. *sköld*; 3) genom termer för samfällighet: fsv. *skip(a)lagh*, *skiplæghi*, *skipnøte*, *snækkiolagh*, fda. *hafnælagh*. Dominerande inom krigsväsendet är det för ledungen konstitutiva skeppet.

Rättsväsendet representeras av tingsanknutna termer (se ovan) och vidare av ord för lag och rätt och för föredragning av lag. Ord för lag och rätt möter vi i fno. *løg* i t.ex. *Frostupingsløg* och i lånordet fda. *wigbelt*, som ungefär kan återges med 'stadsrätt'. Härtill kan anknytas fda. *byfriht*, avseende den zon

med skärpt frid som staden utgjorde i rättsligt hänseende. Ett ord för rätt ligger också till grund för det misstolkade fda. *biærk*. Termer som ursprungligen avser föredragning av lagen är fsv. *laghsagha* och *laghskila*.

Det nordiska skatteväsendet byggde i stort vidare på det gamla ledungsväsendet och övertog därmed dess terminologi. Som komplement uppträder termer för ekonomisk prestation, så i fsv. *gærþ* med allmän syftning, i fsv. *bælghe* med syftning på skinnskatt, i sv. *nattbol* med syftning på gästning. Samfälligheter utgör naturlig bas inom skatteväsendet: fsv. *gislalagh*, sv. *marklag*, *nöt(s)lag*. En annan term med syftning på betalning, fsv. *giæld*, avser lön till prästen och är därmed knuten till den kyrkliga sfären.

Medeltidens kyrkliga förvaltning kommer främst till uttryck i termer för ämbeten, t.ex. fvn. *biskupsriki*, *biskupssýsla* och fornsvenska ord på -*døme* som *biskopsdøme*. Ämbetstermer präglar också den världsliga förvaltningen, t.ex. fsv. *foghatadøme*, *laghmanzdøme*. Stor spridning uppvisar *syssla*, en allmän term för 'ämbete'. Detta ord har fått så stark ställning att det till och med synes ha kunnat användas i en allmän betydelse 'distrikt', så i fno. *skipsýsla*.

Utmärkande för världslig förvaltning är vidare termer för kvotdelar, *fjär-ding* etc., och termer som anger den geografiska utsträckningen av distrikten ifråga, dvs. termer för avgränsade områden, t.ex. fsv. *vadhi*, fno. *takmark*, fsv. *tækt*. Inlånade termer har i allmänhet administrativ innebörd.

Ett drag som faller i ögonen i gammal nordisk distriktsterminologi är den betydelse som samfälligheter har. Härovan nämns exempel från ting, t.ex. fsv. *þing(s)lagh*, krigsväsen, t.ex. fsv. *skiplagh*, skatteväsen, t.ex. fsv. *gislalagh*. Samfälligheter avses också med det administrativa fda. *lægh*, det kyrkliga fsv. *kirkiolagh* och det inlånade fsv. *rote*.

10. Sammanfattning

Gammal nordisk distriktsterminologi har vuxit fram ur det förhistoriska och medeltida samhället (avsnitt 2–7). Detta ursprung har satt sin prägel på terminologins struktur. I centrum står tinget, i Norden liksom i den övriga germanska världen. Intimt förknippat med tinget är rättsväsendet, med lag och lagsaga som centrala begrepp. Typiskt för Norden är den dominerande roll som krigsväsendet, dvs. i praktiken ledungen, spelar. Terminologin inom skatteväsendet med dess pålagor är präglad av övergången från örlogsledning till skatteledning och därmed bevarad äldre terminologi. Nyheter inom skatteväsendet knyter an till speciella prestationer.

Den medeltida kyrkans distriktsterminologi knyter an till det gamla tings-samhället med det allmänt nordiska ordet *socken*, fsv. *sokn* osv., och den fornisländska synonymen *þing*. Kyrkans terminologi är annars präglad av kristen

europaisk tradition, knuten till de kyrkliga ämbetena. Från förkristen tid härrör endast fisl. *goðorð*, en term som är begränsad till Island. Prästiteln *goði* i detta ords förled har sin motsvarighet också på östnordiskt område, *gopi* i danska runinskrifter (DR sp. 655, med denna normalisering), fsv. **gudhi* i ortnamn (Vikstrand 2001 s. 387 f.), men någon därtill bildad distriktsterm är inte känd. Den oss bekanta terminologin säger, förutom på Island, överhuvudtaget inget om religiös organisatorisk struktur inom det pagana samhället. Ortnamn kan mera undantagsvis hjälpa oss en bit på väg, så genom namn på kultplatser som utgjort centrum för en större menighet; ett sådant exempel är fsv. *Tøravi* 'Tør-bornas vi', ett från Södertörn betygat namn, som fortlever i dagens bynamn *Tyrved* (Vikstrand 2001 s. 316 ff.), men vi vet inte om sådana förhållanden har satt spår i distriktsbeteckningar. Det är visserligen i och för sig inte otänkbart att förkristna distriktstermer kan ha försvunnit i samband med kristen omorganisation, med det är också möjligt att inrättandet av godedömen på Island har en speciell bakgrund, sammanhängande med öns kolonisering (se i avsnitt 6 anförd litteratur).

Till medeltiden hör liksom kyrkans etablering också den medeltida stadens framväxt, med staden som eget jurisdiktionsområde. Det finns flera termer för detta judiciella distrikt: fsv. *stadsmark*, *stadsvadhi*, fno. *takmark*, *takmerki*, *takmørk* (avsnitt 7), fda. *biærk*, *byfrith* (avsnitt 4). Härtill kommer i Danmark också ett lånord, fda. *wigbelt*, *-belle* (avsnitt 8).

Om vi ser till distriktsbeteckningarnas art, domineras den tingrelaterade terminologin av ord för samlingsplats. Inom ledungsterminologin står skeppet helt naturligt i centrum. Det gäller inte minst termer för de utrustande enheterna som fsv. *hundare* och *hamna*, *skiplagh* och *skiplæghi*. Termer för samligheter som de båda sistnämnda är överhuvudtaget karakteristiska för nordisk distriktsterminologi.

Grundstrukturen i gammal nordisk distriktsterminologi är därmed tecknad. I den fortsatta diskussionen kan analysen utifrån denna bas fördjupas på skilda sätt, så beträffande geografisk spridning och kronologi. Vissa termer har allmänt nordisk utbredning, t.ex. *ting*. Skeppslag möter under olika benämning i de tre centralnordiska rikena, men termerna *hund* och *hundare* är begränsade till Mälارlandskapen, det forna Svethiudh. Mot gamla distriktstermer som de nämnda avtecknar sig ett klart yngre skikt, inte minst i den finska delen av det tidigare svenska riket: *marklag*, *nattbol*, *nöt(s)lag* och det efter fi. *kihlakunta* bildade fsv. *gislalagh* (avsnitt 5), fsv. *bol*, *tækia*, *tækt* (avsnitt 7). *Gislalagh* syftar liksom *nattbol* på gästning, en skatteprestation som klart vetter åt östligt, ryskt håll.

Lånorden spelar – förutom prästitlar – en ringa roll i den gamla nordiska distriktsterminologin (avsnitt 8), och det är därvid att märka att det också förekommer enstaka lån från Norden till andra delar av den omgivande ger-

manska världen, däribland eng. *wapentake*. Se härtill Andersson 2006a; som lån från nordiskt håll synes mndl. *hevene* kunna läggas till (se n. 10).

Vi brukar inom nordisk ortnamnsforskning framhålla att ortnamn, i och med att de betingas av samhället, kan belysa äldre samhällsförhållanden. Detta gäller också för distriktsbeteckningar, även sådana som inte satt spår i ortnamn, t.ex. fsv. *lagsagha* inom rättsväsen (avsnitt 4) och termer för flera underavdelningar av hundaret inom krigsväsen (avsnitt 3).

Den säkraste källan för att belysa samhällsorganisation i gammal tid utgör emellertid de distriktsbetecknande ortnamnen, och därvid är i första hand att peka på den i ortnamn betygade hund- och hundaresorganisationen i Mälardalen. Den äldre hund-institutionen är av fundamental vikt för vår kännedom om den förhistoriska riksbyggnaden Svethiudh (Andersson 2004). Här skall erinras om en viktig slutsats, som kan dras av den nordiska distriktsbeteckningsterminologin, en negativ sådan. Det saknas exempel på gamla nordiska distriktsbeteckningar som direkt anger ett distrikts storlek, uttryckt i antalet bebyggelseenheter eller i kamerala termer för jordtaxering, och det finns ingen som helst anledning att anta att sådana termer, om de funnits, skulle ha försvunnit. Denna slutsats är av avgörande betydelse för tolkningen av de fornsvenska termerna *hund* och *hundare* (avsnitt 3; se härtill Andersson 1979 s. 112 ff., 1982 s. 55 f., 2000a s. 236 f.).

Hundorganisationen hos svearna är av central betydelse inte bara för svenska förhållanden utan också för diskussionen om den nordiska ledningen överhuvudtaget. Ledningsproblematiken har på senare tid främst tagits upp till diskussion på danskt initiativ och har huvudsakligen berört danska och norska förhållanden, med fokus förskjutet från örlogsledningen till skatteledningen (ledungslamen). En central plats i denna diskussion intar Niels Lunds doktorsavhandling (1996), och den fortsatta debatten speglas väl av samlingsverket *Maritime warfare in northern Europe* (2002). Stormännens roll framhävs av Lund (1996 passim; märk *lið* 'följe' i titeln på hans avhandling) och i samlingsvolymen särskilt av Gareth Williams (2002). Den här anförda diskussionen om ledningen på danskt och norskt område, särskilt om dess kronologi, skulle ha vunnit i stadga, om debattörerna hade beaktat svearnas hundorganisation (Andersson 1992b s. 184 f.). Detta skulle också ha lett till att Hans Kuhns postumt utgivna arbete *Das altnordische Seekriegswesen* (1991) hade beaktats; det saknas i litteraturförteckningarna i Lunds avhandling och i samtliga uppsatser i *Maritime warfare*. Kuhn (1991 s. 79 ff.) räknar med hög ålder för ledningen hos svearna, en uppfattning som han efter vad det förefaller först så småningom motvilligt kommit fram till (se Andersson 1992b s. 184 f.).

Frågan om ledningsorganisationen i de nordiska länderna (se Holm 1991 s. 621 med n. 7 s. 733 f., Strauch 2001) skall här inte diskuteras; den faller utanför min kompetens. Den språkliga analysen av hundorganisationen bidrar

emellertid till att skapa en fast grundval för den fortsatta historiska och rättshistoriska diskussionen.

Förhållandena i Svethiudh kan till och med bidra till att kasta ljus över ledungen i stort. De understryker att ledungen inte från början är knuten till de tre centralskandinaviska riksbildningarna, Danmark, Norge och Sverige, utan till mindre enheter. En sådan är Svethiudh, och snarast emanerar ledungen inom detta förhistoriska rike från Uppland. Ledungen är här knuten till hundaresindelningen. I övrigt bör ledungen – liksom häradsindelningen i södra Skandinavien – knytas till landskapen; märk att landskapslagarna har skiftande regler för ledungen. Först så småningom knyts ledungen till de tre rikena, med tonvikten förskjuten från örlogsledning till skatteledning.

I det nya, brett upplagda verket Norstedts Sveriges historia har örlogsledungen inte satt några spår. Ledungen tas upp först i verkets andra band, som behandlar tiden 600–1350, närmare bestämt i den medeltida delen. Den behandlas där i ett avsnitt som benämns Skatteväsendets uppkomst (Harrison 2009 s. 283 ff.); det rör sig alltså om ledungslame. Överhuvudtaget lämnas även i övrigt resultat inom ortnamnsforskning liksom inom äldre nordisk och germansk språkhistoria praktiskt taget obeaktade i det nämnda historieverket. Detta gäller tyvärr också första bandet, som behandlar tiden fram till 600 (Welinder 2009). Detta är djupt beklagligt, för utan språkets – och därmed ortnamnens – vittnesbörd går det inte att ge en rättvisande bild av det forna Sverige.

I ett tidigare bidrag (Andersson 2006b s. 268) efterlyser jag en sammanfattande framställning om gammal nordisk distriktsterminologi. Tillsammans med den i inledningen nämnda uppsatsen om distriktsbeteckningar, som återgår på bygdebeteckningar, är den här framlagda studien tänkt att tjäna som en sådan sammanfattning.

Källor och litteratur

- Ambrosiani, B., 2001: Mälar-Gebiet. Archäologisches. I: RGA 19. S. 98–104.
Ambrosiani, Sune, 1948: Bevilling och skatt på Åland före Gustav Vasa. I: Budkavlen 27. S. 33–79.
Andersen, Per Sveaas, 1972: Syssel. Norge. I: KL 17. Sp. 646–648.
— 1974: Ting. Norge. I: KL 18. Sp. 346–359.
Anderson, Olof S., 1934: The English hundred-names [1]. Lund. (Lunds universitets årsskrift N.F. Avd. 1 30:1.)
— 1939: The English hundred-names [3]. The south-eastern counties. With a survey of elements found in hundred-names and a chapter on the origin of the hundred. Lund–Leipzig. (Lunds universitets årsskrift N.F. Avd. 1 37:1.)

- Andersson, Thorsten, 1973: Jarlabanki atti alt hundare þetta. Till tolkningen av Jarlabanke-ristningen i Vallentuna. I: Svenska studier från runt tid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Stockholm. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 48.) S. 16–29.
- 1979: Die schwedischen Bezirksbezeichnungen *hund* und *hundare*. Ein Beitrag zur Diskussion einer germanischen Wortfamilie. I: Frühmittelalterliche Studien 13. S. 88–124.
- 1982: Hund, hundare och härad från språklig synpunkt. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 52–66.
- 1987: Svensk medeltid i fornsvenskt perspektiv. I: Svensk medeltidsforskning idag. En forskningsöversikt utarbetad på uppdrag av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Av Thorsten Andersson, Åke Andréén, Monika Asztalos, Göran Dahlbäck & Mereth Lindgren. Red.: Göran Dahlbäck. Stockholm. (Brytpunkt.) S. 119–153.
- 1988: Den medeltida sockenbildningen från språklig synpunkt. I: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens årsbok. S. 65–82.
- 1991: Sæbohæradh, Fastakirkia och Esterna. Sockenbildning i en uppländsk bygd. I: Kyrka och socken i medeltidens Sverige. En samling uppsatser. Red.: Olle Ferm. Stockholm. (Studier till Det medeltida Sverige 5.) S. 143–156.
- 1992a: Det förkristna ordet *socken* i Norden. I: NoB 80. S. 115–119.
- 1992b: Rec. av Kuhn 1991. I: NoB 80. S. 183–185.
- 1996: *Gränd* som distriktsbeteckning. I: NoB 84. S. 131 f.
- 1999: *Hundare* och det germanska hundratalet. I: NoB 87. S. 5–12.
- 2000a: Hundare. I: RGA 15. S. 233–238.
- 2000b: *Ösel*, ett nordiskt namn. I: OUN 18. S. 12.
- 2004: Svethiudh, det svenska rikets kärna. I: NoB 92. S. 5–18.
- 2005a: Från Svethiudh till Svearike ur språklig synvinkel. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.) S. 53–76.
- 2005b: Svethiudh arkeologiskt förankrat. I: NoB 93. S. 13–15.
- 2006a: Nordische Bezirksterminologie in ihren Beziehungen zur europäischen Umgebung. I: Acta onomastica 47. S. 64–70.
- 2006b: Verwaltungsbezirke im Norden. Sprachlich. I: RGA 32. S. 268–273.
- 2010a: Folk i Norden. I: Thule. Kungl. Skytteanska samfundets årsbok. S. 33–44.
- 2010b: Hund och hundare i Mälardalskapen. I: NoB 98. S. 143 f.
- 2010c: *Vad* och *vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.)
- 2012: Från bygd till distrikt. Till nordisk distriktsterminologi. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C. Torenstjörn & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 12.) S. 17–24.
- 2013: Distriktsbeteckningen *hund* än en gång. I: NoB 101. S. 205 f.
- under utg.: Tuna. I: Atlas över svensk folkkultur 3. Dialekter och ortnamn. Utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Svenska litteratursällskapet i Finland. Huvudred.: Lars-Erik Edlund. Uppsala.
- & Göransson, Sölve, 1982: Forskning om äldre territoriell indelning i Sverige. En introduktion. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 3–9.

- Andræ, Carl Göran, 1960: Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid. Stockholm–Oslo–København–Helsingfors. (Studia historica Upsaliensia 4.) (Scandinavian university books.)
- Askeberg, Fritz, 1944: Norden och kontinenten i gammal tid. Studier i forngermansk kulturhistoria. Uppsala.
- Authén Blom, Grethe, 1959: Fehirde. I: KL 4. Sp. 210–212.
- 1974: Takmark. I: KL 18. Sp. 80–82.
- Benediktsson, Jakob & al., 1972: Stift. I: KL 17. Sp. 175 f.
- Björkvik, Halvard, 1960: Gjerd. I: KL 5. Sp. 335 f.
- 1961: Hamna. Norge. I: KL 6. Sp. 100 f.
- 1965: Lide. I: KL 10. Sp. 534–537.
- 1966: Manngjerd. I: KL 11. Sp. 323 f.
- 1970: Skipreide. I: KL 15. Sp. 546–551.
- & al., 1970: Setting. I: KL 15. Sp. 164–167.
- Brate, Erik, 1893: Härad. I: ANF 9. S. 130–136.
- 1906: Härad 2. I: ANF 22. S. 206–210.
- Brink, Stefan, 2008: Lord and lady – *bryti* and *deigja*. Some historical and etymological aspects of family, patronage and slavery in early Scandinavia and Anglo-Saxon England. The Dorothea Coke memorial lecture in northern studies delivered at University College London 17 March 2005. London.
- Böttcher, H., 1978: Bjarkörecht. I: RGA 3. S. 55–59.
- Clark Hall, John R., 1962: A concise Anglo-Saxon dictionary. 4th ed. with a supplement by Herbert D. Meritt. Cambridge.
- Dahlerup, Troels, 1972: Syssele. Danmark. I: KL 17. Sp. 649 f.
- Dalberg, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1979: Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder. København.
- Dilcher, Gerhard, 2006: „per gairethinx secundum ritus gentis nostrae confirmantes“. Zu Recht und Ritual im Langobardenrecht. I: Leges – gentes – regna. Zur Rolle von germanischen Rechtsgewohnheiten und lateinischer Schrifttradition bei der Ausbildung der frühmittelalterlichen Rechtskultur. Hrsg. von Gerhard Dilcher & Eva-Marie Distler. Berlin. S. 419–458.
- DMS 4:3 = Det medeltida Sverige 4. Småland 3. Öland. [Av] Roger Axelsson, Kaj Janson & Sigurd Rahmqvist. Red. av Sigurd Rahmqvist. 1996. Stockholm.
- Dovring, Folke, 1956: Attung. I: KL 1. Sp. 276–278.
- DR = Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1942. København.
- Ebel, E., 1998: Gode, Godentum. I: RGA 12. S. 260–263.
- Falk, H. S. & Torp, Alf, 1910–11: Norwegisch-dänisches etymologisches wörterbuch. Auf grund der übersetzung von H. Davidsen neu bearbeitete deutsche ausg. mit literaturnachweisen strittiger etymologien sowie deutschem und altnordischem wörterverzeichnis. Heidelberg. (Germanische bibliothek 1. Sammlung germanischer elementar- und handbücher. 4. reihe. Wörterbücher 1.)
- Fellows-Jensen, Gillian, 2000: Old English *sōcn* ‘soke’ and the parish in Scandinavia. I: NoB 88. S. 89–106.
- Fladby, Rolf, 1956: Attung. Norge. I: KL 1. Sp. 278.
- Fritzner = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarbejdet, forøget og forbedret Udg. 1–3. 1886–96. Kristiania ... – 4. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.

- Frostatingslova. Omsett av Jan Ragnar Hagland & Jørn Sandnes. 1994. Oslo. (Norrøne bokverk.)
- Fruscione, Daniela, 2006: Eine philologische Schlußbemerkung. I: *Leges – gentes – regna. Zur Rolle von germanischen Rechtsgewohnheiten und lateinischer Schrifttradition bei der Ausbildung der frühmittelalterlichen Rechtskultur*. Hrsg. von Gerhard Dilcher & Eva-Marie Distler. Berlin. S. 525–535.
- Gamillscheg, Ernst, 1969: *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*. 2., vollständig neu bearbeitete Aufl. Heidelberg. (Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher. 3. Reihe. Wörterbücher 5.)
- Göransson, Sölve, 2003: Det öländska skeppslaget. Om »collegium dictum skiplagh». I: *SaoS*. S. 97–136.
- 2012: Om lag och rätt på medeltidens Öland. I: *SaoS*. S. 55–72.
- Hafström, Gerhard, 1949a: Ledung och marklandsindelning. Uppsala.
- 1949b: Sockenindelningens ursprung. I: *Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund* 23/8 1949. Stockholm. S. 51–67.
- 1961: Hamna. I: *KL* 6. Sp. 96 f.
- 1965: Lagsaga. I: *KL* 10. Sp. 166 f.
- 1967: Nötslag. I: *KL* 12. Sp. 484–486.
- 1974a: Tingslag. I: *KL* 18. Sp. 371–373.
- 1974b: Tolft. I: *KL* 18. Sp. 450–452.
- & al., 1974: Treding. I: *KL* 18. Sp. 575–578.
- Hagland, Jan Ragnar, 2013: *Skipsýsla*. I: *NN* 30. S. 99–104.
- Hald, Kristian, 1957: -bol. I: *KL* 2. Sp. 64–67.
- 1959: Frisere. I: *KL* 4. Sp. 643–647.
- Harrison, Dick, 2009: *Sveriges historia 600–1350*. Stockholm. (Norstedts Sveriges historia.)
- Helleland, Botolv, 1978: VII. Nordiske namnegranskarkongressen i Sandefjord Noreg 17–21 augusti 1976. I: *NoB* 66. S. 59–62.
- Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Hellström, Jan Arvid, 1971: *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid*. Stockholm. (Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav & Carin Olin. Ser. 1. Rättshistoriskt bibliotek 16.)
- Hertzberg = Hertzberg, Ebbe: *Glossarium*. I: *Norges gamle love indtil 1387* 5. Supplement til foregaaende bind og facsimiler samt glossarium med registre, udg. efter offentlig foranstaltning ved Gustav Storm & Ebbe Hertzberg. 1895. Christiania. S. 57–760.
- Hjärne, Erland, 1929: *Vederlag och sjöväsen. Ett bidrag till det danska statsskickets äldsta historia*. I: *NoB* 17. S. 83–116.
- 1947: Roden. Uphovet och namnet. Området och jarlen. I: *NoB* 35. S. 1–96.
- †— 1979–81: *Land och ledung. Ur Erland Hjærnes historiska författarskap* utg. av Gösta Åqvist 1–2. Stockholm. (Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav & Carin Olin. Ser. 1. Rättshistoriskt bibliotek 31–32.)
- Hofmann, Dietrich, 1955: *Nordisch-englische Lehnbeziehungen der Wikingerzeit*. Kopenhagen. (Bibliotheca Arnemagnæana 14.)
- Holm, Gösta, 1991: *De nordiska anger-namnen*. Lund. (Det norske videnskaps-akademi 2. Hist.-filos. klasse. Skrifter. Ny serie 18.)
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1936: *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar* 2. Dalalagen och Västmannalagen. Stockholm.

- Holthausen, Ferdinand, 1967: Altsächsisches Wörterbuch. 2. unveränderte Aufl. Köln–Graz.
- Hälsinglands äldsta skattelängd. Hjälpsskattelängden »Gärder och hjälper» från år 1535. Med inledning och kommentarer utg. av Stefan Brink. 1994. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. C. Källskrifter 2.)
- Indrebø, Gustav, 1933: Rygjafylke – Ryfylke. I: Festschrift til Halvdan Koht på sekstiårsdagen 7de juli 1933. Oslo. S. 121–129.
- 1936: Fjordung. Granskingar i eldre norsk organisasjons-soge. Bergen. (Bergens museums årbok. Historisk-antikvarisk rekke 1935:1.)
- 1937a: Den gamle norske fylkesskipnaden. Oslo. (Bergens museums radioforedrag 35.) (Omtryck i: Norsk middelalder. Utvalgte avhandlinger for historiestudiet. Red. av Andreas Holmsen. 1966. Oslo. [Scandinavian university books.] S. 9–32.)
- 1937b: Þinghá. I: NoB 25. S. 1–16.
- Íslendinga sögur, udg. efter gamle Haandskrifter af det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab 2. 1847. Kjöbenhavn.
- Jansson, Sam Owen, 1971: Sköll. I: KL 16. Sp. 149.
- JL ordb. = Ordbog. I: Den jyske lov. Text med oversættelse, kommentar og ordbog ved Peter Skautrup. Udg. af Jysk selskab for historie, sprog og litteratur. 1941. København. S. 209–386.
- Jóhannesson, Alexander, 1956: Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern.
- Johansen, Paul, 1950: Der altnordische Name Ösels als verfassungsgeschichtliches Problem. I: Festschrift Karl Haff zum siebenzigsten Geburtstag dargebracht. Hrsg. von Kurt Bußmann & Nikolaus Grass. Innsbruck. S. 95–110.
- Jørgensen, Bent, 1980: Stednavne og administrationshistorie. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 20.)
- 2003: *Torpens* størrelse og status. Hvordan kan en vikingetidig udflyttergård blive til 44 gårde i matriklen 1664? I: Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNA's 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red. af Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 76.) S. 155–166.
- Jørgensen, Poul Johs., 1947: Dansk retshistorie. Retskildernes og forfatningsrettens historie indtil sidste halvdel af det 17. aarhundrede. 2. udg. København.
- Kalkar = Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700) 1–5. 1881–1918. København.
- Kerkkonen, Gunvor, 1957: Bol. Finland. I: KL 2. Sp. 64.
- Kluge, Friedrich & Seebold, Elmar, 2011: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 25., durchgesehene und erweiterte Aufl. Berlin–Boston.
- Kuhn, Hans, 1949: Birka auf Island. I: NoB 37. S. 47–64. (Omtryck i: Kuhn, Hans: Kleine Schriften. Aufsätze und Rezensionen aus den Gebieten der germanischen und nordischen Sprach-, Literatur- und Kulturgeschichte 3. Namenforschung. Sonstiges. 1972. Berlin–New York. S. 50–63.)
- †— 1991: Das altnordische Seekriegswesen. Hrsg. von Sigrid Engeler & Dietrich Hofmann. Heidelberg.
- Lárusson, Ólafur, 1960: Goði og Goðorð. I: KL 5. Sp. 363–366.
- Laur, Wolfgang, 1990: Nordgermanische Insel- und Ortsnamen im Baltikum. I: NoB 78. S. 141–147.
- Lerdam, Henrik, 2004: Birk, lov og ret. Birkerettens historie i Danmark indtil 1600. København.
- Liedgren, Jan, 1972: Syssele. Sverige. I: KL 17. Sp. 650.
- 1974: Takmark. Sverige. I: KL 18. Sp. 82 f.

- Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
- Lindkvist, Thomas, 1993: Ledung. I: NEn 12. S. 188 f.
- 2013: Om ledung och statsbildningsprocess. I: Allt på ett bräde. Stat, ekonomi och bondeoffer. En vänbok till Jan Lindegren. Red.: Peter Ericsson, Fredrik Thisner, Patrik Winton & Andreas Åkerlund. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 249.) S. 23–31.
- Ljung, Sven, 1959: Fjerdning i städerna. I: KL 4. Sp. 383 f.
- Ljunggren, K. G., 1944: Strödda bidrag till svensk ordhistoria 3. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 6. Göteborg. S. 73–85.
- 1947: Strödda bidrag till svensk ordhistoria 4. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 7. Göteborg. S. 10–36.
- Lund = Lund, G. F. V.: Det ældste danske skriftsprogs ordforråd. Ordbog til de gamle danske landskabslove, de sønderjyske stadsretter samt øvrige samtidige sprogminde-mærker (fra omtr. 1200 til 1300). 1877. København.
- Lund, Niels, 1996: Lið, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre mid-delalder. Roskilde.
- Lundberg, Birger, 1952: Tröghbolagh. Skogshushållning, territoriell indelning och skatt i Trögd under medeltiden. Uppsala.
- Maritime warfare in northern Europe. Technology, organisation, logistics and ad-ministration 500 BC–1500 AD. Papers from an international research seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 3–5 May 2000. Ed. by Anne Nørgård Jørgensen, John Pind, Lars Jørgensen & Birthe Clausen. 2002. Copenhagen. (Pub-lications from the National Museum. Studies in archaeology & history 6.)
- Meyer, Poul, 1956: Bjärköarätt. Danmark: Landbirker. I: KL 1. Sp. 660 f.
- 1957: Byfred. I: KL 2. Sp. 404 f.
- Modéer, Ivar, 1947: Järsyssla vid Skara. I: OUÅ. S. 38–46.
- Modéer, Kjell Å., 1974: Ting. Sverige. I: KL 18. Sp. 334–346.
- Modzelewski, Karol, 2006: Intervention zum langobardischen Recht. I: Leges – gentes – regna. Zur Rolle von germanischen Rechtsgewohnheiten und lateinischer Schrift-tradition bei der Ausbildung der frühmittelalterlichen Rechtskultur. Hrsg. von Ger-hard Dilcher & Eva-Marie Distler. Berlin. S. 459 f.
- Mogren, Mats, 2000: Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi. Stock-holm. (Lund studies in medieval archaeology 24.)
- Nes, Oddvar, 1977: Rec. av Kuhn, Hans: Kleine Schriften. Aufsätze und Rezensionen aus den Gebieten der germanischen und nordischen Sprach-, Literatur- und Kultur-geschichte 3 (1972). I: MM. S. 60–68.
- Nielsen, Niels Åge, 1989: Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie. 4. udg. Kø-benhavn. (Gyldendals røde ordbøger.)
- Nilsson, Göran B., 2012: Nytt ljus över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess. Stockholm. (Rättshistoriskt bibliotek 69.)
- Nilsson, Torbjörn K., 1999: Notationes Germanicae 10–14. I: NOWELE 35. S. 49–65.
- Norborg, Lars-Arne, 1960: Gärd. I: KL 5. Sp. 678–683.
- NorrO = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp. 2008. Oslo.
- Oja, Aulis, 1957: Bolman. I: KL 2. Sp. 68.
- 1959: Fjerdning. Finland. I: KL 4. Sp. 378 f.
- 1961: Herred. Finland. I: KL 6. Sp. 492.
- 1966a: Länsmandöme. I: KL 11. Sp. 110 f.

- 1966b: Marklag. I: KL 11. Sp. 457.
- 1967: Nattbol. I: KL 12. Sp. 215 f.
- 1975: Täkt. Finland. I: KL 19. Sp. 194 f.
- Ólason, Vésteinn, 1993: Goðorð sem orðorð. I: OrðAForði heyjaður Guðrúnu Kvaran 21. júlí 1993. Umsjón: Ásta Svavarsdóttir & al. Reykjavík. S. 115–118.
- 1998: Dialogues with the Viking Age. Narration and representation in the sagas of the Icelanders. Translated by Andrew Wawn. Reykjavík.
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Pallin, Britta, 1977: Bälög och bondelag. Några drag i jordfördelning och uppodling i Västerdalarnas södra del 1539–1670. Stockholm. (Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet B 34.)
- Peterson, Lena, 1994: Svenskt runordsregister. 2, reviderade uppl. Uppsala. (Runrön 2.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Rasmussen, Poul, 1957: Bol. I: KL 2. Sp. 55–63.
- 1961: Hamna. Danmark. I: KL 6. Sp. 97–100.
- & al., 1959: Fjerdings. I: KL 4. Sp. 376–385.
- Rooth, Erik, 1941–42: Der Anteil der Schweden an der Erforschung der niederdeutschen Sprache und Literatur. I: Niederdeutsches Jahrbuch 67–68. S. 1–21.
- Rosén, Jerker, 1966: Län. I: KL 11. Sp. 104–108.
- Ruthström, Bo, 1999: Om den fornisländska terminologien för hövding och hövdingadöme. I: ANF 114. S. 89–102.
- Salberger, Evert, 1995: **kibali**. Sörmländsk runföljd i norrön suppling. I: Gardar 26. S. 15–18.
- Sandnes, Jørn, 1965: Namdalens historie til år 1600. Namsos. (Namdalens historie [1].)
- Schledermann, Helmuth, 1974: Ting. Danmark. I: KL 18. Sp. 360–366.
- Schlyter = Schlyter, C. J.: Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar. 1877. Lund. (Samling af Sweriges gamla lagar 13.)
- SdmL = Södermanna-lagen. Utg. af C. J. Schlyter. 1838. Lund. (Samling af Sweriges gamla lagar 4.)
- Sdw = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 27.)
- Sdw suppl. = Söderwall, K. F.: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 54.)
- Seip, Didrik Arup, 1927: Kansleren Peter Eiriksson og språket i kongebrevene i hans tid (1350–70). I: MM. S. 1–37.
- Sigmundsson, Svavar, 2003: Navne på de administrative inddelinger i Island. I: Gustav Indrebø og norsk namnegransking. Den 10. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 9. mai 2003. Red. av Åse Wetås & Tom Schmidt. Oslo. S. 11–24. (Omtryck i: Sigmundsson, Svavar: Nefningar. Greinar eftir Svavar Sigmundsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 7. september 2009. Ritnefnd: Ari Páll Kristinsson, Guðrún Kvaran & Hallgrímur J. Ámundason. 2009. Reykjavík. [Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Rit 73.] S. 303–318.)

- Smith, A. H., 1956: *English place-name elements* 2. Cambridge. (English place-name society 26.)
- Småstycken = Småstycken på forn svenska [1]. Samlade af G. E. Klemming. 1868–81. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska fornskriftsällskapet.)
- Strauch, Dieter, 2001: *Ledung*. I: RGA 18. S. 180–191.
- 2011: *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 73.)
- Sturtevant, Albert Morey, 1928–29: Certain Old Norse suffixes. I: *Modern philology* 26. S. 149–159.
- Styffe, Carl Gustaf, 1911: *Skandinavien under unionstiden. Med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319–1521. Ett bidrag till den historiska geografin*. 3 uppl. Stockholm.
- Stähle, Carl Ivar, 1941: De medeltida ledungsskatterna i svealandskapen. I: *Historisk tidskrift* 61. S. 201–232.
- Svensson, Ola, 2007: Skånska ortnamn i anslutning till rättsutövning. I: *Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. mai 2006*. Red. af Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 191–219.
- 2012: Dalby birk och rättens platser. I: *Locus celebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. Red.: Stephan Borgehammar & Jes Wienberg. Göteborg–Stockholm. (Centrum för Danmarksstudier 28.) S. 399–408.
- Söderlind, Stefan, 1963: Två fornsvenska lagtermer. I: *Historisk tidskrift* 83. S. 390–402.
- Tac. Germ. = *Die Germania des Tacitus*. Erläutert von Rudolf Much. 3., beträchtlich erweiterte Aufl., unter Mitarbeit von Herbert Jankuhn hrsg. von Wolfgang Lange. 1967. Heidelberg.
- Tack, P. L., 1938: Walcherse plaatsnamen. I: *Nomina geographica Neerlandica* 11. S. 142–156.
- Thors, Carl-Eric, 1957: *Den kristna terminologien i fornsvenskan*. Helsingfors–København. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 359. Studier i nordisk filologi 45.)
- 1971: Sogn. Finland. I: *KL* 16. Sp. 384 f.
- Torp, Alf, 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- 1973–74: *Gamalnorsk ordavledning. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm*. Lund. (Scripta minora Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis/Studier utg. av Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. 1973–74:2.)
- Tunberg, Sven, 1944: *Uppland och Roslagen. En studie i nordisk samhällshistoria*. I: *Studier i ekonomi och historia. Tillägnade Eli F. Heckscher på 65-årsdagen den 24 november 1944*. Uppsala. S. 273–302.
- Porsteinsson, Björn, 1972: Syssel. Island. I: *KL* 17. Sp. 648 f.
- U + nr = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén & Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets-, historie och antikvitetsakademien. 6–9.)
- Wadstein, Elis, 1914: Birka och bjärköarätt. I: *NoB* 2. S. 92–97.
- 1920: *Friserna och forntida handelsvägar i Norden*. Göteborg. (Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden 21–22:1.)
- 1922: *Friesische Lehnwörter im Nordischen*. Uppsala–Leipzig. (Skrifter utg. af K. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala 21:3.)

- 1924: Namnet *Birka* och därmed sammanställda ord. I: NoB 12. S. 127–138.
- 1926: Birka och birk. I: NoB 14. S. 1–10.
- Wahlberg, Mats, 1977: Kvarternamn. I: OUÅ. S. 38–44.
- Varenius, Björn, 1998: Han ägde bo och skeppslid. Om rumslighet och relationer i vikingatid och medeltid. Umeå. (Studia archaeologica Universitatis Umensis 10.)
- Vasmer, Max, 1932: Wikingerspuren bei den Westslaven. I: Zeitschrift für osteuropäische Geschichte 6. S. 1–16.
- 1933: Germanen und Slaven in Ostdeutschland in alter Zeit. I: NoB 21. S. 113–137.
- Welinder, Stig, 2009: Sveriges historia 13000 f.Kr.–600 e.Kr. Stockholm. (Norstedts Sveriges historia.)
- Vendell, Herman, 1904–07: Ordbok över de östsvenska dialekterna. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 64.)
- Wessén, Elias, 1923: Birca och bjärkörätt. I: NoB 11. S. 135–178.
- 1925: Till Birca-frågan. I: NoB 13. S. 39–60.
- 1956: Bjärkörätt. I: KL 1. Sp. 655–658.
- 1970: Skipan. Sverige. I: KL 15. Sp. 542 f.
- 1973: Våra ord, deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok. 2, tillökade uppl. Stockholm.
- Westberg, Bertil, 1978: Litteratur om svenska distriktsbeteckningar och distriktsnamn. En bibliografi. Uppsala. (Ortnamn och samhälle 4.)
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalens län. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- Wiktorsson, Per-Axel, 2012: Bergslagen och annat olagligt. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C. Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 12.) S. 325–329.
- Vilkuna, Kustaa, 1960: Gisslalog. I: KL 5. Sp. 327–329.
- 1966–67: Studien über alte finnische Gemeinschaftsformen. I: Finnisch-ugrische Forschungen 36. S. 1–180.
- 1968: Pogost. I: KL 13. Sp. 356–358.
- 1975: Vacka. I: KL 19. Sp. 391–396.
- Williams, D. G. E., 1997: The dating of the Norwegian *leidangr* system. A philological approach. I: NOWELE 30. S. 21–25.
- Williams, Gareth, 2002: Ship-leivies in the Viking Age. The methodology of studying military institutions in a semi-historical society. I: Maritime warfare in northern Europe (se detta). S. 293–308.
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. verbesserte aufl. Leiden.
- Yrwing, Hugo, 1970: Skinnskatt. Sverige. I: KL 15. Sp. 536–539.
- ÖgL = Östgöta-lagen. Utg. af H. S. Collin & C. J. Schlyter. 1830. Stockholm. (Samling af Sveriges gamla lagar 2.)

Summary

Scandinavian terms for districts in early times

By Thorsten Andersson

Scandinavian terms for districts in prehistoric and medieval times, often but by no means always represented in place-names, are mainly associated with different facets of the organisation of society: the *thing* assembly, military organisation, the judicial system, taxation, religion and administration in general (sections 2–7 of the article). A small number of district designations are loanwords (section 8). The author systematically reviews the terminology in these different fields, and examines how the connection with the areas of society concerned is expressed (section 9).

A characteristic feature of Scandinavian district terminology is the part played by expressions for communities with a specific collective responsibility, e.g. OSw. *þing(s)lagh* ‘community that gathered for a *thing*’, *skiplagh* ‘community responsible for furnishing a ship’, *gislalagh* ‘community for the provision of a hostage’ (as a guarantee of the obligation to provide lodgings).

The results of the study are summarised in section 10. There, particular attention is devoted to the Scandinavian, and especially the Swedish, ship levy (*leiðangr*) terminology, with associated district terms such as *hund* and *hundare* (corresponding semantically to Eng. *hundred*), and to its significance for the prehistoric kingdom of Svethiudh in the provinces around Lake Mälaren (Uppland, Västmanland and Södermanland), a kingdom that is older than Svearike (present-day *Sverige* ‘Sweden’).

Alongside district designations drawn from different spheres of society, there is a small, characteristic group consisting of words for naturally formed settlement areas (*bygder*), which were subsequently adapted as terms for districts. Together with an account of these given in an earlier essay (Andersson 2012), the present study is intended to provide an overall summary of the old Scandinavian district terminology.

Vad betyder ortnamnselementet *-stad*?

Ett inlägg i en lång debatt

Av Lennart Elmevik

Namn och bygd 102 (2014), 41–49.

Lennart Elmevik, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: What is the meaning of the place-name element *-stad*? A contribution to a long debate.

Abstract

This article takes as its starting point the sections on ‘Place-names in *-stad*’ and ‘Plural place-names’ in a book by Per Vikstrand from 2013, titled *Järnålderns bebyggelsenamn: Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalen* (Iron Age settlement names: On the origins and age of settlement names in the Lake Mälaren provinces). The present author describes the book as an impressive work in many respects, but has a number of objections, chiefly regarding Vikstrand’s view of how *-stad* (OScand. *-staðir*, plural) and plural place-names in general are to be understood. He is, for example, unable to subscribe to the idea that, in most instances, the element contains the word PrScand. **staðir* m. ‘site, place (for something)’, and that its onomastic meaning should be taken to be, not ‘place’, but ‘place for something’.

The author takes the opportunity to defend his opinion, presented in earlier publications, as to what this place-name element once meant, namely ‘farm on outlying land, new settlement’. He also offers an alternative explanation for this interpretation, though he would not give it precedence over the one he has previously put forward.

Keywords: place-names in *-stad*, plural place-names, settlement names, interpretation.

I sin bok *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalen* (2013), ett i flera avseenden imponerande arbete, har Per Vikstrand ägnat ett förhållandevis kort avsnitt (s. 55 ff.) åt olika aspekter på ortnamnselementet *-stad*, fnord. *-staðir*, bl.a. den som rör elementets ursprung. Hans utgångspunkt är att *-stad* »huvudsakligen är identiskt med det gamla nordiska **staðir* ’ställe, plats (för något)’», och att den »onomastiska betydelsen inte bör [...] anges som ’plats’ utan som ’plats för något’» (s. 55). En rad namn innehåller dock, konstaterar han, *stad* f. ’strand, landningsplats’, medan andra åter »kan utgå från neutrumordet *stad* ’kant’ som ingår i t.ex. *stadkant* (på väv)’» (a.st.).

Den sistnämnda förklaringen har mig som upphovsman (Elmevik 1994, 2000). Jag har alltså antagit att man vid förklaringen av *-stad* inte skall ha **staðir* m. ’plats, ställe’ som utgångspunkt utan det härmed besläktade urgermanska **stapa* n. ’kant, rand’, fsv. *stadh* ’kant av ett ägoområde’ m.m., nusv. *stad* ’kant på väv’, vars motsvarighet (även i formen *stada* f.) i svenska dialekter har betydelser som ’kant på åker’, ’det yttersta av något emot kanten’,

'skogsbryn', 'yttergränserna på en myr'. Av betydelsen 'kant, rand' har, menar jag med stöd av paralleller, utvecklats den av 'gräns(område)', 'utkant(sområde)', varefter pluralis av ordet, urnord. **stapō* > -u, kunnat brukas om utmarker som en kollektiv beteckning för de olika lokaliteterna där. Som ortnamnselement skulle **stapō* ha betytt 'bosättning på utmark, utflyttargård, nybygge'. Formen *-staðir* i stället för **-stað* (fvn. **-stþō*) jämför jag med fornspråkliga plurala ortnamnsformer som *Bergir*, *Landir*, *Tunir*, innehållande neutrala grundord. Ortnamnstypen har, antar jag i anslutning till flera tidigare forskare, uppkommit i de centrala delarna av Svealand och därifrån spritts till andra delar av Sverige och till Danmark och Norge. Vad den reala basen för min åsikt beträffar, har jag anslutit mig till Lars Hellberg. Jag citerar honom från ett av de ställen där han uttalat sig i frågan (1967b s. 68): »De nordiska *sta*-namnen tillhör inte, som man länge envisades att tro, helt självständiga eller primära bebyggelser, de betecknar i stället klart sekundära bebyggelser, som har utgått från mer eller mindre närbelägna moderbyar.»

Mitt förslag hade Vikstrand tidigare kommenterat i ett arbete om öländska bebyggelsenamn (SOKa 7 s. 44). »Hypotesen vore», säger han, »i teorin prövbar, om man kunde lokalisera de platser som ursprungligen burit namnen», något som han dock finner vara i praktiken förenat med »betydande svårigheter, inte minst på Öland där bebyggelserna ofta verkar ha bytt läge». Han meddelar att *-stad*-byarna på Öland i vissa fall har ett perifert läge i bygden, i andra fall åter är centralt belägna och i några fall har blivit sockenamn. Härtill är att säga att det med min utgångspunkt är förhållandet mellan ett centrum, moderbebyggelsen, och en periferi, denna bebyggelses utmarker, som är av intresse i sammanhanget, inte *-stad*-bebyggelsens läge i en bygd i stort.

Vikstrand (2013 s. 55 f.) för en diskussion om den skillnad som har antagits föreligga mellan »äкта» och »oäкта» *-stad*-namn. Denna skillnad är enligt hans mening »i huvudsak en chimär»; det skulle »egentligen bara [handla] om graden av lexikalisering av de ingående sammansättningarna, eller, annorlunda uttryckt, om en skillnad mellan primär och sekundär namnbildning» (s. 56). Enklare är, hävdar han (a.st.), att »anta att det faktiskt inte finns någon skarp gräns eller djupgående skillnad mellan de båda namngrupperna, utan att det i huvudsak är en fråga om olika grader av lexikalisering hos den ingående sammansättningen, från ett nollvärde (primär namnbildning) till fullödlig lexikalisering (sekundär namnbildning)». Med den utgångspunkt Vikstrand har för denna slutsats, kan man bara instämma i den. Däremot är det med min uppfattning om hur *stad* skall förstås nödvändigt att upprätthålla distinktionen mellan »äкта» och »oäкта» *-stad*-namn.

Det är uppenbart att det finns många *-stad*-namn där *stad* anger platsen för något eller vad platsen använts till, varit lämpad för, utan att något till grund

för dessa namn liggande appellativ kunnat påvisas.¹ Vikstrand konstaterar med rätta att ortnamn som *Hässelsta* 'platsen med ett hässle' och *Lersta* 'platsen med lerig jordmån' i princip inte skiljer sig från appellativa sammansättningar som *gödselstad* 'plats för gödselstack' och *eldstad* 'plats där man eldar'. Att *-stad*-namn av denna typ också liksom de »äkta» uppträder i plural form i det fornspråkliga källmaterialet har man förklarat med påverkan från och anslutning till den »äkta» typens plurala paradigm. Vikstrand väljer (s. 56) att betrakta detta som en bortförklaring, om än en i sig, tycks han mena, oanfäktbar sådan.

En fråga som man enligt min mening inte kan undvika att ställa när det gäller Vikstrands åsikt om innebörden av *-stad* är om det verkligen är rimligt att tänka sig att ett ortnamnselement med grundbetydelsen 'plats för något, plats som utmärks av något' kunnat ge upphov till den sammanhållna och expansionskraftiga grupp som *-stad*-namnen utgör.

Svagt underbyggd tycks mig Vikstrands uppfattning vara att *stad* efterhand kunnat få en onomastisk betydelse 'ägomark' e.d. Förklaringen skulle vara att elementet genom dess »frekventa användande om av människan brukade platser i landskapet» kunnat komma att »nära förknippas med brukningsmark, kanske främst [...] mark med grässvål, använd för odling, ängsbruk eller bete» (s. 57). Därmed skulle *stad* »mer och mer ha kommit att uppfattas som ägobetecknande, nota bene i onomastikonet och inte i lexikonet» (sist a.st.).

Ett särskilt avsnitt har Vikstrand om personbetecknande förleder i *-stad*-namnen. Här faller åtminstone mig ett uttalande i ögonen, nämligen att

¹ Hit hör enligt min uppfattning det senast av Vikstrand (2013 s. 212 ff.) uppmärksammade, på åtminstone fem håll i Sverige förekommande namnet *Valsta*. Han konstaterar (s. 214) att man vanligen antagit att förleden innehåller genitiv av det ganska ovanliga mansnamnet fsv. *Vali*, vilket uppfattats som en bildning till fsv. *val* m. 'kelt, inbyggare i norra Frankrike, italienare, främling', avlett av urgerm. **walha-* 'utländsk'. Det skulle, säger han, också kunna röra sig om en kortform till personnamn på *Val-*, t.ex. *Valbiorn* eller *Valbrandr*, även de »ovanliga i Sverige». Han nämner också två andra tolkningsmöjligheter när det gäller förleden i ett av *Valsta*-namnen, det i Norrsunda sn i Uppland, äldst skrivet (*de*) *valastum* 1300 or.: genitiv pluralis av nämnda *val*, varvid innebörden skulle vara 'främlingarnas platser', eller av ett ord svarande mot fvn. *valr* m. 'falk', i vilket fall namnet »snarast [skulle] ha betydelsen 'platser där man bedriver jakt med jakt-falk' eller möjligen 'falkenerarens bostad'». – En sannolikare förklaring till namnet *Valsta* i samtliga fallen förefaller det mig vara att anknyta till det från både svenska och norska dialekter kända appellativet *val(e)* med sidoförmen *vål(e)* m. (båda av **walh-*) 'samling av kullfallna trädstammar, rishög, röjningsbråte' o.d. I ortnamn kan orden antas åsyfta 'svedjeland, röjning(syta)' e.d. Se bl.a. Linden 1954 s. 47 ff., Strandberg 1986 s. 20 f., Wahlberg 1988 s. 101, 138, Elmevik 1998. Betydelsen hos ett fornsvenskt **vala-* eller **vålastadher* kan ansättas som 'svedd plats, svedjeland' eller 'plats med röjning, röjningsställe'. För paralleller se Linde a.a. s. 84 ff. (fsv. **bruna-*, **bronastadher* 'svedjeland' i bl.a. fem *Brånsta*, tre i Västmanland och två i Närke, och **rydh-*, **rudhstader* 'plats med röjning' i ett *Rysta* i Västmanland och ett *Rystad* i Östergötland respektive i ett *Rudstad* i Värmland). Om ortnamnet innehåller varianten **vålastadher*, kan stamvokalen i *Valsta* förklaras som verkan av ordlängdsbalans (*Våla-* > *Vala-*).

det enklaste sättet att förstå de hithörande namnen av denna typ skulle vara att »räkna med en bebyggelsebetecknande referens (syftning) men inte betydelse» (s. 58). Det rör sig här om en abstraktionsnivå som man måste fråga sig vad den egentligen tjänar till, särskilt som Vikstrand något senare (s. 58) konstaterar att »den plats där Kætil bodde [kunde] kallas för *Kætils stadher* 'Kætils plats'». Han nämner möjligheten, men förefaller snarast vilja avvisa den, att »av konstruktionen personnamn + *stadher* kan ha utvecklats en onomastisk betydelse 'gård' e.d.» (s. 58).

Förvånande är det att Vikstrand i sitt avsnitt »Ortnamn på -*stad*» inte för någon diskussion om pluraliteten och femininböjningen hos -*staðir*. Det gör han inte heller i ett senare avsnitt, »Plurala ortnamn» (s. 76 ff.). Här bara refererar han och uppenbarligen bekänner sig till Lars Hellbergs (1960b) uppfattning att -*staðir*-namnen ansluter till den stora gruppen av plurala bebyggelsenamn som böjs som femininer oberoende av grundordets genus, en grupp som åtminstone i det stora flertalet fall skulle utgöras av ursprungliga ägonamn av hög ålder. Han konstaterar dock att man av allt att döma måste räkna med att de plurala bebyggelsenamnen inte bara återgår på plurala ägonamn utan också på plurala naturnamn, och att till dessa grupper skall läggas »namn som fått sin plurala form sekundärt, med andra plurala namn som mönster» (s. 78), men han säger sig inte vilja göra någon hemlighet av att han i likhet med Hellberg »tror att dessa namns formella egenheter hänger samman med att många av dem har ett ursprung som ägonamn» (s. 77).

Om -*stad*-namnen med avseende på deras tillkomsttid uttalar Vikstrand att deras »produktivitetsperiod [tycks] ha sin tyngdpunkt i romersk järnålder, med en möjlig introduktionsfas redan under förromersk järnålder», men att de kunnat bildas, om än med »avklingande produktivitet», ännu under folkvandringstid och vendeltid (s. 59 f.).

Vad som inte kan utläsas av Vikstrands framställning är att Hellbergs åsikt om ortnamnspluraliteten är långtifrån allmänt accepterad; jag kan hänvisa till att i SOL (s. 10) sägs att det inte finns någon samstämmig uppfattning om hur den skall förstås. Hellberg fick bl.a. vid två konkurrenser i början av 1960-talet gällande den dåvarande professuren i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, vid Uppsala universitet vidkännas svidande kritik för sin tes. Jag begränsar mig här till att presentera några centrala citat från två sakkunnigutlåtanden, det ena av Valter Jansson (1960 s. 20), det andra av Ivar Lundahl (1962 s. 28).

Jansson skriver, efter att ha konstaterat att Hellberg inte »på ett tillfredsställande sätt» kunnat göra sannolikt att ägonamnen »sedan uråldrig tid haft plural form» följande: »Att likheter finns mellan ägonamn och bebyggelsenamn, behöver ej bero på att de senare uppkommit ur de förra. Det kan också bero på att bägge kategorierna anknyta till samma terrängföreteelse eller att bägge

uppkommit ur samma terrängnamn m.m.» Det är en uppfattning jag i grund och botten gärna ansluter mig till.

Lundahl ställer den berättigade frågan hur »Hellberg [vill] förklara, att den överväldigande majoriteten av de nordiska bebyggelsenamnen äro singulara». »Egentligen», fortsätter han, »borde det väl, om förf:s teori vore riktig, förhålla sig alldeles tvärtom, ja man väntade sig snarast, att de singulara namnen skulle utgöra endast ett ringa fåtal».

Det ligger faktiskt i sakens natur att vi egentligen inte kan veta någonting om hur ägonamnsskicket i Norden tedde sig då de äldsta *-stad*-namnen bildades, vilket enligt vanlig uppfattning skedde under de första århundradena av vår tideräkning. Och om det funnits plurala ägonamn redan då, kan de verkligen ha varit i klar majoritet? Att detta varit fallet, något som ju måste betraktas som en förutsättning för riktigheten av Hellbergs tes, framstår som osannolikt. Hellberg (1960a s. 42, 1960b s. 107 ff.) hänvisar som stöd för sin tes till kapitlet »Dativ Pluralis-Former» (s. 44 ff.) i Kristian Halds doktorsavhandling från 1942 om danska ortnamn på *-um*. Gruppen består av både bebyggelsenamn och ägonamn, och enligt Hald innehåller de förra »i meget stor Udstrækning» (s. 47) generaliserade plurala dativformer av namn tillhörande den senare kategorin. Huvuddelen av representanterna för namntypen i fråga har som Hald gjort sannolikt tillkommit under vikingatiden och den äldsta medeltiden. »Det er intet Holdepunkt for, at Dat. Pl.-Former har været anvendt som faste Stedsnavne før Vikingetiden» (s. 50). En liten grupp, »som ikke med Sikkerhed lader sig afgrænse, er dog utvivlsomt af ældre Oprindelse, idet de har eksisteret som usammensatte Pluralis-Navne, før Dativsformen blev den sejrende» (s. 49). Tidigare i sitt arbete (s. 46) uttalar Hald att »det [er] intet principielt til Hinder for, at en Kerne af Marknavne kan gaa saa langt tilbage i Tiden som til Landsbyens Grundlæggelse, overalt hvor Befolkningens Kontinuitet er ubrudt». Men återigen: hur frekventa kan plurala ägonamn tänkas ha varit så långt tillbaka i tiden?

Jag kan i sammanhanget också hänvisa till Ingemar Olsson (1963 s. 160), som uttalat sig på följande sätt om det numerära förhållandet mellan singulara och plurala ägonamn på Gotland: »Om man t.ex. räknar igenom ägonamnen för några [...] socknar, skall man snart finna, att de singulara namnen är i stor majoritet. Skulle dessa singulara namn vara så unga, att de inte kan lära oss något om äldre tillstånd?» Olsson säger sig för övrigt inte kunna »finna, att Hellberg lyckats anföra något som talar för att hans förklaring av bebyggelsenamnens plurala form vore riktig» (s. 160 f.).

Vikstrand (i SOKa 7 s. 44) har förvisso helt riktigt påpekat att *-stad*-elementet med min förklaring måste hållas åtskilt från *-stade* på Gotland och *-stead* (feng. *-stede*) i England liksom från *-statt*, *-stedt*, *-stätten* i Tyskland.

»Huruvida detta», säger han (a.st.), »är betungande för tolkningen eller ej råder det nog delade meningar om». Jag menar att det nämnda förhållandet inte utgör någon belastning för min tes om hur *-staðir* skall förstås. Vad Gotland beträffar vill jag hänvisa till att Ingemar Olsson, en framstående kännare av det gotländska ortnamnsskicket, har hävdat (1994 s. 45) att ett antagande att de gotländska *-stāde*-namnen skulle vara *-staðir*-namn »inte gärna [kan] vara riktigt». Det är också att märka att det fornengelska *-stede* är singulart och att den tyska gruppen bara delvis, om än »i stor utsträckning» (så Hellberg 1967a s. 498) innehåller plurala namn. Jag nämner också att jag tidigare (Elmevik 1994 s. 114) hänvisat till att en auktoritet som Gösta Franzén (1961 s. 188) ställt sig avvisande till uppfattningen att man måste »föresätta en enhetlig förklaring för *stad*-namnen för hela det nordiska eller t.o.m. ett ännu vidare område». Beträffande de tyska namnen finner jag anledning att citera Assar Janzén (1969 s. 56): »[De är] både natur- och bebyggelsebetecknande och överhuvud mycket lika de nordiska. Påtagligt är också att de kontinentala namnen i stor utsträckning har plural form. Med varför är då de nordiska namnen alla i pluralia tantum?» Den reflexion Janzén (a.st.) gör med anledning av denna högst berättigade fråga är att det »är svårt att komma ifrån tanken att åtminstone i Norden den plurala formen på något sätt sammanhänger med namnledens innebörd och att den inte nödvändigtvis behöver åsyfta flera ägor».

Jag vill här erinra om det förslag till förklaring av det gotländska *-stāde* som jag själv har framlagt (Elmevik 2008) – ett förslag som Vikstrand antingen inte observerat eller inte ansett det vara värt att kommentera. Jag tänker mig att grunden för *-stāde* är ett fgotn. **step* n., gotl. *stād* 'plats för något, plats som kännetecknas av något' < **staðja*, en avledning av fgotn. *stepr* m. 'ställe, plats' < **staði*-. Spår av detta neutrala *stād* finns också i dalmål och i estlands-svenska dialekter. Som senare led i sammansättningar har **staðja* regelrätt utvecklats till fgotn. *stepi*, som finns belagt i sockennamnet *Tingstāde*, fgotn. *Pingstepi*. Jag räknar också med att *-stepi* kan ha lösgjorts som ett särskilt ord och fungerat som ett självständigt ortnamnselement. Ett antal gårdnamn och det stora flertalet av ursprungliga ägo- och terrängnamn på *-stepi* kan antas efterhand ha anslutits till den talrika gruppen av namn innehållande »ägonamns-pluralen» på *-ar*.

Jag vidhåller min uppfattning att pluraliteten hos *-staðir* är konstitutiv för det appellativ som ligger till grund härför, att den kännetecknat detta redan från början – på samma sätt som t.ex. *tunir* i *tuna*-namnen – och inte uppstått först vid användningen av det som ortnamnsbildande element. Jag har alltså som framgått ovan antagit att appellativet haft betydelsen 'utmark', varav 'bosättning på utmark, utmarksgård, utflyttargård, nybygge'. Av detta följer att jag menar att *-staðir*-namnen är primära bebyggelsenamn.

Jag kan emellertid numera också se en möjlighet, som jag dock inte vill ge företräde, att förklara den antagna betydelsen 'utmark' hos *-staðir* utifrån pluralformen av fvn. *staðr*, fsv. *stadher* 'plats, ställe', nämligen genom att anta att pluralis urnord. **staðir* varit en kollektiv beteckning för olika lokaliteter i utmarken med benämningar med singularis **staðir* som senare led, t.ex. **hazastaðir* 'inhägnad plats' (: fsv. *hagh* n. 'inhägnad'), **hasjastaðir* 'hässjeställe' (: fsv. *hæs* f. 'hö-, halmstack'), **haujastaðir* 'höplats, äng', **helma-staðir* (: fsv. *hiælmber* m. 'hjälm' i betydelsen 'skyddstak på det stackade höet'), **kulastaðir* 'kolplats, plats för kolning', **kwernastaðir* 'kvarnplats'. Uppslaget har jag hämtat från Harry Ståhl (1976 s. 68). Han skriver:

Det enkla (osammansatta) **staðir* får antas ha kunnat beteckna platser, ställen av olika slag – **buastaðir*, **boplastaðir*, fsv. *bostaþer*, *bolstaþer* 'boningsplats' t.ex. bör ha varit mycket vanliga sammansättningar. Den enkla slutleden *-staþa* (*-staþum*) kan ha använts i mera specifika betydelser i stället för de längre sammansättningarna på *-staþer*.

Ett resonemang som påminner om Ståhls för Jørn Sandnes (2000 s. 64) som ett enligt honom möjligt sätt att komma till rätta med pluraliteten hos *-staðir*, nämligen att kulturspår som påvisats av arkeologer, »spor etter koking, brygging og annen gårdsaktivitet», under en tid »ble omtalt som 'steder', med mer eller mindre eksplisitt elliptisk karakter: (koke)steder, (melke)steder osv.». »Når Ingjald slo seg ned og bygde gård her, kunne det bli 'Ingjalds steder', gno. *Ingjaldsstaðir* osv.» En annan möjlig förklaring tänker han sig kunna vara att när gårdar som lagts öde »etter en tid ble tatt opp igjen, kunne kultursporene der bli omtalt som 'steder', og den nye bosetningen [...] *Eiriksstaðir*, *Sýustaðir* [med älvnamnet fno. *Sýa* som förled] osv.».

Jag har tidigare (Elmevik 2000 s. 82) deklarerat att Sandnes resonemang inte förefaller mig övertygande. Utgångspunkten för det förtjänar dock att lyftas fram. Sandnes skriver (s. 63):

En navnelaging som 'Eiriks sted' (gno. *Eiriksstaðir*) eller 'stedet ved elva Sya' (gno. *Sýustaðir*), er det knapt noen andre problemer med som navn på nyetablerte boplasser enn flertallsformen: 'Eiriks steder', 'stedene ved Sya'. Det kan da ikke være tale om bostedene til Eirik, ved Sya osv. Her blir pluralformen ulogisk, og forsøkene på å løse det ved å si at det på en gård var flere bygninger, gir heller ingen stringent løsning av problemet. Det er jo flertallsformen av ledet *stad* (**staði-*) som skal forklares.

Lösningen på det problem Sandnes klarsynt pekar på är alltså, för att än en gång understryka min uppfattning i frågan, inte att utgå från att *-staðir*-namnen ursprungligen varit plurala ägonamn.

Litteratur

- Elmevik, Lennart, 1994: Ortnamnselementet fornnordiskt *-staðir* – innebörd och ursprung. I: Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14.–16. januar 1993. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 54.) S. 113–125.
- 1998: Ervalla. I: OUÅ. S. 74–78.
- 2000: Om ortnamnselementen *-sta(d)* och *-lösa*. I: NoB 88. S. 69–87.
- 2008: De gotländska ortnamnen på *-städe*, *-städar*. I: NoB 96. S. 13–24.
- Franzén, Gösta, 1961: Till frågan om *stad*-namnens genus, numerus och betydelse. I: NoB 49. S. 172–188.
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- Hellberg, Lars, 1960a: Om språklig och saklig ortnamnsforskning. Erinringar i anledning av de sakkunniges utlåtanden rörande ledigförklarade professorsämbetet i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet. Uppsala.
- 1960b: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1960:1.)
- 1967a: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Fortid – nutid – framtid 3.)
- 1967b: Sta-namnens förleder. Inledningsföredrag. I: En diskussion om sta-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963 utg. av Gösta Holm. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 18.) S. 64–81.
- Jansson, Valter, 1960: Sakkunnigutlåtande rörande professuren i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, vid Uppsala universitet vt 1960. (Duplic.)
- Janzén, Assar, 1969: Ortnamn och bebyggelsehistoria. I: NoB 57. S. 39–57.
- Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnatlas 9.)
- Lindén, Bror, 1954: Dalska namn- och ordstudier gällande särskilt Mora tingslag och Österdalsområdet 1:3. Stockholm. (SvLm B 57.)
- Lundahl, Ivar, 1962: Sakkunnigutlåtande rörande professuren i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, vid Uppsala universitet 1961–62. (Duplic.)
- Olsson, Ingemar, 1963: Plural form i nordiskt ortnamnsskick. I: NoB 51. S. 124–161.
- 1994: Gotländska ortnamn. Visby.
- Sandnes, Jørn, 2000: *Staðir*-forskning og *staðir*-navn i Norge. I: NoB 88. S. 53–67.
- Strandberg, Svante, 1986: Några äldre ortnamn i Gåsinge-Dillnäs. I: Gåsinge-Dillnäs krönika 1985–1986. S. 19–22.
- Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
- Wahlberg, Mats, 1988: Ortnamnen i Västmanlands län 5:1. Heby kommun, norra delen. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
- Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälارlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 13.)

Summary

What is the meaning of the place-name element *-stad*?

A contribution to a long debate

By Lennart Elmevik

This article takes as its starting point the sections on ‘Place-names in *-stad*’ and ‘Plural place-names’ in a book by Per Vikstrand from 2013, titled *Järnålderns bebyggelsenamn: Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälارlandskapen* (Iron Age settlement names: On the origins and age of settlement names in the Lake Mälaren provinces). The present author describes the book as an impressive work in many respects, but has a number of objections, chiefly regarding Vikstrand’s view of how *-stad* (OScand. *-staðir*, plural) and plural place-names in general are to be understood. He is, for example, unable to subscribe to the idea that, in most instances, the element contains the word PrScand. **staðir* m. ‘site, place (for something)’, and that its onomastic meaning should be taken to be, not ‘place’, but ‘place for something’. Nor, therefore, can he endorse Vikstrand’s position that there is no reason to maintain the distinction hitherto made between originally plural names in *-stad* (referred to as ‘genuine’ *-stad* names) and originally singular ones (‘non-genuine’ *-stad* names), containing *stad* in the sense of ‘place for something, place characterised by something’, which have assumed the plural form under the influence of names of the ‘genuine’ type and by assimilation to their plural paradigm. Likewise, the author is unable to accept Vikstrand’s view, building on a hypothesis advanced in particular by Lars Hellberg, that *-stad* names – like plural settlement names in general – used to a large extent to be plural field-names.

The author takes the opportunity to defend his opinion, presented in earlier publications, as to what this place-name element once meant, namely ‘farm on outlying land, new settlement’. He also offers an alternative explanation for this interpretation, though he would not give it precedence over the one he has previously put forward. In an extended footnote, he presents a new interpretation of the village name *Valsta*, found in at least five places in Sweden, which Vikstrand also discusses in his book.

Roden och jarlen

Av Mats G. Larsson och Staffan Fridell

Namn och bygd 102 (2014), 51–68.

Mats G. Larsson, Department of Archaeology and Ancient History, Lund University & Staffan Fridell, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Roden* and the *jarl*.

Abstract

The name *Roden*, which in the Middle Ages referred to coastal areas of the province of Uppland, is generally considered to form the basis for Finnish *Ruotsi* ‘Sweden’ and for the word *rus*’ (русь) that is behind Russian *Rossiya* ‘Russia’. *Roden* is formed from OSw. *rodher* – an abstract verbal noun from *ro* ‘to row’ – with the primary sense of ‘(the action of) rowing’. According to the authors, the word as it occurs in the name means ‘place where people row, fairway (for rowing)’, referring to a particularly important fairway, now usually known as *Långhundraleden*. The settlements located along *Långhundraleden* constituted the central and most populated parts of what would later be called *Attundaland*. In the late Iron Age and down to the end of prehistoric times, this was probably also the area with the greatest concentration of population in the Lake Mälaren basin.

A number of Viking Age runic inscriptions seem to point to the conclusion that the portion of *Roden* around Mälaren at least – but most likely the whole of the area – was governed by individuals with the title of *jarl*.

Keywords: place-names, *Roden*, *Ruotsi*, *rus*’, *Långhundraleden*, fairways, *jarl*.

De äldsta medeltida beläggen på namnet *Roden* är:

Norræ *rodhrinh* 1296 2/1 Stockholm (avskr. 1600-talet) SD 2 s. 204, *roþsins* *utskyldir*, *Roþin* 1296 UpL A s. 52, 237 (avskr. 1300-talet), *roþsins* *ut skyldir*, *Roþærin* 1296 UpL Esplunda s. 35, 171 (avskr. 1300-talet), *de roden* 1312 u.d. u.o. SRAp, SD 3 s. 96, *De roþinum* 1312 u.d. u.o. SRAp, SD 3 s. 101, *Rodhin* 1314 u.d. u.o. A 8 f. 142v avskr., SD 3 s. 147, in *Rodhinum* 1316 13/9 u.o. SRAp, SD 3 s. 272, in *rodhenum* 1322 9/11 Uppsala SRAp, SD 3 s. 566, *Roþhin* 1331 30/8 Stockholm SRAp, SD 4 s. 230, *de Rodene* 1339 5/7 Strängnäs SRAp, SD 4 s. 665, *De rodhin* 1343 före 25/12 u.o. A 8 f. 145v avskr, SD 5 s. 238, aff [...] *Rodhenum* 1350? avskr. FMU 1 s. 233, in *rodhinum* 1359 13/11 Bro SRAp, SD 7 s. 228, In *rodh* 1376 D 1 f. 5r, innan *rodhenom* 1382 15/9 Nyköping SRAp.

Namnet böjs alltså under medeltiden nästan genomgående i bestämd form:

N *Rodhrin*
G *Rodhsins*
D *Rodhinum*
A *Rodhin*

Skälet till denna för ett ortnamn relativt tidiga användning av bestämd form är säkert att det är fråga om ett bygdenamn. Stefan Brink (1990 s. 184 f.) har påpekat: »Denna speciella namngrupp – de gamla bygdenamnen – uppträder i många fall under särskilt senmedeltiden med bestämd form.» Han ger exempel som *Trögden*, *Södertörn*, *Rytterne* och *Tierpen*.

Efter Sven Ekbo (1958) grundliga utredning står det numera helt klart att namnet *Roden* är bildat till ordet fsv. *rodher* m., motsvarande fvn. *róðr* m. och nutida svenska *rodd* (varom se Elmevik 2013), alltså ett verbalabstrakt till verbet *ro*. Ordets ursprungliga innebörd är alltså 'det att ro, roende, rodd'. Där emot är det omstritt till vilken därur utvecklad, annan betydelse av ordet som områdesnamnet *Roden* är bildat.

Ordet är enligt Ekbo (1958 s. 157 ff.) en ursprunglig *u*-stam, vilket förklarar sammansättningarna fsv. *rodharum* 'utrymme för rodd' och *rodharætter*, med genitiv singularis på *-a(r)*. Sammansättningarna *Roslagen* (< *rodhslaghin*), *roskarl* (< *rodhskarl*) och *rospiggar* (< **rodhsbyggjar*) anses ha yngre, sekundär *s*-genitiv, liksom även ortnamnet *Roden* i genitiv under medeltiden (*Rodhsbo*, *Rodhsins*; Ekbo 1958 s. 193 f.). Det är möjligt att *s*-genitiven först uppträder i ortnamnet och först därefter i det till grund liggande appellativet (jfr motsvarande iakttagelser hos Brylla 1987 s. 162 ff., särskilt s. 167 f.).

Under vikingatid torde dock namnet *Roden* ha böjts som en *u*-stam och i obestämd form (för runbeläggen, se Larsson & Fridell 2013 s. 96 f., 104 f.):

- N **Roðr* < **RoðR*
- G **Roðar*
- D *Rōði* ← *Rōði* (i **rupi** U 16, 1000-talets första hälft)
- A *Roð* (i **rup** U 11, 1000-talets senare hälft [akkusativ ersätter dativ])

Det är enligt en spridd, men inte oomstridd uppfattning områdesnamnet *Roden* som ligger till grund för både det östersjöfinska namnet på Sverige, finska *Ruotsi*, estniska *Rootsi*, och det ord *rus* ' (pyсь), som är den yttersta utgångspunkten för ryskans *Rossija* 'Ryssland' (Vasmer 1955 s. 551 f., Mägiste 1958, Kiparsky 1963 s. 14, Shevelov 1964 s. 189 f., 204, 276, 437, Falk 1981, Melnikova & Petrukhin 1991; annorlunda t.ex. Schramm 2002, 2003).

Namnet *Rodens* urnordiska form torde ha varit **Ropur* eller **Roður* (Ekbo 1958 s. 187, 197). Efter synkope av ändelsevokalen borde resultatet bli **RoðR*, vilket i samtida östersjöfinska kan ha adapterats som **Rots*, med ett finskt tillägg av ändelsen *-i* (Mägiste 1958, Ekbo 1958 s. 197 ff., 1981, 1986, 1992, 2000a, Falk 1981 s. 150). Synkope av *u* efter lång stavelse i nordiskan har av allt att döma skett på 700-talet, möjligen något tidigare (Ekbo 1958, Widmark 1991 s. 165 f.), vilket skulle ge en fonologisk bortre gräns för när ordet kan ha lånats in i östersjöfinskan. Denna språkliga datering sammanfaller väl med den tidsperiod när stammarna i Mellansverige kan antas ha börjat sin expansion österut, över Östersjön. Utvecklingen har dock sannolikt varit **Ropur*/

Roður* > **Ropār*/Roðār* > **RoðR*. Även mellanstadiet med försvagad vokal kan ha adapterats till östersjöfinska som **Rots* (Ekbo 1958 s. 197), vilket förskjuter tidsgränsen bakåt för lånet ytterligare kanske hundra år. Vokalförsvagning som förstadium till den urnordiska synkopen kan i viss mån empiriskt beläggas i runinskrifter från århundradena före vikingatid (Schulte 1998 s. 87 ff.).

Från östersjöfinskans *Rotsi* har ordet sedan sannolikt förts vidare till slaviska språk som *rus*’ (русь). Anpassningen följer kända och belagda mönster, både vad gäller vokalen *o* > *u*, konsonantbortfallet *ts* > *s* och realiseringen av östersjöfinskans finala *i* som *ь*, dvs. en palatalisering av föregående *s* (Shevelov 1964 s. 189 f., 204, 276, 437, Falk 1981 s. 150 ff., Melnikova & Petrukhin 1991 s. 210 f.). Mer eller mindre parallella fall är *vepsi* > *ves*’ (весь) ’vepser’, *somi* > *sum*’ (сумь) ’finnar’.

Det äldsta kända belägget för folknamnet *rus*’, i bysantinska källor *rhos*, finns i den frankiska *Annales Bertiniani*, nedskriven på 800-talet. I denna omtalas under året 839 en grupp män som medföljt en beskickning från kejsar Theofilos i Konstantinopel till Ludvig den fromme i Ingelheim. I beskickningen ingick en grupp män som av bysantinerna betecknades som *rhos* och som av Theofilos uppgavs ha blivit utsända till Bysans av sin kung, med namnet *Chacanus* (så i huvudhandskriften) eller *Chaganus* (*Annales Bertiniani* s. 30; se vidare Larsson & Fridell 2013 s. 106). De hade färdats till Konstantinopel utmed en led som var kantad av vilda och barbariska stammar, och kejsaren hade därför önskat att de inte skulle återvända samma väg hem utan hoppades att de i stället skulle få lejd genom frankernas rike. När kejsar Ludvig sedan närmare undersökte deras bakgrund fann han att de tillhörde svearnas stam. Under de följande seklen förekommer folknamnet *rhos* sedan i otaliga bysantinska källor och kommer med tiden att känneteckna invånarna i det framväxande ryska riket (Blöndal 1978 s. 21–22, 116–117).

I Ryssland levde traditionen om *rus*’ härkomst från Skandinavien kvar ända fram till början av 1100-talet, då Nestorskrönikan nedskrevs. I denna omtalas *rus*’ i den inledande texten om uppdelningen av jordens folkslag och därefter under olika årtal. Enligt Nestor – som här hänvisar till bysantinska krönikor – var 852 det år då man tidigast började höra talas om *rus*’ eftersom dessa då för första gången kom till Konstantinopel. Under år 862 kommer så den välkända berättelsen om de tre bröder från *rus*’ som inkallades från varjagernas land på andra sidan havet för att härskas över folken i det nuvarande nordvästra Ryssland. Både i denna berättelse och i den inledande texten omtalas *rus*’ som ett folk vid sidan av svearna (Nestorskrönikan s. 18, 26–27).

Sven Ekbo (1958 s. 197, 2000b) har argumenterat för att det inte är namnet *Roden* utan i stället det till grund för namnet liggande ordet *roðR* i en betydelse ’(deltagare i) vikingaflotta eller sjötåg’, som har lånats till östersjöfinskan och

ombildats till *Rotsi*. Även om det är möjligt att *roðr* kunnat betyda 'sjötåg, vikingaflotta', så är den tänkta semantiska glidningen till 'deltagare i vikingaflotta eller sjötåg', vidare till en inbyggarbeteckning 'svenskar' och ytterligare vidare till 'svearnas land' tveksam. I synnerhet undrar man hur ordet under sådana omständigheter alls har kunnat lånas in. Svearna har knappast omtalat sig själva som *roðr* i betydelsen 'vikingaflotta' eller 'deltagare i vikingaflotta'. Däremot kan de mycket väl ha talat om sin hembygd som *Roðr*. Thorsten Andersson (2001) har polemiserat mot Ekbos uppfattning och i stället förespråkade att det är just områdesnamnet *Roden* som – i sin äldre form *Roðr* – har överförts till östersjöfinskan och blivit *Rotsi*, en uppfattning som vi alltså ansluter oss till.

Vilket geografiskt område som tidigast ingått i Roden är omtvistat. Den första medeltida uppgiften om ett område som sannolikt motsvarat Roden är Snorre Sturlassons omnämnande av *Sjáland ok þat er þar liggir til it eystra með hafinu* 'Sjáland (»sjölandet») och det som hör därtill österut vid havet' (Heimskringla 2 s. 135) i anslutning till hans uppräknings av folklanden från omkring 1230. Kärnan i det medeltida Roden har emellertid enligt den utredning som redovisas i Det medeltida Sverige (Westin 1972; även Rahmqvist 2005) varit endast Frötuna, Bro, Väddö och Häverö skeppslag, det vill säga kustområdet i mellersta delen av Uppland. Till detta kommer den så kallade *Norra Roden*, som enligt vissa medeltida källor sträckt sig längs kusten upp till Älvkarleby. Åkers och Danderyds skeppslag anses däremot enligt denna utredning inte ursprungligen ha ingått i Roden, och inte heller öarna i östra delen av Mälaren.

Som flera författare påpekat utgör dock formuleringarna i Upplandslagen – som ger de tidigaste medeltida beläggen för namnet *Roden* – en komplikation i sammanhanget. I sitt stadfästelsebrev betonar kung Birger Magnusson att lagen skall gälla också för invånarna i norra Roden, och i Tingmålalbalken 13 framhävs att hela den Rod som ligger ovanför Stockholm skall ligga under landskapets lag förutom när det gäller vad (*Ropin ligger j lanzlaghun alder þæn owæn stokholm ær utæn j þæssum malum um wæþninger* UpL A s. 237). Den mest närliggande tolkningen utifrån dessa formuleringar är att norra Roden sträckt sig ända ned till Stockholmstrakten (Strauch 2003 s. 347, Andersson 2004 s. 10). Annars borde rimligen någon annan ort ha använts som utgångspunkt.

Den omfattning av Roden som kan utläsas av dessa källor är således den som gällt ett par sekler in på medeltiden och senare. Vårt syfte är dock att försöka spåra ännu äldre förhållanden, och då särskilt vad som gällt före folklandsindelningen. Som framhållits av flera forskare, senast Andersson (2004 s. 13), talar folklandens namn för att det rör sig om en indelning som inte växt fram på naturlig väg utan pålagts uppifrån i samband med någon

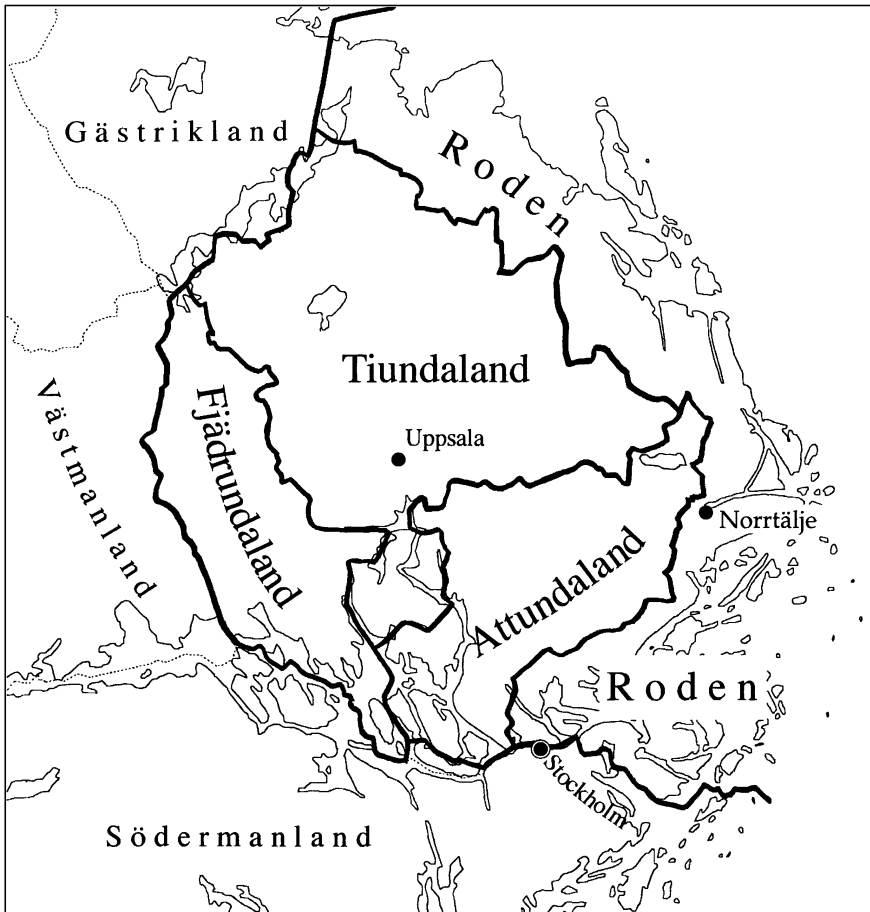

Fig. 1. Det medeltida Uppland med dess folkland och Roden. Kartan ritad av Per Vikstrand. (Efter Andersson 2004 s. 11.)

form av ändrad administrativ indelning. Denna indelning kan till stora delar ha anpassats till äldre bygder, men det kan inte heller uteslutas att syftet varit att bryta upp äldre maktförhållanden genom att skapa nya gränser.

Folklandsindelningen (se fig. 1) måste med tanke på folklandens omnämnande i Florenslistan från o. 1100 ha varit genomförd senast vid denna tid (om dateringen av Florenslistan, se Nyberg 1991 s. 158). Samtidigt ger de bebyggelsearkeologiska förhållandena vid handen att indelningen sannolikt tillkommit först någon gång vid slutet av forntiden (Larsson 1988 s. 228). Detta öppnar för möjligheten att Roden under vikingatiden kan ha haft en annan och större utbredning än under medeltiden. Om det **Roðr*, som ligger till grund

för *Rotsi* avsett ett landområde och inte syftat på skeppsbesättningar ligger det också närmast till hands att räkna med ett större Roden. Det tunga avtryck namnet givit i Finland och i det utländska källmaterialet från 800-talet och framåt förefaller svårt att förena med den mycket begränsade forntida bebyggelse som kan knytas till de bygder som ingått i det medeltida Roden (jfr Ambrosiani 1982 s. 70, 75).

Texten i Upplandslagen har ibland tolkats som att en del av Roden fanns även i Södermanland (Strauch 2003 s. 347, Andersson 2004 s. 10). Detta är givetvis möjligt, men uttrycket *Norra Rodhin* skulle också kunna vara ämnat att särskilja Roden norr om Stockholm från den del som enligt vissa forskare (Liedgren 1969, Strauch 2003 s. 348) legat väster därom, nämligen öarna i östra Mälaramrådet. Att Roden under vikingatiden kan ha omfattat även dessa öar antyds genom två runinskrifter, U 11 Hovgården och U 16 Nibble, belägna på Adelsö respektive Ekerö. Som vi tidigare försökt visa är det med stor sannolikhet just det geografiska begreppet Roden som åsyftas med dessa inskrifters **i rup(i)** (Larsson & Fridell 2013 s. 96 f., 104 f.), vilket i första hand även bör tolkas som att de två öarna faktiskt ingick i området Roden.

Ett antal forskare har för ordet *roðr* räknat med en fornspråklig delbetydelse 'ställe där man ror, (rodd)farled' (Hjärne 1947 s. 35, Ekbo 1958 s. 195, 2000b s. 165). Enligt somliga ligger denna betydelse även till grund för ortnamnet *Roden*. Ekbo (2000b s. 165) framhåller: »Enklast är att hålla för troligt att *rodd* i ortnamnet [*Roden*] haft samma lokalbetecknande betydelse som träffas i (mest äldre) nysvenska källor och i norskan, nämligen 'plats eller led(er) där man ror' [...], och att alltså namnet från början avsett vattenvägar och inte ett landområde.» Eva Nyman (2003 s. 345) uttrycker det så här: »Der Name (*Roden*) [...] bezieht sich auf die Gewässer, durch die die Seekriegszüge des alten schwed. Reiches Sveþiup [...] ausliefen.»

Det finns alltså spår av en sådan innebörd i senare nordiskt språk, dock relativt svaga sådana. Det rör sig om dels ett norskt dialektalt *ror*, m. 'Veie eller Linie at roe i, saasom i grundt Vand eller nær ved Land', som endast tycks vara dokumenterat hos Aasen (1873 s. 612; jfr NO 9 sp. 466), men som är välbelagt som ortnamnselement, dels ordet *rodd* i nysvenska i en delbetydelse som SAOB (R 2331) anger som »konkret, om plats l. led där man ror».

Semantiskt är under alla omständigheter en betydelseutveckling från 'roende, rodd' till 'plats där man ror' mycket närliggande och naturlig. Erland Hjärne (1947 s. 35) säger: »Trots lokalitetsbetydelsen är det knappast nödvändigt att härleda nyno. *ror*, 'Vei eller Linie at roe i', 'roddfarled', ur ett annat ord än fno. *róðr*, m., 'rodd'. Betydelseövergången synes även med antagande av sistnämnda utgångspunkt rätt naturlig och saknar icke motstycken.» Han jämför vidare med motsvarande betydelseförändringar för substantiven *led*, *sund*,

gång, ed och *vad* som samtliga är ursprungliga verbalabstrakter, som har konkretiserats till 'sträcka som man går, simmar, vadar osv.'

I den tidigvikingatida runinskriften vid Oklunda i Östergötland finns frasen **in sa flu in ruþ þan**, som Fridell & Óskarsson (2011 s. 141 ff.) har tolkat som *En sa flo in roð þann* 'Och han flydde in genom denna (rodd)farled', dvs. såsom innehållande just det aktuella substantivet *roðr* i ackusativ och med betydelsen 'led där man rör'. Vi menar att det är just denna betydelse som ingår även i namnet *Roden*.

Vilken farled kan då ha namngett området Roden? Vanligen har man tänkt sig att namnet gällt vattenlederna längs kusten och genom den uppländska skärgården, men det har även ansetts syfta på lederna från det inre av landet ut till havet (Nyman 2003 s. 345). Namnet är dock singulart och kan enligt vår mening ursprungligen ha syftat på en speciell och särskilt viktig roddfarled vid den tid då landets nivå över havet var mellan 5 och 10 meter lägre än i dag.

En särskilt framträdande sådan vattenled är den under de senaste decennierna alltmer uppmärksammade havsarm som sträckt sig från Trälhavet i Stockholms skärgård och långt in i landet, nu vanligen kallad *Långhundraleden*. Vid yngre järnålderns början omkring år 500 kunde man längs denna led färdas vattenvägen från sydligaste delen av Åkers skeppslag upp till trakten kring Frösunda i Seminghundra härad eller ännu längre, och liknande förhållanden rådde sedan fram till slutet av vikingatiden (fig. 2 o. 3). Denna vattenväg måste rimligtvis ha dominerat samfärdseln mellan de kringliggande bygderna och vidare ut till havet under hela årtusendet e. Kr. och tiden dessförinnan.

Att en bygd får namn av en i anslutning till bygden framträdande topografisk företeelse är inget oväntat eller ovanligt. När det, som här, är fråga om ett simplexnamn, kan man jämföra namnbildningen med hur bebyggelsenamn som *Vik*, *Berg*, *Näs* uppkommer, där namnet utgår från ett ord som betecknat en topografisk företeelse i närheten av bebyggelsen. Det är inte nödvändigt eller ens troligt att det i sådana fall verkligen funnits ett naturnamn **Vik*, **Berg*, **Näs* (i motsvarande fornspråklig form) innan bebyggelsenamnet bildas – annat än möjligen som närhorisontnamn på gränsen mellan appellativ och namn – utan bebyggelsenamnet är sannolikt primärt som sådant (men semantiskt sekundärt) och har uppstått via metonymi eller prepositionsuttryck: 'gården/byn vid viken, berget, näset ...'. Namn av denna typ kan ju vara mycket gamla. Ofta finns simplexnamn med topografisk betydelse representerade bland de äldsta bebyggelsenamnen i en bygd. Förklaringen är väl att det inte funnits någon anledning att med en förled närmare specificera vilken vik, vilket berg eller näs som avsetts, eftersom den/det har varit det mest framträdande i bygden.

På motsvarande sätt kan *Långhundraleden* som den dominerande farleden in i landet ha givit namn åt den omgivande bygden genom metonymi eller prepositionsuttryck: 'bygden kring (den stora) roddleden'. Det är inte nödvändigt

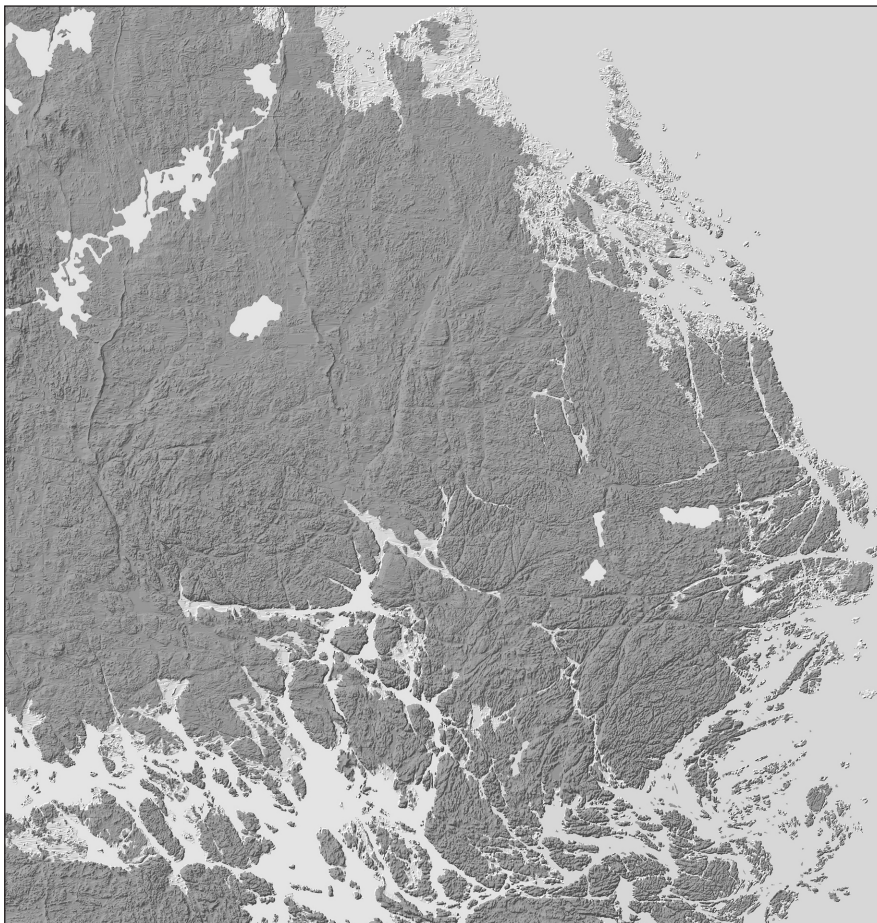

Fig. 2. Strandlinjen i Uppland ca 500 e. Kr. (Efter Sund 2010 s. 70.)

eller ens troligt att farleden haft namnet **Roður* (annat än som närhorisontnamn på gränsen mellan appellativ och ortnamn) innan bygdenamnet bildas. När väl **Roður* etablerats som bygdenamn kan det leva vidare som namn även efter det att landhöjningen medfört att farleden inte längre är farbar i hela sin sträckning och därmed inte längre omtalas som en *roðr* appellativiskt.

De bygder som ligger intill Långhundraleden utgjorde de centrala och mest befolkade delarna av det som efter folklandsindelningen kom att kallas *Attundaland*. Under yngre järnåldern och fram till forntidens slut har detta sannolikt också varit det rikast befolkade området i Mälardalen, vilket framgår av det stora antalet fornlämningar och den höga andelen stora gravfält. Det förefaller ha varit först under slutet av forntiden som Tiundaland kom att bli det domi-

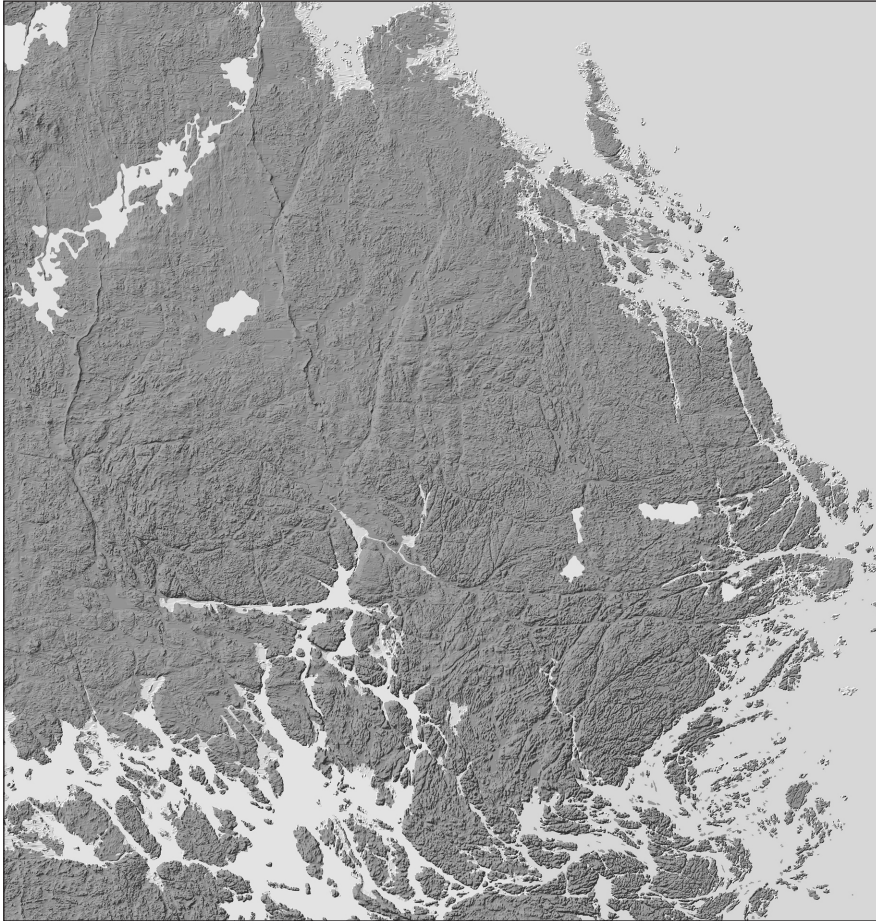

Fig. 3. Strandlinjen i Uppland ca 1000 e. Kr. (Efter Sund 2010 s. 71.)

nerande området vad gäller befolkningsstorlek (Larsson 1988 s. 227–228; jfr Ambrosiani 1980 s. 128 ff., 1982 s. 70, 75). Dessa förhållanden har sannolikt sina rötter redan i den äldre järnåldern, som är särskilt rikt representerad i Attundalands centrala delar med flera mycket stora gravfält (jfr Ambrosiani 1964 s. 119, Larsson 1997 s. 122 f., 140 ff.).

Ovanstående slutsatser stärks av att Attundaland med tillhörande kustområden även är det folkland som har flest *-tuna*-orter, 24 mot Tiundalands 18 och Fjädrundalands 4. Även om vi inte kan säga säkert vilken funktion dessa orter haft i järnålderssamhället så har de med största sannolikhet spelat en betydande roll under en tidig del av yngre järnåldern, och deras ut-

bredning ger därmed en antydning om var olika befolkningscentra funnits vid denna tid.

Den grupp ortnamn som i särskilt stor utsträckning skiljer Attundaland från de övriga folklanden – och från hela det forntida Sverige – är dock de *-by*-namn som har förlederna *rink*, *karl*, *härse* och *smed*, det vill säga vissa personbenämningar som syftar på någon form av funktion i det dåtida samhället (om dessa s.k. *comitatusnamn*, se Hellberg 1978, 1979 s. 146 ff., 163 f., 1984, Vikstrand 2010, 2013 s. 100 f. [som myntat termen]).

Rinkar har definierats som »yrkeskrigare av hög rang i tjänst hos en furste eller hövding» (Hellberg 1984 s. 92), *karlar* som »fria allmogemän i tjänst hos rikets härskare, konungen eller hans representanter» (Hellberg 1984 s. 98). *Härse* är mer undanglidande till betydelsen, men har en motsvarighet i fvn. *hersir* 'hövding' (med där sekundär *ia*-stamsböjning; Hellberg 1978 s. 67 ff., 1979 s. 147 f.). De *smeder* som åsyftas med förleden *Smeda-*, vilken påfallande ofta förekommer i namn i centralortsmiljöer, har sannolikt varit antingen vapensmeder (Hellberg 1979 s. 146 f., 164) eller konstsmeder (Vikstrand 2010 s. 25), i båda fallen hantverkare med hög status.

Såsom framgår av fig. 4 är sydöstra Uppland helt dominerande när det gäller förekomsten av dessa namntyper. Förhållandet är särskilt påfallande vad avser *rinkabyarna* och *härabyarna* men mycket tydligt också för *karlabyarna* och *smedbyarna*. Namn på *-by* med de liknande personbetecknande förlederna *tägn* och *sven* saknas däremot, vilket för övrigt är fallet i hela Uppland med undantag endast för en *tägnaby* i Fjädrundaland.

Någon exakt datering av namntyperna ifråga går inte att göra, men allt talar för att de haft rötter i yngre järnåldern. Så gott som samtliga *rinkabyar* och *karlabyar* har också gravfält från denna period, i *karlabyarnas* fall ofta av betydande storlek, vilket indicerar att de anlagts ett gott stycke före forntidens slut. Per Vikstrand (2010 s. 28, 2013 s. 100 f.) menar att flera av *rinkabyarna* »varit aktiva under 600-talet», medan *karlabyarna* antas ha haft en produktivitetssperiod från 700-talet ända fram till tidig medeltid.

Även från forntidens slutskede finns det tydliga tecken på att det blivande Attundaland avvikit från det övriga Uppland. Vi syftar här på ornamentiken på runstenarna, där den stil som bedömts vara den äldsta, RAK, till den helt dominerande delen förekommer i just sydöstra Uppland, medan den i övriga delar av landskapet är representerad endast i ett fåtal fall (fig. 5). Eftersom runstensresandet med största sannolikhet haft samband med kristnandet (Larsson 1990 s. 31 ff.), torde detta kunna tolkas som att denna del av Uppland började kristnas betydligt tidigare än de inre delarna av landskapet.

Sammantaget förefaller det således som om sydöstra Uppland under en stor del av forntiden varit den befolkningstätaste delen av landskapet. Den speciella ortnamnsbilden med dess krigiska karaktär talar vidare för att om-

Fig. 4. Comitatusnamn på -by i Uppland.
Härsby/Hersby = stjärna, *Karby/Karleby* =
 cirkel, *Rinkeby/Rickeby* = triangel, *Smedby*
 = fyrkant, *Tängby* = kors.

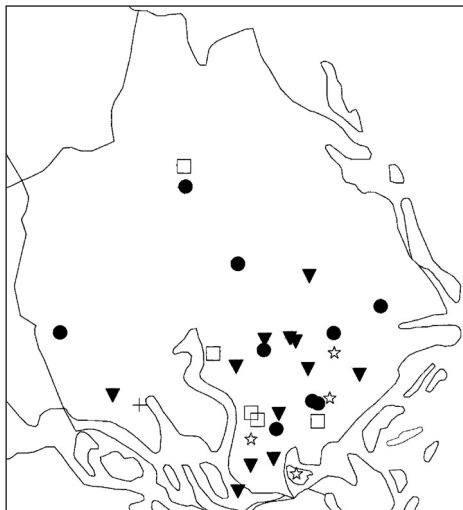
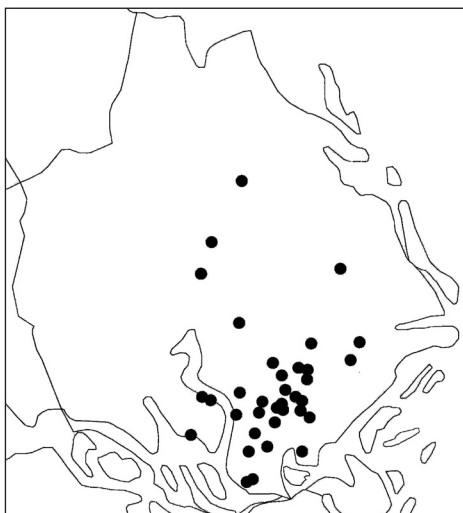

Fig. 5. Runinskrifter med ornamentiken
 RAK i Uppland. (Efter opublicerad karta
 av Anne-Sofie Gräslund.)

rådet tidigt varit en särskilt välorganiserad och militärt inriktad del av Mälardalen, vilket i sin tur innebär att här måste ha funnits en stark hövdingamakt. Den tydliga skillnaden gentemot övriga Mellansverige talar vidare för att området under yngre järnåldern varit ett separat maktområde, en slutsats som med utgångspunkt i annat material dragits även av Landström (2012 s. 548 f.).

Hur långt fram i tiden dessa förhållanden rått går inte att avgöra med hjälp av det material som står till buds, men det tidiga kristnandet kan möjligen ses

som en följd av att makthavarna i det blivande Attundaland anammade den nya religionen tidigare än sina motsvarigheter längre in i landet och att området då fortfarande varit en mer eller mindre självständig del av Sveariket.

Vi vill mot ovanstående bakgrund föreslå att hela eller stora delar av Attundaland (inklusive åtminstone större delen av det som senare kom att heta *Attundalands rod*) före folklandsindelningen kallats *Roden* och att detta namn ursprungligen syftat på den långsträckta och för rodd lämpade havsarm som genomkorsade området. Området var under yngre järnåldern militärt välorganiserat och sannolikt självständigt och lett av en egen hövding. I motsats till den obetydliga del av landet som ingått i det medeltida Roden skulle ett sådant större och mer folkrikt forntida Roden även utgöra en naturligare bakgrund till det finska namnet på Sverige, *Ruotsi*, och även vara en naturligare ursprunglig hemvist för rus' (liknande tolkning hos Hafström 1969 s. 40 f.).

Tanken på ett Roden som sträckt sig betydligt längre västerut än det medeltida området får även ett visst stöd i källor från 1600- och 1700-talen, enligt vilka Roslagen – det yngre namnet på Roden – verkar ha varit närmast synonymt med Attundaland. Rhezelius uppger således år 1635 om Funboån vid gränsen mellan Attundaland och Tiundaland: »Hon skill[jer] åt vpland och roslagen» och kallar på två ställen samma å för »ros lagz ån» (Rhezelius s. 120 f.). Salvius (1741 s. 137) säger att det i Gottröra socken »skal finnas et märke uthuggit i et Berg, som skal utvisa skilnaden mellan Roslagen och det öfriga Upland, eller rättare sagt emellan Ottunda land och Tiunda land» (jfr Lijnsing 1939, Hafström 1969 s. 40). Detta skulle möjligen kunna vara en följd av att begreppet Roden/Roslagen redan från 1400-talet kommit att »smitta av sig» till grannbygderna (Rahmqvist 2005), men det kan inte heller uteslutas att det rör sig om en kvarlevande tradition från tiden före folklandsindelningen.

De tidigmedeltida kungavalen vid Mora sten, som också var belägen vid gränsen mellan Attundaland och Tiundaland och i nära anslutning till Funboån, har vanligen ansetts vara ett minne av att de bägge folklanden eller deras föregångare slutit ett förbund och enats om en gemensam härskare på denna plats (Liedgren 1966 sp. 689). Sett mot den bakgrund som redovisats ovan ligger det nära till hands att anta att dessa föregångare hetat **Roðr* och *Uppland*, varav det senare området av allt att döma fått sitt namn ('de längre upp från havet liggande landen') av invånarna i just Roden (von Friesen 1906; jfr Andersson 2004 s. 10 ff.).

Av inskrifterna på U 11, U 16 och U 617 verkar man kunna dra slutsatsen att åtminstone Mälarödelen av Roden – men troligast hela området – sannolikt styrts av personer (varav minst två med namnet *Hakon*) som kan ha haft titeln *jarl* (Larsson & Fridell 2013 s. 103 ff.). Om denne hövdings maktbefogenheter och rättigheter delvis levt kvar efter Rodens införlivande i Sveariket så

skulle vi därmed även kunna skönja en historisk bakgrund till uppkomsten av jarlinstitutionen och det dubbelstyre mellan konung och jarl som fanns i Svea-riket långt in i medeltiden. Jarlen stod visserligen under kungen i rang, men han hade egna »bon» och egen beskattningsrätt i vissa områden, exempelvis Östergötland. Det kan också vara hans ursprungliga ställning som självständig härskare över Roden som levt kvar i begreppet *rodhs bo* i Östgötalagen, vilket i så fall, lika lite som *Upsala bo* eller *stafs ok stols bo* i samma fjortonde flock i Dråpsbalken i lagen, syftat på något område i Östergötland, utan på den höghetsrätt som hörde samman med hans ursprungliga maktområde, Roden i sydöstra Uppland.

Om titeln *jarl* i så fall redan från början syftat på en självständig härskare eller om den är resultatet av en nedgradering efter förbundet med kungen i de då uppenbarligen mäktigare Upplanden går inte att avgöra. De norska ladejarlarna är dock sannolikt exempel på självständiga jarlar, vilka verkar ha haft samma titel såväl före som efter förbundet med den norske kungen i slutet av vikingatiden (Bøe 1962 sp. 560), en händelse som skulle kunna ses som en parallell till den utveckling som skisserats ovan. (För andra uppfattningar om jarlämbetet och dess ursprung se Fritz 1971 och Kazanskij 2001.)

Hur har då den geografiska utbredningen av Roden kommit att förskjutas till att enbart omfatta det nuvarande Upplands kusttrakter? Rimligen har det skett i samband med folklandsindelningen, dvs. när distrikten Attundaland, Fjädrundaland och Tiundaland bildas. Som vi framhållit ovan har denna indelning med största sannolikhet pålagts uppifrån och kan delvis ha haft till syfte att bryta upp gamla maktförhållanden genom att skapa nya gränser. Att en härskare över hela Mälardalen i samband med detta även kan ha tagit tillfället i akt att dela upp det tidigare så starka och välorganiserade hövdingadömet i sydöstra Uppland passar väl in i ett sådant scenario. Det gamla namnet på Attundaland, *Roden*, blir då kvar för att beteckna den del av området som »blev över» och inte kom att ingå i folklandsindelningen, dvs. det som under medeltiden kallas för *Attundalands rod*. Därefter kom begreppet sekundärt att användas även om kusttrakterna utanför Tiundaland, Tiundalands rod. Ordet *roðr* har vid denna tid fortfarande varit levande i språket med betydelsen 'rodd' o.d., vilket har gjort det möjligt att omtolka innebörden i namnet *Roden* till att åsyfta de kusttrakter som var indelade i skeppslag. Jfr att uttrycket *rodha rætter* i landskapslagarna tycks ha haft två betydelser, dels 'den rätt som gäller för Roden', dels 'ledningsrätt' eller 'sjörrätt' (Schlyter 1877 s. 515).

Appendix

Comitatusnamn på -by i Uppland¹

Hersby, Lidingö sn, Danderyds skg.
Härsby, Rö sn, Sjuhundra hd.
Hersby, Sollentuna sn, Sollentuna hd.
Hersby, Össeby-Garns sn, Vallentuna hd.
Karby, Estuna sn, Lyhundra hd.
Karby, Rasbo sn, Rasbo hd.
Karby, Rimbo sn, Sjuhundra hd.
Karleby, Simtuna sn, Simtuna hd.
Karby, Täby sn, Danderyds skg.
Karby, Vendels sn, Örbyhus hd.
Karby, Vidbo sn, Seminghundra hd.
Karby, Össeby-Garns sn, Vallentuna hd.
Lilla Karby, Össeby-Garns sn, Vallentuna hd.
Rickeby, Boglösa sn, Trögds hd.
Rinkeby, Danderyds sn, Danderyds skg.
Västra Rickeby, Gottröra sn, Långhundra hd.
Östra Rickeby, Gottröra sn, Långhundra hd.
Rickeby, Knutby sn, Närdinghundra hd.
Rickeby, Kårsta sn, Långhundra hd.
Rinkeby, Lovö sn, Färentuna hd.
Rickeby, Odensala sn, Ärlinghundra hd.
Rickeby, Riala sn, Åkers skg.
Rinkeby, Spånga sn, Sollentuna hd.
Rinkeby, Vallentuna sn, Vallentuna hd.
Rickeby, Vidbo sn, Seminghundra hd.
Smedby, Fresta sn, Vallentuna hd.
Smedby, Hammarby sn, Vallentuna hd.
Smedby, Vassunda sn, Ärlinghundra hd.
Smedby, Vendels sn, Örbyhus hd.
Smedby, Österåkers sn, Åkers skg.
Tängby, Löts sn, Trögds hd.

¹ Belägget *in carlaby parochia belling* 1344 i Uppsala domkyrkas kopiebok (SD 5 s. 326) avser sannolikt Forkarby i Bälinge socken (DMS 1:3 s. 46).

Källor och litteratur

- A 8 = Registrum Ecclesie Upsalensis. Uppsala domkyrkas kopiebook, SRA.
- Aasen, Ivar, 1873: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. 2. Udg. Christiania.
- Ambrosiani, Björn, 1964: Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.
- 1980: Båtgravarnas bakgrund i Mälardalen. I: Vendeltid. Stockholm. S. 123–133.
- 1982: Hundare, skeppslag och fornlämningar. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 67–82.
- Andersson, Thorsten, 2001: Roden – Ruotsi. I: NoB 89. S. 153–154.
- 2004: Svethiudh, det svenska rikets kärna. I: NoB 92. S. 5–18.
- Annales Bertiniani = Annales de Saint-Bertin. Publiées par Félix Grat, Jeanne Viel-liard & Suzanne Clémencet. Avec une introduction et des notes par Léon Levillain. 1964. Paris.
- Blöndal, Sigfús, 1978: The Varangians of Byzantium. An aspect of Byzantine military history. Translated, revised and rewritten by Benedikt S. Benediktz. Cambridge.
- Brink, Stefan, 1990: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
- Brylla, Eva, 1987: Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan. Starkt böjda namn med utgångspunkt från sörmländskt material. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. 6.)
- Bøe, Arne, 1962: Jarl. Noreg, Orknøyan og Island. I: KL 7. Sp. 559–564.
- D 1 = Uppsala domkyrkas jordebok 1376, SRA.
- Ekbo, Sven, 1958: Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problem. En översikt från nordisk synpunkt. I: ANF 73. S. 187–199.
- 1981: The etymology of Finnish Ruotsi 'Sweden'. I: Les pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du colloque nordique et international de byzantinologie, tenu à Upsal 20–22 avril 1979. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Figura. Nova series 19.) S. 143–145.
- 1986: Die Etymologie des finnischen *Ruotsi* 'Schweden'. I: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 34. S. 354–356.
- 1992: L'étymologie du mot finnois *Ruotsi* 'Suède'. I: Acta Baltico-Slavica 21. S. 93–96.
- 2000a: Finnish *Ruotsi* and Swedish *Roslagen* – what sort of connection? I: Medieval Scandinavia 13. S. 64–69.
- 2000b: Rusernas namn. I: NoB 88. S. 165–166.
- Elmevik, Lennart, 2013: Några fall av *dd* för äldre *ð* i svenskan. I: SvLm. S. 23–27.
- Falk, Knut-Olof, 1981: Einige Bemerkungen zum Namen Rus'. I: Les pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du colloque nordique et international de byzantinologie, tenu à Upsal 20–22 avril 1979. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Figura. Nova series 19.) S. 147–159.
- FMU = Finlands medeltidsurkunder 1–8. 1910–35. Helsingfors.
- Fridell, Staffan & Öskarsson, Veturliði, 2011: Till tolkningen av Oklundainskriften. I: SaoS. S. 137–150.
- Friesen, Otto von, 1906: Om landskapsnamnet Uppland. I: Fataburen. S. 17–28.
- Fritz, Birgitta, 1971: Jarladömet – sveahertigdömet. I: Historisk tidskrift 91. S. 333–351.

- Hafström, Gerhard, 1969: Roden och Roslagen. I: Rospiggen. S. 36–42. [Tidigast publicerad i Svenska Dagbladet 1956 21/8.]
- Heimskringla. Nóregs konunga sögur af Snorri Sturluson. Udg. ved Finnur Jónsson. 1–4. 1893–1901. København. (Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur 23.)
- Hellberg, Lars, 1978: Schwedische Ortsnamen und altwestnordische Dichtersprache. I: The Vikings. Proceedings of the Symposium of the Faculty of Arts of Uppsala University, June 6–9, 1977. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis 8.) S. 67–77.
- 1979: Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I: Kalmar stads historia 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt. Kalmar. S. 119–166.
- 1984: De finländska *karlabyarna* och deras svenska bakgrund. I: SNF 65. S. 85–106.
- Hjärne, Erland, 1947: Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen. I: NoB 35. S. 1–96.
- Kazanskij, Vadim, 2001: Till frågan om det svenska jarlämbetets ursprung. I: Scandia 67. S. 193–210.
- Kiparsky, Valentin, 1963: Russische historische Grammatik 1. Die Entwicklung des Lautsystems. Heidelberg.
- Landström, Lars, 2012: Med Uppsala i centrum. Uppsalaområdet under bronsålder och äldre järnålder in i vieldtid. En arkeologisk förhistoria baserad på områdets miljöförutsättningar och en GIS-utvecklad kartvärld med Mälardalen, Östersjöbäcknet och Europa som bakgrund. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 56.)
- Larsson, Mats G., 1988: Folkland och folkvapen. I: Fornvännen 83. S. 224–233.
- 1990: Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna. Lund. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 18.)
- 1997: Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. Lund. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 26.)
- & Fridell, Staffan, 2013: Runristningen på Hovgårdsstenen. I: SaoS. S. 95–109.
- Liedgren, Jan, 1966: Mora sten. I: KL 11. Sp. 689–690.
- 1969: Roden. I: KL 14. Sp. 355–356.
- Lijnsing, P. M., 1939: Vad är Roslagen? I: Hundare och skeppslag 1. S. 9–14.
- Melnikova, Elena A. & Petrukhin, Vladimir J., 1991: The origin and evolution of the name *Rus'*. The Scandinavians in Eastern-European ethno-political processes before the 11th century. I: Tor 23. S. 203–234.
- Mägiste, Julius, 1958: Fi. *Ruotsi*, estn. *Rootsi* m.m. i de finsk-ugriska språken. I: ANF 73. S. 200–209.
- Nestorskrönikan. Översättning av Gabriella Oxenstierna. 1998. Eslöv.
- Nyberg, Tore, 1991: Adam av Bremen och Florenslistan. I: Scandia 57. S. 153–189.
- Nyman, Eva, 2003: Roslagen. Namenkundliches. I: RGA 25. S. 344–346.
- Rahmqvist, Sigurd, 2005: Roden och Roslagen. I: Ledungen 31:4. S. 18–19.
- Rhezeliu = Rhezelius, Jonas Haquini, 1915–17: Monumenta Uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. af C. M. Stenbock. Uppsala. (Upplands fornminnesförenings tidskrift 7. Bil. 1.)
- Salvius, Lars, 1741: Beskrifning öfver Sveriget 1. Upland. Stockholm.

- Schlyter, C. J., 1877: Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar. Lund. (Samling af Sweriges gamla lagar 13.)
- Schramm, Gottfried, 2002: Altrußlands Anfang. Historische Schlüsse aus Namen, Wörtern und Texten zum 9. und 10. Jahrhundert. Freiburg im Breisgau.
- 2003: Rus und Rußland 1. Historisch-Philologisches. I: RGA 25. S. 609–616.
- Schulte, Michael, 1998: Grundfragen der Umlautphonemisierung. Eine strukturelle Analyse des nordgermanischen *i/j*-Umlauts unter Berücksichtigung der älteren Runeninschriften. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 17.)
- Shevelov, George Y., 1964: A prehistory of Slavic. The historical phonology of Common Slavic. Heidelberg.
- Strauch, Dieter, 2003: Roslagen. Geographisches. Rechtliches. I: RGA 25. S. 346–351.
- Sund, Camilla, 2010: Paleogeografiska förändringar i östra Svealand de senaste 7 000 åren. Stockholm. (Examensarbete, Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.)
- U + nr = Upplands runinskrifter. Granskade och tolkade av Elias Wessén & Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 6–9.)
- UpL A = Lex Uplandiae (Upplandslagen). E codice membr. Bibl. Univ. Upsal. B 12. 1960. Hafniae. (Corpus codicum Suecicorum medii aevi 15.)
- UpL Esplunda = Upplandslagen enligt Codex Esplunda. Utg. av Sam. Henning. 1933–34. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 35.)
- Vasmer, Max, 1955: Russisches etymologisches Wörterbuch 2. L–Ssuda. Heidelberg.
- Westin, Gunnar T., 1972: Roden. I: DMS 1:1. S. 19–32.
- Widmark, Gun, 1991: Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv. Uppsala. (Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 19.)
- Vikstrand, Per, 2010: Ortnamn och den äldre järnålderns högstatusmiljöer. I: Makt, kult och plats. Högstatusmiljöer under den äldre järnåldern. Kultplatser. Två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010. Stockholm. (Arkeologi i Stockholms län 5.) S. 24–30.
- 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala. Ser. B. 13.)

Summary

Roden and the jarl

By Mats G. Larsson and Staffan Fridell

The name *Roden*, which in the Middle Ages referred to coastal areas of the province of Uppland, is generally considered to form the basis for Finnish *Ruotsi* ‘Sweden’ and for the word *rus*’ (русь) that is behind Russian *Rossija* ‘Russia’. *Roden* is formed from OSw. *rodher* – an abstract verbal noun from *ro* ‘to row’ – with the primary sense of

‘(the action of) rowing’. According to the authors, the word as it occurs in the name means ‘place where people row, fairway (for rowing)’, referring to a fairway that was particularly important at a time when the elevation of the land was between 5 and 10 metres lower than it is today, now usually known as *Långhundraleden*. The settlements located along *Långhundraleden* constituted the central and most populated parts of what would later be called *Attundaland*. In the late Iron Age and down to the end of prehistoric times, this was probably also the area with the greatest concentration of population in the Lake Mälaren basin.

Compared with the insignificant and sparsely populated coastal districts forming the *Roden* of medieval times, a larger and more populous prehistoric *Roden*, as described, would also form a more natural background to the Finnish name for Sweden, *Ruotsi*, and be better understood as the home of *rus*.

A number of Viking Age runic inscriptions seem to point to the conclusion that the portion of *Roden* around Mälaren at least – but most likely the whole of the area – was governed by individuals with the title of *jarl*.

The geographical shift in the concept of *Roden*, restricting it to the coastal areas of present-day Uppland, probably occurred in connection with the subdivision of the province into *folkland* ‘folk lands’, i.e. when the districts of *Attundaland*, *Fjädrundaland* and *Tiundaland* were formed. *Roden* then remained as a name for the part of the province that was ‘left over’ and not included in any of the ‘folk lands’.

Hurð och *hurðarbak* i västnordiska ortnamn

Av Svavar Sigmundsson

Namn och bygd 102 (2014), 69–76.

Svavar Sigmundsson, The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies, University of Iceland: *Hurð* and *hurðarbak* in West Scandinavian place-names.

Abstract

This article examines the word *hurð* ‘door’ in Icelandic, Faroese, Shetland and Norwegian place-names. The word occurs both as a simplex, e.g. *Hurð* as the name of a hollow in the Vestmanna Islands, off Iceland, and *Uppi við Hurð* in the Faroes, which appears to refer to a gateway in a fence; and in compounds, as in place-names such as *Hálfðanarhurð* in Iceland, *Hurdalen* in Norway, *Hurðabøkur* in the Faroes, and *Hurdifell* in Shetland. Of Icelandic place-names with *hurð* as the first element, the compound *Hurðarbak* is the commonest, as both a nature name and a farm name. It refers primarily to a place situated behind a ridge, hill or mountain. The article attempts to shed light on this place-name element.

Keywords: place-names, farm names, West Scandinavian, *hurð* ‘door’ in place-names, *hurðarbak*.

1. Inledning

Ordet *hurð* ‘dörr’ finns i ett antal ortnamn på Island, både som simplex och i sammansättningar. Som exempel kan anföras *Hurð* som namn på en stor och påfallande sänka i berget nederst i Háubæli i Elliðaey på Vestmannaöarna (Árbók 2009 s. 188). I sammansättningar finns *hurð* t.ex. i ortnamnet *Hálfðanarhurð* i Ólafsfjarðarmúli på Nordlandet; den namnbärande formationen ser ut som en dörr (Pórhallur Vilmundarson 1969 s. 431). Det samma gäller *Skessuhurð* innanför Höfði i Fáskrúðsfjörður på Östlandet (Árbók 2002 s. 271). Ordet *hurð* förekommer också som förled i ortnamnet *Hurðarás*, som avser en ås vid Hellisheiði på Sydlandet. När man kommer upp på den öppnar sig en vid utsikt över södra Island; det är som en öppen dörr. Ibland har *h* fallit bort i början av namnet så att man fått formen *Urðarás*; ordet *urð* ‘morän’ är vanligt i ortnamn, men den ursprungliga namnformen är utan tvekan *Hurðarás* (Árbók 2003 s. 29). Appellativet *hurðarás* betyder annars ‘dörrträ’ och ingår i talesättet *reisa sér hurðarás um öxl* ‘ta sig vatten över huvudet’. Men den betydelsen föreligger inte i ortnamnet *Hurðarás*.

2. *Hurðarbak*

Den sammansättning med ordet *hurð* som är mest känd bland ortnamn på Island är *Hurðarbak* (n.); den uppträder både som naturnamn och som bebyggelsenamn. Äldsta belägget för appellativet *hurðarbak* finns i handskriften Morkinskinna från ca. 1275, »ek á hér jarðhús, ok mun ek þá þangat ganga, en þess er annarr endi í skálanum. En þú skalt stíga upp at hurðarbaki» (s. 135). Från någorlunda samma tid förekommer ordet i Barlaams saga ok Jósafats i en överförd betydelse, »oc verðr alldrigi þeim. at hurðar bake. með nokkorum skort eða vansa er til fysizt» (BarlA s. 62). (ONP.) Fritzner (1954 2 s. 98) förklarade denna passus med orden: »den kommer aldrig tilkort, bliver aldrig tilsidesat?» I fornisländska ordböcker förklaras *hurðarbak* med någon tvekan som 'Dørens Bagside' (Fritzner 1954 2 s. 98) och 'baksida av dør' (Heggstad 1963 s. 314). Men Fritzner (a.st.) uppger också den nu vanliga betydelsen: 'det Rum, som ligger mellem den aabnede Dør og Husvæggen'. I Björn Halldórs-sons ordbok från 1800-talet är förklaringen följande: »recessus pone janua[m], pr. janua inversa, en Afkrog bag ved Døren. *Á hurðarbaki*, pone fores, bagved Døren» (s. 246). Det skall som sagt förstås som 'bakom dörren'. Uttrycket *að hurðarbaki* har blivit namnet *Hurðarbak*.

Som naturnamn kan nämnas ett exempel från ett diplom från år 1486, där det talas om att gården Skriða (= Rauðaskriða) i Reykjadalur på Nordlandet »ætti afriett að hurðarbaki» ('hade betesmark i Hurðarbak')¹ (DI 6 s. 575). Det är samma område som omtalas i en beskrivning av Kinnarfjöll från år 1840: »Längst norrut på denna bergkedja finns det berg som kallas Galti (tidigare *Hurðarbak* eller *Urðarbak*), nu oftare kallat Bakrangi. Det är ett högt berg och skarpeggat ovanpå.» (SóknÞing s. 83.) På gården Steinar under Austur-Eyjafjöll på södra Island är *Hurðarbak* en sluttning i klipporna (Örnefnaskrá). I gården Ystiskáli under Vestur-Eyjafjöll är *Hurðarbak* ett namn i klipporna väster om och nedanför Mýrarskarð. Där drevs fåren till fällan (Örnefnaskrá). *Hurðarbak* kallas en vrå (isl. *kór*) på vägen upp til Rótartorfa på gården Varmahlíð i samma socken (Örnefnaskrá). *Hurðarbak(ur)* är namnet på en ås i gården Iða på Sydlandet. Den kortare namnformen var vanligare (Örnefnaskrá). Strandkanten nedanför Rauðubjörg i Höfn i Skeggjastaðahreppur på Nordöstlandet har namnet *Hurðarbak* (Árbók 2013 s. 117). Pluralisformen *Hurðarbök* är namnet på åsar öster om Geirlandshraun på sydöstra Island (Örnefnaskrá).

Följande tio exempel finns på *Hurðarbak* som gårdsnamn: 1) I Villingaholtshreppur i Árnessýsla. I en sockenbeskrivning kallas gården *Hurðarbakur* (m.) (SóknÁrn s. 47) och detsamma i ett råmärkesdokument från 1885

¹ Min översättning. Detsamma gäller andra textpartier översatta från isländska eller färöiska.

Fig. 1. Hurðarbak i Reykholtssdalur. Foto: Jón Karl Snorrason.

(Landamerkjabréf fyrir Hurðarbaknum. Landamerkjabók Árnæssýslu s. 200). Den äldsta kända skrivningen av namnet är dock *hvrðarbak* 1480 (DI 6 s. 320). 2) I Kjós i Kjósarsýsla (Annálar 1400–1800 I, bl.a. s. 268). Gården ligger under nordsidan av Meðalfell (SóknGull s. 179). Det äldsta belägget är från år 1397, där det står att kyrkan i Meðalfell äger »leiguland þat er ad Hurðarbaki heitir» (DI 4 s.116). Gården kallas *Urðarbak* i ett dokument som följer Jarðabók (13 s. 52). 3) I Strandarhreppur i Borgarfjörður. Gården ligger under nordsidan av Miðfellsmúli (Jarðabók 4 s. 33–34; SóknBorg s. 199). 4) I Reykholtssdalur i Borgarfjörður. Gården ligger under nordvästsidan av *Hurðarbaksfell* (Jarðabók 4 s. 238–239). 5) I Hörðudalur i Dalasýsla. *Hurðarbak* var enligt sägen en stor gård, hade i synnerhet goda byggnader (Bjarnar saga Hítðælakappa s.164; Kålund 1985 2 s. 94; SóknDal s. 37). Gården låg länge öde. 6) Ett öde torp under Saurbær på Rauðasandur (Jarðabók 6 s. 292, 334). 7) I Vesturhóp, Vestur-Húnavatnssýsla, på västsidan av Björgin (Jarðabók 8 s. 204), ibland kallad *Urðarbak* (Húnaþing 2 s. 412). 8) I Torfalækjarhreppur, Austur-Húnavatnssýsla. Gården ligger öster om Miðás på Bæjarás som är bred och långsträckt (Örnefnaskrá; Jarðabók 8 s. 320). 9) Ett torp under Neðriás i Hólahreppur, Skagafjörður (Jarðabók 9 s. 222). 10) En ödegård från Hreimsstaðir i Utmannasveit, öster om Bæjarás (Árbók 2008 s. 180–181).

Om man ser på *Hurðarbak*-gårdarnas värde visar det sig att av de sex gårdar som varit helgårdar (*lögbylí*) har fyra varit medelgårdar eller omkring 20 »hundrað» (20–32,3 »hundrað»), men två av dem har varit torp, som troligen låg öde under en period och för vilka man inte känner till någon värdering. Þórhallur Vilmundarson (i *Grímnir* 3 s. 127) nämner gårdsnamnet *Hurðarbak* »där en gårds läge i skuggan av ett berg eller en ås har påmint om att gården stod 'liksom bakom en dörr'».

Hurðarbak betyder tydligen 'ett dolt ställe'. I Ystiskáli under Eyjafjöll tycks namnet åsyfta en väg i ett berg, där får gick eller drevs. Det är något liknande som förekommer i AB i Norge: »Item litit vthan for aeen [d.v.s. Stjornaa] uppa sydre landet ligger raak som hether hwrdebak» (s. 125).

3. *Hurð* i Norge

I Norge finns namnet *Hurdalen* som bygdenamn i Akershus: »Dette er formelt identisk med gno. *hurð* f 'dør' og kunne kanskje også reelt vera å forklare på same måten. Men meir truleg er det visst at elvenamnet språkleg kan ha samanheng med gno. *hverfa* vb 'kverve, snu'» (NSL s. 228). *Hurdahuerfue* var bygdenamn i Trøndelag på 1400-talet (AB 1997 s. 58). Gårdsnamnet *Harbakken* i Stjørna i Trøndelag (*Hwrdebak* ca. 1430). *Harbak*, en gård i Åfjord kommun, Sør-Trøndelag »av gno. *hurðarbak* n 'baksida av ei dør, rommet mellom døra og veggen' og namnet høver godt med forholda på staden» (NSL s. 196). På Østlandet i Norge förekommer på några ställen *Hulebak(ken)* som troligen har samma ursprung (NSL s. 196); namnbärarna ligger i skuggan av ett berg eller en ås (jfr Þórhallur Vilmundarson i *Grímnir* 2 s. 28; 3 s.127). Fritzner (1954 2 s. 99) skriver om de norska gårdarna att de skulle »have en afsides Beliggenhed og Udseendet af at være Parceller af en større. Den fuldstændige og oprindelige Form af Navnet er utvilsomt at Hurðarbaki, med hvilken det forekommer paa Island.»

Ásgeir Blöndal Magnússon (1989 s. 391) menar att *Hurð* i *Hurðardalur* i Norge kunde vara i släkt med verbet *hyrja* (pret. *hurða*) i fornisländskan = 'berja, knýja á'. Det är inte förenligt med isländska *Hurð*-namn, som har *hurð* i betydelsen 'dörr'.

4. *Hurð* på Färöarna

På Färöarna finns också några ortnamn med *hurð*:

1. Vid Gjógv finns ortnamnet *Uppi við Hurð*.

Eivind Weyhe² skriver (e-post 8. 4. 2014 på färöiska): »Detta är namnet på området direkt utanför det gamla tunet norr om bygden, på gränsen mellan Steinagerði/Stórlág, som blev inhägnad ca. 1870, och hagen Fyri oman Rætt. Några stycken överst i Steinagerði bär namnet Uppi við Hurð, och ovanför gårdsgården är Gamlarætt (á Gomlurætt). Möjligen kan namnet Uppi við Hurð ha med denna fårålla att göra (Niclasen 2006 s. 77). Något kunde tyda på att där har funnits en port i gårdsgården, först och främst i samband med fällan.»

2. Á Glyvrum: *Úti á Hurð* (Ásfinn Sigvardsen: *Úti við Hurð*), *Hurðaffósið*, *Hurðaliðið* (uppteckn.: N. Djurhuus 1958).

Eivind fortsätter: »Ásfinn Sigvardsen (2. 4. 2014) säger att det första heter Úti við Hurð, de andra namnen känner han inte. Stället Úti við Hurð är utanför bygden, där inga hus fanns, men där var en gammal gårdsgård. En karta från 1900 visar att den yttre ändan av den gamla tungårdsgården har gått ut i havet där. Det kunde tyda på att där har funnits en port på gatan framme vid fjorden.»

3. Hvalba: *Hurðabøkur* (N. Djurhuus 1954, kommentar: hurðarbak ? höjd).

Eivind skriver vidare: »Stället omtalas i en lista över namn i Suður í Haga och omtalas mellan namnen Eiðisvegur och Heygsvatn. Eiðisvegur är vägen från bygden till Hvalbiareiði (Fiskieiðið) och gick fram till gården á Heyggi och fram till Heygsvatn. Mellan gården och sjön var den gamla tungårdsgården mellan inmarken och Suður í Haga. Det är därför inte otänkbart att 'hurð' också hänvisar till en port i gårdsgården, och att Hurðarbak (Hurðarbøk?) har varit området utanför grinden. Ingen tycks känna namnet längre.»

5. Hurð på Shetland

På Shetland finns gårdnamnet *Hurdiback* på ön Papa Stour. Det äldsta belägget skrivs så 1696–1954, men också *Hurdaback* 1698–1954. John Stewart (1987 s. 41) säger om namnets ursprung: »Hurðarbak, literally back of a door (used of an out-of-the-way place).» Gården tycks vara ur sikte bakom en höjd sett från huvudgården Biggings. Jakob Jakobsen (1897 s. 91) skriver i sin bok om dialekt och ortnamn på Shetland att ordet »*Ord* (*Hurd*) is O.N. *urð*, which (usually) denotes a heap of boulders, huddled together at the bottom of a steep face.» Han nämner (1897 s. 91–92) att på ön Foula ordet *hurðin* används om »a big boulder» och att i Northmavine finns ortnamnet *Hurdifell* »a steep rocky hill, full of downfallen boulders». Enligt detta är det här tal om det forn-

² Tack till Eivind för tillåtelse att citera hans svar.

isländska ordet *urð* men inte *hurð*. Men är det säkert? Kunde inte ett ställe bakom »a steep rocky hill» kallas *Hurðarbak*?

6. Slutord

Hurð tycks ha kunnat betyda 'ås' el. dyl. i det isländska landskapet, 'något som stänger av'. Namnet *Hurðarás* har då *ás* som epexegetiskt tillägg. Ursprungligen har *hurð* använts som lägesbeteckning men inte varit ortnamn från början. Man har sagt att något låg *að hurðar baki* (*að baki hurð*) men det har sedan blivit till namnet *Hurðarbak* i betydelsen 'ställe bakom en dörr' (inte 'baksidan av en dörr'). Samma utveckling har nyligen givit ortnamnet *Fjallabak* och *Fjallabaksleið* på södra Island. Ursprungligen sade man *að fara að fjallabaki* = *á bak við fjöllin*, men nu har ortnamnet *Fjallabak* skapats, något som dock inte alla gillar. (Árbók 2010 s. 13.)

Källor och litteratur

- AB = Aslak Bolts jordebog. Fortegnelse over jordegods og andre herligheder tilhørende erkebiskopsstolen i Nidaros affattet ved erkebiskop Aslak Bolts foranstaltning mellem aarene 1432 og 1449. Udg. af P. A. Munch. 1852. Christiania.
- AB 1997 = Aslak Bolts jordebok. Utg. ved Jon Gunnar Jørgensen. Oslo.
- Annálar 1400–1800. 1–8. 1922–2002. Reykjavík.
- Árbók 2002. Árbók Ferðafélags Íslands. Austfirðir frá Álftafirði til Fáskrúðsfjarðar eftir Hjörleif Guttormsson. Reykjavík.
- Árbók 2003. Árbók Ferðafélags Íslands. Í Árnesþingi vestanverðu. Höfundur Þór Vigfússon. Reykjavík.
- Árbók 2008. Árbók Ferðafélags Íslands. Úthérað ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði eftir Hjörleif Guttormsson. Reykjavík.
- Árbók 2009. Árbók Ferðafélags Íslands. Vestmannaeyjar eftir Guðjón Ármann Eyjólfsson. Reykjavík.
- Árbók 2010. Árbók Ferðafélags Íslands. Friðland að Fjallabaki eftir Ólaf Örn Haraldsson. Reykjavík.
- Árbók 2013. Árbók Ferðafélags Íslands. Norðausturland eftir Hjörleif Guttormsson. Reykjavík.
- Ásgeir Blöndal Magnússon, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- BarlA = Barlaams ok Josaphats saga. Utg. ved Magnus Rindal. 1981. Oslo. (Norrøne tekster 4.)
- Bjarnar saga Hítðælakappa. Borgfirðinga sögur. Sigurður Nordal & Guðni Jónsson gáfu út. 1938. Reykjavík. (Íslenzk fornrit 3.)
- Björn Halldórsson, 1992: Orðabók. Íslensk – latnesk – dönsk. Eftir handriti í Stofnun Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn. Fyrst gefin út árið 1814 af Rasmusi Kristjáni Rask. Ný útgáfa. Jón Aðalsteinn Jónsson sá um útgáfuna. Reykjavík.

- Fritzner, Johan, 1954: Ordbog over Det gamle norske Sprog. Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883–1896). 1–3. Oslo.
- Grímnir. Rit um nafnfræði 1–3. 1980–96.
- Heggstad, Leiv, 1963: Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Oslo.
- Húnaþing. Ritnefnd: Sigurður J. Líndal & Stefán Á. Jónsson. 2. 1978. Akureyri.
- Jakobsen, Jakob, 1897: The dialect and place names of Shetland. Two popular lectures. Lerwick.
- Jarðabók = Árni Magnússon & Páll Vídalín, 1913–90: Jarðabók 1–13. Kaupmanna-höfn–Reykjavík.
- Kålund, Kristian P. E., 1985: Íslenzkir sögustaðir 2. Vestfirðingafjórðungur. Íslenzk þýðing: Haraldur Matthíasson. Reykjavík.
- Landamerkjabók Árnessýslu. www.thjodskjalasafn.is
- Morkinskinna 1. Ármann Jakobsson & Þórður Ingi Guðjónsson gáfu út. 2011. Reykjavík. (Íslenzk fornrit 23.)
- Niclasen, Óli Jákup, 2006: Navnagerð og navnatilfar í jarðarnøvnum við Gjógv. Høvuðsritgerð til cand. phil. nám. Tórshavn. Otryckt avhandling.
- ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog. A dictionary of Old Norse prose. www.onp.ku.dk
- SóknÁrn = Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1843. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. 1979. Reykjavík.
- SóknBorg = Mýra- og Borgarfjarðarsýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873. Guðrún Ása Grímsdóttir & Björk Ingimundardóttir sá um útgáfuna. 2005. Reykjavík.
- SóknDal = Dalasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855. Einar G. Pétursson sá um útgáfuna. 2003. Reykjavík.
- SóknGull = Gullbringu- og Kjósarsýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855. Guðlaugur R. Guðmundsson & Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. 2007. Reykjavík.
- SóknÞing = Þingeyjarsýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1844. 1994. Reykjavík.
- Stewart, John, 1987: Shetland place-names. Lerwick.
- Þórhallur Vilmondarson, 1969: Kennd er við Hálfðan hurðin rauð. I: Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969. Ritnefnd: Jakob Benediktsson, Jón Samsonarson, Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson & Stefán Karlsson. Reykjavík. S. 431–456.
- Weyhe, Eivind, 2014: e-brev till Svavar Sigmundsson 8.4.2014.
- Örnefnafráttir í Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík.

Summary

Hurð and hurðarbak in West Scandinavian place-names

By Svavar Sigmundsson

This article examines the word *hurð* ‘door’ in Icelandic, Faroese, Shetland and Norwegian place-names. The word occurs both as a simplex, e.g. *Uppi við Hurð* in the Faroes, which appears to refer to a gateway in a fence, and in compounds, as in the names *Hálfðanarhurð* in Iceland, *Hurðifell* in Shetland and *Hurdalen* in Norway. Of

Icelandic place-names with *hurð* as the first element, the compound *Hurðarbak* is the commonest, as both a nature name and a settlement name, referring to a place situated behind a ridge, hill or mountain. At least ten instances of *Hurðarbak* as a farm name are found in Iceland, frequently denoting farms that are remote from the main farm of the parish, where the church is located, and often of less value, presumably outlying subsidiary farms. As a nature name, *Hurðarbak* is used for ridges or remote places in the mountains. In Norway, we find both *Harbakken* and *Hulebak(ken)*, which can be traced back to *Hurðarbak*; features common to both places are that they are remote and were once part of larger farms, as in Iceland. In Shetland, *Hurdiback* exists as the name of a farm, and in the Faroes there is *Hurðabøkur*, a name no longer known locally. The word *hurðarbak* is best interpreted as ‘a place behind the door’ and, as a place-name, ‘a remote place, behind a ridge or the like’, not ‘the back of a door’. The phrase *að hurðarbaki*, describing the position of something, has developed into the name *Hurðarbak*. A similar development can be seen for the phrase *að fjallabaki*, which recently became *Fjallabak* in southern Iceland.

Musse Stilunder

Af Bent Jørgensen

Namn och bygd 102 (2014), 77–82.

Bent Jørgensen, Name Research Section, Department of Scandinavian Research, University of Copenhagen: Musse Stilunder.

Abstract

This article discusses the word and place-name element *stilund* found in the Danish island of Lolland. It is contextually documented from the 16th and 17th centuries that the word, and hence the place-name element, presumably means ‘little wood where timber is produced for sticks, rods, poles and the like’.

Keywords: name formation, identification of a lost word, former interpretations reconsidered.

I Danmarks Stednavne (DS) 11 s. 151 optræder navnet *Musse Stilunder* anvendt om en samling huse i det lille østlollandske sogn Musse. Som bebyggelsesnavn føres det af DS tilbage til begyndelsen af 1900-tallet (Guide 1904 *Stilundene*), men er dog også nævnt i Trap (1899 s. 257) i formen *Musse Stilunger*. Bebyggelsen har navn efter en jord, der i markbogen (herefter MB) 1682 kaldes *Stiilund eng*; navnet genfindes på matrikelkort (herefter MK) 1789 i formen *Stielund*. Den beskedne overlevering resulterer i DS i tolkningen »Første led i dette [dvs. det oprindelige naturnavn] er subst. *sti* ‘smal gang’, og andet led subst. *lund*«. Det anføres derefter, at der ikke er grund til med Marius Kristensen (1922 s. 39) at antage, at sidste led er *lung*. Marius Kristensen har i en ganske summarisk gennemgang af stednavne på Lolland og Falster opregnet formen *Stilungerne* blandt navne, der indeholder subst. *lung* ‘mose, kær’. Marius Kristensen dokumenterer ikke navnet yderligere, men der er næppe megen tvivl om, at det er Trap (1899 s. 257), som ligger bag, og bag denne form skjuler sig den kendsgerning, at nasalforbindelserne *-nd* og *-ng* i dialekten er faldet sammen i en nasalering af den foregående vokal, jfr. de i DS 11 anførte udtaleformer [*sdiløwørnə*, *sdiløːrnə*, *sdiløwørnə*]. DS har med baggrund i de ældre former utvivlsomt ret i afvisningen af Marius Kristensens tolkning, men det materiale, som i øvrigt kan samles til dokumentation af et sammensat subst. *stilund*, og som vil blive præsenteret nedenfor, godtgør, at heller ikke tolkningen i DS kan stå for en nærmere prøve, hvor enkel og indlysende den end kan forekomme.

Først viser det sig, at det sammensatte subst. *stilund* – lad det indtil videre være uafgjort, om det er et appellativ eller et proprium – er repræsenteret i

en række marknavne koncentreret på det østlige Lolland. Materialet er:

Hillestolpe, Fuglse s. og h. MB 1682 *Stilunds Skifft*, MK 1801 *Stuluns Stumper* [!], *Stuluns Enge* [!]

Holeby s. og by, Fuglse h. MK 1796 *Stie Lund*

Rørbæk, Sakskøbing lds., Musse h. MB 1682 *Stij Lunds Agre Skiffte*

Udstolpe, Slemminge s., Musse h. MB 1682 *Stilunds Agre Skifft*; MK 1786 *Stie Lunds Ager*

Store Musse, Musse s. og h. MB 1682 *Stiilund eng*; MK 1789 *Stielund*; Trap 1899 *Musse Stilunger*; Guide 1904 *Stilundene*; TopA 2008 *Musse Stilunder*
Karleby, Godsted s., Musse h. MB 1682 *Stilunds agere Skifft*; MK 1777 *Stielunds Skifte*

Frejlev, Kettinge s., Musse h. Guide 1904 *Stilund* (et hus); I 1926 [*sd̥iːluŋːər-nə*] *Stilund* (med kommentarerne: Stenlund, Dyrestier); Optegnelse 1947 [*sd̥ilø̥gər-nə*] *Stilunderne*

Underup, Bregninge s., Musse h. MB 1682 *Stie Lundtz Skifft*

Stubberup, Herritslev s., Musse h. MB 1682 *Stiglundene schifft*, *Stilundseng*; MK 1777 *Stielunden*; Optegnelse 1947 [*sdeiːløgːoːər*] *Stigelundgd*

Som det ses, ligger syv af de ni lokaliteter i Musse herred; de to sidste i naboherredet mod vest. Kun navnet i Kettinge s. er først kendt fra 1900-tallet og som bebyggelsesnavn, mens de øvrige syv opstår, lever og dør som naturnavne, mens ét, *Musse Stilunder*, videreføres af en bebyggelse.

Der er endnu intet i det fremlagte materiale, som afgørende kan anfægte tolkningen i DS 11 af *Musse Stilunder*. Men materialet kan suppleres. I herredsbogen for Musse herred 1616–1617 nævnes under Slemminge s. »Paa Thuædden synden for Østerby findes degnens Stilund« (Dahlerup & al. 1990 s. 98). Der er ikke sammenfald med lokaliteten i Udstolpe, Slemminge s., men indførslen er tvetydig, da den både kan betyde '... findes degnens stilund' og '... findes degnens del i lokaliteten Stilund'. I samme herredsbog findes imidlertid en mere entydig indførsel under Døllefjelde s.: »Jthem skulle och pres-ten haffue fri jlde branndt, huilchen hannd iche haffuer, formedelst haffuer och andre stilunder [*rettet fra* andit gierbell], som Langids mend haffuer jndtagitt [*rettet fra* jndluct]«. På nutidsdansk: 'ligeledes skulle præsten også have gratis brændsel, hvilket han ikke har, eftersom [han] også har andre stilunde [*rettet fra* andet gærdselsmateriale], som mændene i Langet har indtaget [*rettet fra* indelukket]' (Dahlerup & al. 1990 s. 114). Teksten er vel ikke lysende klar, men så meget er dog uomtvisteligt, at vi her præsenteres for et appellativ *stilund* i pluralis, og at vi takket være rettelsen får antydnet en betydning. Vi kan naturligvis ikke vide, om rettelsen er udtryk for en fejlretning eller for en præcisering, men hele konteksten viser dog, at det drejer sig om en eller anden form for træ, der kan indgå i præstens husholdning.

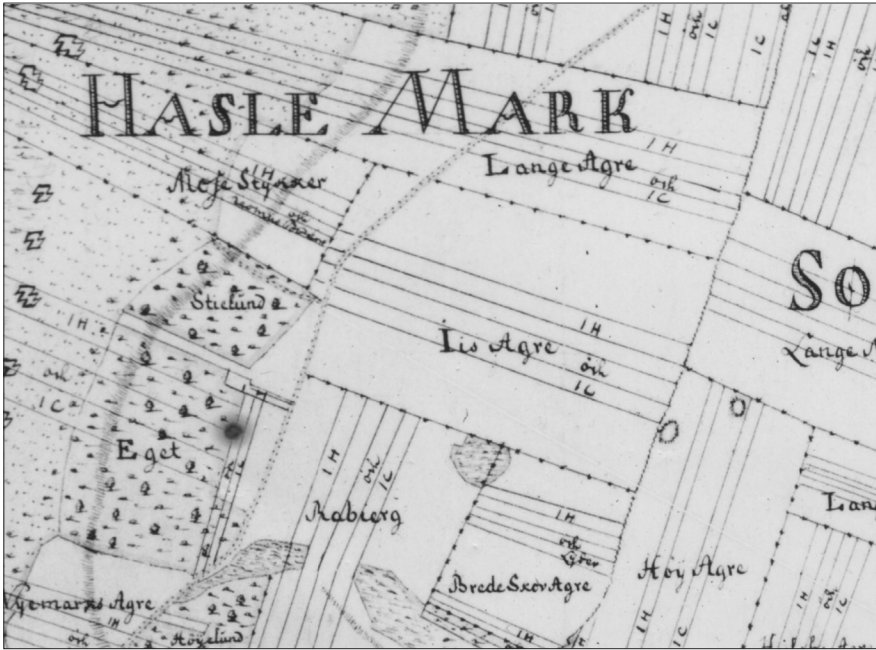

Fig. 1. Udsnit af matrikelkort 1789 over Store Musse, Musse sogn og herred, Lolland. Kort i Geodatastyrelsen.

Teksten og ordet belyses af endnu en kilde fra Musse herred, nemlig landsbyvedtægten for Toreby i Toreby s. Den er dateret til 1674 og indeholder som stykke 27 følgende bestemmelse: »Item om Stijlunder. Hvo, som befindes at hugge i nogen Stilund, uden udi sin egen, bøde $\frac{1}{2}$ Tønde Øl, og til Ridefogden 1 Rdl« (Friis 1872 s. 128). Udgifveren har følt det nødvendigt at kommentere ordet *stilund* med følgende bemærkning: »Herved forstaaes rimeligviis Skove, hvori der huggedes Brænde. I de gamle Rentemesterregnskaber nævnes ofte Stiived i Betydning af Brændeved«. Friis bliver hermed den første, som registrerer og kommenterer ordet, og han må være forudsætningen for Kalkars behandling af ordet. Kalkar (1902–07 s. 114) har som eneste belæg på ordet Toreby-tekststedet efter Friis, men han leverer en egentlig ordbetydning 'lund af yngre træer, stangskov', og han antyder en etymologi ved som opslagsform at skrive *Sti(g)lund*. Ordet er desuden i overensstemmelse med Kalkars etymologiske samordningsprincip anført som underopslag under subst. *Steg* 'pæl, bjælke' m.fl. betydninger. Det efterfølges hos Kalkar af opslagsformen *Sti(g)ved* med en række belæg.

Hverken Kalkar eller de først langt senere trykte herredsbøger repræsenterer dog ordets ældst kendte form. Allerede i en omfattende klagesag fra 1505

opregnes blandt klagerne »Item myn sty lwndh som the forlofftis men hwghe vdi« (Rep2 10537, her gengivet efter GldaOrdbSaml); på nudansk 'ligeledes min stilund som garanterne huggede i'. Sagen vedrører – man fristes til at sige selvfølgelig – forhold i Musse herred, nemlig i Bregninge by i Bregninge s.

I GldaOrdbSaml på nettet er ordet anført under opslagsformen *stilund*. Det er et klart tilbageskridt, der negligerer den sammenhæng som Friis og Kalkar utvivlsomt med rette har etableret til subst. *sti(g)ved*. Dette ord er, ligeledes med kun et enkelt belæg, anført i GldaOrdbSaml på nettet under opslagsformen *stikvith*.

Materialet til subst. *stilund*, glda. *stiklund*, er hermed præsenteret. Med de kontekster, ordet forekommer i og med parallellen til det bedre belagte subst. *sti(g)ved*, må ordet bestemmes som en sammensætning af subst. glda. *stik*, oldisl. *stik*, n. pl. 'i vandet nedrammede pæle' svarende til det nu ikke længere almensproglige subst. *steg* 'stage, stav' m.fl. betydninger (ODS III.Steg) og subst. *lund* 'mindre skov'. Med til bedømmelsen af ordet hører også, at det som fremlagt her har en usædvanlig koncentreret udbredelse, ikke mindst i betragtning af at det i sin betydning 'mindre skov anvendt til produktion af pæle, stave o.l.' repræsenterer et sagforhold, der har central interesse overalt i landet. Det må dog overvejes, om der i stednavneforrådet er tegn på, at udbredelsen har været større. Det overordnede svar herpå er, at det er der måske. Forbeholdet skyldes, at det oprindelige udlydende *-k* overalt i ømålene er forsvundet eller udviklet til *-j* (Bennike & Kristensen 1898–1912, kort 52), og at den forventede åbning af det gamle korte *i* til *e*, jfr. opslagsformen *steg*, kan være modvirket af efterleddets forlydende *l*-. Herved vil sammensætningen *stilund* i ømålene være tæt på eller sammenfaldet med en sammensætning af et af de to subst. *sti* 'smal gang' eller 'rum for husdyr' og subst. *lund*. Som det allerede har været nævnt, anså DS 11 *Musse Stilunder* for at indeholde en sammensætning med subst. *sti* 'smal gang', mens husnavnet *Stilund*, Hårby s., Båg h. på Vestfyn anses for at indeholde subst. *sti* 'rum for husdyr' (DS 14 s. 322). Husnavnet grunder sig på et ældre marknavn (MB 1682 *Stilund Schiff*, *Stilunds Kier*), som det vil være fristende at se i sammenhæng med MB 1682 *Eppe Stiellunde* (Aborg, Gamtofte s., Båg h.), MB 1682 *Simens Stiilonne støcker* (Glamsbjerg, Køng s., Båg h.), MB 1682 *Stielaaningen* (Køng og Gummerup, Køng s., Båg h.) og I 1922 *Stilund* (Fjellerup by og s., Vends h.). Med lidt god vilje måske en lille fortætning på Vestfyn, som kunne tyde på tilstedeværelsen af et appellativ. To lokaliteter i det østfynske sogn Frørup er MK 1792 *Stielunds Banke* (Tårup) og MK 1785 *Stie=Laanen* (Frørup). Et enkelt vestsjællandsk eksempel er MB 1682 *Stilundz Aaßen*, *Stig Lund* i Næsby ved Skoven, Sorterup s., Slagelse h. Marknavnestoffet i de midt- og vestlollandske herreder samt på hele Falster er systematisk afsøgt, men uden andet resultat end MB 1682 *Swine Stilunde* i Sandby, Løjtofte s. Dette navn må dog antages

at indeholde subst. *svinesti*. Uden nogen form for appellativisk opbakning som på Østlolland kan man ikke sige noget præcist om ovennævnte navne, og den eneste indkredsning, man kan foretage, er at overveje, om sammensætninger med betydningen ‘smal gang’ + ‘lille skov’, ‘rum for dyr’ + ‘lille skov’ og ‘pæl’ + ‘lille skov’ vægter lige sandsynligt. Men det er en afvejning, jeg foreløbig vil overlade til læseren.

Kilder og litteratur

- Bennike, Valdemar & Kristensen, Marius, 1898–1912: Kort over de danske folkemål med forklaringer. København.
- Dahlerup, Troels, Engelsen, Carl (†) & Lisse, Chr., 1990: Lolland-falsterske herredsbøger, decimantlister m.v. fra tiden efter reformationen, 2. hefte. Odense.
- Friis, F. R., 1872: Historisk-topographiske Efterretninger om Musse Herred i Laaland. Kjøbenhavn. Den heri (s. 126–130) gengivne landsbyvedtægt for Toreby er desuden udgivet af Poul Bjerger i Danske Vider og Vedtægter. Øerne. 1904–06. Kjøbenhavn. S. 249–255.
- GldOrdbsaml = Gammeldansk Ordbogs excerptsamlinger. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København. (www.gammeldanskordbog.dk).
- Guide + år = Generalstabens guideoptegnelser. Geodætisk Institut/Kort & Matrikelstyrelsen. København.
- I + år = Indberetning til Stednavneudvalget/Institut for Navneforskning/Afdeling for Navneforskning. Københavns Universitet. København.
- Kalkar, Otto, 1902–07: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300–1700) 4. København.
- Kristensen, Marius, 1922: Lålands og Falsters stednavne. I: Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog. S. 22–45.
- MB + år = Markbog. Forarbejder til Christian V’s matrikel. Rigsarkivet. København.
- MK + år = Matrikelkort. Kort & Matrikelstyrelsens arkiv. København.
- Rep2 = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Series secunda 1–9, udg. af William Christensen. 1928–39. København.
- TopA 2008 = Danmark 1:100.000. Topografisk Atlas. København.
- Trap, J. P., 1899: Kongeriget Danmark. Tredje omarbejdede Udg. under Medvirken af V. Falbe-Hansen & H. Westergaard udarbejdet af H. Weittemeyer. 3. Bornholms, Maribo, Odense og Svendborg Amter. Kjøbenhavn.

Summary

Musse Stilunder

By Bent Jørgensen

According to DS 11 the place-name *Musse Stilunder* in the east of Lolland contains in addition to the village-name *Musse* an element that is a compound of the substantive

sti ‘narrow path’ and the substantive *lund* ‘a small wood’. This interpretation is formally unobjectionable but on closer observation it appears that there are a number of examples in the neighbourhood of *Stilund* as a name or part of a name and that in the same area there are a few older examples of the use of the appellative *stilund*, the earliest dating from 1505. It appears that the word must have had a meaning implying that the wood was the production place of some form of useful timber. The Old Danish regular form of the word would have been, as suggested by Kalkar’s dictionary, *stiklund* and the meaning presumably ‘little wood where timber is produced for sticks, rods, poles and the like’.

Side, Kråke og Mula

Teig- og naturnamn som er utvikla av oblik kasusform

Av Inge Særheim

Namn och bygd 102 (2014), 83–89.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: *Side, Kråke* and *Mula*: Field names and topographical names developed from an oblique case.

Abstract

Names reflecting an oblique case are found as field names and topographical names in south-western Norway, e.g. *Side* (< ON **Síðu*, from ON *síða* f. ‘side’), denoting fields, and *Mula* (< ON **Múla*, from ON *múli* m. ‘muzzle’), denoting headlands. These forms were ‘frozen’ before around 1500, when the case system was still in use in this area. From late medieval times, the definite form became common in Norwegian place-names, especially in uncompound names, e.g. the field name *Sida* and the topographical name *Mulen*.

Keywords: place-names, field names, topographical names, oblique case, definite form, south-western Norway.

1. Oblik kasus i gardsnamn og andre stadnamn

Det er velkjent at mange usamansette gardsnamn har ei form som reflekterer oblik kasus (dvs. ei anna kasusform enn nominativ) i gammalnorsk, t.d. dei sørvestnorske *Bakka*, *Haga*, *Hana*, *Tunge*, *Helle* og *Brekke*, utvikla av gno. *Bakka*, *Haga*, *Hana*, **Tungu*, **Hellu* og *Brekku* (Indrebø 1926). Formene i nominativ er gno. *Bakki* m., *Hagi* m., *Hani* m., **Tunga* f., **Hella* f. og *Brekka* f. Ifølgje Gustav Indrebø (1926 s. 73, 76) er det ein regel at gardsnamn i eintal av både lint hankjønn og lint hokjønn på Sørvestlandet går attende på oblik kasus når namna har halde seg i ubestemt form. Vanlege i heile landet er gardsnamn som *Lunde*, *Hauge* og *Åse*, utvikla av dativforma, gno. *Lundi*, *Haugi* og *Ási*, svarande til nominativ *Lundr*, *Haugr* og *Áss*. Ein kan rekna med at slike namn i ubestemt form miste kasusbøyinga i seinmellomalderen, då den oblike kasusforma feste seg – altså stivna. Stadnamn i bestemt form har, som kjent, innanfor området med levande dativbruk halde på dativforma etter visse preposisjonar like til vår tid. Dette området omfattar ikkje den sørlege delen av Sørvest-Noreg. Indrebø (1926 s. 71–102) har gjeve eit oversyn over gardsnamn som er utvikla av oblik kasus.

Også blant teignamna og naturnamna finst det døme på former som går attende på oblik kasusform, t.d. teignamnet *Side* (*Sie*), skjernamna *Kråke* og *Ok-sa*, nesnamna *Mula* og *Odda* og fjellnamna *Natta* og *Hobda* (*Hovda*), alle frå

Sørvest-Noreg. Slike namn må vera laga medan kasussystemet var i bruk i dette området, så det er difor grunn til å rekna med at dei går attende til mellomalderen. Det synest ikkje rimeleg at slike former er utvikla av ubestemt form fleirtal, t.d. **Sider*, **Kråker*, **Oksar*, **Mular*, sjølv om det lydhistorisk sett ville vera mogleg.

At stadnamn er utvikla av oblik kasusform, er heilt naturleg. Ein kan rekna med at namna i gammalnorsk svært ofte vart nytta i andre former enn nominativ, t.d. i regelen dativ etter preposisjonar der ein gav uttrykk for 'påstad' eller 'fråstad'. Per Hovda (1944 s. 21) gjev døme på at naturnamn ofte er nytta i preposisjonsuttrykk: «inne ved Mula, ute ved Mula».

2. Teignamnet *Side*

Side (*Sie*) /^hsi:e/ er registrert som teignamn to stader i Jær-kommunen Time, nemleg på matrikelgardane Stora Undheim og Time. På den sistnemnde staden er namnet nytta om eit dyrka jorde (ei sidlendt mark) som ligg ned til ein bekk. Same namnet, uttala /^hsi:e/, finst også i Årdal (no Hjelmeland kommune) i Ryfylke, nytta om eit gardsbruk og ei dyrka mark på garden Vadla. Dette bruksnamnet er bakgrunn for eit likelydande etternamn med skrivemåten *Sie*. Også denne staden ligg ned til ein bekk, nemleg *Sidebekken* (*Sie-*). Det er mykje vassig i dette området.

Namnet *Side* (*Sie*) /^hsi:e/ finn ein elles som namn på ein matrikelgard i Hafslo, Sogn og Fjordane. Det er skrive *Sæbye* 1611 og *Sie* 1666 og 1723; den eldste skrivemåten er klart misvisande i høve til nedarva lokaluttale og namneopphav. Namnet er i NG 12 (s. 44) tolka til gno. *siða* f. 'side'. Garden ligg oppe på Fevolls fjellet.

Teignamnet *Side* er etter alt å døma utvikla av gno. **Siðu*, oblik kasusform av gno. *siða* f. 'side', med bakgrunn i at dei nemnde jordstykkja ligg ned til vatn, i desse høva ei mindre vassføring, altså marka ved sida av bekken. Ordet *side* f. ligg føre i fleire stadnamn (Særheim 2007 s. 198). Bestemt form *Sida* /^hsi:å/ er t.d. nytta om ei rett strekning i elva Hååna (i Hå), medan *Nordsida* er eit jordstykke nord på garden Vasshus (i Klepp).

3. Skjernamna *Kråge*, *Kråke*, *Oksa* mfl.

Fleire stader i Sør-Rogaland finn ein skjer- og holmenamnet *Kråge* /^hkrå:ge/, bl.a. nytta om ein holme langt ute i sjøen i Randaberg (mellom Kvitsøy og Randaberg), og om holmar like ved båthamna på gardane Hellestø og Ølberg i Sola (Særheim 1978 s. 145; jf. fig. 1). Namneforma *Kråke* /^hkrå:ke/ førekjem

Fig. 1. Skjeret Kråge på Hellestø. Foto: Inge Særheim.

dessutan fleire stader i Nord-Rogaland, bl.a. på Kårstø (Tysvær) og i Skjold (Vindafjord). På den sistnemnde staden finn ein både *Storakråke* og *Litlakraåke*. Bestemt form *Kråka* og *Kråga* er elles nytta om skjer og holmar fleire stader langs norskekysten. Frå Ryfylke kan nemnast *Kråga* /"krå:gå/ mellom øyane Fogn og Byre (Finnøy), ved Kleppholmen (Hjelmeland), sør for Vestra Bokn og nord for Vestra Bokn. Same namnet er nytta om eit skjer nær land i Gandsfjorden (Stavanger).

Namna *Kråge* og *Kråke* er utvikla av oblik kasus, gno. **Kráku*, av fuglenemnet gno. *kráka* f. 'kråke'. Real bakgrunn for desse namna kan vera den mørke, grå-svarte fargen til slike holmar, skjer og steinar, ev. at dette har vore faste tilhaldsstader for kråker. Hovda (1941 s. 19) peikar på at kråka i folketrua har vorte rekna for ein ulukkesfugl, og at det kan vera tabuførestillingar knytte til slike namn og stader, noko som tidlegare er føreslått av Svale Solheim (1940 s. 89–90).

Fleire stader i Ryfylke er namnet *Oksa* /"åksa/ nytta om skjer og grunnar (Hovda 1941 s. 8), t.d. om ein grunne i sjøområdet ved Foldøy i Jelsa (no Suldal kommune), også kalla *Foldøyoksa*, om ein taresloe i sjøområdet mellom Kyrkjøyna og Bjergøyna i Sjernerøyane (no Finnøy kommune), og om ein skarp bergskolt på vestsida av Fjellberg på Fogn (Finnøy kommune). Nemnast kan elles skjeret *Oksafoten* (også kalla *Oksen*) i skipsleia like nord for Tananger i Sola. Alle desse stadene ligg ulagleg til for båtferdsle. Namneforma *Oksa*

går attende på oblik kasus, gno. **Oxa*, av gno. *oxi* m. ‘okse, stut’. Slike namn har truleg samband med at desse stadene er farlege for båtferdsla, og at båtførarar må visa aktsemd på stadene.

Namnet *Oske* /"åske/, nytta om ein grunne og fiskeplass utanfor Kolnes (Sola), kan tolkast som gno. **Aska* f. Grunnlag for den noverande namneforma vil i så fall vera oblik kasus, gno. **Qsku*. Manglande palatalisering av *k*-en tyder på at namnet ikkje går attende på ei form som i gammalnorsk enda på *-i*, men *-u* høver med lydutviklinga i målføret. Namnet kan tolkast til gno. *aska* f. ‘oske’, som kanskje siktar til mørk farge, t.d. steingrunn med tarevekst i eit område med sandbotn, jf. namn som *Flekkane*, nytta om steingrunnar med tarevekst omgjevne av sandbotn (Særheim 1978 s. 130).

4. Naturnamna *Mula*, *Hidle*, *Odda*, *Hovda* mfl.

Namnet *Mula* /"mu:la/ er nytta om eit høgt, breitt nes på sørsida av innlaupet til Jøsenfjorden. Neset liknar, ifølgje Hovda (1941 s. 20), på «nosi på ein rungvêr». Same namnet og namneforma er nytta om eit muleliknande nes i Vindafjord (Særheim 2007 s. 163). Frå Lysefjorden kan elles nemnast gardsnamnet *Mulen*, som har bakgrunn i eit framstikkande breitt og høgt nes, og frå Høgsfjord *Våmulen*. Namneforma *Mula* er oblik kasus, gno. **Mûla*, av gno. *mûli* m. ‘mule, munn, overleppe på dyr’. Bakgrunnen for slike namn er forma til nesa, som er jamført med ein mule. Tilsvarande namngjeving finst andre stader i Norden, bl.a. på Island og Færøyane.

Ein flat bergpynt som stikk langt ut i Randabergsbukta, er kalla *Hidle* /"hidle/ (jf. fig. 2). Namnet er truleg utvikla av oblik kasus gno. **Hellu*, av gno. *hella* f. ‘berg, helle, flat stein’ (Særheim 1978 s. 74). Dette ordet, som førekjem i ei rekkje stadnamn, har uttalen /"hedla/ i jærmålet, medan det skylde *heller* m. (gno. *hellir* m. ‘heller, berghole’) vert uttala /"hidler/. Øynamnet *Hidle* /"hidle/, som førekjem to stader i Ryfylke (Strand og Finnøy), skrive i *Hile* 1390, er tolka som gno. **Hilla* f., avleidd til gno. *hjallr* m. ‘hulle, terrasse’, svarande til nyno. *hille* f. ‘hulle’ (NG 10 s. 243, 305).

Fleire stader finn ein naturnamnet *Odda* /"åda/, bl.a. på garden Hovda på Randøy, brukt om nes og framspring i terrenget. Namnet går attende på oblik kasus gno. **Odda* av gno. *oddi* m. ‘nes, odde’. Også gardsnamnet *Hovda* /"håvda/ (i *Hofða* ca. 1280) er utvikla av oblik kasusform, nemleg av gno. *Hofði* (nominativ), laga til gno. *hofði* m. ‘hovde, framstikkande bergknause’. Eit tilsvarande *Hobda* (*Hovda*) finn ein som naturnamn på garden Haughom i Sirdal, der med nedervd målføreuttale /"håbda/, altså med differensiasjon gno. *fð* > /bd/ (Særheim 1992 s. 311). Frå Ølberg i Sola kan elles nemnast høgdenamnet *Natta* /"nata/, nytta om ein fjellknaus. Det synest reflektera oblik ka-

Fig. 2. Det flate bergframspringet Hidle i Randabergsbukta. Foto: Inge Særheim.

susform av eit ord som er skyldt gno. *knatti* m. ‘bergknaus, knatte’, jf. varianter som *nut/knut(e)*, *nubb(e)/knubb* mfl. (Særheim 2007 s. 165).

5. Samansette namn og namn i bestemt form

Også blant samansette stadnamn, bl.a. teignamn, finst det døme på at sisteledet synest gå attende på oblik kasus. Oblik form gno. *bakka* av gno. *bakki* m. ‘bakke’ er truleg sisteledd i *Langabakka* frå Øvra Håland i Time. Eit døme frå Steinsland i Sandeid (no Vindafjord) er *Slettabakka*. Frå matrikkelgarden Kleppe i Klepp kan nemnast *Haugabakka* /'hauabaka/ (Særheim 2007 s. 91). Indrebø (1926 s. 74, 77) gjev fleire døme på samansette gardsnamn frå Sørvestlandet der etterleddet er ubestemt form eintal av eit lint hankjønns- eller hokjønnsord, utvikla av oblik kasus.

Det finst også døme på namneformer som går attende på bestemt form dativ i gammalnorsk, t.d. *Karten* /'ka:rten/, nytta om Karmøy (særleg om den nordre delen av øya). Denne forma går attende på bestemt form dativ, gno. *Kørmtinni*, av det gamle øynamnet gno. *Kørmt* (Hovda 1961 s. 296–297, Særheim 2007 s. 122). Eit anna døme er den lokale uttaleforma /'sto:ren/ for øynamnet *Stord*, gno. *Storð*, utvikla av dativforma gno. *Storðinni*.

6. Framvekst av bestemt form i stadnamna

Dei nemnde døma på teig- og naturnamn som er utvikla av oblik kasus, ligg som nemnt føre i ubestemt form (med unntak av /'ka:ren/ og /'sto:ren/). Med framveksten av bestemt form i substantiv vart det naturleg å nytta bestemt form i stadnamna, særleg i usamansette namn (Haslum 2003). I stadnamna skjedde denne utviklinga hovudsakleg frå og med seinmellomalderen. Etter denne utviklinga er det ikkje naturleg at usamansette namn, t.d. lagingar med ord som *kråke* f., *okse* m., *mule* m., *odde* m. mfl. får ubestemt form. Ein vil i dag ikkje laga namn med former som **Kråke* /'krå:ka/, **Mule* /'mu:le/ eller **Okse* /'okse/. Dette vil bli oppfatta som feil og i strid med vanleg språkkjensle. Bestemt form er her ein klar regel (Haslum 2003), som vist med døme som *Kråka* /'krå:kå/, *Oksen* /'oksen/, *Mulen* /'mu:len/ og *Odden* /'åden/.

Litteratur

- Haslum, Vidar, 2003: Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. En studie i onomastikk og dialektologi. Bergen.
- Hovda, Per, 1941: Okse, galt, hund og andre dyrenemne i skjernamn. I: Bergens museums årbok. (Hist.-antikv. rekke 7.) S. 3–16.
- 1944: Stadnamn frå sjøen i Austre-Ryfylke. I: MM. S. 1–115.
- 1961: Norske fiskeméd. Landsoversyn og to gamle médbøker. Oslo–Bergen. (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 2.)
- Indrebø, Gustav, 1926: Kasus obliquus i norske stadnamn. I: MM. S. 71–102.
- Solheim, Svale, 1940: Nemningsfordomar ved fiske. Oslo.
- Særheim, Inge, 1978: Stadnamn frå sjøen på Jæren. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- 1992: Sirdal. Namn og stader. Tonstad.
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.

Summary

Side, Kråke and Mula

Field names and topographical names developed from an oblique case

By Inge Særheim

Many farm names reflecting an oblique case in Old Norse are found in south-western Norway, e.g. *Bakka* (from ON *Bakka*, oblique case of ON *bakki* m. ‘hill, slope’) and *Brekke* (from ON *Brekku*, oblique case of ON *brekka* f. ‘steep slope’). Names reflecting an oblique case are also found among field names and topographical names; e.g. *Side* (ON **Síðu*, oblique case of ON *síða* f. ‘side’), denoting fields beside brooks;

Kråke (from ON **Kráku*, oblique case of ON *kráka* f. ‘crow’), denoting rocks in the sea; and *Mula* (from ON **Múla*, oblique case of ON *múli* m. ‘muzzle’), denoting headlands. These forms were probably ‘frozen’ before around 1500 AD, when the case system was still in use in this area. In Old Norse, place-names were often used in the dative, owing to their frequent occurrence after a preposition describing position from or in a location. In late medieval times, the definite form became common in place-names, especially in uncompound names, e.g. the field name *Sida* and topographical names like *Kråka* and *Mulen*.

Sydsvenska ortnamnsproblem

Av Staffan Fridell

Namn och bygd 102 (2014), 91–101.

Staffan Fridell, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Southern Swedish name problems.

Abstract

Eight mires within a fairly limited area of southern Sweden have the name *Vissle myr* or *Vyssle myr*. There are two settlement names which may very reasonably be assumed to contain a corresponding word or name as their first element: *Visslebo*, in Långaryd parish, Västbo härad (district), and *Visslaryd*, in Ljungby parish, Sunnerbo district. A number of southern Swedish place-names, meanwhile, have been regarded as very probably containing a noun **visa* ‘marshy ground’.

The interpretation suggested by the author is that there was an adjective **visall* or **visull* ‘marshy, wet’, derived from the noun **visa*, and that names of bogs or mires were formed from the weak form of this adjective: **Visle* ‘the marshy, wet one’, to which an epexegetic *myr* ‘mire’ was later added.

A number of other place-names could possibly contain formations from the assumed adjective **visall*, **visull*: *Vislanda* in Allbo district, *Visseltofta* and *Vesljunga* in Västra Göinge district, and *Vesslarp* in Östra Göinge district.

Adelöv is the name of a village and parish in Norra Vedbo district in the far north of Småland. The first element has been assumed to be a personal name, OSw. **Adhi*. As an alternative interpretation, the author proposes that the name is formed from a compound appellative **adhallef*, with the possible sense of ‘the most important or main part of a (landed) property granted as a fief or inherited’.

In Törnsfall parish in Tjust, just west of Västervik, there is a village by the name of *Almvik*, OSw. *Almovik*. It is reasonable to see in the first element a weak feminine river name **Alma*, with counterparts in several places in Scandinavia.

Keywords: place-names, *Vissle myr*, *Vyssle myr*, *Adelöv*, *Almvik*, interpretation.

1. Vissle myr

Det finns åtta myrar inom ett ganska begränsat område i södra Småland med angränsande landskap som heter *Vissle myr* eller *Vyssle myr*. I flera fall är det fråga om mycket stora myrar. De hithörande namnen är:

Vissle myr, Göteryds sn, Sunnerbo hd (norr om byn Snärhult), *visla my* (Jöran Sahlgren 1928 OAU)

Vissle myr, Hallaryds sn, Sunnerbo hd (vid byn Sjuhult), *wyslamýø*, *wýslamýø* (Sten-Bertil Vide 1939 OAU)

Vissle myr, på gränsen mellan de tre socknarna Hamneda, Pjätteryd och Södra Ljunga, Sunnerbo hd [uttalsuppgift saknas]

Vyssle myr, Hinneryds sn, Sunnerbo hd (norr om Gåsarp) [uttalsuppgift saknas]

Vislemyr, Kyrkhults sn, Listers hd, Blekinge (öster om Ulvaboda) *wislemýø* (Sven Pettersson 1936 OAU)

Vysslemyr, Loshults sn, Östra Göinge hd, Skåne (öster om Hamsarp) *wýsle mýø* (Esbjörn Blohmé 1948 OAU)

**Visle myr*, Loshults och Örkeneds sn, Östra Göinge hd, Skåne (motsvarar nuvarande Västre myr, Östre myr, Gödas myr m.fl.), Wisel Myhr 1695 KrA 17A:1, Wisle Myr 1695 KrA 17A:2

Visle myr (*Visle mosse*) på gränsen mellan Virestads och Västra Torsås sn, Allbo hd, *wèslæ mýa* (Johan Nilsson 1934 OAU), *wisla mýø* (Owe Segerbäck 1934 OAU), *vislamýy* (Ingemar Ingers 1968 OAU), Hwissla Myra 1660 LSA F 16, huisla myr 1672 LSA F 19, Huislamyr 1675 LSA F 20

I en uppteckning från Sillhövda socken i Blekinge av Gustav Pettersson 1939 sägs uttrycket *dä gaue aut vysslemy* betyda 'det går åt helvete'. Sillhövda ligger en bra bit från de kända myrarna med detta namn, men man får förmoda att talesättet fått ett eget liv och kunnat spridas geografiskt oberoende av den lokala kontexten. Jfr *det går åt Häckleffjäll* och liknande uttryck.

Natan Lindqvist (1926 s. 429, 440) nämner två av dessa namn (*Visle myr* i Virestad och Västra Torsås samt *Vissle myr* i Göteryd) i sin omfattande etymologiska utredning utgående från det östgötska sockennamnet *Vist*. Han argumenterar för att det i dessa två namn (liksom i ett stort antal andra ortnamn) skulle kunna röra sig om en *l*-avledning till en rot **wis-* som kan betyda 'snabb, hastig' eller 'krokig'. Han beskriver *Visle myr* så här: »Mossen genomflytes af en krokig å med jämförelsevis starkt fall.» (S. 429.) Om *Vissle myr* anför han: »Från myren rinna i olika riktningar flera smärre krokiga bäckar med jämförelsevis starkt fall.» (A.st.) Lindqvists slutsats är följande (s. 440):

Hos de ofvan anförda på *-l* afledda ortnamnen kunna vi på goda grunder utmönstra betydelsen »sankmark» eller dylikt. Visserligen är denna terrängegendomlighet förknippad med flertalet namn [...], men den finns icke i samband med alla [...], medan däremot de två andra betydelserna »slingrande» och »snabb, liflig» kunna beläggas hos samtliga namnen. Minst utpräglade kanske dessa båda egenskaper äro hos de båda mossarna, *Vissle mosse* [dvs. *Visle myr*] och *Vissle myr*, men man får komma ihåg, att en annan ordstam med annan betydelse kan dölja sig bakom dessa namn.

Som Lindqvist själv antyder är den sakliga bakgrunden för att anknyta de två myrnamnen till en rot med betydelsen 'snabb' eller 'slingrande' synnerligen svag. Små vattendrag, vanligen bäckar, rinner ju ofta genom eller från mossar. Dessutom kände uppenbarligen inte Lindqvist till de sex andra homonyma namnen, vilka ju sammantaget förändrar tolkningsunderlaget väsentligt.

Dialekterna i området skiljer mellan äldre *hw-*, som uttalas *w*, och äldre *v*. Upptecknade uttal med initialt *w* förefaller därför att peka starkt mot ett äldre *Hw-* i namnen. Även de tidiga skriftliga beläggen för *Visle myr* (Hwissla Myra 1660 etc.) talar för detta. Det finns visserligen även enstaka uttalsformer med *v-* och även skrivningarna *Wisel Myhr*, *Wisle Myr* 1660, men dessa skulle kunna förklaras som riksspråkspåverkade former.

Det finns emellertid ett par tydliga exempel från samma område på att ortnamn som innehåller ett etymologiskt *v-* ändå har ett dialektalt variantuttal med *w-*. Sockennamnet *Vislanda*, Allbo hd, har som äldre belägg: i Wisslandhe sochn 1474 B 15 f. 344v avskr., Wæslande Sokn 1482 C 23 f. 10r, j Wisslandhe sokn 1486 B 15 f. 147r avskr., i weslandhe soghen 1490 C 24 f. 44r, Wæslande soken o. 1500 C 37 f. 13v. Sockennamnet är hämtat från kyrkbyn (Wislande 1545 jb, wislanda 1548, 1550 jb, weslanda 1574 jb, wislanda 1598 jb). Det finns två uppteckningar av uttalet: *vèslana* (Johan Nilsson 1931 OAU) och *wèslana* (Owe Segerbäck 1935 OAU). By- och sockennamnet *Vis-seltofta* (vislætoftæ 1372 12/3 u.o. SRAP, DD 3 R 9:163), Västra Göinge hd, har inom socknen endast upptecknats med initialt *v-*, t.ex. *vèsaltøfta* (Sigvard Bengtsson 1931 OAU), men från grannsocknen Loshult i Östra Göinge finns en uppteckning *wisaltøfta* (August Sandberg 1918 OAU). Man kan tänka sig två förklaringar till detta (eventuellt i kombination): hyperdialektala former eller en association till verbet *vissla* (< fsv. *hwisla*), som i dialekten uttalas med *w*.

Vad gäller de åtta myrnamnen *Vissle myr*, *Vyssle myr* etc. är en förändring av uttalet under associativ påverkan från verbet *vissla* enligt min bedömning en reell möjlighet att räkna med. I Hallaryds, Hinneryds och Loshults socknar uttalas verbet i dialekten *wyssla* (OSDs), vilket stämmer med uppteckningarna för *Vissle myr* i Hallaryd och *Vyssle myr* i Loshult samt med den officiella skriftformen *Vyssle myr* i Hinneryd. Från Virestad och Västra Torsås är däremot uttalet av verbet *wessla* (OSDs), vilket också motsvarar den äldsta uppteckningen för *Visle myr* som ligger på gränsen mellan dessa båda socknar.

Det finns två bebyggelsenamn strax norr om utbredningsområdet för *Vissle myr* m.fl. namn, där det ligger mycket nära till hands att anta att ett ord eller namn motsvarande *Vissle* (i *Vissle myr*) ingår som förled. Det är fråga om *Visslebo*, *vèslabò* (Fritz Andersson [Askeberg] 1931 OAU), Långaryds sn, Västbo hd (wisslæbå 1538 jb, wissleboo 1539 jb, wiisslebodha 1540 jb)

och *Visslaryd*, *vèslat* (Gunnar Hedström 1920 OAU), Ljungby sn, Sunnerbohd (vislerett 1575 jb, wislaridt 1599 jb). Visslebo ligger alldeles väster om den relativt stora Rungemosse. Det finns en mindre myr omedelbart öster om Visslaryd och en större strax nordost därom. De sakliga förutsättningarna för ett språkligt samband med *Vissle myr* är alltså starka. I dessa båda fall finns inga upptecknade uttal eller äldre skrivningar som talar för ett äldre *Hw*-.

Natan Lindqvist (1926 s. 428 f.) är även här inne på samma tema som vid hans tolkning av *Vissle myr* och hittar i närheten av Visslaryd en »krokig bäck med starkt fall» och vid Visslebo »en krokig å med starkt fall». Den topografiska minsta gemensamma nämnaren som sakligt sett förenar samtliga *Vissle myr*-namn samt både *Visslaryd* och *Visslebo* är dock otvetydigt i stället myrmarken. Det vore därför önskvärt att hitta en etymologi för dessa namn som utgår från ett ord i den betydelsesfären.

Några sydsvenska ortnamn har med stor sannolikhet antagits innehålla ett substantiv **visa* (med kort *i*) med betydelsen 'sank mark', motsvarande fhty. *wisa*, ty. *Wiese* 'äng' och avljudande till svenska *vesa* < **væisa* 'gyttja, dy' (Andersson 1972 s. 31 ff.). Det rör sig bl.a. om det västgötska by- och sockennamnet *Vesene* < **Visuvini* (Jansson 1951 s. 67 med litt.) samt sjönamnet *Veselången* (< fsv. *Visulanger*; Lindqvist 1926 s. 435, Andersson 1972 s. 31 med litt.).

Mitt tolkningsförslag är att det funnits ett adjektiv **visall* eller **visull* 'sank, blöt', avlett till substantivet **visa*, och att man bildat namn på mossar eller myrar av detta adjektiv i svag form: **Visle* 'den sank, blöta', vartill senare lagts ett epexegetiskt *myr*. *Visslaryd* och *Visslebo* får då tolkningen 'röjningen resp. bodarna vid sankmarken **Visle*'. Tolkningen förklarar på ett naturligt sätt varför det finns flera homonyma namn inom ett relativt begränsat område.

Det finns ytterligare några ortnamn där man skulle kunna överväga om bildningar till det antagna adjektivet **visall*, **visull* ingår. *Vislanda* (se belägg ovan) skulle kunna ha ett **vis* 'sankmark' (variant till **visa*) som förled, ett ord som man har räknat med i forndanska hydronymer (DSÅ 7 s. 328, 332). Det finns en saklig bakgrund i fuktig mark i anslutning till Mellansjön (jfr Eile 1925 s. 22). Ett alternativ skulle kunna vara att rekonstruera ett **Vislalanda*, med genitiv av ett myrnamn **Visle* som förled.

Visseltofta (se belägg ovan) och *Vesljunga* i Visseltofta socken (Wiisliungha 1555 Regnar 1982 s. 31) ligger båda i anslutning till Lillån och har antagits innehålla ett äldre namn **Visla* på denna å (Hallberg 1979 s. 102 f., DSÅ 7 s. 329 f., SkO A 22 s. 363, 366), dvs. äldre **Vislotofta* resp. **Visloliunga*. Detta rekonstruerade ånamn har förmodats vara en *l*-avledning till antingen roten **vis* 'hastig, livlig' eller 'krokig, böjd', vilket Lindqvist (1926 s. 429 f.)

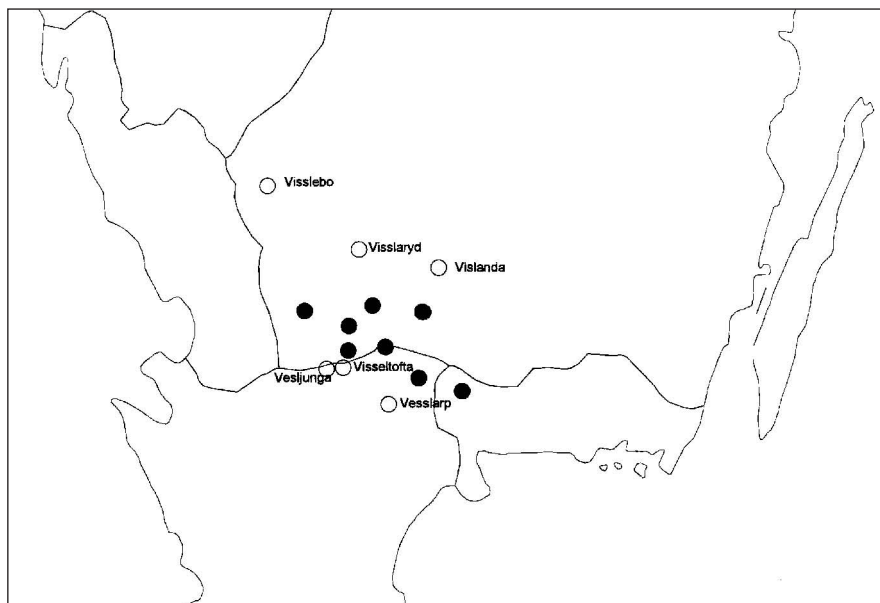

Fig. 1. Karta över namnen *Vissle myr*, *Vyssle myr* o.d. (fylld ring), samt bebyggelsenamn som kan innehålla bildningar till ett adjektiv **visall*, **visull* 'sank, blöt' (ofylld ring).

favoriserar, eller roten **vis* 'fukt, blöta', vilket Kousgård Sørensen (DSÅ 7 s. 330) föreslår som alternativ, då med betydelsen »'åen som kommer fra eller genneumløber (større) sumpet område'». **Visla* skulle med denna senare betydelse emellertid även kunna uppfattas som en feminin substantivering av det antagna adjektivet **visall*, **visull*. Motsvarande gäller även för det konstruerade sjönamnet **Visle* som Kousgård Sørensen (DSÅ 7 s. 330) med samma etymologi vill se som förled i bynamnet *Vesslarp*, Glimåkra sn, Östra Göinge hd (Weslerup 1583 jb), alltså < **Vislathorp*. Eftersom det faktiskt finns en myr här strax öster om byn är det dock troligare att **Visle* även i detta fall är ett äldre namn på myren.

De här diskuterade namnen återfinns alla i ungefär samma geografiska område i södra Småland, norra Skåne och västra Blekinge (fig. 1), vilket i sig är ett argument för ett möjligt språkligt samband.

2. Adelöv

Adelöv är namnet på en socken i Norra Vedbo härad i nordligaste Småland. Sockennamnet är med all sannolikhet övertaget från kyrkbyn. De medeltida beläggen avser emellertid alla sockennamnet:

in Athelef 1261 9/6 u.o. SRAp (SD 1 s. 403), Atleue 1330–1334 SDa 1:1 s. 403, *parochijs* [...] athleef 1337 11/11 Noby SRAp (SD 4 s. 58), i athellef sokn 1366 6/7 u.o. i vid. u.å. u.d. u.o. UUBp (SD 9 s. 84), jnnan adhlefuís sokn 1386 24/6 u.o. SRAp, i adheleuís sokn 1393 9/3 Vadstena SRAp, i adlewa sokn 1399 6/4 Vadstena SRAp, in *parochia* adleue 1411 5/6 Skänninge SRAp (SDns 2 s. 391), i adhelefwe sokn 1422 3/7 Vadstena SRAp, j adheleffua sokn 1422 31/10 Säby kyrka SRAp, i Adeleua Sokn 1423 13/6 Köpenhamn B 16 f. 117v avskr., i adhalæffua sokn 1430 18/2 Vadstena SRAp, j adhalewa sokn 1430 21/12 Växjö B 15 f. 105r avskr., j atheløwe soghen 1441 4/12 Roskilde? SRAp, *Parochia* adheleff 1447 D 11 f. 72r, i Adlefua sogn 1451 6/2 Skara B 16 f. 79r avskr., *Parochia* Adhelewe 1457 D 11 f. 131v, j aadhelewe sokn 1462 27/6 Horsnäs SRAp, *Parochia* Adhelewe 1466 C 32 f. 50v, *Parochia* Adeleeff 1480 Vkj b f. 28v., Adeleff soken o. 1500 C 37 f. 38v

Alltsedan Lundgren och Brate med reservationen »möjligen» tolkade förleden som genitiv av ett fsv. mansnamn *Adhi* (LB s. 7 f.), har denna förklaring varit allena rådande (Harry Ståhl i SU 1, 1947, sp. 178, Lönnerholm 1967 s. 100, Søndergaard 1972 s. 37, Hallberg 1983 s. 40, NEn 1, 1989, s. 52, SOL s. 17, LUP s. 23, Agertz 2008 s. 52). LB angav endast ett belägg på det antagna fornsvenska mansnamnet: *Ade*, avseende en borgmästare i Söderköping nämnd i ett pergamentsbrev 1367 18/8 Stockholm SRAp (SD 9 s. 261 f.). Detta ska emellertid förstås som en latinsk genitiv av *Adam* (SMP 1 sp. 14), som vederbörande också kallas i samma brev. Ett fvn. mansnamn *Áði*, som återopas av Søndergaard (1972 s. 37) som en motsvarighet, visar sig också vara obelagt och endast rekonstruerat ur ortnamn (Lind s. 4, Lind Suppl. s. 1). Att ett urnordiskt mansnamn **Apæ* (LUP: **Apa*) kan ha existerat som en hypokoristisk bildning till tvåledade mansnamn på **Apa-* (LB s. 8, LUP s. 23) är fullt möjligt. Några belagda nordiska former av detta namn är alltså dock inte kända.

Det har tidigare funnits en tendens att schablonmässigt tolka mer eller mindre alla ortnamn på *-löv* som sammansättningar med mansnamn i förleden. Senare forskning har visat att sådana bildningar visserligen är mycket vanliga men att det även förekommer andra förleder. När det gäller namnen *Jale* (Östfold, Norge), *Jörlov* (Bohuslän) och *Jerlev* (Jylland), så har Bent Søndergaard (1972 s. 86 f.) antagit att de innehåller personbeteckningen *jarl* i stamform i förleden. Jag menar att stamformen + att det finns tre homonyma namn starkt talar för att det är fråga om en bildning till ett sammansatt appellativ **jarllef* (Fridell 2008 s. 86), som skulle kunna betyda 'jordegendom som överlämnats till en jarl' (jfr Peterson 2010 s. 190). Ett danskt *Jerslev* kan vara antingen en primär namnbildning med genitiv av *jarl* i förleden (så Søndergaard 1972 s. 87) eller en sekundär namnbildning till ett appellativ **jarlslef* med samma innebörd som det antagna **jarllef*. Vilketdera går knappast att avgöra. Motsvarande alternativ, menar jag, finns också för de sex namn *Särslöv*, *Særslev* etc. som Lena Peterson (2010 s. 188 ff.) tilltalade rekonstruerat som

**Saiwiharjaslaibō* 'jordegendom som överlämnats till en sjökrigare'. Det skulle även i detta fall kunna röra sig om ett appellativ; jfr *båtsmansboställe* etc.

Mot denna bakgrund skulle jag vilja föreslå en alternativ tolkning av namnet *Adelöv*, nämligen som ett fsv. **Adhallelf* återgående på ett sammansatt appellativ. För att kunna ringa in betydelsen av ett sådant antaget ord, måste man gå igenom sammansättningar med *adhal-* som förled i de nordiska fornspråken och se vilka som kan ha en betydelse som möjligen är jämförbar. I fornsvenska finns *adhalbogher* 'den förnämsta sidan el. delen av ett i två delar delat arv' (Schlyter s. 55), *adhalhus* 'huvudborg, den huvudsakliga el. egentliga delen av en fästning, fästningens huvudbyggnad' (Sdw 1 s. 4), *adhalslot* (= *adhalhus*) (Sdw 2 s. 1187); i fornvästnordiskan *aðalból* 'huvudgård', *aðalbyggð* 'huvudbebyggelse, område med viktigaste/största bebyggelse', *aðal-kirkja* 'huvuddel av kyrka', *aðalskáli* 'den egentliga 'skålen', själva 'skålen'' (ONP 1 sp. 38 ff.).

Ett fsv. **adhallelf* skulle på motsvarande sätt kunna betyda 'den viktigaste eller huvudsakliga delen av en överlämnad (jord)egendom' med syftning t.ex. på huvudgården i en förläning eller på huvudparten av en godsegendom som lämnats i arv. Lena Peterson (2010 s. 190) tänker sig som en möjlighet att flera gårdar tillsammans bildat en förläning och i samband härmed erhållit ett namn på *-lef*: »there may have been a restructuring of an existing settlement, whereby several small farmsteads were combined into a single fee (or feoffment)».

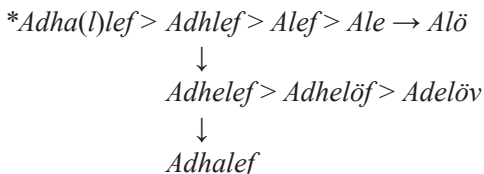
Om tolkningen ovan är korrekt innebär det att *Adelöv* strängt taget inte är ett *-löv*-namn i inskränkt mening (ett »äkta» *-löv*-namn) och inte nödvändigtvis behöver ha samma datering, eftersom det tänkta sammansatta appellativet kan ha varit levande i språket långt efter det att *-löv*-namnens produktivitetsperiod upphört. Samma gäller för de antagna **Jarllef*-namnen. Detta skulle också kunna förklara den isolerade geografiska lokaliseringen både av *Adelöv* (relativt långt norr om de säkra *-löv*-bebyggelserna i södra Småland) och av *Jale* och *Jörlov* (längst i nordväst).

I *Adelövs* socken saknas för övrigt tydligt förkristna ortnamnstyper. Det som klart dominerar är *-torp*-namnen, men även *-ryd*, *-hult*, *-boda* och *-fall* är företrädade, dvs. namn som i regel är som äldst vikingatida, men oftast medeltida. Det fanns inte heller några stora byar vid 1500-talets början som kan tyda på hög ålder på bebyggelsen, utan som mest bestod byarna av 2–3 gårdar (Lönnerholm 1967 s. 61 ff.). *Adelövs* by omfattade t.ex. tre gårdar.

Namnets ljudutveckling (som ju är densamma oberoende av om man tolkar namnet som ett **Adhalef* eller som ett **Adhallelf*) och de varierande namnformerna uppvisar en intressant bild. Under medeltiden växlar *Adhelef*- med *Adhlef*- (ännu: *Adleffue Soken* 1599 jb). Jag tolkar det så att den ursprungliga

bindevokalen redan under tidig medeltid synkoperats: **Adha(l)lef* > *Adhlef* (se Moberg 1997 om tidigmedeltida synkope). »Bindevokalen» *e* är sannolikt en sekundär inskottsvokal: *Adhlef* > *Adhelef* (medan de sporadiska beläggen med *a* från 1430 säkerligen är hyperkorrektion). Någon gång under sen-medeltiden faller *dh* före *l* i lågstilsformer: *Adhlef* > *Alef*-, tidigast belagt på 1530- och 40-talet i Jönköpings tänkebok med flera belägg på *i Aleua* (JTb s. 134, 140 f.) samt även i Ärkebiskop Abrahams räfst 1596 (s. 93) som *i Alef* [om byn], *Aleff sochen*. Slutligen faller även slutkonsonanten i lågstil, tidigast troligen i namnfraser som *Ale socken*, *Ale marknad*, *Ale herrgård*; jfr även *aleboe* 'adelövsbo' (OAU). Ett år 1900 upptecknat uttal *Alö* (OAU) ska troligen förstås som en analogisk anslutning av *Ale* till namn med efterleden -ö. Parallellt med dessa lågstilsformer har emellertid hela tiden *Adhelef* > *Adhelöf* (tidigast: *Adellöff* 1525 JTb s. 112, om man bortser från den »danska» skrivningen 1441) > *Adelöv* funnits som högstilsvarianter av namnet både i skrift och tal.

Schematiskt kan utvecklingen framställas så här (där pil anger analogisk utveckling):

3. Almvik

I Törnsfalls socken i Tjust, strax väster om Västervik, finns en by vid namn *Almvik*. Äldre belägg är:

i Almowijk 1381 9/2 Västervik i vid. 1574 4/4 Herrsäter Krapp, j almowijk 1381 3/8 Västervik i vid. 1574 4/4 Herrsäter Krapp, almowik, j almowik 1382 7/6 Västervik SRAp, j almawik 1383 19/6 Stegeholm LSBp, i Almowik 1380–86? VreS K 29 avskr., i Almawich 1380-talet? VreS G 3 avskr., i Almeuik 1380-talet? VreS G 4 avskr., j Almawijk 1411 13/6 Västervik B 15 f. 195v avskr. (SDns 2 s. 397), til Almawik, Almawik 1412 4/6 Västervik SDns 2 s. 516 avskr., j almawich 1431 12/6 Västervik SRAp, j almawich 1459 19/2 Ullevi SRAp, j almawik 1486 25/10 Utrike SRAp, almewijk 1514 C 21 f. 18v

Uttalet är *əlmvīk* (Gunnar Reinhard 1930 OAU), *əlmvīk* (Birgitta Ericsson 1943 OAU). Byn ligger längst in i en vik (av den större Gamlebyviken), kallad *Granfjärden*, men i sin inre del *Almviken* *əlmvīka* (Birgitta Ericsson 1943 OAU).

Utgångsformen för tolkning ser ut att vara fsv. *Almovik*. Det är den form som dominerar i de äldsta beläggen. Man väntar sig i dialekten en försvagning $o > e >$ synkope av bindevokalen. Skrivningarna med *a* är antagligen hyperkorrekta, omvända skrivningar motsvarande en redan försvagad bindevokal.

Det ligger nära till hands att se ett svagt feminint ånamn **Alma* i förleden, med syftning på ån som rinner från Norra Hällsjön via sjön Bleken och mynnar i Almviken. Ånamnet har motsvarighet på flera ställen i Norden (se DSÅ 1 s. 59 f., Andersson 1972 s. 41 ff., Moberg 1987, Sandnes 1990, SOD 7 s. 133 ff.), bl.a. i Östergötland genom bynamnet *Alma*, Asks sn, Aska hd (j almo 1374 3/10 Motala SRAp, SD 10 s. 338; Andersson 1972 s. 43 f.). Jfr även bynamnet *Alvik* (< **Almovik*), Siljansnäs sn, Dalarna, med grannbyn *Almo* vid Almoån (SOD 7 s. 133 ff.).

Källor och litteratur

- Agertz, Jan, 2008: Om ortnamn i Jönköpings län. Jönköping. (Småländska kulturbilder 2008.)
- Andersson, Thorsten, 1972: Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamnens ålder och samband. I: NoB 60. S. 5–58.
- B 15–16 = Lars Eriksson Sparres kopieböcker, SRA.
- C 21, 23, 24, 32, 37 = medeltida jordeböcker, SRA.
- D 11 = Vadstena klostets jordeböcker 1447 och 1457, SRA.
- Eile, Axel, 1925: Värends sockennamn. I: Hyltén Cavalliusföreningen för hembygds-kunskap och hembygdsvård. Årsbok. S. 3–37.
- Fridell, Staffan, 2008: *-löv*-namnens nordgräns. I: NoB 96. S. 83–87.
- Hallberg, Göran, 1979: Oderljunga och Ljunganamen i Skåne. I: Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie 27. S. 99–106.
- 1983: Ortnamn i Småland. Stockholm.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- JTb = Jönköpings stads tänkebok 1456–1548. Utg. av C. M. Kjellberg. I: Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 1–5. 1907–19. Jönköping.
- Krapp = pergamentsbrev i Krapprupssamlingen, LUB.
- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Lönnerholm, Erik, 1967: Linderås och Adelöv. Två socknar i Holaveden. Tranås.
- Moberg, Lennart, 1987: *Alma* och *Silma*. Ett ånamnspar av principiellt intresse. I: NoB 75. S. 96–99.
- 1997: Om synkope i sammansatta ortnamn. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Nomina Germanica 22.) S. 171–180.
- ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog. 1–. 1989 ff. København.

- OSDs = samlingar till Ordbok över Sveriges dialekter, SOFI, Uppsala.
- Peterson, Lena, 2010: Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element *-lev*. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 185–193.
- Regnar, Hanne, 1982: De gammeldanske landskabers grænse mod Sverige. Transskription af en dansk grænseliste 1555. I: SOÅ. S. 7–46.
- Sandnes, Jørn, 1990: Elvenamnet *Alma*. I: NoB 78. S. 159–165.
- Schlyter = Schlyter, C. J.: Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar. 1877. Lund. (Samling af Sweriges gamla lagar 13.)
- Sdw = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Lund. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 27: 1–2.)
- SU = Svensk uppslagsbok. 2 uppl. 1–32. 1947–55. Malmö.
- Søndergaard, Bent, 1972: Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv). København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 10.)
- Vkjb = Vadstena klostrets jordebok 1480, KA.
- VreS = Vretstorpssamlingen A II:1, jordabrevsförteckning över brev i Moritz Birgerssons (Grip) kvarlåtenskap, 1605, Landsarkivet i Uppsala.
- Ärkebiskop Abrahams räfst. Efter originalakterna utg. af Otto Holmström. 1901. Uppsala. (Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen 4:1.)

Summary

Southern Swedish name problems

By Staffan Fridell

1. Vissle myr

Within a fairly limited area of southern Sweden, there are eight mires with the name *Vissle myr* or *Vyssle myr*. Pronunciations with an initial *w* appear to suggest an earlier *Hw*- in these names, but in fact probably reflect a change in the pronunciation under the associative influence of the verb *vissla* (< OSw. *hwisla*) ‘to whistle’.

There are two settlement names which may very reasonably be assumed to contain a corresponding word or name as their first element: *Visslebo*, in Långaryd parish, Västbo härad (district), and *Visslaryd*, in Ljungby parish, Sunnerbo district. In neither of these cases are there recorded pronunciations or spellings indicative of an earlier *Hw*-.

A number of southern Swedish place-names, meanwhile, have been regarded as very probably containing a noun **visa* ‘marshy ground’, corresponding to OHG *wisa*, Ger. *Wiese* ‘meadow’, and an ablaut variant of Swedish *vesa* < **væisa* ‘mud, sludge’. These include the Västergötland village and parish name *Vesene* and the lake name *Veselången*.

My suggested interpretation is that there was an adjective **visall* or **visull* ‘marshy, wet’, derived from the noun **visa*, and that names of mires were formed from the weak form of this adjective: **Visle* ‘the marshy, wet one’, to which an epexegetic *myr* ‘mire’ was later added.

There are a number of other place-names that could possibly contain formations from the assumed adjective **visall*, **visull*: *Vislanda* in Allbo district, *Visseltofta* and *Vesljunga* in Västra Göinge district, and *Vesslarp* in Östra Göinge district.

2. Adelöv

Adelöv is the name of a village and parish in Norra Vedbo district in the far north of Småland. The first element has been assumed to be a personal name, OSw. **Adhi*. As an alternative interpretation, the author proposes that the name is formed from a compound appellative **adhallef*, with the possible sense of ‘the most important or main part of a (landed) property granted as a fief or inherited’. If this interpretation is correct, it means that *Adelöv* is not, strictly speaking, a *-löv* name in the limited sense (a ‘genuine’ *-löv* name) and need not necessarily have the same early dating as such names, since the compound appellative posited could have lived on in the language well beyond the end of the period in which *-löv* names were productive.

3. Almvik

In Törnsfall parish in Tjust, just west of Västervik, there is a village by the name of *Almvik*, OSw. *Almovik*. It is reasonable to see in the first element a weak feminine river name **Alma*, with counterparts in several places in Scandinavia.

Rösten i Grebo – ett sägenomspunnet gårdnamn

Av Evert Melefors

Namn och bygd 102 (2014), 103–121.

Evert Melefors, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Rösten* in Grebo – a farm name shrouded in legend.

Abstract

Up to now, the general view regarding the interpretation of the farm name *Rösten* in Grebo parish, Östergötland, has been that it is directly linked to a red-painted standing stone image in a field on the farm. The phallic form of the image has been interpreted as a relic of a fertility cult, with documented legends speaking of an obligation to paint the stone red. Early written occurrences of the farm name, such as ‘i rødhastene’, have been held to refer to this stone monument.

The name of the farm has not previously been studied from an onomastic point of view. The present attempt proceeds from the view that the name can most reasonably be assumed to refer to the occurrence of naturally red-coloured stone in the countryside around the farm, an interpretation to which several parallels lend support.

It is by no means self-evident that the farm took its name directly from the stone monument. Rather, the author argues, it is quite conceivable that the monument has, in more recent times, been given the role of a kind of logo for the farm.

Keywords: *Rösten*, legends, phallic symbols, stone images, red-coloured stone.

På gården Rösten i Grebo socken i Östergötland står ett märkligt rödmålat stenbeläte mitt i en åker. Till detta har knutits flera olika sägner, som ofta har berättats i bygden och upptecknats. Utförligast har stenbelätet behandlats av Bengt Cnattingius; han har publicerat en artikel med titeln Rödsten (1954 s. 35–50), där han dokumenterar och lägger fram en tolkning av hur stenen skall uppfattas. Denna hans tolkning har legat till grund för praktiskt taget alla senare omnämnanden, men den har aldrig på allvar kritiskt diskuterats eller ifrågasatts. Enligt min mening krävs en grundligare genomgång med flera infallsvinklar.

Äldre skriftliga uppgifter

Den veterligen äldsta uppgiften i tryck om »Rögubben», som stenen kallas bland folk i socknen, finns i Anton Ridderstads Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland (1, 1875–77). Här står bl.a. följande att läsa (s. 155 f.):

Fig. 1. Stenbelätet vid Rösten.

På ett gärde nära gården finnes en upprättstående ungefär 2 fot hög rödfärgad sten, hvarpå hvilar en flat hvitmålad och deroftvanpå en mindre rund svartmålad sten, hvarom traditionen berättar följande: För långliga tider tillbaka sköttes bostället af en fogde, som en regnig sommar var nära att aldrig få en del af sin utmärkt vackra gröda under tak. Bartholomei dag eller d. 24 aug. hvilken den tiden firades som helgedag, blef det emellertid vackert väder, och fogden hastade då under pågående gudstjenst ut att berga skörden. Väl utkommen på åkern, öfverraskades han emellertid af ett störtregn. I sin förtvivlan häröfver förbannade han då Gud och allt hvad heligt var. I samma ögonblick han gjort detta sjönk han ned under jorden och syntes aldrig mera. Till minne af denna förfärliga händelse, berättar sägnen, att nämnde minnessten blifvit uppsatt. Hvarje gång rödfärgning företages vid gården måste stenen äfven dermed öfverstrykas, ty i annat fall säges någon olycka komma att ske vid bostället.

Ridderstads uppgift hör nära samman med ett manuskript daterat 1877 och sammanställt av dåvarande majoren Carl Fr. Nordenskjöld, som gjorde uppteckningar åren 1869–1882 i flera östgötska socknar. Dessa uppteckningar trycktes senare under titeln Östergötlands minnesmärken i Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening. I årgång 1922 under Bankekinds härad, Grebo socken, finns bl.a. följande uppgifter, som, trots lite olika berättarteknik och språk, bör ha samband med och härledas till Ridderstads lite stramare lexikonuppgifter. Uppgifternas samtidighet talar för detta (s. 90 f.):

Uti ett gärde, nordöster om Rödstens (kaptensboställe) mangård ligger en klumpsten och på denna står en rödmålad fyrkantig sten af 1,5 f. höjd: på denna sten har man lagt en liten tunn flisa, på hvilken en rund sten ligger, förställande ett hufvud. Om man vill hafva fred och nattro i herrgården, får ej försummas att rödfärga stenen, hvar gång boställshusena rödfärgas. Sannolikt har detta gifvit anledning att förändra boställets namn, som har varit Almhult till det nuvarande. Mangården låg fordom i ängen, som ännu heter Almhultet. Emedlertid berättas här följande sägen: En fogde, som Bertilsmessodagen, hvilken då föll på

en söndag, skulle, just då folket kom ur kyrkan, hösta in sin ärtskörd, svor över att det regnade och åskan mullrade samt sade: »Bertle, huru du bertle vill, ändå ska mina ärter in». Andra mena att han tyckte det solen gick ned för tidigt, hvarföre han svor häftigt till med orden: »om det regnade smådjeflar, från himmeln, så skola ärterna in». Emedlertid nedsjönk han i marken och försvann, man säger t.o.m. med häst och vagn. Der fogden säges hafva sjunkit, tyckes ursprungligen varit ett »vättne» eller brunn, som sedermera blef igenfylld med stenar. Man vill påstå att något »krant» är der i alla fall: ty då en fanjunkare R., som ännu lever, skulle taga bort stenen och kringliggande röret samt ifylla hålet med dyjord, var stenen andra morgonen af osynlig hand, återflyttad på dess plats: äfvenså när beväringen går der förbi, brukar den kullkasta stenen, men sedan pojkarna väl gått sin väg, finnes stenen upprest igen.¹

Från senare tid finns i ULMA några otryckta uppteckningar från grannsocknarna. Äldst, från 1919–1923, är Natan Lindqvists från Vist (Bjärka-Säby), som låter Gustaf i Berglund berätta (ULMA 2176:1):

Ve Rösten i Grebbo dä står en sten, utpå gälet, står en sten, sôm ä röer. Var gång di röfärger ve gården, så få di löv å röfärge den där sten mä, hålles får di ingen fre. Dä sôm en allmakt, ett unnervet ett rå älle nõtning. Han ä röfärger. Dä (stället, platsen) ligger i körsväjen åt Värne körke.

Dä va en herre sôm bodde på Rösten. Dä va en mycke het karl, ätter sôm ja har hört et. Å di skulle köre ärter på sôndan. – di va tôrre vill säje – . Å dä kom öpp ett regn. Å den där herrn han ställde sä på gälet å svor så förskräckt, för dä regnade å han inte fick in sine ärter. Å nä han då sto å svor sôm värst, så sjönk han på plassen. (Så dä nog inte gött å häde Guss allmakt). Där han då sjönk, så restes den där sten sôm ett minne, å den får di inte ta dän. Å dä dagene sanning, fö ja ha själv sitt et.

Va di röfärger en för, dä kan ja inte säje.

Från Törnevalla och Vårdsberg har Sölve Ossiannilsson två uppteckningar. Från Törnevalla berättas (ULMA 9210):

Vid Rödstens kors i Grebo står ett stort stenröse på ett gärde, å där står en stor sten som en människobild, inte huggen, men ändå e de en säjen att en människa ska ha drunknet där, rentav sjunkit. Å dä säjer di, att var gång di ska röfärge gåren så ska di röfärge stenen också, annars går de galet för den som har jordbruket. Å då har di lagt till att var gång stenen hör Grebo kyrkklocke då vänder han på sej. Men de har de varit mycke dispyt om, å ja kan inte tro att de e sant, att en dö sten kan vänne på sej.

¹ Denna uppteckning återges av Cnattingius (1954 s. 38). Uppgiften om »en fanjunkare R.» avser fanjunkaren Erik Gustaf Rydberg, som enligt syneprotokoll i Krigsarkivet arrenderade Rösten mellan 1834 och 1847. Uppgiften att en sentida brukare försökt avlägsna en stenanhopning, som av honom uppfattats som impediment, antyder att man vid denna tidpunkt knappast kan ha hållit »stenbelätet» i helgd. Nördenskjölds antagande om att platsen skulle ha »varit ett 'vättne' eller brunn, som sedermera blef igenfylld med stenar» måste ses som en utanförståendes spekulation; den kan inte ha kommit från Rydberg, som måste ha känt till att stenröret omkring stenen vilar på ett stort jordfast (hindersamt) stenblock (jfr Cnattingius 1954 s. 40) på en relativt högt belägen, torr plats i leråkern, något som varje nutida besökare lätt kan konstatera.

De skulle ha gått till så att de va en kar som ägde gåren, han ville köre in ärter en söndag då de regnade så förfärlit, att de öste ner, å då sa han åt folket (bondens arbetsfolk) som satt i kyrkan, att di skulle hjälpe'n å köre in, men di ville inte hjälpe'n förrän efter gudstjänsten. Då to han själv ett par oxar å spände för å läste på, men då så di från kyrkan att hele lasset å karn å alltihop sjönk. De vart jämt efter (Marken jämnade ut sig igen.), men di så, att han absolut försvann å då reste di röset till minne. Så stor under har Gud gjort så de kan mycke väl tänkas, att de skedde honom te straff å andra te varning. Han skulle trotse bå människor å Gud å regn, men åtminstone ett lass ärter skulle han ha unner tak, men de vart inte som han tänkte.

Från Vårdsberg redovisar Ossiannilsson följande (ULMA 9173):

Också i Grebo ligger Röstén kronboställe; sten står så man kan si den, en stor sten. Di får ingen ro där på gården om di inte röfärger den vart år: de lyckas ingenting för dom. De ett minne från forntiden, men historien om den e att de va en söndasmåron: di hade ärter ute å rättarn va där å folket å skulle köre in. Men e pige ho va så ille hemskt arg för di skulle arbete på söndan så ho sjönk ner. [Det framgick av samtalet med sagesmannen, att hon svor och levde, och att det var därför hon till straff sjönk. Uppteckn. anm.] Där ho sjönk, där står sten nu. – Vem som reste den? De e inte så noga bekant, men de gjorde di väl sedan.

I en tidningsartikel med titeln Den gåtfulle Rödstensgubben i Östgöta Correspondentens lördagsbilaga Regnbågen den 11/8 1973 presenterar Bengt Odenstedt översiktligt folktraditionerna i socknen på grundval av intervjuer med gamla Grebabor:

Folktraditionen vet också berätta varför Rödstensgubben står där den står. Enligt en sägen ägdes gården någon gång under medeltiden av en bonde vid namn Måns. Han var socknens rikaste man men girig. En gång gick han och plöjde på långfredagen, givetvis en fruktansvärd händelse i gamla tider. Prästen, som råkade komma förbi, stannade när han fick se Måns och besvor honom att i Guds namn upphöra med sitt sabbatsbrott, men han fick endast svordomar till svar. När Måns plöjt ytterligare en vända manade honom prästen åter att sluta. När Måns vägrade bad prästen Gud att straffa honom. Så skedde också: ett mörkt moln drog upp på himlen. En blixst slog ned och öppnade en avgrund i marken, i vilken såväl Måns som oxar och plog uppslukades. Under en tid efter denna gruvliga händelse var gården som förtrollad. Skörden slog fel, korna dog, och ladugården brann tre gånger. När ägaren för tredje gången byggde upp ladugården fick han ingivelsen att sätta upp ett minnesmärke där Måns hade sjunkit. Och undret skedde: Olyckorna upphörde, och Rödsten blev åter en välbärgad gård. Det kommer den också att förbli – bara man kommer ihåg att rödmåla detta minnesmärke regelbundet!

En annan sägen berättar att gården en gång ägdes av en ogudaktig fogde som på Bartolomei dag (24 augusti) körde in ärter. Enligt en version kom en av prästen utsänd granne och sade till fogden att han skulle gå till kyrkan. Denne svarade då: »Bärtle (eller: Prästen får bärtle) hur han bärtle vill, nu ska mina ärter in.» Därvid sjönk fogden ned i marken. En annan version säger att anledningen till att fogden sjönk var att han blev avbruten i arbetet av en regn-skur och därvid utför i de grövsta händelser. En tredje sägen – mindre vanlig

– börjar som en av de ovannämnda men säger att bonden förstenades då han träffades av blixten, och att Röstensgubben alltså är ett kvarstående petrifierat av hädaren.

Alla uppgifterna ovan representerar folkliga föreställningar om stenen och dess funktion. Ingen av dem återger emellertid den eller de tolkningar, som senare kommit att framföras i olika sammanhang, nämligen att stenen i själva verket föreställer en fallos, som ursprungligen rödmålats, sannolikt i fruktbarehetens tjänst. De har uppenbart ingen direkt anknytning till föreställningar om fruktbarehet och liknande och torde därför kunna klassificeras som sägner av annat slag, närmast med karaktär av vandringssägner. Av denna sort är tvi-velsutan ett uttryck i en av de oftast berättade sägenvarianterna, nämligen »Bärtle hur han bärtle vill, nu ska mina ärter in». Detta talesätt är nämligen upptecknat på flera andra håll, från Finland, Uppland, Västergötland och Småland.²

Modern uppfattning om belätet

Så långt jag har kunnat utröna framlades i tryck den första »lärda» tolkningen av dåvarande biskopen i Linköping, Tor Andrae, i en essäsamling 1940 betitlad *Den gamla prästgården. Studier och minnen*. I kapitlet Östergyllen skriver han (s. 103):

Vid vägen mellan Åtvidaberg och Bankekind, i gränslandet mellan skog och slättbygd, ligger Röstens gård. Där står på en öppen åker framför ladugårdslängan en sten av egendomlig, spetsigt konisk form. Den är omsorgsfullt rödmålad med toppen vit, ty sägnen vill veta, att om inte stenen målas när husen

² I Ordbok över Finlands svenska folkmål (s. 158) anförs under uppslagsordet Bertel bl.a.: »En ordbildning härtill ingår (i växlande form) i en sägenreplik; på Bertelsdagen fick man inte arbeta (t.ex. tröska ärter el. d.); i sägnen bryter en bonde mot förbudet och hör då en varning, t.ex.: de ä Bärtnäss i da, tu får int börj trysk ärtär, varvid han svarar: bärta kva tu bärta vill, men ja ska bärta mina ärtär in.» Uppgiften kommer från Östra Nyland och Kumo. I OSDs finns från Österlövsta sn, Olands hd, Uppland, ordramsan »bärtlä hur de bärtlä vil ska ja ha minä ärter in» (B. Hesselman 1899 ULMA 303:636); från Tierps sn, Örbyhus hd, Uppland, »bärtla hur du bärtla vill så skall du bärtla mina ärter in» (J. Björklund 1925 ULMA 22345); från Börstils sn, Frösäkers hd, Uppland, minnesregeln: »Regna å skvätta å bärta hur då vill, så ska ärterna in, om vi också ska plocka dom in» (S. Cederroth 1940–1965 ULMA 34520). Från Hassle sn, Vadsbo hd, Västergötland, citeras ett talesätt: »bärtla va du bärta vel, ja tar in mina ärte lell» (S. Landtmanson 1943 ULMA16245 s. 14). Från Ukna sn, N. Tjusts hd, Småland, finns uppgiften: »[...] en bonde [...] höll på med att köra in sina ärter [...] Så började det åska [...] och en liten gubbe kom fram [...] och sade åt honom att köra bort ifrån åkern. Bonden frågade vem den lille gubben var, 'ja ä Bärtel ja', svarade han. Bonden blev vred och svarade: 'du må bärtle hur du bärtle vill ja ska ha mine ärter in.' Då slog det ned en blix och dödade bonden.» (T. Wilander 1929 ULMA 2633:2 s. 21). Denna uppteckning ser ut att ha samband med sägnerna kring Röstensgubben, men visar även hur olika varianter kommit att ta form. Ukna ligger halvannan mil från Grebo.

rödfärgas, kommer gården att brinna. I själva verket är stenen helt enkelt en linga³, en fruktbarhetssymbol av det slag, som man än i dag ser uppställd i indiska tempel och byar, och rödfärgningen är tydligen en harmlös ersättning för strykningen med offerblod. Ett minne av en mångtusenårig kult till fruktsamhetens och fruktbarhetens makter, som troget bevarats just här, på gränsen till korngudinnans rike, en skogslandets hyllning till slättens rikedom.

Redan året efter, 1941, kom Gustaf Näsströms populärhistoriska verk *Forna dagars Sverige*. Här publicerades en suggestiv fotobild av Röstensgubben ackompanjerad av en bild av Frö-statyetten från Rällinge i Lunda sn, Södermanland, funnen 1904. Den åtföljande texten⁴ tar sin utgångspunkt i olika föreställningar om fruktbarhetskult inom nordisk hedendom, där han utgår från äldre omnämnanden om Uppsalatrakten som centrum för Frös dyrkan (s. 22 f.):

Men den alstringskraft, som Frö symboliserade, kunde också åkallas och bindas vid bärande tegar genom en mera rakt på sak gående magi. Den ansvarskännande bonden gjorde fruktbarhetsguden till sin gårdsgud genom att resa ett beläte av hans priap på sina ägor. I Norge har man påträffat ett 50-tal »hellige hvite stene», vilka genom sin skulpterade form klart presentera sig som phallosbilder i jordbrukets tjänst, och även i Sverige finns ett dylikt beläte alltså bevarat på sin ursprungliga plats bland vajande sädesax. Det står i Bankekinds härad i Östergötland i den lilla byn Rödsten, vars namn återfinnes i handlingar åtminstone sedan 1361 och uppenbarligen härleder sig direkt från den röda fruktbarhetsstenen i åkern. En gång var den väl helt röd, ty rött var livskraftens egen blodfärg, som gudabilderna beströkos med, och en gammal tradition föreskrev, att stenen – vid risk av skada på grödan – skulle svabbas över varje gång gården nymålades. Numera är den röd nedtill, vit på kragen och svart på ollo-net, vilket torde sammanhånga med att ladugården i närheten nu målas i rött, vitt och svart. Denna anpassning efter en modernare färgsättning motsvaras av den betydelseförskjutning, som belätet undergått i kristen tid. En sägen berättar nämligen, att en fogde, som skötte gården, en gång under själva högmässan en Bartolomeidag sökte bärga sin skörd – det hade varit en regnig sommar – men överraskades av ett störtregn. Då förbannade han Gud och allt heligt, och strax sjönk han under jorden och syntes aldrig mer. Till minne av den gudsförgätne blev då stenen rest i åkern. Så har den hedniska Frö även här lämnats över i den ondes följe.

Utifrån tolkningar som i huvudsak överensstämmer med Andraes och Näsströms har senare »Rö(stens)gubben» eller »fruktbarhetsbelätet» i olika över-

³ »Linga (sanskrit, manslem), en bild av en manslem, som av dyrkare av Çiva användes som symbol för guden (jfr Fallos). L. kan vara ett större, fast föremål (en sten o.d.) el. t.ex. en amulett, som bäres kring halsen. L. är särsk. använd inom en Çiva-sekt, *lingāyat*, som i v. Indien, prov. Bombay o.a., har c:a 3 mill. anhängare. – Litt.: R. C. Carr, 'Lingayats' (1906).» (SvU 18 sp. 256.)

⁴ Den omedelbara anledningen till denna publicering tycks ha varit museichefen Bengt Cnattingius demonstration för Gustaf Näsström »av denna östgötska märkvärdighet», se Cnattingius 1954 s. 42.

siktsverk oftast nämnts som exempel på minne av dyrkan av den hedniska fruktbartshetsguden Frö.

I Sveriges bebyggelse, där Grebo sn ingår, skriver socknens dåvarande kyrkoherde Bertil Forsbring (1951 s. 110), efter att ordagrant ha citerat biskop Tor Andrae (se ovan):

Om Rödubben finns en sägen i två versioner. Den ena vet att berätta, att för långa tider tillbaka sköttes bostället av en fogde, som en regnig sommar hade svårt att få sin vackra gröda bärgad. Bartolomei dag den 24 augusti, som då firades som helgdag, var han ute på fältet för att skörda ärter, vilket man inte bör göra på en helgdag. Men värre var, att han bannade och svor, och när det började att regna, blev han alldeles rasande och utför i hädelser. I samma ögonblick han gjorde detta, sjönk han ned under jorden.

En annan version lyder: Själva långfredagen i slutet av 1300-talet gick bonden Måns och plöjde sin åker. Han var den rikaste bonden i hela trakten men snål och girig. Så kom prosten åkande på vägen, och då han fick se Måns med sina stutar, tyckte han, att det gick väl långt. Att plöja på långfredagen var ju rena hädelsen. Han steg ur sin vagn och gav Måns en ordentlig uppsträckning. Men enda resultatet var, att bonden under slag och svordomar drev på sina stutar. Han plöjde fåran ut och vände. När han kom till prosten, bjöd denne honom i Guds och Sonens namn sluta arbetet. En kraftig ed blev svaret. Då förkunnade prästmannen: »Måtte Guds straffdom falla över dig, för att du älskar jorden mer än himmelen.» Ett svart moln drog plötsligt upp på himlen, en blixtnedslagen fram och slöt i sitt innandöme bonden Måns med både stutar och plog. Prosten föll på knä och bad för den olyckliges själ. Molnet drog förbi, och solen bröt fram. Men hädaren var för alltid försvunnen. Efter detta var gården förtrollad, årsväxten usel, kreaturen dogo, och ladugården brann. Den byggdes upp igen men brann åter. Då ägaren för fjärde gången byggt upp den, fick han ingivelsen att resa stenen, där hädaren Måns dragit förbannelse över gården. Han målade den sådan, som den ter sig än i dag, och se, välståndet kom åter, och olyckorna upphörde. Ursprungligen är det väl fråga om någon offerplats för att få god årsväxt, omkring vilken dessa sägner spunnits.

Utförligast har de moderna tolkningarna motiverats av Bengt Cnattingius 1954 i den ovan nämnda artikeln.

Inledningsvis lämnar han konkreta fakta om själva stenen: den mäter 0,77–0,92 m i höjd, men består egentligen av tre stenar; underst en lång, smal sten, 0,44–0,60 m hög och rödfärgad. På spetsen av denna ligger en platt sten av samma material,⁵ målad i vitt, och ovanpå denna en 0,27 m hög sten, som är svartmålad. Vidare meddelas att stenen är rest på en stor plan häll, som utgör ett slags sockel omgiven av ett röse, vars utsträckning det numera är svårt att fastställa. Röset har dessutom överlagrats av sten, som kastats upp från åkern.

⁵ Vilket detta material, gnejs, granit etc. är, omtalas inte. Om man skrapar bort den nutida röda (plast)färgen, kan det dock lätt påvisas, att stenmaterialet under är grå – icke röd – gnejs. Ingen av de tre stenarna är alltså röd i sig själv! Märkligt nog ställer inte Cnattingius frågan om stenarna är naturligt röda eller ej och kommenterar inte heller vilket stenmaterial de består av.

På s. 40 redovisas en enkel skiss över en uppmätning med ett plan ovanifrån samt två sektioner, en från söder och en från öster. Här syns den stora fundamenthallen ur olika vinklar.⁶

Av Cnattingius artikel framgår att någon mera omfattande utgrävning aldrig har gjorts, varken runt själva stenen eller på något annat ställe på Röstens ägor.⁷ Vad som här redovisas är en mycket begränsad undersökning och en enkel uppmätning. Utöver faktauppgifterna om stenen och dess fundament presenteras en bild av en karta över Rösten från 1805. Denna kartbild (s. 41) har en undertext, som lätt kan missförstås. Själva kartbilden återger troget originalkartan, som för övrigt är den äldsta bevarade, numera i LSA. På ett par punkter avviker dock den publicerade kartbilden från originalet, nämligen genom att stenens plats på den tryckta kopian är utmärkt med en svart punkt samt att sträckningen av nuvarande väg 35 är markerad. En okritisk läsare kan få för sig att stenen är utmärkt även på originalkartan, vilket inte är fallet. I själva verket finns inte den minsta antydning om stenen på denna, varken i lantmätarens beskrivning i text eller genom markering på kartan.⁸ Cnattingius redovisar för övrigt inte heller några försök att få fram någon äldre uppgift om stenen. Så långt jag har lyckats utröna, förefaller det allra äldsta kända omnämnandet vara det ovan citerade från 1877.⁹

Resten av artikeln ägnar Cnattingius åt att återge sägenstoffet, jfr ovan,

⁶ Uppmätningen är gjord 1954 av läns museets arkeolog Anders Lindahl. Jfr not 1 ovan. Jfr även RAÄ:s fältrapport Grebo 9:1 (1947).

⁷ Man kunde här tänka sig en grundligare undersökning av de järnåldersgravar som finns inventerade (RAÄ fältrapporter Grebo 47:1; 151:1–4; 152:1–2) i det ängs- eller hagparti som heter *Almhultet* och som i äldre tid kan tänkas ha hängt samman med impediment runt den plats där stenen står. En sägen (se Nordenskjölds uppgift ovan) utpekar Almhultet som den plats där gården fordome legat.

⁸ Avsikten är dock inte att vilseleda, något som framgår om man läser undertexten på det sätt som den är avsedd att förstås, nämligen som en upplysning om stenens läge, men själva formuleringen kan skapa oklarhet. Undertexten lyder: »Bild 5. Röstens gård efter 1805 års karta. Mitt över åkern har den nuvarande landsvägen markerats medelst streckade linjer; strax väster om denna väg markerar en svart punkt stenens läge.»

⁹ Det är överraskande att inga äldre uppgifter kan spåras. Man hade t.ex. väntat sig att den mångintresserade Daniel Tilas, som vid två tillfällen (1765) besökte Grebo med dess då bofälliga kyrka där han avritade en medeltida inskrift och bevisligen samtalade med pastor loci Christer Lindblom, skulle ha återgivit något om Röstensgubben. Han noterar i Sokne-Skrifvare 2 (KB ms 25: 1–3, 1751–64, s. 474) att »Röstens Cornetsboställe war i medio af förra Secolo ännu adeligit Säterie. Ty fru Christina Lars dotter Sparre skref sig år 1658 för fru til Rösteen, samt nämner i et Document [...] Rösteen för fri Sätessgård, Dotren Jungfru Märta Ulfsparre lika så 1665. Men om Rösteen på samma sätt som Herrsäter til Cronan återgådt, nemligen såsom uphördt MannLähn, eller blifvit indragit i stora Reductionen, är obekant.» Uppgiften tyder inte på någon närmare kunskap om själva gården, eller att han skulle ha fått sådan på plats. Ingen av östgöta krönikörerna Broocman (1760) eller Widegren (1817) har heller någon närmare uppgift om Rösten och dess sägner. Likaså saknas uppgift från 1670-talets Rannsakningar efter antikviteter i Östergötland, där uppgifter om resta stenar inte är ovanliga. Här bör dock nämnas att inga som helst uppgifter om fornfynd där inkommit från Grebo eller Värna socknar.

samt att göra jämförelser med andra föremål som ansetts ha med fruktbarhet att göra.

Han anger redan i uppsatsens inledning sin utgångspunkt för tolkningen: »Det är ingen tvekan om att vi har en högst naturalistisk phallus framför oss (bild 1–3).» Han nämner vidare den ännu levande traditionen att rödfärga stenen samtidigt med ladugården och fortsätter (s. 38):

Rödfärgning av stenen – kanske ett minne av en ursprunglig färgning medelst offerblodet? – tycks sålunda vara knuten till ladugården, vilket möjligen kan utgöra ett bleknat minne av forntida fruktbarhetskult. Att rödfärgning av stenen måste vara uråldrig, torde framgå av gårdsnamnet. Stenen med sin röda färg var så påfallande att den en gång givit upphov till namnet.

Här framkommer ett argument som i förstone kan verka bestickande, men som förtjänar att granskas närmare. Här tas för givet att gården har fått sitt namn efter den röda/rödmålade stenen på åkern. Som ett starkt indicium för att så vore fallet anför den äldsta medeltida skrivningen av gårdnamnet, äldst i ett originalbrev på pergament från 1361 (u.d. SRAP) där en Aruit (Arvid) *in rotasten* uppträder på Bankekindes härads tingsplats som fasteman vid ett jordköp.¹⁰

Eftersom det kan konstateras att själva stenbelätets tre stenar inte är röda i sig själva, se ovan not 5, har man utan minsta tvekan utgått från att den röda färgen har med reminiscenser av en rituell rödmålning att göra. En logisk följd av detta är att, med Cnatingius, jfr ovan, hävda att rödfärgningen är uråldrig, att den går tillbaka på en hednisk sed att med offerblod bestryka en stenfallos för att främja god äring. Här har man delvis sökt stöd i den eller de sägner som berättar om att man måste måla stenen röd varje gång man målar ladugården. I sägnernas folkliga former finns inte någon koppling till en önskan om god äring; i stället framtonar ett förbannelsesmotiv, eller ett värmotiv; djuren dör och ladugården brinner om inte målning sker. Denna typ av sägner förekommer i liknande sammanhang, t.ex. att en upprest sten som börjar luta måste rättas upp för att inte boskapen ska dö i pest, något som berättas från t.ex. Herrestads sn i Östergötland 1875 (ULMA 1035:21c).

En granskning av det upptecknade folkliga sägenstoffet visar att det inte är kopplat till någon form av fruktbarhetskult för att ge god äring.¹¹ Det måste alltså konstateras att allt som har påståtts i den vägen är frukten av moderna

¹⁰ Gårdnamnet är välbelagt under medeltiden, belägg förutom det äldsta är från 1369 7/11 *j Rothasteen* Bankekindes hdstg LSBp or. och från 1370 22/1 *j røthasten* Slättemo SRAP or. Senare finns ett dussintal liknande skrivningar från medeltiden, varav kan nämnas 1408 2/5 *j rødhostene* Rislå SRAP or.; 1409 27/11 *j rødhostene* Rislå SRAP or.; 1448 20/11 *j rødhostene* Rislå SRAP or.

¹¹ Kolstrup (1975 s. 161 f.) ser i fallet Rødsten i första hand en fallosfigur med »värnefunktion överfor forstyrrende elementer» eller mot »onde øjne» i anknytning till referatet från 1877 om målningen av stenen för att få ro i ladugården. Hon utesluter dock inte att belätet kan vara ett led i en traditionell lokal fruktbarhetskult utan att utveckla detta närmare.

spekulationer utifrån paralleller, som förefaller långsökta. Det har hävdats att »den målade stenfallosen» är unik, dvs. att inget enda ens snarlikt fall kan uppvisas, där en sten rests i en åker och rödmålats för att främja en god äring. I inget fall på germanskt område har en fallosfigur, rödmålad eller ej, kunnat sättas i direkt samband med fruktbarhetsdyrkan.¹² Vanligast är att man träffar på fallosfigurer som skydd mot t.ex. det onda ögat, ofta på amuletter o. likn. Däremot saknas både i Skandinavien och i andra delar av den germanska världen andra exempel som kunde stödja föreställningen om en uråldrig rödmålning av en sten, phallisk eller ej, för att få god äring.

Rödmålningen

I en av de vanligast förekommande sägenversionerna berättas det, såsom framgått av ovanstående, att stenen på åkern måste målas samtidigt som man målar ladugården. En viss tidfästning av en samtidig målning av sten och ladugård kan vinnas genom att bestämma åldern på bruket att rödfärga hus och lador i Östergötland. Utgångspunkten är att rödfärgning med Falu rödfärg kan följas historiskt. I en rikt illustrerad bok *De röda husen* (2004) kan man bl.a. läsa följande (s. 10): »Den egentliga rödfärgens [=Falu rödfärg] segertåg började emellertid på 1600-talet [...] Vid 1700-talets mitt spred sig den röda flärenden till prästgårdarna och hundra år senare till de större bondgårdarna. Slutligen, vid 1800-talets slut, skedde den verkliga röda revolutionen, då rödfärgen spreds till de flesta gårdar, torp, stugor och allehanda ekonomibyggnader.»

¹² Anders Hultgård (2003 s. 135 ff.) ger en översikt över skilda former av fallosdyrkan, där han konstaterar att vår kunskap om germanernas kult av fallos nästan helt är baserad på tolkning av arkeologiska fynd. Falliska eller fallosliknande stenar har påträffats på många håll i Skandinavien, t.ex. de »heliga vita stenar» som har satts på gravhögar i Norge. Man har tvekat om de har symboliserat liv och fruktbarhet i största allmänhet, varit tillägnade särskilda gudomar eller om de har haft en apotropeisk, avvärjande, funktion; det senare har ofta tillskrivits amuletter med fallosmotiv, se t.ex. Kolstrup 1975 s. 161 f. Hultgård nämner (a.a. s. 137) som en särskild kategori stenar resta på åkerfält, men refererar endast till en enda, nämligen Rösen i Grebo, där han menar att den ursprungliga falliska karaktären är osäker; den kan också ses som en mänsklig figur, även om senare generationer har uppfattat stenen som fallisk. Han uppger vidare att stenen ända in i våra dagar målats röd och att den har förknippats med föreställningen att kvinnor kan bli fruktsamma genom den. Denna senare uppgift finns inte representerad någonstans i det kända sägenstoffet (jfr ovan). Hultgård refererar här till Kaliff (1997 s. 109), som under rubriken *Stenar och fruktsamhet* skriver om »stenfallosen» Rödsten bl.a.: »Stenen är enklast att tolka som fallossymbol men har också ansetts föreställa en människogestalt. Inget motsäger att båda tolkningarna kan vara riktiga. Föreställningen om stenens inneboende kraft och själ, gjorde möjligen att man ville ge den yttre mänskliga drag. In i sen tid har stenen förmodats ge fruktsamhet åt barnlösa kvinnor. Kyrkans folk har visat ovilja mot stenen men man har trots detta fortsatt att rödmåla den – ett bruk som fortfarande lever.» Ingen källa anges och veterligen finns ingen uppteckning eller motsvarande som stöder uppgiften om de ofruktsamma kvinnorna, ej heller finns någon uppgift belagd på annat ställe att kyrkans folk skall ha visat ovilja mot stenen.

Rödfärgning av hus vid gården Rösten kan faktiskt dokumenteras och rätt säkert tidfästas. I Krigsarkivet förvaras nämligen en serie syneprotokoll, som upprättades varje gång en boställsinnehavare, dvs. en kornett eller annat befäl vid Tjusts kompani, avträdde Rösten och en ny tillträdde. I ett mycket detaljerat syneprotokoll, daterat 4/8 1727, i närvaro av innehavaren vid denna tidpunkt, ryttmästaren Jean Jacob Schultzenhielm, som själv brukat bostället sedan sista husesyn den 18 aug. 1724, och vid nästa fardag kommer att avträda det till ryttmästaren, baron Gerhard Leijonhielm, också närvarande, antecknas bl.a.: »Boderne röfärgas och Tiäras för 5:-.»

Uppenbarligen har rödfärgningen gjort sitt intåg vid Rösten före 1724, men huruvida även ladugården rödfärgats dessförinnan är osäkert. I ett tidigare husesynsprotokoll 18/5 1721 noteras att karaktärsbyggningen är uppsatt av gammalt timmer med ruttet ytskikt och att majoren Pihlcrantz fått ett års ränta för år 1692 till bygghjälp. Ingenting sägs här om rödfärgning.

Först den 7/8 1846 upprättas ett mera uttömmande protokoll, som upptar rödfärgning. Här noteras följande: »På framställning af tillträdaren och Allmänna Ombuden beslöts, att rödfärgning skulle verkställas å icke allenast de till ombyggnad bestämde husen vid både gården och torpen, utan äfven å alla öfriga hus vid torpen, med hvilka tillförene någon dylik åtgärd ej vidtagits äfvensom å de delar af samtliga husen, som i följd af påsynte förbättringar hafva af en sådan bestrykning. Herr Underlöjtnanten Haddorps yrkande, att alla boställets byggnader måtte ånyo rödfärgas, fann rätten icke lagligen kunna bifallas. Utom det för till Rösten hörande torpet Lilla Björksved påförda be-
lopp ansågs rödfärgningen komma att kosta 20 [riksdaler].»

Vid denna tid har uppenbarligen rödfärgning blivit regel, men längre tillbaka än tidigt 1700-tal torde man inte kunna räkna med att även ekonomibyggnaderna rödfärgats vid en gård av Röstens storlek, även om tar i beräkning att kronans gårdar sköttes tidsenligt. En tidfästning till början av 1700-talet är nog ganska säker och ger ett visst perspektiv på det sägenmotiv som kretsar kring samtidig målning av sten och ladugård.

Namnet *Rösten*

Som redan påpekats har gårdnamnets medeltida skrivningar, (*j*) *rodhastene* etc., gjort att man närmast axiomatiskt kopplat gårdens namn till »stenbelä-tet». Ingen har på allvar ifrågasatt denna tolkning av gårdnamnet, men veterligen har heller ingen sökt efter en alternativ tolkning eller gjort en onomastisk bedömning av gårdnamnet.

Varje tolkningsalternativ skulle rubba det hittills antagna sambandet mellan gårdnamnet och stenen. Ett radikalt annorlunda samband vore att »stenbelä-

Fig. 2. Karta över Rosten 1805 (LSA D 28–29:3). Siffran 3 går tillbaka på beskrivningens text: »Idel sten- och bergkullar, inhägnade intill sjön och ladugården, nyttjas åt kalvvar eller wid fähr-twättning och i dylika behof, med ringa gräsbete.» På den andra större steniga kullen 3 (invid Storängen) har flera hus sedan (f.d. arbetarbostäder) uppförts. En jämförelse med glk Aa 141 visar att såväl Stor- som Lillängen (nr 6 och 7) fordom har varit sjöbotten.

tet» – den röda stenen – vid något tillfälle har rests eller tillskapats för att illustrera gårdnamnet på ungefär samma sätt som skett då man skapat vissa häradssigill i sen tid, en »banke» för Bankekind m.fl., med ett modernt uttryck – ett slags logotype för gården!

En sådan tanke kan i förstone te sig som djärv, men är vid närmare eftertanke knappast djärvare än att tänka sig den målade stenen som upphov till gårdnamnet.

Ortnamn med slutleden *-sten(a)* finns i hela Norden. Man har menat att denna slutled kan syfta på olika företeelser och ha olika betydelser. En gårds belägenhet på berggrund och dess beskaffenhet i ett eller annat avseende kan vara namngivningsgrund. För *Rö(d)sten* förs närmast tanken till förekomst av rödfärgad sten i någon form.

Förekomst av rödaktig gnejs har i flera fall antagits ha givit namn åt bebyggelser, varav åtminstone två har medeltida skrivningar.

Det första fallet är *Rösten* i Bälunge sn, Rönö hd, Södermanland, som avser ett rå- och rörshemman till Nynäs, ½ mantal frälse. Det skrivs *rødhasten* 1376 24/11 Nyköping Sävstahp or. (SD 11 s. 153). Uttalet är rö'stn (G. Annell 1933 SOFI). Gården är belägen på en udde i havsviken Tvären (T 9H SO). I en pro-

seminarieuppsats vid Stockholms universitet ges följande tolkning av Hans G. Andersson (1960 s. 83):

Namnet bör vara sammansatt av adj. fsv. *rødher*, svag form mask. och appellativet *sten*. I närheten av Rösten liksom vid en annan bebyggelse Röhäll förekommer röd gnejs. Bergarten är mycket vanlig i trakten men utgörs oftast av en övergångsform mellan röd och grå gnejs; den röda färgen är inte särskilt framträdande utom i sällsynta fall (bgk 52 s. 7). Ortnamnen bör syfta på sådana enstaka förekomster.

Det andra fallet är *Röstena*, uttal rö`stena (SOFI), en gård i S:t Olovs sn, Ärtinghundra hd, Uppland, skrivet i *rødhesteen* 1395 20/5 Åkers skepplags tingsställe SRAp or. Gården är belägen några hundra meter innanför en markerad höjd på en svag utbuktning i Garnsviken. På höjden finns flera stora flyttblock och stenar. Många av stenarna i den branta bergsslutningen ner mot sjön och på den höga platån ovanför har tydliga inslag av rödfärgad granit, vilket jag övertygat mig om vid besök på platsen. Gårdsplatsen kan mycket väl ha namngivits från sjön på grund av de rödfärgade stenarna. Höjden är veterligen inte identifierad som fornborg, men den markerade stenkullen med röda stenar skulle kunna motivera *-stena* i namnet.¹³

Ett ytterligare fall av senare datum är *Rösten*, uttal röstén (SOFI), ett nu rivet skattetorp i S:t Johannes sn, Lösings hd, Östergötland, skrivet *Rösteen* 1705, *Rösten* 1715–1878 jb och *Rösteen* 1705 LMV D 163–5:1. Upptas i jordebok 1705 som nyskattlagt torp på allmänningen Ludden. Namnet efter en jordfast sten av rödaktig bergart. (SOÖg 15 s. 55.)

Vidare finns *Rösten*, uttal rö`sten (SOFI), f.d. båtsmanstorp under Djupvik, Rönö sn, Björkekinds hd, Östergötland, skrivet *Rösten* i 1841 kb, beläget nära ägogränsen mellan Djupvik och Börsebo. Förleden innehåller antingen subst. *rö(r)* 'råmärke' eller eventuellt adj. *röd* med syftning på någon skälsten av rödaktig bergart. (SOÖg 4 s. 56.)

Rödesten, by i Ugglums sn, Gudhems hd, Västergötland, uttal rö`esten, rö`sten (SOFI), skrivet bl.a. *Röa stenn* 1563, *Rödestenn* 1572, *Rödhstenn* 1641. Namnet lär komma av ett flyttblock av röd granit, vilket bortsprängts i början av 1800-talet (Erik Sandberg 1948 SOFI).

Gemensamt för dessa namn är att de med största sannolikhet har fått sina namn efter förekomst av någon rödaktig bergart.

¹³ Namnet *Röstena* har tidigare (i en summarisk uppräknings av namn på *-stena*) faktiskt nämnts i samband med fornborg av K. H. Karlsson (1905 s. 415). De närmare omständigheterna för detta hans ställningstagande är okända.

Tolkning av gårdnamnet i Grebo

Som ovan antytts är det sannolikast att gårdnamnet syftar på någon naturligt rödfärgad sten eller ett stenparti, som på ett eller annat sätt varit framträdande vid namnets tillkomst. Den tidiga skrivformen *Rothasteen* 1369 ser i första hand ut att tyda på att det skulle röra sig om en enskild sten, men så behöver inte vara fallet.

Av intresse är gårdsplatsens läge invid den numera utdikade Röstenssjön. 1805 års karta (fig. 2) från tiden före utdikningen visar tydligt detta sjöläge. Närmast sjön finns en i förhållande till omgivningen och sjöns yta hög sten-kulle, på kartan markerad med siffran 3. Denna kulle, som nu kallas *Fårkullen*, är med en svag höjdrygg förenad med den vida platå på vilken mangårdsbyggnad och övriga gårdshus ligger. Norra delen av denna platå upptas av ännu en kulle, högre än den invid sjön. Den är numera bebyggd med ett större bostadshus, men på 1805 års karta är även den obebyggd och betecknad med siffran 3 med texten »Idel sten- och bergkullar [...]». Glk Aa 141 (1913) avslöjar tydligt de forna markförhållandena runt gården, där torv- och mossjord markerar den forna sjöytan, som går upp mot och till hälften kringsluter gårdsplatån, där de båda stenkullarna på fast bergmark framträder markerat. Särskilt intressant är det förhållandet att geologiska kartan markerar en solitär förekomst av röd granit (rött på kartan) just vid stenkullen närmast sjön, men ingen annanstans i närheten av gårdsplatsen. Karakteristisk för hela trakten är annars just röd granit. För hela det höglänta området nordöst om gårdens åkermark längs nuvarande väg 35 markerar kartan tät förekomst av röd granit. Åkermarken runt gården och belätet består däremot av varvig lera jämte mossjord efter sjöns forna utbredning.

En närmare besiktning av kullen vid sjökanten avslöjar att den utmärks av en stor mängd jordfasta stenar, flera av dem större klippblock. De allra flesta består av röd granit. *Fårkullen* är väl avgränsad från omgivningen och framträder som en markerad enhet invid sjön (se fig. 3 och 4). Att döma av torvjordens utbredning enligt den geologiska kartan har kullen en gång stuckit ut som en halvö i den forna sjön. En tilltalande tanke vore att denna kulle med de många röda stenarna setts som en enhet och därför kommit att kallas »den röda stenen» i kollektiv betydelse, ett namn som sedan övertagits av gårdsbebyggelsen. Det är likaså möjligt att detta namn alternativt givits åt den större och högre kullen, även den med tidigare sjökantsläge, i norra delen av gårdsplatån, jfr ovan. Om det forna utseendet på denna andra kulle kan tyvärr, som påpekats, ingenting utrönas, eftersom kullens krön nu är bebyggt.

Läget vid dessa båda markerade kullar med forntida sjöläge väcker tanken att *-sten* här kunde avse en fornborg. Den av de båda kullarna som idag är obebyggd har inga synliga lämningar som styrker en användning som fornborg,

Fig. 3. Fårkullen invid den utdikade Röstenssjön mot norr. Vassruggen till vänster står i strandkanten. Foto förf.

Fig. 4. Fårkullen mot söder. Det gröna fältet, på 1805 års karta *Lillängen*, är gammal sjöbotten. Foto förf.

men ingen arkeologisk undersökning har gjorts på platsen. Stenpartierna ser dock inte ut att vara manipulerade av människohand. Hur det förhåller sig med den högre bebyggda norra kullen går, som sagts, inte att fastställa.

Vad som utifrån ett järnåldersperspektiv skulle kunna anföras som stöd för tanken på en möjlig försvarsplats i orostid är det strategiska läget på en utskjutande udde i sjön. Härvid skall beaktas att det inom Röstens gränser finns lämningar efter järnåldersbebyggelse invid den forna Röstenssjön i form av stensättningar och gravrösen på terrasseringar i den numera ekbevuxna ängsmark som bär namnet *Almhultet*, se RAÅ fältrapporter 1979 nr 47. Såsom framskymtat i redovisningen av sägenstoffet ovan finns en sägentradition som sä-

ger att gårdsbebyggelsen ursprungligen legat i Almhultet men sedan flyttats till sin nuvarande plats.

Välkänt är att ortnamn på *-sten(a)*, särskilt i Östergötland, men även i Uppland, har avsett s. k. fornborgar, dvs. ett slags befästningar från förhistorisk tid, ofta anlagda på svårtillgängliga höjder. Exempel finns på Vikbolandet, där t.ex. socknen Östra Stenby i Östkindes hd 1304 skrivs *parochia Sten*, efter kyrkbyn, som anses ha fått sitt namn av en fornborg på det närbelägna Boberget (SOÖg 22 s. 86, 88, 97; jfr SOÖg 4 s. 90 om *Visten* i Å sn och SOÖg 15 s. 76 om *Sten* i Tingstads sn).

Ett Rosten närbeläget, men mycket osäkert exempel kunde namnet *Grävsten*, uttalat *grävstén* (med huvudton på senare stavelsen; SOFI), i grannsocknen Bankekind, vara. Namnet är emellertid tidigast belagt i början av 1700-talet som namn på ett ungt säteri, som byggts upp kring en gammal by, *Gräva*, med talrika medeltida belägg. Säteriets namn har troligast bildats efter mönster av kontinentala befästningsnamn på *-sten*, *-stein*, men till saken hör att nära invid säteriets byggnader finns ett högt berg med en arkeologiskt identifierad och välkänd fornborg. Huruvida detta faktum på något sätt kan ligga bakom namnet *Grävsten*, som möjligen kunnat ha haft en sidoexistens som benämning på en fornborg vid Gräva före säteribildningen, undandrar sig bedömning, eftersom det inte finns några källor som kan stödja ett sådant antagande.

På ganska nära håll finns även *Blidstena* i V. Eds sn, N. Tjusts hd, Småland. Ingen fornborg finns identifierad och veterligen har inget förslag framförts hur *-stena* skall tolkas. I samma härad, i Lofta sn, finns ett *Grånsten*, där det uppges att det finns en fornborg ca 600 meter från gården. Namnet har på försök tolkats av Lennart Moberg 1947. Han kopplar namnet till fornborgen och förleden tolkar han med reservationer som ett namn på Loftaån, som flyter förbi alldeles invid. Ett äldre namn på ån kunde knytas till ett verb *gråna* 'ge ifrån sig ett dovt ljud'. Han tolkar alltså namnet som en sammansättning av ett vattendragsnamn och *-stena*. Till Mobergs tolkning kan kanske läggas en uppgift som finns i en uppteckning från 1931 (Axel Sandström SOFI), nämligen att gården ligger på en hög och brant bergkulle kallad *Grånstenskullen*. Vilken relevans detta har för tolkningen är svårt att bedöma, men möjligt är att denna kulle skall ses som ett alternativ till fornborgen.

I ljust av Mobergs tolkning av *Grånsten* framtonar emellertid ytterligare en möjlighet att förstå namnet *Rosten*, nämligen som en sammansättning med *-sten*, företrädesvis syftande på den ovan nämnda kullen invid sjön, men där förleden utgörs av ett gammalt namn **Röde* (**Røpi*) på den nu utdikade Röstenssjön. Till stöd för att sjön kan ha kallats så kan anföras att röda järnutfällningar kan ses runt flera källådror, som kommit i dagen efter utdikningarna i början av 1900-talet. Det vatten som strömmar ut ur dessa är starkt rödfärgat; om man sträcker ner en hand blir den klarröd. Det är mycket rimligt att anta

att detta fenomen kunnat ge upphov till ett sjönamn *Röde* 'sjön med rött vatten' på samma sätt som gården *Röbäck* i Värna socken sannolikt fått sitt namn, liksom många andra, *Rökärr* o. likn.

Sammanfattning

Enligt min mening finns det minst två alternativa och realistiska tolkningar av namnet *Rösten*. Antingen kan det förstås som ett namn som syftar på rödaktiga stenar i terrängen runt gårdsplatsen, företrädesvis den stenkulle som ligger invid sjön, eller som en sammansättning av ett gammalt sjönamn **Röde* och *-sten* åsyftande samma stenkulle. Läget nära sjön kunde möjligen tala för en användning som »fornborg» för järnåldersbosättningen nära den forna sjön, men även utan en faktisk försvarsfunktion kan kullen ha varit tillräckligt påfallande för att ha givit namn åt platsen. Min tro är att namnet är knutet till någon av stenkullarna invid sjön.

Källor och litteratur

- Andersson, Hans G., 1960: Tolkningar av ortnamn i Bälinge och Tystberga socknar, Rönö härad, Södermanlands län, belagda före medeltidens slut. Proseminarieuppsats för seminariet i nordiska språk vid Stockholms universitet vårterminen 1960. Kopia i SOFI.
- Andrae, Tor, 1940: Den gamla prästgården. Studier och minnen. Uppsala.
- Broocman, Carl Fredric, 1760: Beskrifning öfwer the i Öster-Götland befintelige städer, slott, sokne-kyrkor, soknar, säterier, öfwer-officers-boställen, jernbruk och prestegårdar, med mera 1–2. Norrköping.
- Cnattingius, Bengt, 1954: Rödsten. I: Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1954–55. S. 35–50.
- Forsbring, Bertil, 1951: Grebo socken. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Östergötlands län 7. Uddevalla. S. 109–118.
- Hultgård, Anders, 2003: Phallusverehrung. I: RGA 23. S. 135–139.
- Kaliff, Anders, 1997: Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. Uppsala. (Aun 24.)
- Karlsson, K. H. 1905: Upplands ortnamn. I: Uppland. Skildring af land och folk. Utg. af Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala genom Axel Erdmann & Karl Hildebrand. 1. Stockholm. S. 407–420.
- Kolstrup, Inger-Lise, 1975: Fallos – et livskraftigt symbol. I: hikuin 2. S. 159–170.
- Moberg, Lennart, 1947: Tjustbygdens ortnamn. I: Tjustbygdens kulturhistoriska för- enings årsbok. Meddelande 5. S. 5–68.
- Näsström, Gustaf, 1941: Forna dagars Sverige. Kulturhistorisk bilderbok om hedenhös och medeltid. Stockholm.

- Odenstedt, Bengt, 1973: Den gåtfulle Rödstensgubben. I: Östgöta Correspondentens lördagsbilaga Regnbågen den 11/8 1973.
- Ordbok över Finlands svenska folkmål 1. A–E. Utg. av Olav Ahlbäck. 1982. Helsingfors. (Forskningcentralen för de inhemska språken. Skrifter 1.)
- Rannsakningar efter antikviteter 2. Södermanland, Närke, Värmland, Västergötland, Östergötland, Gotland 1. Text. Utg. av Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre & Carl Ivar Ståhle. 1969. Stockholm.
- RAÅ fältrapporter nr Grebo 9:1, Grebo 47:1, 151:1–4, 153:1–2. Fornsök (www.fmis.raa.se).
- Ridderstad, Anton, 1875–77: Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland 1. A–L. Norrköping.
- De röda husen. Text: Ralph Edenheim. Foto: Olle Norling. Red.: Margareta Kjellin. 2004. Stockholm.
- SvU = Svensk uppslagsbok. 2. omarbetade och utvidgade uppl. 1–32. 1947–55. Malmö.
- Sävstahp = pergamentsbrev i Sävstaholmssamlingen, SRA.
- Tilas, Daniel, 1751–64: Sokne-Skrifvare 2. KB ms 25:1–3.
- ULMA = samlingar ur f.d. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA). SOFI. Östergötlands minnesmärken upptecknade af Carl Fr. Nordenskjöld åren 1869–1882. I: Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1922. S. 88–104.

Summary

Rösten in Grebo – a farm name shrouded in legend

By Evert Melefors

The farm name *Rösten* in Grebo parish, Östergötland, has traditionally been considered to refer to a red-painted standing stone in a field belonging to the farm. Various legends have been told in the area regarding the stone and the farm. For the most part, they explain the stone as a monument – in the form of a little man – to an ill-natured prehistoric farmer who defied the Sabbath commandment and was therefore punished by a higher power, which had him and his oxen swallowed up by the earth. These folk legends have consistently understood the stone to be anthropomorphous. There is also a tradition which dictates that the ‘man’ is to be painted red every time the cowshed is painted.

More recently – beginning in the 1940s – the stone has attracted attention as a possible relic of a prehistoric fertility cult, the focus being on its phallic form and appearance. Proceeding from this modern, ‘learned’ interpretation of the stone, it has been taken for granted that the farm name directly refers to and was taken from the monument itself. On this interpretation, the red paint could be a reminiscence of the application of sacrificial blood as part of the cult of Freyr. Such a view of the stone has been held to be borne out by the fact that the name of the farm was recorded as ‘i rødastene’ as early as the 14th century.

The present author, however, is sceptical of this now widely embraced interpretation. Here, he puts forward a number of more natural alternative explanations for the farm name, to which several parallels lend support.

In the first instance, the author sees the name *Rösten* as referring to the occurrence of red-coloured stone in the countryside round about, although he also wishes to leave open the possibility that it could derive from an older lake name **Röde* ‘the lake with red water’, compounded with *-sten* ‘stone’.

Oanpassade lån är också lån – gatunamn som lånenamn i Helsingfors

Av Maria Vidberg

Namn och bygd 102 (2014), 123–147.

Maria Vidberg, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Linguistics, University of Helsinki: Unadapted loans are also loans: Street names as loan-names in Helsinki.

Abstract

In contact onomastics, name borrowings have traditionally been divided into the categories of loan adaptations and loan translations. In this study I discuss street names in Helsinki as loan-names. Sometimes entirely Finnish names, such as *Vironkatu* (Sw. *Estnäsgratan*) and *Liisankatu* (Sw. *Elisabetsgratan*), are used in Swedish contexts. Up to now, loans of this type have received relatively little attention in contact onomastics. With the present study, I wish to show that there is reason to reappraise and broaden the concept of loan-names to include unadapted loans.

Keywords: street names, Helsinki, interviews, contact onomastics, name borrowings, loan-names, hybrid names, loan adaptations, loan translations, unadapted loans.

1. Bakgrund

I flerspråkiga miljöer har vissa orter namn på flera språk medan andra orter har namn enbart på ett språk. Parallella namn på samma ort kan ha tillkommit separat från varandra eller som översättningar och anpassningar från ett språk till ett annat. Om en ort har enbart ett namn är utgångsläget att man använder det på alla språken. Om orten däremot har fler än ett namn är det motiverat att använda respektive namn på respektive språk. Det är då inte fråga om att översätta eller anpassa ett namn till målspråket utan om att använda parallella namnformer. Ibland lånas namn ändå från ett språk till ett annat och det uppstår då nya namn. Vid namnlån har man traditionellt gjort skillnad mellan direkta lån, dvs. anpassningar till det låntagande språket, och översättningslån, dvs. indirekta lån i form av lån av namnidén. (Se t.ex. Pitkänen 1985b s. 36, Zilliacus 1980 s. 320, Pellijeff 1966 s. 86–87.)

I Helsingfors, som är officiellt tvåspråkigt finskt och svenskt, finns det gott om exempel på både anpassningslån (*Kampen* → *Kamppi* och *Gloet* → *Kluuvi*) och översättningslån (*Kronohagen* → *Kruununhaka* och *Broholmen* →

Tack till Jan-Ola Östman, Terhi Ainiala, Leila Mattfolk, Ritva Liisa Pitkänen, Alexandra Petrulevich samt Janne Saarikoski för kommentarer och synpunkter.

Siltasaari) (jfr Helsingfors gatunamn 1971 s. 46). På 1800-talet lånades namn från svenskan in i finskan under en tid när staden fortfarande var en i praktiken enspråkigt svensk miljö med nästan uteslutande svenska namn (jfr Helsingfors gatunamn 1971 s. 44–45). Under den första halvan av 1800-talet växte dock behovet av finska namn och i talspråket uppkom då översatta och anpassade former av namn, och när staden sedan i mitten av 1800-talet fick sin första finska tidning vann de finska namnen småningom hävd även i skrift (Helsingfors gatunamn 1971 s. 45). De första officiellt fastställda gatunamnen fick Helsingfors år 1820, men då enbart i svensk form (Helsingfors gatunamn 1971 s. 39), och det skulle dröja ända till 1909 innan gatunamnen i staden fick officiellt fastställda former också på finska (Helsingfors gatunamn 1971 s. 47–48).

I dag är staden övervägande finsk och svenskan står i minoritetsställning till finskan. Av stadens drygt 590 000 invånare har 5,4 % svenska som modersmål (Statistik om Helsingfors 2012 s. 6). Många svenskspråkiga helsingforsare behärskar finska mycket nära modersmålsnivå, och för en del av den här gruppen är svenskan endast ett hemspråk (jfr Tandefelt 2003 s. 190) i och med att de t.ex. i arbetslivet är i kontakt med och omges av finskspråkiga och finskan.

Även i dag sker det namninlånning i Helsingfors, men låneriktningen är oftast den motsatta och namninlåningen sker i riktning från finskan till svenskan. Den inlånning jag avser gäller gatunamn, det vill säga officiella namn.¹ Alla gator i staden har i dag officiellt fastställda namn såväl på finska som på svenska och namnplaneringen sker parallellt på bägge språken (jfr Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008 s. 132). Trots detta används inte enbart svenska namn i svenskan, utan också finska namn samt kombinationer av finska och svenska namn kan iaktas i det svenska namnbruket. Kombinationerna av finska och svenska namn, som **Pengergatan*² (fi. *Pengerkatu*, sv. *Terrassgatan*) och **Hietaniemigatan* (fi. *Hietaniemenkatu*, sv. *Sanduddsgatan*), kommer jag i fortsättningen att referera till som *hybridnamn* (jfr Vidberg 2009 s. 50). Med denna benämning avser jag en kombination av de officiellt fastställda parallellformerna av ett gatunamn (för diskussion kring termen *hybridnamn*, se avsnittet Hybridnamn och oanpassade namn nedan). Utöver dessa hybridnamn kan man i namnbruket också upptäcka att finska namn som *Vironkatu* och *Lii-sankatu* används i svenska kontexter i stället för de svenska motsvarigheterna *Estnäs-gatan* respektive *Elisabetsgatan*.

¹ Också för de inofficiella namnens del sker viss inlånning, då även från svenska till finska. Det här gäller för exempelvis slangnamn (jfr Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008 s. 139–140).

² Dessa namn kommer jag att markera med en asterisk för att understryka att de är sammanblandningar av namnformerna på finska och svenska och alltså inte officiellt fastställda former på någotdera språket.

Hybridnamnen kan ses som partiella översättningslån och de platsar i den traditionella kategoriseringen av lånenamn. I den finns det däremot inte plats för oanpassade lånenamn, dvs. namn som lånas in utan att varken översätts eller (fonetiskt) anpassas till målspråket. Med denna studie vill jag visa att det finns skäl att utvidga kategorin lånenamn. Jag vill också visa att en detaljerad granskning av namn i deras kontext kan visa att sådana namn som vid en första anblick inte ser ut som lånenamn kan visa sig vara det. Fokus i studien ligger på bruket av finska gatunamn i svenska kontexter i Helsingfors, och materialet för undersökningen utgörs av dels fokusgruppintervjuer, dels excerperingar ur tidningar och andra offentligt tillgängliga texter. Petrulevich (2012 s. 239) påpekar att studier av oanpassade ortnamn fortfarande har en väldigt svag ställning inom kontaktnomastiken. Hon påpekar att även om oanpassade lånenamn förekommer i autentiskt tal har diskussionen hittills främst kunnat föras på ett teoretiskt plan eftersom studier som utgår från samtal saknas. Med min studie vill jag visa hur bruket av oanpassade namnlån ser ut i praktiken och att kategorin lånenamn är mer komplex än man inom lånenamnsforskningen hittills visat.

Det är alltså med denna språkliga situation – med officiellt fastställda gatunamn på bägge språken och såväl finsk- som svenskspråkiga³ namnbrukare – som utgångspunkt som jag i denna studie granskar namnkontakt i Helsingfors. För att kunna orientera sig i staden menar en del svenskspråkiga invånare nämligen att de behöver kunna även de finska gatunamnen (jfr Vidberg 2009 s. 44–45). Fokus ligger här på namnkontakten och hur den ser ut i praktiken och för en sådan studie krävs ett samtalsmaterial.

2. Tidigare forskning

Ortnamnskontakt har länge undersökts i Finland och speciellt aktiv var forskningen på 1970- och 1980-talen. (För exempel på forskning vid den finsk-svenska språkgränsen, se Valtavuo-Pfeifer 1975, Kartano 1977, Kiviniemi & al. 1977, Zilliacus 1980 och Pitkänen 1985b. För en bild av forskningen kring ortnamnskontakt som helhet i Finland, se Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008 s. 67–70.)

Som jag redan nämnde är oanpassade lånenamn en kategori som hittills inte undersökts i detalj varken i Finland eller i övriga Norden. Petrulevich (2012 s. 241) understryker att man inom kontaktnomastiken, för tydlighetens skull,

³ Det finns naturligtvis också namnbrukare med andra modersmål (se t.ex. Ainiala 2010 om somaliers namnbruk i Helsingfors eller Reponen 2005 om namnbruket bland ryska invånare i Helsingfors), men jag fokuserar här finskt och svenskt namnbruk.

borde skilja på ortnamnslån och ortnamnsanpassningar för att också oanpassade ortnamn ska kunna inkluderas i kontaktonomastikens forskningsfält. Oanpassade namn har tangerats av enskilda forskare i Finland. Pitkänen (1976 s. 158–160) har i sitt undersökningsområde i Pyttis i östra Nyland noterat att svenskspråkiga invånare »i sen tid» i stället för svenska namn har börjat använda finska namn »i direkt inlånad form». Hon definierar inte denna typ av namnlån närmare utan konstaterar att det enda sättet att studera dem är att iaktta ett levande språkbruk. Zilliacus (2002 s. 152) anser att ortnamn bör anpassas vid överföring från ett språk till ett annat för att klassas som lånenamn. Han väljer att kalla namn som bevarat sin ursprungliga form, och som alltså är oanpassade, för *citatnamn*. Han menar vidare att oanpassade lånenamn måste hållas åtskilda från anpassade för att kategorin lånenamn inte ska bli orimligt stor.

Pedersen (2001 s. 106, 2010 s. 75, u.u.), som studerat namnkontakt i Nordnorge, inkluderar oanpassade lån bland lånenamn. Hon refererar till oanpassade lånenamn som »lån av språkleg uttryck» (2001), »fonologisk överföring» (2010) samt »lydleg innpassing, dvs. lydleg overføring utan lydleg tilpassing» (u.u.) och ger följande exempel: fi. *Apaja*, sa. *Ábaja* > no. *Apaja* respektive kv. *Tammukkajärvi* > no. *Tammukkajärvi* och kv. *Lepäystörmä* > no. *Lepäystörmä*.⁴ Enligt henne (u.u.) är oanpassade lånenamn fonologiskt överförda men saknar fonetisk anpassning till skillnad från anpassade namn som också är fonetiskt anpassade.

Enligt Pellijeff (1966 s. 87–88) kan fonetiskt anpassade lånenamn ses som den äldsta typen av lån eftersom de enbart är mekaniska ljudanpassningar som kan ske när som helst när människor som pratar olika språk möts. För att den här typen av lån ska kunna ske behövs enligt honom nämligen inte nödvändigtvis någon kunskap om eller i det låntagande språket. Detta resonemang är enligt Pellijeff själv ändå något förenklat. Pitkänen (1985a s. 474) påpekar också detta och menar att resonemanget inte håller i det avseendet att språkbrukare för att kunna låna in namn från ett språk till ett annat måste behärska det långivande språket åtminstone i den mån att de känner igen namn som just namn. Enligt Pellijeff är partiella översättningslån den näst äldsta typen av lån medan kompletta lån är yngst, eftersom dessa lånestrategier kräver viss, eller god, kunskap i det långivande språket. Pitkänen konstaterar (1976 s. 158–160) att materialet i hennes undersökning delvis uppvisar samma mönster som det Pellijeff beskriver. Samtidigt noterar hon att svenskspråkiga namnbrukare i hennes undersökningsområde använder finska namn i direkt inlånad form, vilket inte är förenligt med Pellijeffs iakttagelser med tanke på att de svenskspråkiga i Pyttis enligt Pitkänen såväl blivit allt mer tvåspråkiga som också ka-

⁴ Fi. = finska, sa. = samiska, no. = norska, kv. = kvänska.

pabla att översätta namn. Därför menar hon att man bör skilja på inlåningsstrategier och namnbruk. Hon konstaterar att hennes resultat överensstämmer med Pellijeffs så länge det handlar om inlåningsstrategier. Vad gäller bruket av namn stöder hennes resultat dock inte Pellijeffs antaganden. Pitkänen menar att enspråkiga namnbrukare borde föredra att använda direkt inlånade namn medan tvåspråkiga namnbrukare borde preferera översatta namn för att Pellijeffs antaganden skulle gälla även för namnbruket. Medan den som lånat in namn har kunnat välja mellan olika inlåningsstrategier är namnbrukaren enligt Pitkänen mer bunden till namnformer som etablerats i bruket. I fråga om kontaktsituationen i Helsingfors i dag är det möjligt att namninlåarna och namnbrukarna alltid, eller så gott som alltid, är samma personer. Därför kommer jag i denna studie inte att hålla dem isär, trots att det på ett teoretiskt plan kan vara viktigt att göra det.

3. Material och metod

Petrulevich (2012 s. 239, 241) efterlyser kontaktonomastiska studier med utgångspunkt i inspelat talspråkligt material som ett komplement till studier med utgångspunkt i arkivmaterial och namnuppteckningar. Jag studerar här oanpassade namn i deras kontext, i samtal och skrivna texter. Genom att studera ett talspråksmaterial har jag möjlighet att komma åt också oanpassade lånenamn i och med att jag kan se hur de används och i vilken omgivning de förekommer. Utgår man däremot från icke-talspråkligt material kan det vara nära nog omöjligt att komma åt dem eftersom de utan kontext är svåra att upptäcka.

Mitt material består av dels fokusgruppintervjuer, dels excerperingar ur skriven text. Intervjuerna har spelats in under åren 2006–2010 och är sammanlagt sju till antalet. Informanterna är 24 till antalet och var vid tidpunkten för intervjuerna i åldrarna 23–72 år. Bland informanterna är ungefär hälften födda helsingforsare och ungefär hälften inflyttade. I och med att de dessutom är i olika åldrar varierar deras boendetid i Helsingfors. I varje grupp deltar två till fem informanter, och jag har valt ut informanterna genom att kontakta någon av personerna i gruppen som sedan hjälpt mig att samla ihop en grupp. I en del grupper kände alla varandra sedan innan, i andra kände alla inte varandra men varje informant kände åtminstone någon av de övriga informanterna i gruppen redan innan intervjun. Intervjuerna spelades in hemma hos informanterna, på deras arbetsplatser eller på caféer i staden. Jag har gett informanterna täcknamn och refererar i den här studien till dem med deras täcknamn samt ålder (t.ex. Niklas 25 år).

Det excerperade materialet har jag samlat in sedan 2008 och insamlingen är fortgående. För tillfället består materialet av ett sjuttiototal exempel ur tidningar (främst Hufvudstadsbladet) och webbplatser (t.ex. Helsingfors stad).⁵ Efter-som det excerperade materialet är insamlat ur olika typer av publicerade texter vet skribenterna bakom exemplen inte om att exemplen har blivit delar av ett forskningsmaterial. Det här betyder att jag inte har någon bakgrunds-information om skribenterna som ligger bakom det excerperade materialet, vilket i förlängningen betyder att det inte heller finns informanter att ta fasta på. Därför refererar jag här till materialet genom att ange var exemplen är hämtade (t.ex. Hufvudstadsbladet 14.4.2010).

Jag har strävat efter att låta intervjuerna ta formen av fria diskussioner mellan informanterna, men har vid behov styrt samtalsämnen utgående från en på förhand uppgjord lista över teman att diskutera. Utgångspunkt för frågeformuläret är det formulär som gjordes för projektet Förändringar i namnlandskapet i stadsdelar i Helsingfors med allt större sociolingvistisk variation (se t.ex. Ainiala & Vuolteenaho 2005 eller Ainiala 2006 s. 63–64). Jag har översatt formuläret från finska till svenska och anpassat det för mitt syfte; exempelvis har jag lagt till frågor om informanternas eventuella bruk av finska ortnamn. Under intervjuerna avhandlas allmänna ämnen som hur det är att bo i Helsingfors, hur informanterna rör sig i staden och vilka delar av den de känner bäst. Det förekommer också frågor kring namn men jag har undvikit att ställa ledande frågor kring bruket av enskilda namn. Namn kommer ändå upp till diskussion genom frågor som handlar om eventuellt bruk av finska namn, om gatunamnskänedom både i de stadsdelar informanterna bor i och i staden som helhet. I denna studie fokuserar jag de delar av intervjuerna där finska namn används eller där bruket av dem diskuteras.⁶ Jag har transkriberat intervjuerna och kodat materialet tematiskt i olika kategorier för att kunna göra en noggrannare analys av det. När man som jag utgår från ett intervjumaterial måste materialets metaspråkliga karaktär beaktas. I grund och botten är mitt intervjumaterial i första hand metaspråkligt, men jag vill hävda att jag inom det ändå kan göra skillnad mellan metaspråkligt och faktiskt namnbruk (jfr Vidberg 2009). Förutom explicit metaspråkliga kommentarer som »sedan har

⁵ I materialet ingår förutom exempel på namn från Helsingfors även namn från olika delar av landet, främst namn på orter i de enspråkigt finska delarna av landet.

⁶ Jag vill ändå understryka att informanterna inte använder enbart finska namn i intervjuerna utan att också svenska namn används. I själva verket är största delen av de namn som används svenska, jfr Vidberg 2009 s. 56–57. För att få en uppfattning av hur stor andel finska namn som används valde jag att hos sex informanter (tre som rapporterade att de använder mycket finska namn och tre som rapporterade att de är måna om att använda svenska namn) räkna ut den totala andelen finska namn som används. Andelen finska namn som används varierar hos dessa informanter mellan 2,4 % och 19 %. Utesluter man metaspråkliga diskussioner och räknar med enbart det faktiska bruket av finska namn är motsvarande siffror 0,3 % till 4,8 %.

jag haft kompisar i [...] vad heter det nå *Tapaninvainio* [sv. *Staffansslätten*] vad det nu sedan är på svenska» (intervjumaterialet, Niklas 25 år) finns det i materialet också en implicit metaspråklig nivå som tar sig uttryck i parallellt bruk av både ett finskt och ett svenskt namn, som i exemplet »nere vid det här *Ympyrätalo Runda huset* så det här där är en jättebra lekpark» (intervjumaterialet, Linda 27 år) (jfr Vidberg 2009 s. 54–55). Med faktiskt namnbruk avser jag exempel där informanterna inte på något sätt kommenterar bruket av ett finskt namn, utan där bruket förekommer omarkerat. Det förekommer antingen som exempel på bruk av enbart finska namn, som i exemplet »en av mina kusiner bodde där på *Josafatinkatu* [sv. *Josafatsgatan*] vilket var helt nära Borgbacken» (intervjumaterialet, Camilla 28 år) eller som bruk av hybridnamn, som i exemplet »och sedan på *Kirstigatan* [sv. *Kristinegatan*, fi. *Kirstinkatu*] [...] där är ett nytt hus» (intervjumaterialet, Ulla 58 år) (jfr Vidberg 2009 s. 50–53). I den här studien är de sekvenser som representerar faktiskt namnbruk särskilt i fokus.

Det excerperade materialet har jag samlat in i flera olika medier. Att detta material existerar är ett resultat i sig, eftersom det visar att finska namn förekommer också i denna typ av texter. Beläggen i det excerperade materialet kan kategoriseras i metaspråkligt och faktiskt bruk av namn enligt samma princip som intervjuerna. Intervjumaterialet representerar rent generellt ett informellt namnbruk eftersom det består av samtal. Det excerperade materialet representerar däremot ett mer formellt namnbruk i och med att största delen av exemplen härstammar ur tidningar och myndigheters, organisationers och företags webbplatser. Här förekommer dock också exempel ur personliga bloggar, vilka till tonen är lika informella som samtalsexemplen.

När jag återger exempel ur intervjuerna använder jag inga skiljetecken. Versaler använder jag enbart i början av namnen. Exemplen ur det excerperade materialet återger jag däremot som de förekommer i originalet. För bägge materialen gäller att namnen är kursiverade. Efter finska namn återger jag det svenska namnet inom parentes. Hybridnamn föregås av en asterisk och det finska och det svenska namnet återges i en parentes efteråt. De transkriptionstecken jag använder i intervjuexemplen återges i en separat transkriptionsnyckel.

Pedersen (u.u.) har i likhet med mig utgått från ett talspråkligt material. Det som skiljer våra material åt är att mitt material består av fokusgruppintervjuer som kan liknas vid samtal och där deltagarna är 2–5 till antalet i varje grupp. Pedersens material består däremot av intervjuer med enskilda informanter om vilka ortnamn de använder i talad norska; deras rapportering av namnbruket står då i fokus (e-postkonversation med Pedersen 12.6.2012). Många namn i materialet är sådana att de enbart levtt i en muntlig tradition, och Pedersen blir således den första som tecknar ner dem (jfr Pedersen 2010 s. 74). Medan mitt

material är insamlat i en urban miljö utgår Pedersen från namn i rural miljö. Det vi dock båda tack vare våra talspråksmaterial kan fånga är själva variationsfasen, där namnkontakten sker i en flerspråkig (i mitt fall tvåspråkigt finsk-svensk, i Pedersens fall trespråkigt norsk-kvänsk-samisk) miljö.

Pedersen (u.u.) gör en synkron klassificering av sitt material och räknar alla namn som används i en norsk kontext som norska. I mitt material måste jag vid en klassificering göra skillnad mellan hybridnamnen och de oanpassade namnen. Jag kan dessutom se på materialet ur två olika perspektiv: namngivarens och namnbrukarens. Ser jag på de oanpassade namnen ur namngivarens, dvs. stadsplaneringens, synvinkel låter en synkron klassificering sig inte göras. Namnplanerarna har, när de skapat gatunamnen, bestämt vilka namn som är svenska och vilka som är finska. Tidigare skedde namnplaneringen i Helsingfors enbart på svenska, och därför är många av de finska parallellerna av yngre datum än de svenska (jfr Helsingfors gatunamn 1971). I dag sker dock namnplaneringen parallellt på bägge språken. I fråga om gatunamnen är det ofta enbart efterlederna (-*gatan*, -*vägen* o.s.v.) som avslöjar vilken språktillhörighet ett namn har: *Mannerheimvägen*, *Norrtäljevägen* och *Kallioniemivägen* är svenska namn medan *Mannerheimintie*, *Norrtäljentie* och *Kallionientie* är finska. Trots att t.ex. namnet *Kallioniemivägen* innehåller det finska ortnamnet *Kallioniemi* i förleden avslöjar efterleden -*vägen* att det är fråga om ett svenskt namn (jfr Helsingfors gatunamn 1971 s. 73). Ur namnbrukarnas perspektiv vore en synkron klassificering av de oanpassade namnen i mitt material möjlig om gatunamnen enbart fanns på finska. Eftersom gatorna ändå har namn på bägge språken och åtminstone efterlederna avslöjar namnens språkliga tillhörighet, utesluter jag en synkron klassificering. En riklig förekomst av metaspråkliga kommentarer i samband med bruket av finska namn i mitt material, som i exemplet *Tapaninvainio*, visar att informanterna är väl medvetna om att namnen är just finska (jfr Vidberg 2009 s. 44–50). Det här visar att en synkron klassificering av materialet inte är tillräcklig och kanske inte heller ändamålsenlig, utan att en kategorisering av namnen utgående från de språkliga element som namnen är uppbyggda av är mer lämplig. För hybridnamnens del är en synkron klassificering däremot mer ändamålsenlig.

4. Språk- och namnkontakt i dagens Helsingfors

I det följande redogör jag för intervjuinformanternas språkliga bakgrund samt språk- och namnkontakten i Helsingfors i dag. Mina uppgifter om informanternas språkliga bakgrund varierar. I huvudsak kan jag ändå säga att informanterna är svenskspråkiga; i en av intervjuerna deltar dock en finskspråkig informant (intervjumaterialet, Heikki 57 år). Jag har i intervjuerna inte explicit frå-

gat om informanterna skulle beskriva sig som en- eller tvåspråkiga, men när jag kontaktat dem och bett dem ställa upp som informanter har jag sagt att jag vill intervjua svenskspråkiga helsingforsare, och fått dem att ställa upp. I intervjuerna antyder en del informanter (intervjumaterialet, t.ex. Kristian 29 år, Mikaela 32 år, Erik 35 år och Ulla 58 år) att de i sin vardag också behöver finska, vilket visar att kommunikation med finskspråkiga förekommer. Enstaka informanter (intervjumaterialet, Annika 40 år) menar till och med att de använder finska i högre utsträckning än svenska. Utgående från denna information vill jag påstå att de flesta informanterna kompetensmässigt kan anses vara mer eller mindre tvåspråkiga. Intervjuinformanternas rapportering kring bruket av finska visar att kommunikationen med finskspråkiga sker på finska, vilket tyder på att de svenska namnbrukarna eventuellt ser de finskspråkiga som enspråkiga. I och med att de svenskspråkiga kommunicerar på finska med finskspråkiga behöver de också finska ortnamn. Om de i kommunikation på svenska, med t.ex. andra svenskspråkiga, använder svenska namn, betyder det att de förfogar över ett ortnamnsförråd där både finska och svenska namn ingår. Utgående från denna argumentation vill jag hävda att det ur namnbrukarnas synvinkel finns både en- och tvåspråkiga namnbrukare i Helsingfors. De svenskspråkiga kan mycket förenklat ses som mer eller mindre tvåspråkiga och de finskspråkiga som enspråkiga, åtminstone ur de svenska namnbrukarnas synvinkel sett. I fortsättningen kommer jag att referera till de tvåspråkiga informanterna som svenskspråkiga.

Den namnkontakt jag fokuserar uppstår inte i samtal mellan de två språkgrupperna, utan den sker i svenska kontexter bland de svenskspråkiga, dvs. mellan tvåspråkiga i något som kan ses som en enspråkig kontext där kontakten försiggår på svenska. Således vill jag definiera den namnkontakt jag undersöker som kontakt mellan tvåspråkiga namnbrukare i enlighet med tidigare definitioner, dvs. att kontakt mellan namn kan ske: 1) mellan tvåspråkiga namnbrukare, 2) mellan enspråkiga talare av olika språk eller 3) i kontakt mellan en- och tvåspråkiga namnbrukare (jfr Pedersen 2001 s. 103). Språkkontakt generellt har definierats både ur en- och flerspråkiga individers synvinkel. Enligt Weinreich (1968 s. 1) står två eller flera språk i kontakt med varandra om de används omväxlande av samma personer, och han menar att det är hos de språkbrukande individerna som själva kontakten sker. Hans perspektiv är alltså den flerspråkiga individens. Lehiste (1988 s. 1) däremot menar att språkkontakt är det som sker när talare av olika språk möts. För att kunna kommunicera med varandra måste de hitta ett sätt att göra sig förstådda med varandra. Tids nog kommer en del av talarna att kunna använda bägge språken och har då blivit tvåspråkiga. Hos Lehiste handlar det alltså om enspråkiga individers försök att kommunicera med varandra. Mitt fokus ligger närmare Weinreichs än Lehistes definition av språkkontakt, eftersom namnbrukarna i mitt material

är tvåspråkiga. De omges av både finska och svenska och ett namnlandskap med namn på bägge språken. I kommunikationen sinsemellan använder de både svenska och finska namn. När finska namn används kommer de alltså i kontakt med svenskan.

5. Varför prefereras namn på det ena språket?

I intervjuerna förekommer självrapportering kring bruket av namn på olika språk; till största delen berör den orsaker till att finska namn prefereras framför svenska. En del informanter (intervjumaterialet, Annika 40 år) påpekar att de använder mest finska namn eftersom de pratar mest finska. Också andra kontextuella faktorer inverkar, som t.ex. att finska namn behövs när man åker taxi eller orienterar sig med hjälp av kartor (jfr Vidberg 2009 s. 44–46), att de svenska namnen är mer okända och att det ibland är lättare att använda finska namn än svenska. Svenskspråkiga namnbrukare utgår med andra ord ibland från att andra svenskspråkiga namnbrukare inte känner till de svenska namnen. I en enkätundersökning om gatunamnskänedom i Helsingfors som jag gjort (se Vidberg u.u.) svarar en av deltagarna: »om man använder det svenska namnet så vete fåglarna om den man pratar med vet det» (enkätmaterialet, inflyttad informant 65 år⁷), när bruket av finska och svenska namn med finsk- och svenskspråkiga kommer på tal. Av sammanhanget blir det klart att informanten menar att det ibland kan vara befogat att använda finska gatunamn också med svenskspråkiga helsingforsare, ifall det är oklart om den man pratar med känner till de svenska namnen. Här spelar med andra ord namnbrukarnas egen perception av situationen in. Exempelvis anser en informant (intervjumaterialet, Nina 30 år) att det helt enkelt är lättare att använda de kortare namnen *Liisankatu* och *Vironkatu* än de längre motsvarigheterna *Elisabetsgatan* och *Estnäs-gatan*. Bruket av finska namn är mer frekvent också vid namnpar där namnen på de olika språken inte direkt motsvarar varandra (t.ex. *Vironkatu* och *Estnäs-gatan*; *Viro* 'Estland', *Estnäs* 'Vironniemi'⁸). Bruket av finska namn understöds också av namnpar som tillhör en viss namnkategori, som *Styrmansgatan*/*Perämiehenkatu* och *Båtsmansgatan*/*Pursimiehenkatu*, i detta fall temat »sjöfart». I kategorier som denna är terminologin rätt specifik och inte något som tvåspråkiga namnbrukare nödvändigtvis känner till på bägge

⁷ Enkätinformanterna hänvisar jag till genom att ange om de är infödda eller inflyttade och ger dessutom deras ålder eftersom det är den bakgrundsinformation jag bett dem om.

⁸ Gatans namn går tillbaka på ortnamnet *Estnäs* (Helsingfors gatunamn 1971 s. 98). Det svenska namnet återfinns år 1836 i formen *Estnäs Gatan*, det finska år 1866 i formen *Estnäsinkatu* och år 1909 i formen *Estnäsinkatu*, trots att formen *Vironniemenkatu* föreslagits år 1908. År 1913 fastställdes det finska namnet i sin nuvarande form *Vironkatu*.

språken. Därför kräver namnparen i den här typen av kategorier att namnbrukare antingen lär sig namnen på båda språken separat (»eller så måste man komma ihåg att det heter *Esnäsgatan*», intervjumaterialet, Kim 31 år) för att kunna använda dem eller att de har ett specialiserat lexikon på bägge språken för att de ska kunna utgå från namnet på ett språk och »översätta» det till det andra språket. En informant (intervjumaterialet, Jessica 23 år) ger sjöfartstemat som exempel på namn där hon enbart kan det finska namnet med motive-ringen »jag är inte så duktig på båtterminologi». Ett exempel på det omvända är när en annan informant uttrycker sig så här angående samma namntema: »jag sa åt folk länge att jag bodde på *Pursimiehenkatu* [sv. *Båtsmansgatan*] fast jag bor ju på *Perämiehenkatu* [sv. *Styrmansgatan*]» (intervjumaterialet, Johanna 33 år). Av kontexten framgår att informanten känner till de svenska namnen för gatorna och att det uttryckligen var de finska namnen som vållade bekymmer.

Mer sällan rapporterar någon om vilka typer av namn de kan enbart på svenska. Svenska namn prefereras ändå i områden där informanterna bor eller bott eller i och för områden de annars känner väl. Ett par informanter (intervjumaterialet, Annika 40 år och Erik 35 år) nämner att de särskilt som barn enbart lärde sig svenska namn (jfr Vidberg 2009 s. 47). Ibland förekommer det också rapportering kring vilka typer av namn informanterna kan på bägge språken. En informant (intervjumaterialet, Alexandra 27 år) menar till exempel att gatunamn som innehåller ett personnamn ofta är lätta att känna till på båda språken eftersom »dom ju [är] samma sak och då är det lätt». Med det här avser informanten att ifall förleden i ett gatunamn består av ett personnamn står detta i samma form på bägge språken, och det är då bara efterlederna som är olika.⁹ I fråga om namn med likalydande förleder på båda språken som i *Radiogatan/Radiokatu* eller namn bildade till ord där varken uttalet eller stavningen avviker särskilt mycket från varandra som i *Alpgatan/Alppikatu* och *Postgatan/Postikatu* (jfr Helsingfors gatunamn 1971 s. 72–74) kan det också tänkas vara mer sannolikt att informanterna behärskar namnen på båda språken.

Den här typen av rapportering gäller, som vi har sett, till största delen varför finska namn prefereras i svenska kontexter på bekostnad av svenska namn. Rapporteringen ger en bild både av varför informanterna föredrar att använda namn på finska och på motsvarande sätt av vilka namn de använder på svenska. Vad gäller bruket av finska namn är det uttryckligen vissa typer av namn som oftare används. Angående svenska namn handlar det däremot inte om nå-

⁹ Generellt sett är det så, men det finns också undantag. Exempel på detta är gatunamnsparen *Eli-sabetsgatan/Liisankatu* i Kronohagen och *Pehr Kalms gata/Pietari Kalmin katu* i Gumtäkt. I bägge fallen handlar det om att de finska namnen fått en förfinskad form och att det finska och det svenska namnet således inte är identiska.

gon viss namntyp, utan det är andra faktorer, som t.ex. inlärningsålder och boendemiljö, som inverkar. Vi kan alltså konstatera skillnader i varför finska och svenska namn prefereras. Vad den här rapporteringen dock inte säger oss är varför hybridnamn som **Pengeratan* (sv. *Terrassgatan*, fi. *Pengerkatu*) också används. Största orsaken till att jag inte kan få reda på det här är att dessa nästan uteslutande förekommer i faktiskt namnbruk, inte omslutna av metaspråkliga förklaringar, och att informanterna således inte är särskilt medvetna om sitt bruk av dem. Det i sin tur utesluter naturligtvis självrapportering kring dem. Bildandet och bruket av hybridnamn ska vi titta närmare på i de två följande avsnitten.

6. Strategier för hur namn lånas in

Tack vare samtalskontexten kan jag komma åt att studera namnbrukarnas strategier för hur de resonerar vid lån av namn. Det är tack vare metaspråkliga sekvenser som i följande två exempel som jag kan komma åt att iaktta vad det är som sker just i lånesituationen. Lånenamn brukar, som jag i inledningen påpekade, delas in i översättningslån och anpassningslån. Kategorin översättningslån kan dessutom delas in i två underkategorier: kompletta översättningslån och partiella översättningslån (Pellijeff 1966 s. 86–87). De två exemplen jag ger i detta avsnitt är exempel på dels ett partiellt översättningslån, dels ett anpassningslån.

I *Kaarlenkatu* (sv. *Karlsgatan*)¹⁰ illustreras hur ett hybridnamn, dvs. ett partiellt översättningslån, bildas. Det hybridnamn **Kaarlesgatan* som förekommer metaspråkligt i detta material förekommer dock inte överhuvudtaget i faktiskt namnbruk. Strax innan denna sekvens har jag som intervjuare frågat informanterna huruvida de använder finska gatunamn eller inte.

(1) Kaarlenkatu

- 01 Kim: kanske jag inte [...] är riktigt säker liksom om jag jag skulle säga *Kaarlenkatu*
 02 kanske att det är inte [...] riktigt säker att var det nu *Karl-* [...] *Kaarlesgatan*
 03 *Karlsgatan* [hur var det nu egentligen]
 04 Intervjuaren: [men var men var har du] snappat upp det där finska namnet då
 05 Kim: nå det används ju bara mera

På raderna 1–3 menar informanten att han prefererar det finska namnet *Kaar-*

¹⁰ Namnet tillhör kategorin Sverige-Finlands regenter, och gatan fick sitt svenska namn *Karlsgatan* år 1901 och sitt finska namn *Kaarlenkatu* år 1909 (Helsingfors gatunamn 1971 s. 112).

lenkatu eftersom han är osäker på det svenska namnet. På raderna 2 och 3 gör han ett försök att bilda den svenska formen utgående från den finska – genom att gissa – och föreslår såväl **Kaarlesgatan* som också *Karlskatan*. Det är svårt att avgöra om han också föreslår formen **Karlgatan* eller om det bara är t.ex. ett avbrutet **Kaarlesgatan*. Han träffar rätt i sin gissning *Karlskatan* men signalerar inte att han vet att han gör det. I Vidberg (u.u.) refererar jag till hur namnbrukare i tvåspråkiga miljöer tar modell av andra existerande namn när de känner till ett gatunamn på ett språk och behöver använda det på det andra språket men inte nödvändigtvis känner till namnet på det andra språket. Vidare visar jag hur namnbrukarna också kan förfoga över en mental modell för hur gatunamn ser ut och således bilda ett gatunamn på det andra språket. Det är möjligtvis genom att utnyttja någon av dessa två resurser han föreslår möjliga svenska namn för gatan. På rad 4 frågar jag efter orsaken till att informanten i första hand känner till det finska namnet och han svarar på rad 5 att det finska namnet helt enkelt används mera. I exemplet ser vi alltså att bruksfrekvensen för ett namn spelar in; informanten rapporterar att han känner till – och därmed också använder – det finska namnet för att det helt enkelt används mera.

I *Gumbostrand* illustreras hur det går till när ett delvis anpassat namn bildas. Det handlar om ett namn som delvis anpassas, delvis översätts och trots att denna typ av lån egentligen inte ligger i fokus för studien, är strategin för hur namninlånning kan gå till illustrerande och kan tänkas gälla också andra typer av inlån. Exemplet gäller inte Helsingfors, utan *Gumbostrand* som ligger i Helsingfors grannkommun Sibbo och är en ort som saknar ett separat finskt namn. Låneriktningen är inte densamma som i materialet i övrigt, men exemplet belyser ändå en strategi för hur namnlån kan gå till. Framför allt visar exemplet att det finns ett behov att bilda ett namn på det andra språket om man inte känner till ett. Exemplet är plockat ur samma intervju som *Kaarlenkatu* och följer en bit efter detta exempel. Mellan dessa två sekvenser har informanterna diskuterat bruket av finska och svenska namn och varför vissa orter har separata namn på båda språken medan andra inte har det.

(2) *Gumbostrand*

01 Johanna: *Gumbostrand* ja

02 Patrik: ja

03 Johanna: vad (.) he- heter det någonting på (.) på det där finska

04 Patrik: ingen aning

05 Kim: nå (.) *Kumpoo*

06 Intervjuaren: ((skrattar till))

07 Kim: inte vet jag

08 Markus: *Kumporanta*

09 Nina: ((skrattar till))

10 Patrik: nä det vet jag faktiskt inte

11 Johanna: mm

12 Patrik: jag har nog aldrig (.) behövt använda det på finska så att ((skrattande))

På rad 1 och 3 frågar sig Johanna om *Gumbostrand* heter något på finska, på rad 4 säger Patrik att han inte har någon aning, medan Kim på rad 5 gör en anpassning av förleden *Gumbo* > *Kumpoo*. Att det faktiskt handlar om ett försök att bilda ett namn på finska förtydligas av att han på rad 7 bekräftar att han inte vet om orten har ett finskt namn eller inte. Informanten visar ändå att han vet hur en eventuell anpassning borde se ut från svenska till finska (*g* > *k*, förlängning av vokal). På rad 8 gör Markus ett försök med hela namnet, där han först utnyttjar den anpassning som Kim gjort och sedan gör en översättning av efterleden, vilket resulterar i förslaget *Kumporanta*. Denna informant kommer ursprungligen från Sverige och behärskar enligt egen utsago inte finska särskilt väl, vilket kan förklara att vokalförlängningen *Kumpo* > *Kumpoo* uteblir i hans förslag. Ingen av de övriga informanterna tar till sig förslaget utan diskussionen byter riktning efter rad 12, men på rad 12 konstaterar Patrik, som tidigare på raderna 4 och 10 påpekat att han inte har någon aning om huruvida orten har ett separat finskt namn eller inte, att han helt enkelt aldrig behövt använda namnet på finska, vilket kan vara en orsak till att åtminstone han inte tar namnförslaget till sig.

Jag har nu redogjort för vilka möjliga strategier vid namninlånning jag kan iaktta i mitt material; i nästa avsnitt kommer jag att granska de inlånade namnen i detalj.

7. Hybridnamn och oanpassade namn

I mitt material lånas finska namn in i svenskan på olika sätt: ibland i form av partiella översättningslån, dvs. hybridnamn, som **Pengergatan* (fi. *Pengerkatu*, sv. *Terrassgatan*), andra gånger i form av oanpassade namn som *Liisankatu* (sv. *Elisabetsgatan*). Jag hittar inga exempel på anpassningslån, utöver det metaspråkliga exemplet *Gumbostrand*, och inte heller kompletta översättningslån. Det faktum att jag inte kan upptäcka kompletta översättningslån betyder ändå inte att sådana inte skulle förekomma, utan beror främst på att kompletta lån inte kan upptäckas med de metoder jag använt. Skillnaden mellan partiella och kompletta lån i mitt material vore att det i fråga om de partiellt översatta lånenamnen handlar om att något i överföringsprocessen gått »fel» i relation till den fastställda normen, som i exemplet **Pengergatan*. I fråga om kompletta översättningslån skulle det i stället handla om »rättöversättningar». Med mina metoder kan jag nämligen inte avgöra om namnbrukare använder de existerande svenska namnen för vissa gator eller om de gör korrekta »över-

sättningar» av gatornas finska namn. Pitkänen (1985b s. 36) har inte heller inkluderat översättningslån i sitt material eftersom de inte med säkerhet kan identifieras som lånenamn, trots att det i hennes undersökningsområde i den åboländska skärgården förekommer sådana.

I de flesta exempel på hybridnamnen kan förleden spåras till det finska namnet och efterleden till det svenska. Namnen har sannolikt tillkommit när det i förleden skett en oanpassad överföring och en översättning i efterleden. Pedersen (2001 s. 108) vill göra skillnad på *oäkta hybrider*, dvs. sådana namn där två olika lånestrategier använts i ett och samma namn, och *äkta hybrider* som faktiskt är sammansatta av element från två olika språk, och det finns därför skäl att se över mitt bruk av termen. Huldén (1962 s. 128–130) i sin tur refererar till namn med en finsk förled och en svensk efterled, som t.ex. *Hepovattnet*, *Ilvesmossen* och *Vasikkahagen*, som *blandnamn*. Han menar att det ligger nära till hands att den här namntypen återgår på finska namn som fått sin efterled översatt och att det är mindre troligt att namnen vore sammansatta av varsitt element från de två språken. Pedersens och Huldéns termer *oäkta hybrider* respektive *blandnamn* kan likställas. I mitt material saknas exempel som kunde kategoriseras som äkta hybrider, och enligt Pedersen och Huldén skulle mina exempel definieras som oäkta hybrider eller blandnamn. Eftersom en motsättning mellan olika typer av hybrider saknas i mitt material, använder jag i fortsättningen benämningen *hybridnamn* för mina exempel av denna typ. Oberoende av deras bildningssätt är de en typ av hybrider av två olika namn. Hade det däremot funnits en motsättning vore jag tvungen att göra en ytterligare specificering av kategorin.

Hybridnamnen kan delas in i två kategorier utgående från om förleden består av ett proprium eller ett appellativ. Det är uttryckligen det finska gatunamnets förled jag avser, eftersom jag studerar vad det är som händer när hybrider uppstår vid en överföring från finska till svenska.

Exempel på hybridnamn med ett proprium som förled är **Hietaniemigatan* (fi. *Hietaniemenkatu*, sv. *Sanduddsgatan*), **Helsingforsgatan* (fi. *Helsinginkatu*, sv. *Helsingegatan*) och **Kirstigatan* (fi. *Kirstinkatu*, sv. *Kristinegatan*), och exempel på namn med ett appellativ som förled är **Pengergatan* (fi. *Pengerkatu*, sv. *Terrassgatan*, *penger* 'terrass'). Exempelen i denna kategori är få men finner stöd också i exempel som **Nationalarkivet* (sv. *Riksarkivet*, fi. *Kansallisarkisto*, *kansallinen* 'nationell, national'), som visserligen inte är något gatunamn.

I de två kategorierna ser det ut som om gatunamn med ett proprium i förleden genererar hybridnamn där förleden lånas in utan anpassning medan efterleden översätts. Gatunamn där förleden består av ett appellativ får däremot sin förled översatt när ett hybridnamn bildas. Trots att exemplen i kategorin är få vill jag påstå att ett visst mönster för hur kategorin ser ut kan ses även här.

Det finns dock två exempel, **Helsingforsgatan* och **Pengergatan*, dvs. ett namn ur var kategori, som bryter mönstret. Dessa två exempel kan förklara vad som egentligen sker när hybridnamn bildas. Exemplet **Helsingforsgatan* är det närmaste en helöversättning jag kan komma åt med de metoder jag använt. Trots att förleden i det finska gatunamnet *Helsinginkatu* är ett ortnamn har förleden nämligen inte överförts som sådan till hybridformen, utan »översatts», i den mån man kan säga att ortnamn kan översättas. Trots att namnen *Helsingfors* och *Helsinki* är varandras parallellformer i fråga om stadens namn är **Helsingforsgatan* och *Helsinginkatu* inte varandras paralleller i fråga om gatans namn. Gatans svenska namn *Helsingegatan* går tillbaka på namnet på den gamla socknen *Helsing*. På finska, men inte på svenska, sammanfaller stadens (fi. *Helsinki*, gen. *Helsingin*) och socknens namn (fi. *Helsingin pitäjä*) med varandra i genitiv, vilket kan leda till hybridnamnet **Helsingforsgatans* uppkomst. Det är enbart på grund av att de officiellt fastställda gatunamnen på de två språken inte motsvarar varandra direkt som jag här kan komma åt att se att det som antagligen sker är en helöversättning av ett namn. I fråga om det finska *Pengerkatu* med ett appellativ som förled har förleden inte översatts, utan överförts utan anpassning, vilket kan bero på att namnbrukarna inte ser förleden som ett appellativ utan som ett proprium; *Penger* är nämligen också ett proprium.¹¹

Hybridnamnen som förekommer i mitt material är i de flesta fall alldeles möjliga exempel på gatunamn och de är felaktiga enbart i relation till fastställda normer. Om **Pengergatan* inte var bildat till appellativet *penger* utan till propriet *Penger* vore formen **Pengergatan* godtagbar. Likaså vore **Hietaniemigatan* ett korrekt namn om det gick tillbaka på ortnamnet *Hietaniemi*¹² och namnet inte hade den svenska parallellen *Sandudd*, som de facto är den ursprungliga formen (*Helsingfors gatunamn* 1971 s. 130). För en del namnbrukare är hybridnamnen dock existerande, och de är inte nödvändigtvis medvetna om att dessa namn inte motsvarar de officiellt fastställda gatunamnen. Hybridnamnen fyller därmed en funktion i namnbruket. Det här kan man se när man studerar hybridnamnen i deras kontext.

Hybridnamnen förekommer nämligen oftast i sammanhang som kan kategoriseras som faktiskt bruk av namn; bara i enstaka fall handlar det om metaspråkligt bruk. Faktiskt namnbruk handlar det om till exempel i »[...] på restaurang Laulumiehet, *Hietaniemigatan* 2 [sv. *Sanduddsgatan*, fi. *Hietaniemenkatu*] i Helsingfors» (excerperat material, Hufvudstadsbladet 13.4.2010), som ingår i det excerperade materialet och är hämtat ur en tid-

¹¹ En sökning på personnamnet *Penger* på Befolkningsregistercentralens Namntjänst (www) ger 93 träffar som efternamn.

¹² *Hietaniemi* är även möjligt som personnamn. *Hietaniemi* ger 1 182 träffar som efternamn på Befolkningsregistercentralens Namntjänst (www).

ning. Att namnet använts omedvetet framgår av att det följande dag ingår en rättelse i tidningen: »Restaurangen ligger på *Sanduddsgatan 2* (*Hietanienkatu 2*) i Helsingfors. Vi beklagar sammanblandningen av gatunamnen.» (excerperat material, Hufvudstadsbladet 14.4.2010). I exemplet ovan är parentesens innehållande det finska namnet tidningens egen, vilket gör exemplet implicit metaspråkligt (jfr avsnittet Material och metod). De metaspråkliga exemplen handlar om att informanter refererar till situationer där bruket av ett hybridnamn gjort att kommunikationen inte fungerat (intervjumaterialet, Viola 72 år) (jfr Vidberg 2009 s. 52). Endast i ett fall, i exemplet »just kring kanske [...] *Helsingfors*- eh *Helsingegatan*» (intervjumaterialet, Sebastian 34 år), visar en informant att han precis i själva namnbrukssituationen blir medveten om sitt bruk av ett hybridnamn, avbryter sig och i stället använder gatans riktiga namn, vilket bevisligen ingår i hans namnförråd. I detta exempel blir namnbruket dock metaspråkligt först i samband med att informanten korrigerar sitt eget bruk av namnet.

I samband med hybridnamnen i mitt material har vi sett att det sker översättning av för- och efterleder hos gatunamn. Enligt moderna språk- och namnvårdsrekommendationer ska namn dock inte översättas när de ingår som delar i andra namn, t.ex. gatunamn (se Hustavla för namnplaneraren, [www](http://www.namnplaneraren.fi)). Namn kan och ska med andra ord kunna föras över mellan olika språk utan att översättas, eller anpassas för den delen. Att namn är universella och alltså kan överföras som sådana mellan olika språk, och att de därmed är gemensamma för olika språk, menar också Sjöblom (2006 s. 113, 116), som studerat språken i företagsnamn i Finland. Hon kategoriserar företagsnamn som enbart innehåller ett personnamn som *universella namn*, en kategori där hon inkluderar namn som inte direkt kan anses tillhöra ett specifikt språk. Sjöblom betonar särskilt personnamn i företagsnamnen, men enligt min åsikt gäller det här också ortnamn. Trots att namnbrukare kanske känner till dessa principer om att namn inte ska översättas, sker det ibland ändå översättningar när de behöver ett namn på ett annat språk. I Helsingfors finns både översatta och oanpassade namn, vilket eventuellt kan fungera som modell för namnbrukarna. Om namnbrukare stöter på ett namn som *Reijolankatu* (och inte känner till den svenska parallellen *Grejuskatan*¹³), är det utgående från tankegången om att namn är universella alltså inte långsökt att namnbrukarna bildar hybridformen **Reijolagatan* när de behöver ett svenskt namn för gatan, i enlighet med Sjö-

¹³ Namnet *Grejus* är för övrigt det ursprungliga namnet också i det här fallet och är ett hemmansnamn (Helsingfors gatunamn 1971 s. 103). År 1906 återfinns gatans namn i formerna *Greijuskatan*/*Greijuskatu*. Två år senare föreslogs den finska formen *Greijuksenkatu* men året därpå fastställdes namnet officiellt i formen *Grejuskatu*. År 1907 finns det finska namnet i formen *Rekolankatu* på en karta. År 1926 föreslogs formen *Greijunkatu* innan den nuvarande formen *Reijolankatu* fastställdes två år senare.

bloms tanke om att personnamn är universella. Orsaken till att jag vill betona att detta inte enbart gäller personnamn är att man som namnbrukare inte genast kan avgöra om *Reijola* är ett ort- eller personnamn.¹⁴ Stöter en tvåspråkig namnbrukare däremot på ett gatunamn vars förled består av ett appellativ som namnbrukaren känner till, är det mer sannolikt att det sker en översättning av förleden, vilket är en strategi en tvåspråkig individ skulle använda sig av för språket i övrigt, medan en enspråkig namnbrukare inte skulle se skillnad mellan ett appellativ och ett proprium. Ett exempel på detta är hybridformen **Nationalarkivet* (sv. *Riksarkivet*, fi. *Kansallisarkisto*, *kansallinen* 'nationell, national') där den finska förleden *Kansallis-* översatts med *National-*. Utgående från exemplen i materialet vill jag hävda att hybridnamn förekommer i sådana fall där namnbrukare inte känner till existerande parallellnamn. Det finns bland allmänheten dessutom i viss mån en uppfattning om att namn översätts också i sådana fall där det egentligen handlar om att man använder existerande parallellformer av namn. I Vidberg (u.u.), där jag använt ett enkätmaterial som grund när jag undersökt namnkännedom i Helsingfors, rapporterar flera informanter (enkätmaterial, infödd 24 år, infödd 65 år, inflyttad 26 år och inflyttad 43 år) att de vid behov översätter namnen om de behöver dem på det andra språket. Eftersom hybridnamn oftast inte är avsiktligt bildade utan uppkommer i en situation där namnbrukarens namnförråd och namnkännedom inte är tillräckliga, betyder det samtidigt att namnbrukarna själva inte nödvändigtvis känner till att de använder hybridnamn. I samband med att hybridnamn används fungerar kommunikationen oftast, vilket betyder att hybridnamnen uppfyller ortnamnets viktigaste funktion, dvs. den identifierande funktionen (jfr Vidberg 2009 s. 52).

Inlån från finskan sker också i fråga om oanpassade namn, dvs. namn som lånas in exakt i den form de har i finskan. Det betyder att rent finska namn som t.ex. *Viipurinkatu* (sv. *Viborgsgatan*), *Tyynenmerenkatu* (sv. *Stillahavsgatan*), *Yliopistonkatu* (sv. *Universitetsgatan*) och *Tehtaankatu* (sv. *Fabriksgatan*) används i svenska kontexter. Precis som i fråga om hybridnamnen gäller inlåningen både gatunamn med ett proprium som förled (*Viipurinkatu*, *Tyynenmerenkatu*) och gatunamn med ett appellativ som förled (*Yliopistonkatu*, *Tehaankatu*). I fråga om hybridnamnen har vi sett att namn med ett appellativ och namn med ett proprium som förled leder till olika typer av inlån. Eftersom de oanpassade namnen lånas in utan någon anpassning alls, spelar det vid inlåningen ingen roll vilken typ av förled namnet har.

I samband med finska namn förekommer det ofta metaspråkliga kommentarer, vilket betyder att namnbrukarna är medvetna om att det är just finska

¹⁴ *Reijola* som efternamn ger 100 träffar på Befolkningsregistercentralens Namntjänst (www) och 29 träffar, främst som gårdsnamn, på Kartplatsen på Lantmäteriverkets webbplats.

namn de använder, som i exemplet »*Aurinkolahti* [sv. *Solvik*] eller vad det heter det där [...] bostadsområdet [...] jag har ibland lite för mycket sådana där finska [...] namn i huvudet» (intervjumaterialet, Camilla 28 år) (jfr också exemplet *Tapaninvainio* samt Vidberg 2009 s. 44–50). Men finska namn används också utan metaspråkliga kommentarer, vilket betyder att de också förekommer i kontexter som kan ses som faktiskt namnbruk, som i exemplet »det är där vid *Viipurinkatu* [sv. *Viborgsgatan*]» (intervjumaterialet, Mikaela 32 år) (jfr också exemplet *Josafatinkatu* samt Vidberg 2009 s. 55–56). Trots att det alltså finns en medvetenhet om att det är finska namn som används markeras bruket av ett finskt namn inte alltid. Det betyder naturligtvis inte att medvetenheten om att det är ett finskt namn saknas.

8. Avslutande diskussion

Det material jag använt för min studie av namnlån består av fokusgruppintervjuer och excerperingar. Intervjuerna, som har karaktären av samtal, samt excerperingarna, som i första hand består av skriftliga belägg, ger mig en möjlighet att studera namnlån i två olika kontexter. På grund av materialens karaktär och insamlingsmetoderna bör intervjuerna i första hand ses som metaspråkliga, medan excerperingarna som helhet kan ses som exempel på faktiskt namnbruk. I intervjuerna finns intervjuaspekten alltid närvarande i någon mån, eftersom informanterna vet att temat för intervjuerna är just namnbruk. Skribenterna som producerat de exempel jag excerperat för mitt material är inte medvetna om att jag för mitt forskningsmaterial plockat ut delar av texter de producerat, vilket gör att jag i det materialet kan studera namnbruket i en helt autentisk situation. Trots denna uppdelning finns det i bägge materialen ändå belägg på såväl metaspråkligt som faktiskt bruk av namn, vilket gör att materialen kompletterar varandra väl. De metaspråkliga beläggen i det excerperade materialet är få, men förekommer i enstaka exempel (t.ex. bloggar). I och med att jag tack vare mitt material kan studera lånenamn i en kontext, har jag en unik möjlighet att se hur dessa faktiskt används i en så autentisk situation som möjligt och komma åt själva processen kring inlåningen. Genom att särskilt studera de metaspråkliga kontexterna kan jag få en djupare förståelse för det faktiska bruket av namnen.

Angående de två typer av namn jag särskilt fokuserat, dvs. oanpassade namn och hybridnamn, kan jag utgående från materialets kontext se att de oanpassade namnen förekommer såväl i faktiska som i metaspråkliga sammanhang. Jag har också kunnat se att hybridnamnen främst förekommer i form av faktiskt namnbruk och bara enstaka gånger i metaspråkliga kontexter. Tack vare detta har jag kunnat konstatera att informanterna generellt sett är medvet-

na om att de använder oanpassade finska namn men inte särskilt medvetna om att de använder hybridnamn. Via metaspråkliga diskussioner (särskilt i exempel som *Kaarlenkatu*) har jag vidare fått en insikt i hur namnbrukare de facto skapar hybridnamn.

Jag ska nu göra en återblick på Pellijeffs antaganden om att tvåspråkiga borde föredra att använda översatta namn medan enspråkiga namnbrukare borde föredra direkt inlånade. Jag kommer att spegla dem i ljuset av Pitkänen (1976 s. 162) och Huldéns (1962 s. 132–134) iakttagelser av namnbruket i Pyttis respektive Kasaböle samt studera dem i relation till mina egna iakttagelser av namnbruket i Helsingfors. Mina namnbrukare kan, som jag redan påpekat, ses som i huvudsak tvåspråkiga. De borde med andra ord, utgående från Pellijeffs tankar, föredra att använda översatta namn. I praktiken borde detta ta sig uttryck i att de skulle använda svenska namn i svenska sammanhang. I Helsingfors handlar det dock ofta om att det är de finska namnen som är översättningar av de svenska (se t.ex. Helsingfors gatunamn 1971), vilket gör det komplicerat att i det här sammanhanget prata om översättningar. Det är i stället mer ändamålsenligt att närma sig detta genom att utgå från språksituationen i Helsingfors i dag, där finskan starkt dominerar och gör att namnbrukare kanske ser de finska namnen som ett utgångsläge. Det blir med denna utgångspunkt svårt att hävda att de svenska gatunamnen vore översättningar av de finska. Eftersom informanterna själva, med hjälp av metaspråkliga kommentarer, signalerar att de vet när de använder finska namn, är det centrala i den här argumentationen att tvåspråkiga borde preferera svenska namn i svenska kontexter medan enspråkigt svenska borde föredra att använda finska namn i svenska kontexter. Det här har jag inte funnit stöd för i mitt material. Tvärtom är det tvåspråkiga informanter som menar att de använder finska namn på de svenska namnens bekostnad. I mitt material finns en informant (intervjumaterialet, Markus 35 år) som kommer från Sverige och som enligt egen utsago har begränsade kunskaper i finska. Han bör alltså ses som enspråkig, men uttrycker sig så här: »jag är lite piskad att ta dom svenska namnen [...] annars vet jag inte vad jag pratar om för gata». Inte heller denna informant stöder alltså Pellijeffs uppfattning om enspråkiga namnbrukares namnbruk.

Pitkänen (1976 s. 158–160) menar att man måste hålla inlånare och brukare av namn åtskilda. Jag vill dock understryka att Pellijeffs antaganden angående enspråkiga namnbrukare gäller enbart helt enspråkiga individer; i verkligheten är människor i dag ändå flerspråkiga åtminstone i någon grad. Till exempel i den mån att man som namnbrukare, vilket även Pitkänen (1985a s. 474) påpekar, måste vara flerspråkig åtminstone till den grad att man känner igen ett namn som ett namn för att man antingen ska kunna låna in det eller använda det. I min studie är det svårt att i praktiken hålla namninlånare och namnbrukare åtskilda, trots att det i teorin är ändamålsenligt. Därför är det viktigast att

vara medveten om att det kan förekomma skillnader mellan dessa roller. Både Pitkänen (1976 s. 162), som undersökt namnbruket hos ungdomar i Pyttis, och Huldén (1962 s. 132–134), som diskuterat namnbruk med en fiskare i Kasaböle, framhåller i sina studier att bruket av finska namn i svenskan hos deras svenska informanter beror på att informanterna behöver finska namn i kontakt med finskspråkiga. Pitkänen menar att eftersom informanterna inte använder de svenska namnen lika ofta som de finska upplevs de därmed inte som viktiga, medan Huldén påpekar att hans informant förklarar sitt bruk av finska namn med att »det ju är samma sak» [citattecken även i originalet] (jfr ortnamnets viktigaste funktion, dvs. den identifierande, i t.ex. Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008 s. 155). För dessa namnbrukare är det viktigare att använda samma namn som majoriteten av namnbrukarna än att använda de svenska namnen. Att namnbrukare som antagligen behärskar både finska och svenska väljer att använda finska namn med finskspråkiga är inte anmärkningsvärt i sig. Det anmärkningsvärda är att de gör det i kommunikation med andra svenskspråkiga.

I denna studie fokuserar jag, som jag redan i inledningen nämnde, officiella namn. Jag vill nu återknyta till detta genom att diskutera lånenamns status. Finska gatunamn har status som officiella namn i finskan, medan svenska namn har status som officiella namn i svenskan. Utöver det här har vi de två lånenamnskategorier jag diskuterat vars status jag vill diskutera. Finska namn som lånas in oanpassade i svenskan, och alltså används i sin ursprungliga finska form i svenskan, kan inte utan vidare ses som officiella namn i svenskan. Jag vill hävda att dessa kan fungera som inofficiella namn i svenska kontexter, med motiveringen att de namn som inte är officiella är inofficiella (jfr Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008 s. 137), trots att de naturligtvis är officiella när de förekommer i finska kontexter. Hybridnamnen, som inte är officiellt fastställda namn i någotdera språket utan är kombinationer av finska och svenska namn, bör även de betraktas som inofficiella namn. Man kan med andra ord se lånenamnen, både de oanpassade och hybridnamnen, som inofficiella namn när de används i svenskan. Man kunde också tänka sig att se hybridnamnen, som är sekundärt bildade namn, som binamn (jfr *ortbinamn* i Nyström 2012 s. 179–180) till de officiella namnen. Till gruppen inofficiella namn hör som sagt alla namn som inte är officiella; ofta är det dock slangnamn som i första hand räknas till de inofficiella namnen. Ibland likställs till och med kategorierna slangnamn och inofficiella namn, trots att slangnamn egentligen är en underkategori till inofficiella namn (jfr Wahlberg 2013 s. 19). Det finns alltså orsak att komma ihåg att kategorin inofficiella namn är bred, och jag vill här understryka att namn som är officiella i ett språk kan fungera som inofficiella i ett annat, vilket vi sett exempel på i min studie.

Den situation jag diskuterat här gäller Helsingfors. Det finns dock ingen orsak att tro att denna typ av namnlån inte skulle existera också i andra tvåspråkiga miljöer, särskilt i sådana där det ena språket är ett minoritetsspråk. I en del andra delar av Finland är språkförhållandena omvända i jämförelse med Helsingfors, och i det excerperade materialet finns ett exempel där gatunamnet *Kvarnvägen* med den finska parallellformen *Myllytie* i Nykarleby¹⁵ används i en finsk kontext i en diskussion på webben: »missä tällainen rakennus sijaitsee? *Kvarnvägenillä* vai?» »*kvarnvägenillä* joo [...]»¹⁶ (sv. Var ligger en sådan byggnad? På *Kvarnvägen* eller? Jo på *Kvarnvägen*) (excerperat material, Resiina 15.09.2003 och 10.12.2003¹⁷). Exemplen på bruk av svenska namn i finska kontexter är väldigt få, men jag vill genom att lyfta fram detta exempel visa att namn kan lånas in också i denna riktning. För Helsingfors del har jag dock inga uppgifter om att det bland finska namnbrukare skulle ske inlån av svenska gatunamn i finska kontexter.

Avslutningsvis vill jag säga att de lånenamn jag studerat här enligt den dominerande traditionen inte skulle ses som lånenamn. Med denna studie har jag visat att det är dags att omvärdera kategorin lånenamn. De namn som hittills setts som lånenamn ska också i fortsättningen ses som lånenamn, men kategorin bör utvidgas till att omfatta även oanpassade namn. Hybridnamnen jag studerat platsar in i den traditionella kategoriseringen i form av delvis översatta namn, medan de oanpassade namnen inte gör det. Denna studie visar att också de bör omfattas av lånenamnen.

Litteratur

- Ainiala, Terhi, 2006: Namnforskningens generella aspekter och framtidens utmaningar. I: NN 26. S. 59–66.
- 2010: Somalier som namnbrukare i Helsingfors. I: Namn – en spegel av samhället förr och nu. Red. av Staffan Nyström. Stockholm. (Språkvårdssamfundets skrifter 41.) S. 36–51.
- & Vuolteenaho, Jani, 2005: Urbaani muutos ja kaupunkilaiset identiteetit paikannimistön kuvaamina. I: Virittäjä 109. S. 378–394.
- Ainiala, Terhi, Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula, 2008: Nimistöntutkimuksen perusteet. Helsingfors. (Tietolipas 221.)
- Helsingfors gatunamn. 1971. Helsingfors. (Helsingfors stads publikationer 24.)
- Huldén, Lars, 1962: Finsk-svenska blandnamn i Österbotten. I: NoB 50. S. 113–134.
- Kartano, Airi, 1977: Ortnamnen i Mörskom. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 475. SNF 61.)

¹⁵ I Nykarleby har 88 % av invånarna svenska och 8 % finska som modersmål (Nykarleby i siffror – Uusikaarlepyy lukuina [www]).

¹⁶ Interpunktionen och bruket av gemener i början av namnen angivna som i originalet.

¹⁷ Exemplen är hämtade år 2012.

- Kiviniemi, Eero & al., 1977: Der Namenbestand an der finnisch-schwedischen Sprachgrenze. Louvain. I: *Onoma* 21:1–2. S. 426–439.
- Lehiste, Ilse, 1988: *Lectures on language contact*. Cambridge.
- Nyström, Staffan, 2012: Ortnamn. En diskussion. I: *Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010*. Red. av Staffan Nyström, Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand. Uppsala. (NORNA-rapporter 88.) S. 179–182.
- Pedersen, Aud-Kirsti, 2001: Stadnamn og språkkontakt. Klassifikasjon av stadnamn-materiale med utgangspunkt i levande og utdøydd språkkontakt. I: *NN* 18. S. 99–116.
- 2010: Stadnamn og identitet vid språkskifte. I: *Namn – en spegel av samhället förr och nu*. Red. av Staffan Nyström. Stockholm. (Språkvårdssamfundets skrifter 41.) S. 73–93.
- u.u.: Norske stadnamn i fleirsprakelege område. I: *Namn i det fleirspråkelege Noreg*. Red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen. Oslo.
- Pellijeff, Gunnar, 1966: Ortnamnslån. Några synpunkter. I: *NoB* 54. S. 84–94.
- Petrulevich, Alexandra, 2012: Ortnamnslån och ortnamnsanpassning – två sidor av samma mynt? I: *Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012*. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Anette C Toren-sjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala. Ser. B. 12.) S. 235–244.
- Pitkänen, Ritva Liisa, 1976: Tvåspråkighet och namnbruk. I: *Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s symposium i Hanaholmens kulturcentrum den 25–27 april 1975*. Red. av Kurt Zilliacus med hjälp av Vibeke Dalberg, Botolv Helleland & Allan Rostvik. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 472; Meddelanden från Folkkultursarkivet 4; NORNA-rapporter 10.) S. 155–163.
- 1985a: Lainanimistöntutkimuksen näkökulmia. I: *Virittäjä* 89. S. 471–477.
- 1985b: Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö. Helsingfors. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 418.)
- Reponen, Anu, 2005: Helsingin venäläisväestön paikannimistö. I: *Kaupungin nimet: kymmenen kirjoitusta kaupunkinimistöstä*. Red. av Terhi Ainiala. Helsingfors. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 134.) S. 151–163.
- Sjöblom, Paula, 2006: Toiminimen toimenkuva. Suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot. Helsingfors. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1064.)
- Tandefelt, Marika, 2003: Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlings-program för svenskan i Finland. Helsingfors.
- Wahlberg, Mats, 2013: Symposiet *Namn i stadsmiljö* – sammanfattning och översikt. I: *Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011*. Red. av Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson. Helsingfors. (Institutet för de inhemska språken. Skrifter 7; NORNA-rapporter 90.) S. 17–25.
- Valtavuo-Pfeifer, Ritva, 1975: Svenska skärgårdsnamn i norra Satakunta. Helsingfors. (Folkmålsstudier 25.)
- Weinreich, Uriel, 1968 [1953]: *Language in contact. Findings and problems*. Haag.
- Vidberg, Maria, 2009: Finskt inflytande på ortnamnsbruket hos svenskspråkiga namn-brukare i Helsingfors. I: *Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008*. Red. av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala. Helsingfors. (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 5; NORNA-rapporter 85.) S. 41–62.

- u.u.: Namnkännedom i en tvåspråkig miljö. I: Handlingar från NORNA:s 15 kongress i Askov 6–9 juni 2012.
- Zilliacus, Kurt, 1980: Ortnamnsförråden vid språkgränsen i Finland. Presentation av ett forskningsprojekt. I: Ortnamn och språkkontakt. Handlingar från NORNA:s sjätte symposium i Uppsala 5–7 maj 1978. Red. av Thorsten Andersson, Eva Brylla & Allan Rostvik. Uppsala. (NORNA-rapporter 17.) S. 317–349.
- 2002: Forska i namn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 640.)

Elektroniska källor

- Befolkningsregistercentralens Namntjänst: <http://verkkopalvelu.vrk.fi/Nimipalvelu/default.asp?L=2>, hämtat 13.12.2012.
- Hustavla för namnplaneraren: <http://www.sprakinstitutet.fi/index.phtml?l=sv&s=629>, hämtat 7.3.2013.
- Lantmäteriverkets Kartplatsen: <http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/osoitehaku.html?e=406643&n=7195132&scale=8000000&width=600&height=600&tool=siirra&lang=sv>, hämtat 11.3.2013.
- Nykarleby i siffror – Uusikaarlepyy lukuina: <http://www.nykarleby.fi/assets/Centralfrvaltning/Allmnt/Nykarleby-i-siffror-2011.pdf>, hämtat 5.2.2013.
- Statistik om Helsingfors 2012: http://www.hel.fi/hel2/tietokeskus/julkaisut/pdf/12_06_18_taskutilasto_12_ru.pdf, hämtat 28.3.2013.

E-postkonversation med Aud-Kirsti Pedersen juni 2012.

Transkriptionsnyckel

- [] samtidigt pågående sekvenser
 [...] utelämnat parti
 [är] min egen insättning
 Karl- avbrutet ord eller namn
 (.) kort paus
 ((skrattande))

Summary

Unadapted loans are also loans:
 Street names as loan-names in Helsinki

By Maria Vidberg

In contact onomastics, name borrowings have traditionally been divided into the categories of loan adaptations and loan translations. In this study I discuss street names as

loan-names. In Helsinki (Helsingfors), I have observed Swedish-speaking name users making use in Swedish contexts, not only of Swedish street names, but also of hybrid forms of the Finnish and Swedish names, such as **Pengergatan* (Finn. *Pengerkatu*, Sw. *Terrassgatan*) and **Hietaniemigatan* (Finn. *Hietaniemenkatu*, Sw. *Sanduddsgatan*). These hybrid names can be seen as examples of partial loan translations and thus fit readily into the existing categorisation of loan-names. Sometimes, though, entirely Finnish names, such as *Vironkatu* (Sw. *Estnäs-gatan*) and *Liisankatu* (Sw. *Elisabetsgatan*), are also used in Swedish contexts. These names cannot be assigned to the existing categories, in that they have neither been translated nor adapted at the point of borrowing. Up to now, such loans have received relatively little attention in contact onomastics, which may be partly because they can be difficult to discover without access to conversational data. Using the research data I have collected, which include focus group interviews, it is possible to discover loans of this type and observe the actual language contact situation. With the present study, I wish to show that there is reason to reappraise and broaden the concept of loan-names to include unadapted loans.

Den första treriksgränsen och stenen »a Suntru asi«

Av Kristina Bengtsson

Namn och bygd 102 (2014), 149–165.

Kristina Bengtsson, Department of Historical Studies, The University of Gothenburg: The first three-nation border and the stone at *Suntru asi*.

Abstract

The author discusses an old matter of controversy: where did the earliest border between Denmark and the Svear run? According to *Landmaeri I*, the first border stone was set at a place variously recorded as *Suntru asi*, *Siutri asi*, *Snutru asi*, *Simtrnasi* and *Shwtroaas*, a name that has been interpreted in many ways and linked to many different locations. Later research has narrowed the area to the valley of the Göta älv. Other researchers have concluded that the district (*härad*) of Vättele belonged to Denmark until c. 1250 and that the border stone would thus be found on the boundary between that district and the Swedish *härad* of Ale. In 1962 an ordinary village or parish boundary mark was recorded here, along with what was assumed to be a burial cairn with two great boulders in the middle, one on top of the other. These boulders and the surrounding cairn stones more likely represent an important border mark, logically a strong contender for the *Suntru asi* stone.

Keywords: *Suntru asi*, location of a border stone, border between Denmark and the realm of the Swedes, the Göta älv region.

Vikingatid och tidig medeltid var den period som allmänt kallas rikssamlingen. I denna långa komplicerade process var markeringen av territorier väsentlig, eftersom rikssamlingen även bl.a. innebar att mer avancerade skattesystem etablerades. Det var i huvudsak jorden som beskattades och därmed var det viktigt att avgöra vilka landområden som tillhörde vem. Det är i den betydelsen de tidigaste gränsläggningarna mellan de tre framväxande nordiska rikena framträder.

Bakgrund – Kungahälla som gränsfäste vid Göta älvs mynning

Författaren är doktorand i arkeologi vid Göteborgs universitet och bedriver ett forskningsprojekt kring det tidigaste Kungahälla, dvs. den vikingatida kungsgård som föregick den medeltida staden nere vid Nordre älv, och som låg två

Fig. 1. Karta som utvisar de i texten omnämnda ortnamnen. Framställd av Dick Holst & Kristina Bengtsson.

kilometer väster om staden i anslutning till södra Bohusläns största höggravfält, RAÄ 22, i Ytterby socken. Detta omfattar ca 160 gravar med dateringar från yngre bronsålder till vikingatid, och eventuellt med några tidigkristna gravar. Vid arkeologiska undersökningar i gravfältets omedelbara närhet har framkommit boplatslämningar från bronsålder till vikingatid. En imponerande hallbyggnad, ca 50 meter lång och tio meter bred, dateras till folkvandringstid–vendeltid. (Bengtsson 2012 s. 25–26.)

Gården torde ursprungligen ha hetat *Hälla*, därefter *Kungahälla*.¹ Under medeltid benämndes den *Lilla* eller *Yttre Kungahälla* och senare *Kastellegården* och låg fram till i början av 1600-talet invid det imponerande höggravfältet. Detta framgår av två medeltida diplom och en mer precis lokalisering från 1594 (Bengtsson 2012 s. 25). Omkring 1620 flyttade Kastellegården från sin ursprungliga plats ner till de övergivna stadsmarkerna vid Nordre älv. Detta gör att staden Kungahällas framväxt faller väl in i ett mönster som gäller många av de vikingatida och tidigmedeltida städerna i Norden, dvs. att de anlagts på kungligt initiativ och i relativ närhet till kungsgårdarna. Kungahälla kungsgård intar dock en viktig särställning eftersom den låg i ett område som kom att spela en betydande politisk roll i den nordiska riksbildningen. (Bengtsson 1993.)

¹ Efterleden i *Kungahälla* har tolkats som ett *la-hälla*-namn. Med *la-hälla* avses en lastplats, ofta på en stenhäll vid vatten. Denna tolkning är inte grundad på det historiska källmaterialet, utan på att den medeltida staden låg vid vatten. Det finns inga skriftliga belegg för att staden eller gården kallats *Kung-la-hälla* (OGB 5 s. 111–112). Efterleden är *-hälla*. Man har också varit tveksam till tolkningen *la-hälla* eftersom det inte finns någon stenhäll som lämpat sig som lastplats nere vid staden. Däremot består det översta partiet av gravfältet, 40 m.ö.h., av stora klipphöllar och med tvärbrant sida in mot dalgången i öster.

Utgångspunkt för forskningsprojektet är att södra Bohuslän och Göta älvdalen utgjorde ett område som låg i skärningspunkten av tre starka maktsfärer – den danska, svea/götiska och norska. Kommunikationerna för befolkningen i södra Bohuslän kunde upprätthållas lika naturligt in mot alla tre. Man kan därför förmoda att släktskapsförbindelser och andra allianser av ekonomisk eller politisk natur ingåtts i alla tre maktsfärerna. Detta har i sin tur medfört att man under riksenandeprocesserna inte med någon självklarhet kunnat hävda eller kräva lojalitet från en samlad befolkning i södra Bohuslän och i Göta älvdalen. Landskapet kom därför under vikingatid att slitas mellan de tre intressesfärerna och med de lokala stormännen involverade på olika sidor.

Göta älvs mynning – knutpunkt för dåtidens kommunikationer

I denna maktkamp var kontrollen över Göta älvs mynningsområde betydelsefull. Det är i detta perspektiv man kan ana kungsgårdens tillkomst, dvs. som en yttersta gränspostering vare sig den för tillfället var under svea/götisk, dansk eller norsk kontroll. Området kring Göta älvs mynning var en mycket viktig ekonomisk knutpunkt. Där möttes nord- och sydgående kustfart längs Halland och Bohuslän; härifrån seglade man till Jyllands nordspets i Danmark, till Vestlandets sydspets i Norge, och framför allt var detta den enda sjövägen via Göta älv in i Väneren och dess rika omland med Dalsland, Värmland och Västergötland. (Bengtsson 2012.)

Att ha kontrollen över denna knutpunkt var naturligtvis också eftertraktat och man kan, först i sagamaterial och skaldekvad, senare i diplom, följa maktkampen som pågick i flera århundraden. Som Ingvar Leion (2002 s. 44) påpekar i sitt arbete Landkorridoren till Västerhavet så fanns det vid denna tid inga territoriella krav på vatten – alla sjöar, hav och floder ansågs vara internationellt vatten så länge det var olika strandägare. Det betyder att så länge älvdalen delades mellan svear och norrman så var älven internationellt vatten. Där emot skulle Göta älv bli nationellt vatten om endera parten skulle behärska landet på båda sidor om denna.

Under vikingatid skönjer man att området dras mellan danska, svea/götiska och norska intressen. Av naturliga skäl är det i huvudsak de norska regenternas förehavanden som finns nedtecknade i det isländska sagamaterialet vilket inte hindrar att kungsgården tidvis kan ha varit uppehållsplats både för danskar och för svear. Det uppges t.ex. att Harald Blåtand av Danmark höll de sydligaste fylkena i Norge i slutet av 900-talet och att svearna under Olof Skötkonungs regeringstid, i början av 1000-talet, höll hela Bohuslän.

»Landamäret i älven«

Området vid Göta älvs mynning var också enligt sagamaterialet mötesplats för de nordiska kungarna. Det omnämns inte mindre än tio sådana möten, vid *landamäret i älven* i närheten av Kungahälla, från slutet av 900-talet och fram till 1101. Författaren har i en artikel i samband med 900-årsjubileet av trekungamötet 1101 visat att platsen för dessa möten med stor sannolikhet varit Marberget eller som det också kallades, Horsaberget, i Ytterby sockens östra del, vettande ut mot älven och mitt emot Nödinge (Bengtsson 2001). Det kan via samtida annaler säkerställas att ett stort möte mellan kungarna Valdemar Birgersson i koalition med Norges Magnus Lagaböter å ena sidan och Magnus Ladulås Birgersson på den andra skedde vid Horsaberget och Nödingebergen år 1276 (Storm 1888 s. 333–336). Vidare var Marberget/Horsaberget enligt folktradition platsen för trekungamötet 1101, dvs. fredsmötet mellan Norges Magnus Barföt, Danmarks Erik Ejegod och svearnas Inge Stenkilsson (Holmberg 1867 s. 174).

Fig. 2. Utsikt mot norr från Jordfallsbron SO om Kungälv. Här delar sig Göta älv. Mitt i bild på vänstra sidan älven ser man Marberget som en udde som sticker ut i älven. Denna udde har varit än mer markant under vikingatid när vattennivån var ca två meter högre än idag och täckte de gröna mader som syns i förgrunden. Foto Kristina Bengtsson.

Det är troligt att en sådan betydande mötesplats låg i närheten av den punkt där de tre gränserna sammanföll, eftersom mötena ofta syftade till att lösa tvister och man därför inte ville ge sig för långt in i fiendeland. De isländska saguppgifterna talar också om att när norska kungar mötte sveakungar och danakungar, var för sig, så skedde mötena vid landamäret.² Sagaskrivarna av t.ex. Morkinskinna, Ágrip och Heimskringla uppfattar att de tre rikenas gränser sammanstrålade i närheten av Göta älvs dåtida mynning. Men var låg då mynningen under vikingatid?

En viktig faktor att ta hänsyn till när det gäller gränsdragningar är de topografiska förhållandena och att äldre gränser följde naturliga gränser som stora skogar, svårforcerade berg och fjällbygder, dvs. alla naturhinder som försvårade kontakter mellan landområden.

Landskapet i Göta älvs mynning under vikingatid

Under vikingatiden stod havsnivån ca två meter högre än idag (Adriellsson & Fredén 1987 s. 67). Detta innebar att Göta älvs mynning låg betydligt längre norrut och att mötet med havet skedde nära dagens Kungälv. Göta älvs dalgång vid Bohus var en ca 500 m bred, grund havsfjord med en djupfåra längs östra sidan. I de lägre delarna av dalgången ner till dagens Göteborg fanns stora vassområden. Sundet i den trängre norra armen var ca 200 m brett. Saltvattnet nådde således upp till Kungälv, och vattenytorna var betydligt mer utbredda eftersom landet låg lägre och de båda strömfårorerna ännu inte eroderats ner till sina nuvarande djup. (Fredén 1987 s. 44.)

Topografin närmast öster om älven, Vättle härads utkant, har karaktär av ett kargt bergsområde som än idag är sparsamt bebyggt. Från Angered och upp till Nödinge kantas älvdalen av en hög och brant ås av mörk, grå gnejs. Branterna är glest bevuxna och åsen ger ett svart, massivt intryck. Idag finns en smal landremsa mellan åsen och älven, där riksväg 45 löper, men under vikingatid och tidig medeltid har vattnet på långa sträckor gått fram till bergssidorna. Detta medförde att alla landtransporter måste ske på stigar uppe på åsen.

² »Våren derefter skulle de sammanträffa om detta vid Elfven vid landamäret.» Snorre 1889 s. 167.

»Vetslan skulle om hösten stå vid Elfven, vid landamäret.» Snorre 1889 s. 282.

»[...] och att de kommo båda till landamäret.» Snorre 1889 s. 545.

»Sedan satte han sig vid landamäret, bodde i tält och tillämnade anfall [...]» Snorre 1889 s. 584.

I senare översättningar har det ursprungliga ordet *landamæri* översatts med andra ord, därför föredras Hildebrand i detta sammanhang.

»[...] ok settisk konungrinn síðan við landamæri með miklu liði [...]» Ágrip (Driscoll 2008 s. 66).

»Eptir þetta setia konvngar stefno austr við landamørit iElfiNni.» Morkinskinna (Jónsson 1932 s. 329).

Dalgången mellan nuvarande Kungälv och Göteborg bör alltså under vikingatiden inte ha uppfattats som en del av Göta älv. Detta är viktigt att ha i minnet för att förstå de äldsta uppgifterna om gränsförhållandena i dessa trakter.

Treriksgränsen

Länge tog man för givet att Göta älvs nuvarande mynningsområde, alltsedan de nordiska rikena etablerats, räknats som svenskt land. Detta antagande är baserat på ett tillägg i Äldre Västgötalagen som uppger att Danaholmen i Göteborgs skärgård varit landskiljet. Detta kunde dock motbevisas av Ivar Lindquist (1941), som i Västgötalagens litterära bilagor klargjorde att tillägget var av betydligt senare datum än själva lagtexten och inte alls hade med de första gränserna att göra. Det bör kanske även nämnas att Danaholmen, numera kallad *Danska Liljan*, under vikingatid och tidig medeltid knappt stuckit upp över havsytan.

1953 publicerade sedan Gunnar Olsson en undersökning, Sverige och landet vid Göta älvs mynning under medeltiden, där han efter noggrann genomgång av sagamaterial, skaldekvad, gränsläggningstraktater och andra skriftliga källor kom till slutsatsen att, fram till mitten av 1200-talet, möttes de tre nordiska rikenas gränser någonstans i Göta älv. Först därefter, senast 1261, men förmodligen redan 1253, har Sverige erhållit tidigare danskt land utmed södra delen av älven och därmed fått en landkorridor ut till havet. (Olsson 1953, se även Leion 2002.)

Av särskilt intresse är också den tolkning som framfördes av Adolf Schück i en undersökning 1953 (s. 59 ff.). Han förde här ett mycket intressant och trovärdigt resonemang om att Askims, Sävedals och Vättle härader, med ett samlingsnamn *Utländen*, före ca 1250 tillhört Danmark. Att Askims och Sävedals härader tillhört Danmark före mitten av 1200-talet har stått klart. Att även Vättle härad kan ha tillhört Danmark stöds också av den isländska läroboken Rimbegla från 1200-talet, som först räknar upp Askims, Sävedals och Vättle härader, Dalsland och Värmland och sedan omtalar det västra Götaland som *ett stort land*. Detta tyder på att varken Dalsland, Värmland eller de tre häraderna räknades in i det riktiga Västergötland (Janson 1999 s. 120).

Att Norges och Sveriges sydligaste råmärke skall sökas just i höjd med den dåtida älvmynningen styrks även av Hälsingelagens Rättegångsbalk från 1200-talet. Denna räknar upp råmärkena mellan Norge och Sverige med början vid Ule träsk, dvs. sjön Ulen i Lierne, i norr och avslutar med *aff houär höghä i konungx hällu – från Hovahögst till Kungahälla* (Holmbäck & Wessén 1940 s. 398, 413). Detta uttryck bör rimligtvis avse att gränsen sträckt

sig till stadens närhet, dvs. i höjd med nuvarande älvdelningen norr om Hisingen. Därmed skulle landet söder om Ale härad ha varit danskt.

Under alla förhållanden tyder såväl Olssons som Schücks forskning på att Danmark ännu på 1100-talet behärskade området öster om nuvarande Göta älv upp mot trakten av Surte. Det är även möjligt att den norsk-danska enklaven Skårdals skate tillhört Vättle härad och att häradsgränsen gått norr om denna enklav. Erik Hedberg (2008 s. 89 ff.) har i sin artikel Skårdals skate – norsk enklav på älvens svenska sida försökt utreda bakgrunden till enklavens tillkomst. Området förblev norsk-danskt fram till freden i Roskilde 1658. Svearikets, Norges och Danmarks gränser möttes alltså i närheten av den nuvarande älvförgreningen. Detta innebär att Hisingen och Göteborgs norra skärgård tillhörde Norge, medan landet längs fjorden ner mot Göteborg och södra skärgården tillhörde Danmark. Sveariket ägde varken några öar vid kusten eller något land vid den dåvarande fjorden, men troligen behärskade man hela östra stranden av älven från Surtetrakten och upp till Vänern. Sveariket hade således också fri tillgång till havet via de fjordar som omslöt Hisingen. Först senare i takt med landhöjning och efter påverkan av det stora skredet, Jordfallet, vid Bohus samhälle, som under en tid, helt eller till stor del, blockerade den södra fjorden/älvarmen blev Sveariket avskärmat från havet (Fredén 1987 s. 44–47).

Således framhåller både Olsson och Schück, med väl underbyggda argument, att den första treriksgränsen bör ha funnits i trakten kring den dåtida mynningen av Göta älv och att Svearikets och Danmarks gräns möttes mellan häraderna Ale och Vättle.

Stenen »a Suntru asi»

I den tidigaste kända gränsläggningstraktaten mellan Sveariket och Danmark, som förmodligen beskriver förhållandena under 1000-talet, kallad *Landamæri I*, omtalas sex gränsstenar: från väster till öster: på Suntru asi, i Danabäck, Kinne sten, i Vraksnäs, Vite sten och Brömse sten (Sawyer 1991 s. 64 ff.). Med endast dessa landmärken markerades således hela gränsen mellan svenskt land i Västergötland och Småland och danskt i Halland, Skåne och Blekinge. Fem av gränsmärkena har man tillfredsställande kunnat identifiera men inte det nordligaste, *a Suntru asi*.

Skrivningen *Fyrsti sten a suntrv asi* möter i den handskrift som föredragits (VgL s. 68) vid utgivningen av Äldre Västgötalagen (jfr Lindquist 1941 s. 75, 80); a.st. not 22 anförs i VgL den avvikande skrivningen *siutru asi* ur en annan handskrift.

Flera försök har gjorts att tolka skrivningen *a Suntru asi* och bestämma var gränsmärket låg. Det svårtydda namnet har av olika forskare applicerats på platser som Svinås, Skuttra ås, Sundås och ett mer allmänt Södra ås. Här används Äldre Västgöotalagens skrivning *a Suntru asi* eftersom denna codex är den äldsta bevarade av de närmare ett 30-tal som innehåller gränslistan (Sawyer 1991 s. 67). Om Olsson, Schück, Janson m.fl. har rätt och Vättle härad tillhört Danmark fram till mitten av 1200-talet, leder detta till att gränsmärket *a Suntru asi* bör sökas vid Göta älv mellan Vättle och Ale härader. Diskussionen är dock inte entydig. Forskare som Stensman (1970) som gjort en ingående undersökning av forskningsläget instämde med Olsson och Schück om att gränsen gått mellan Ale och Vättle, men eftersom det då vore mer naturligt att Göta älvs mynning varit gränsmärket behövdes det ingen markering där, och han vill därför, med många frågetecken, ändå förlägga stenen till gränsen mellan Himle, Viske och Marks härader. Stensmans uppfattning återges av Karlsjö (1991 s. 11, 106–108), och även om också han uppger att gränsen mellan svear och daner gått i gränsen mellan Ale och Vättle så skall den första gränsstenen ha satts vid *Skuttråns ås*, nu Långared i Grimmares socken, i Marks härad.

De flesta författare anser dock, efter Gunnar Olssons artikel, att det är i Göta älvmrådet som den första gränsstenen borde finnas. Här en översikt över framställda lokaliseringförslag:

Före Gunnar Olssons artikel (1953):

SOÄ 9:2 (1917): »Skuttruås» vid Skuttra å vid gränsen mellan Stamnared i Halland och Grimmed i Västergötland (s. 198).

Weibull 1917–21: Söndre ås i Surteby, mellan Horred och Idala (s. 16 not 3).

Kalén 1924: Svinås, mellan Älvsåker och Sätla (s. 78 ff.).

Noreen 1925: Scutruas-Skuttra å, söder om Viskan (s. 127).

Sandklef 1951: Häradsgränsen mellan Viske och Himle, Södra ås (s. 131–138).

Efter Gunnar Olssons artikel:

Schück 1953: Brattåsen, Surte vid Göta älv (s. 69).

Weibull 1958: I trakten av Göta älv (s. 32).

Svennung 1966: Vid Göta älvs nuvarande mynning (s. 227).

Lönnroth 1983–84: Sundås, Sävédals härad, 9 km norr om nuvarande Halandsgränsen (s. 33–34).

Kyle 1991: Ej belagt namn 'Södra åsen' mellan Surte och Göteborg (s. 90–91).

Fig. 3. Utsikt mot norr från Angeredsbron med Surte i bakgrunden t.h. Riksväg 45 löper nedanför den långsträckt svarta, branta åsen. Under vikingatid har de lägre delarna av dalgången varit en havsfjord och vattnet har på den östra sidan gått fram till bergsbranterna. Foto Kristina Bengtsson.

Olsson (1953 s. 35) föreslår att gränsen kan ha gått vid dagens Surte. Detta baserar han på gränsbeskrivningen i yngre västgöotalagen, Landamäre II, där det anges att det västgötska landamäret, som gränsar till det norsk-danska Skårdal, börjar med *a Dali i Surtubærgh. – Nu byrias a Dali i Surtubærgh. Ur Surtubiærghi oc i Hiarttursnæs mosæ och i Diupadal* (Olsson 1953 s. 35).

I SOÄ 2 (s. 58 f.) anförda belägg för bebyggelsenamnet *Surte* i Nödinge sn är bl.a. *Swortöön* 1476, *Sworthe* 1483, *Sworte querne* 1483, *Swartha* 1483, *Swrto* 1546, *Svartöön* m. 1500-t., *Suorthe* 1568 och *Surte* 1659 (jfr Andersson 1969 s. 132–133, Johnsen 1972 s. 569). Det betraktas i SOÄ 2 (a.st.) som ovisst om Nödingenamnet »är sammansatt med -ö (varpå gamla namnformer tyda), i så fall med den ofta förekommande bet. 'trakt vid vatten'», och det förklaras att detta *Surte* innehåller det från norska folkmål kända ordet *surta* f. 'järnhaltig myrjord' (om vilket Torp 1919 s. 759 s.v. svorta; jfr NO s.v. surte f.). Namnet på det till tätort utvecklade Surte behandlas också i SOL (s. 303), där det sägs vara oklart om namnet är bildat till det från norskan kända *surta* 'järnhaltig myrjord, dyjord' eller »är en sammansättning med detta ord som

förled och som efterled *ö* i betydelsen 'land utmed vatten', syftande på läge vid Göta älv».

Den gamla innebörden 'land vid vatten' hos det till *å* (urgerm. **ahwō* 'vatten', jfr lat. *aqua*) bildade ordet *ö* (om vilket bl.a. Bjorvand & Lindeman 2007 s. 1369) möjliggör en topografiskt rimlig förklaring av ortnamnet *Surte*. Detta kunde möjligen återgå på den oblika formen av ett fornspråkligt **Svarta* f. 'den mörka strandmarken', 'den mörka strandformationen' e.d. Det kan väl vara en strandremsa längs Göta älv som en gång burit ett sådant namn. *Surte* ligger emellertid nedanför ett brant stupande berg med mörk färg som följer älvens östra sida, börjar långt söder om *Surte* och når norrut ända upp till kyrkbygden i Nödinge (se ovan om landskapet vid älven, se även T 7A SO och 7B SV, 7B SO). Denna mäktiga höjdsträckning kan måhända ha kallats **Svarta* f. (mindre sannolikt **Svartø*). Se vidare om ordet *ö* 'upphöjning vid vatten' t.ex. SOSk 1 s. 34 och jfr bl.a. Franzén 1937 s. 96, SOÖg 15 s. 59 om ett östgötskt (*Gamla*) *Ö* på Vikbolandet (den namnbärande byn ligger på en hög bergås ovanför en tidigare vik). Ett gårdnamn *Surteberg* i Buskerud fylke behandlas i NG 5 (s. 210). Författaren, Hjalmar Falk, tänker sig ett *Svarteberg* bakom denna namnform (ett belägg *Swarta berg* 1483 anförs): »Den [skriftformen] synes ogsaa at være den oprindeligste, idet der ligger et svart Fjeld lige over Gaarden.»

Carl Ivar Ståhle (1946 s. 355 not 2) framhåller att en yngre övergång *vo > u* synes föreligga i vårt *Surte*; jfr Brøndum-Nielsen 1950 s. 223 ff. (*wa > wo*), 271 ff. (*wa > o*).

Ett *Surte* med betydelsen 'den mörka eller dimmiga strandmarken', 'den mörka strandformationen' (namnet kan sammanfattande ha använts om både den låga strandremsan och det höga strandberget invid) e.d. kan emellertid också innehålla den med *svart* avljudande rotformen **surt-* som anses föreligga i nyisl. *sorta* f. 'svart färg', *sorti* m. 'svart färg; mörker, tjock dimma, snöyra, moln, förmörkelse', *surtur* m. 'svart eller mörk man' och *syrtu* 'bli mörk, mörkna' (se om dessa ord Hellquist 1948 s. 1122, Magnússon 1989 s. 929, 989, 1012). *Surte* återgår då på ett förhistoriskt **swurtōn-* eller **Swurtōn-* f.; jfr Brøndum-Nielsen 1950 s. 106 ff. beträffande förhållandet bland *ōn-*stammar mellan nominativformer med *-o-* (t.ex. *kona*) och oblika former med *-u-* (t.ex. *kunu*). Jfr NE s. 253, Ståhle a.st. om det norska älvnamnet *Surta*.

Surte i Nödinge gränsar till byn (Södra) *Surte* i Angereds sn, Vättle hd. I SOÄ 13 (s. 14 f.) upptas bl.a. skrivningarna *Surthu* 1545, *Swrtho* 1546 och *Surtu* 1550 för namnet i Angered, som enligt Elof Hellquist (a.st.) innehåller ett med *svart* avljudande fsv. **surta*, som motsvarar no. *surta* 'mörk järnhaltig myrjord'.

De i SOÄ 2 (a.st.) anförda skrivningarna med *Swort-* eller *Swart-* för *Surte* från tiden före 1550 är hämtade ur Hadorph, Två gamla svenska rym-kröni-

kor, *Scriptores rerum svecicarum medii aevi* eller Sverges traktater med främmande magter. Det äldsta återgivna belägget med *Surt-* (*Swrto* 1546) härrör från en tiondelängd, sålunda från en källa med lokal anknytning. Man bör inte låta namntolkningen avgöras av formerna med *Swart-* och *Swort-*. Ståhle (a.st.) betonar att »bildningar till stadierna *surt-* och *svart-* (> *svort-*, *sort-*) säkerligen tidigt associerats med varandra, vilket skapat osäkerhet, när de återgivits i skrift». Av vikt i sammanhanget är att namnet *Surte* påträffas i ett gammalt gränsområde mellan Danmark (med fda. *swortne* 'svartna' vid sidan av *swart*, senare *sort*; Nielsen 1990 s. 404), Norge och Sverige.

Det är säkrare och mer tilltalande att återföra *Surte* i Angered och Nödinge på ett äldre **Surta* f. (< **Swurt-*) än att här rekonstruera ett äldre **Svarta* f.

Den medeltida namnformen *Surtubærgh* i Landamäre II kan betyda 'berget ovanför strandremsan *Surta*' eller 'berget vars yttersta, västra del heter *Surta*' eller helt enkelt – med epexegetiskt tillfogat *-b(i)ærgh* – '»ön», strandberget *Surta*'. Samma alternativ kan, med *b(i)ærgh* utbytt mot *as* 'ås', uppställas för ett tänkbart **Surtu as*.³

Man har rätt att fråga sig om den mäktiga, svarta åsen vid *Surte* – eller en del därav? – kan vara den formation som avses med det svårtydda namnet *Suntru asi* i gränslistan. Som Gahrn påpekat så har de medeltida avskrivarna i flera fall haft svårigheter med att urskilja vissa bokstäver, vilket bör vara skälet till att vi i de olika handskrifterna ser både *Suntrv asi*, *Siutri asi*, *Snutru asi*, *Simtrnasi* och *Snwtroaas* (Gahrn 1988 s. 44 ff., Sawyer 1991 s. 73). I SOÄ 2 (a.st.) återges korrumpade former av *Surte* som *Souththe* 1568 och *Soeto* 1574, och i SOÄ 13 (s. 14) finner man former som *Sutthu* 1545, *Sturtu*, *Sultu* 1567 och *Suerte* 1611. Ett *Surtu asi*, med hänsyn även till *Surtubærgh* i gränslistan från 1325, är inte osannolikt. För mer ingående studier av de olika tolkningarna av namnet på den första gränsstenen hänvisas till de respektive artiklarna i ovanstående lista.

Gränsmärket i Rördalen

I detta perspektiv kan det vara värt att fundera på det gränsmärke som ligger på krönet, på den svarta åsen, vid Rördalen, några kilometer öster om samhället *Surte*, mitt på häradsgränsen mellan Ale och Vättle. I det i övrigt nästan fornlämningsstomma området ligger ett s.k. trestenarör.

³ För råd och synpunkter i samband med tolkningen av namnet *Surte* tackar jag professor Svante Strandberg, Uppsala.

Fig. 4. I rösets nordöstra del finns ett s.k. trestenarör, bestående av tre resta, smala stenar mellan 0,5 och 1 m höga. Detta trestenarör måste dock uppfattas som relativt sentida och höra samman med by- eller ägodelningsgräns. Foto Kristina Bengtsson.

Denna fornlämning registrerades inte i fornlämningsregistret förrän 1962 vilket är en av förklaringarna till att det aldrig tidigare förekommit i diskussionen om gränsstenar, och Johan Kalén (1933) nämner därför inte denna.

Enligt fornminnesregistret består anläggningen av ett flackt gravröse, 9 m i diameter. I mitten finns två stora stenblock, ett större vilande på ett mindre. Det undre är 3×2 m och 1 m högt. Det övre blocket hela 4×3 m och 2 m högt. Runt blocken ligger upprösade stenar. (RAÄ Nödinge socken 13:1, 13:2.)

Vad som dock inte framkom vid fornminnesinventeringen 1962 är att det på det översta stenblocket finns ett inristat kors. Detta upptäckte vi först vid ett besök på platsen 1998. Tre av korsarmarna är intakta men den som vetter mot nordväst är skadad så att endast den yttersta delen av korsarmen är bevarad. Mellan korsets centrum och den bevarade delen av den nordvästra korsarmen finns en släppskada i berget. Dock är det ingen som helst tvekan om att den kvarvarande delen verkligen är en del av korsformen. Huggmärkena efter en relativt bred mejsel är här liksom på de andra korsarmarna tydliga, om än nöta. Vid jämförelse av lavbevuxningen och vittring på trestenaröret och stenblocket förefaller inhuggningen på blocket vara betydligt äldre. Korsarmarna är mellan 32 och 38 cm långa, men för blotta ögat uppfattas de som ett likarmat kors. Vad som är intressant är att korsarmarna inte ligger i direkt öst-västlig riktning utan mer västsydväst och östnordöst och i samma riktning som den nuvarande häradsgränsen mellan Ale och Vättle. Vi kan därför utan tvekan säga att detta är en gränssten mellan de båda häraderna. Om vi också accepterar att Vättle härad var det nordligaste av de danska häraderna fram till första hälften av 1200-talet kan detta röse och stenblock också ha markerat landsgränsen mellan Sveariket och Danmark.

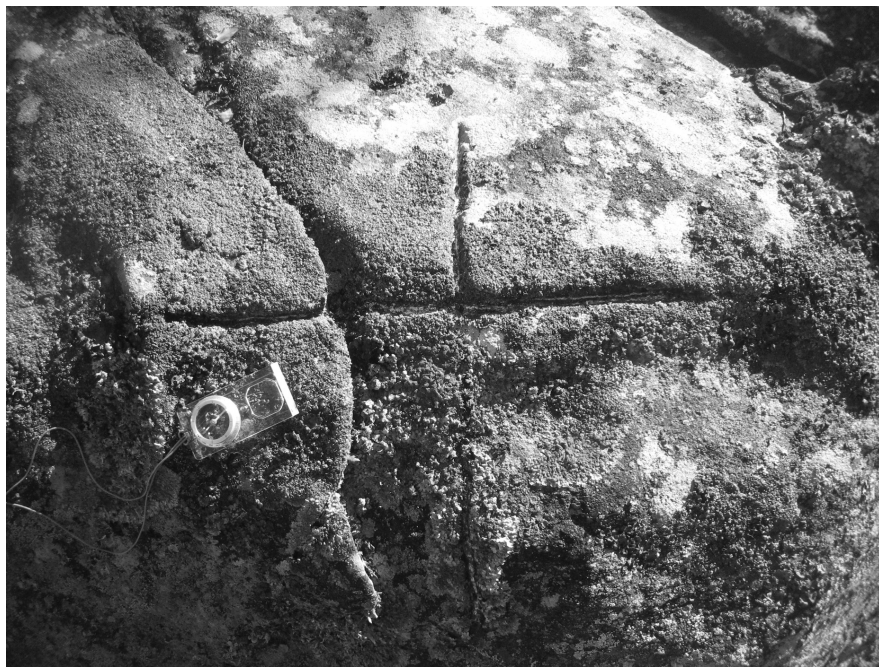

Fig. 5. Det inmejslade korset överst på det stora flyttblocket. Korset ligger i samma väderstreck som häradsgränsen. Foto Kristina Bengtsson.

Rösets första användning var eventuellt som gravplats någon gång i förhistorisk tid. Det har inte gjorts någon arkeologisk undersökning så det kan inte avgöras om det verkligen rör sig om en grav. En annan förklaring kan vara att man rösat upp sten kring flyttblocken i samband med att man markerade gränsen. Om det nu ändå är en grav kan det tyckas underligt att den ligger i en sådan här obydgd då de närmaste betes- och odlingsmarkerna under förhistorisk tid låg flera kilometer därifrån. Svaret ligger förmodligen i att, som nämnts, den enda landvägen från södra delarna av Vättle härad upp till Ale var stigarna uppe på Vättlefjäll. Topografin här i den norra delen av fjället karaktäriseras av myrar, sjöar, tallskog och kala berg. Då, såsom nu, måste stigarna kryssa mellan myrar och sjöar för att man skulle kunna ta sig fram torrskodd. Naturen sätter begräsningar för var man kan gå och det är ingen slump att vandringsleden Vättlefjällsleden idag går tätt förbi gränsröset. Förmodligen följer dagens Vättlefjällsled en gammal vandringsled över fjället.

Utmärkande för de andra av de stenar som identifierats i Landamäre I är att de förmodas ligga vid gamla ridvägar och detta kan också vara anledningen

till att gränsmärket i Rördalen ligger just här – utmed en urgammal rid- och vandringsled över den svarta åsen. Att en markant grav eller stora naturliga stenblock använts som gränsmärken var vanligt. Stenen vid Danabäck är ett större flyttblock och gränsmärket vid Vraksnäs utgörs av ett bronsåldersröse och även dessa ligger intill gamla vägsträckningar. När man passerat en gränsten visste man att man befann sig i grannlandet.

Sammanfattning

1. Vid den dåtida Göta älvs mynning, i höjd med nuvarande Kungälv, omnämns i sagamaterial och skaldekvad ett tiotal möten, från slutet av 900-talet och till början av 1100-talet, mellan norska, svea- och danakungar och jarlar vid det s.k. *landamäret i älven*. Mycket pekar på att dessa möten hölls nedanför Marberget/Horsaberget alternativt i Nödinge på svearnas sida av älven. Att Marberget/Horsaberget och Nödinge var mötesplatsen för det stora förlikningsmötet 1276 mellan Valdemar Birgersson, Magnus Lagaböter, Magnus Ladulås och med danska sändebud, är helt klarlagt.
2. I en tid utan kartor var Göta älvs dåtida mynning den mest utmärkande platsen längs hela västkusten och en mötesplats här vore logisk. Samtidigt bör en sådan viktig mötesplats ligga så neutralt som möjligt vilket den gör om var och en av de tre nordiska rikenas representanter befann sig vid den yttersta punkten av sina domäner.
3. Göta älvs mynning var den kommunikativa knutpunkten för sjövägarna och den enda vägen in till innanhavet Vänern och dess omland. En treriksgräns här innebar att älven förblev internationellt vatten.
4. Gränsen mellan Sverige och Norge sägs i Hälsingelagen gå i höjd med Kungahälla. Den första Kungahälla socken, sedermera benämnd *Ytterby socken*, har sin gräns mot Romelanda socken vid just Marberget/Horsaberget. Landet söder om linjen vid Kungahälla, på östra sidan om älven, ansågs därmed vara danskt.
5. Namnet *Rördalen* bör också noteras. *Rör* kan ha många betydelser men en av dem är 'gränsrör' och det kan inte uteslutas att Rördalen har fått sitt namn av det stora gränsmärket. Gränsmärket ligger på häradsgränsen mellan Vättle och Ale härader. Vättle härad har med stor sannolikhet varit danskt före 1253.
6. Gränsmärket ligger på en av de få möjliga ridvägar som går i nord-sydlig riktning över den svarta åsen.

7. Landamäare II: *Nu byrias a Dali i Surtubærgh. Ur Surtubiærghi oc i Hiar-tursnæs mosæ och i Diupadal*. Ett i *Surtubiærgh* ingående **Surta* f. 'den mörka strandformationen' skulle vara ett passande namn på den svarta åsen som löper längs dagens Göta älv från Nödinge ner till Agnesberg. *Dali* kan syfta på Rördalen, vars namn kan betyda 'dalen med gränsröret'. Kan *Suntru asi* stå för ett **Surtu asi*?

Gränsstenen a *Suntru asi*?

Samstämmighet mellan de olika källorna, sagamaterial, skaldekvad, diplom, landskapslag, legender, topografi, senare gränslistor, och det faktum att det faktiskt finns ett stort gränsmärke på en av ridstigarna som går från sveariket i Ale härad i norr över till danska Vättle i söder innebär att denna fornlämning och gränssten är en stark kandidat till den gäckande gränsstenen a *Suntru asi*.

Från språklig synpunkt kan konstateras att en lokalisering av Äldre Västgötalagens *Suntru asi* till den nu föreslagna platsen vid den gamla gränsen mellan Ale och Vättle hd öppnar en, låt vara osäker, möjlighet att förklara *Suntru* ur ortnamnet *Surte* vid Göta älv.

Källor och litteratur

- Adriellsson, Per & Fredén, Curt, 1987: Beskrivning till jordartskartan 7A Marstrand SO/7B. Göteborg SV. Uppsala.
- Andersson, Bror A., 1969: Nödinge kommun, historisk översikt utarbetad på uppdrag av Nödinge kommun. Surte.
- Bengtsson, Kristina, 1993: Hälla – Kungahälla. I: Kring Göta älv – studier i en dalgång. Red.: Hugo Karlsson, Mona Lorentzson, Lars Olof Löf, Allan T. Nilsson, Lena Pilborg & Karin Rex Svensson. Göteborg. S. 70–80.
- 2001: Vid "landamäret" – var möttes de tre kungarna? I: Nordiska möten. Red.: Lars Linge. Kungälv. S. 53–63.
- 2012: Det vikingatida Kungahälla. En vit fläck i nordisk historia. I: Bohuslän som gränslandskap. Före och efter Roskildefreden. Seminarierapport Bohuslänsmuseum. Rapport 2012:47. Red.: Thomas Lindkvist. Uddevalla. S. 23–32.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstskildernes Lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede Udg. København.
- Driscoll, Matthew James, 2008: Ágrip af Nórageskonungasögum. London.

- Franzén, Gösta, 1937: Vikbolandets by- och gårdnamn 1. Uppsala. (Nomina Germanica 1.)
- Fredén, Curt, 1987: Jordfallet vid Bohus. I: FYND. Tidskrift för Göteborgs arkeologiska museum och Fornminnesföreningen i Göteborg. S. 44–47.
- Gahrn, Lars, 1988: Lilla rimkrönikan och Hallands nordgräns. I: Varbergs museums årsbok. S. 35–49.
- Hedberg, Erik, 2008: Skårdals skate – norsk enklav på älvens svenska sida. I: Bohus 700 år. Antologi kring jubiléet 2008. Red.: Kenneth Gustafson. Kungälv. S. 89–122.
- Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Holmberg, Axel Emanuel, 1867: Bohusläns historia och beskrifning. 2 uppl. 3. Örebro.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1940: Svenska landskapslagar. Ser. 3, Södermannalagen och Hälsingelagen. Stockholm.
- Janson, Henrik, 1999: Till frågan om Svearikets vagga. Gällstad.
- Johnsen, Arne Odd, 1972: Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede ... 5:2. Oslo.
- Jónsson, Finnur, 1932: Morkinskinna. København.
- Kalén, Johan, 1924: Halländska gränsmärken. Göteborg.
- 1933: Bohuslänska gränsmärken. Göteborg.
- Karlsjö, Bertil, 1991: Halländska riksgränsen. Arlöv.
- Kyle, Per-Gunnar, 1991: När och hur kom Hallands landsgräns till? I: Varbergs museums årsbok. S. 83–92.
- Leion, Ingvar, 2002: Landkorridoren till Västerhavet. Hur Sverige fick land vid mynningen av Göta älv under 1200-talet – ett försök att förklara händelseförloppet. Göteborg.
- Lindquist, Ivar, 1941: Västgötalagens litterära bilagor. Medeltida svensk småberättelsekonst på poesi och prosa. Lund. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund 26.)
- Lönnroth, Erik, 1983–84: Västergötlands tidiga historia. I: Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. S. 30–38.
- Magnússon, Asgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Nielsen, Niels Åge, 1990: Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie. 4. Aufl. København. (Gyldendals røde ordbøger.)
- Noreen, Erik, 1925: Suntrv as och Astæbiærgh. I: NoB 13. S. 127–128.
- Olsson, Gunnar, 1953: Sverige och landet vid Göta älvs mynning under medeltiden. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 59.)
- RAÅ = RAÅ:s sockenvisa numrering av fornlämningar.
- Sandklef, Albert, 1951: Hallands norra gräns på 1000-talet. I: NoB 39. S. 129–138.
- Sawyer, Peter, 1991: När Sverige blev Sverige. Alingsås.
- Schück, Adolf, 1953: Halland – Västergötland. I: Vår bygd. Hallands hembygdsförbunds årsskrift. S. 61–71.
- Stensman, Gunnar, 1970: Gränsstenen a Suntrvasi. I: Halland. Årsbok för Hallands museum i Halmstad 53. S. 71–83.
- Storm, Gustav, 1888: Islandske Annaler indtil 1578 ... Christiania.
- Snorre 1889 = Sturluson, Snorre, 1889: Konungasagor. Sagor om Ynglingarne och Norges konungar intill 1177. Utg. af Hans Hildebrand. Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)

- Svennung, Josef, 1966: Gränsdragningen mellan Sverige och Danmark på 1000-talet. I: *Fornvännen* 61. S. 219–229.
- Torp, Alf, 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Weibull, Curt, 1917–21: Den äldsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark. I: *Historisk tidskrift för Skåneland* 7. S. 1–18.
- 1958: Den gamla svensk-danska riksgränsen. I: *Borås och de sju häradena* 13. S. 29–40.
- VgL = Westgöta-lagen, utg. af H. S. Collin & C. J. Schlyter. 1827. Stockholm. (Samling af Sweriges gamla lagar 1.)

Summary

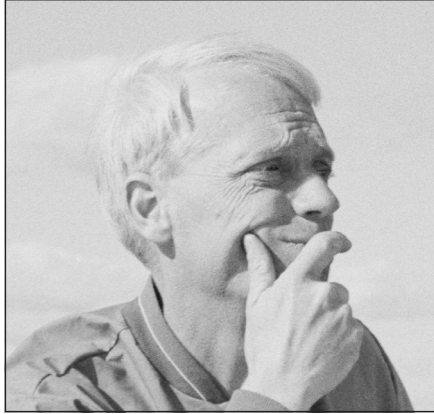
The first three-nation border and the stone at *Suntru asi*

By Kristina Bengtsson

The author discusses an old matter of controversy: where did the earliest border between Denmark and the Svear run? According to *Landmaeri I*, the first border stone was set at a place variously recorded as *Suntru asi*, *Siutri asi*, *Snutru asi*, *Simtrnasi* and *Snwtroas*, a name that has been interpreted in many ways and linked to many different locations. Later research has narrowed the area to the valley of the river Göta älv. Other researchers have concluded that the district (*härad*) of Vättle belonged to Denmark until c. 1250 and that the border stone would thus be found on the boundary between that district and the Swedish *härad* of Ale. In 1962 an ordinary village or parish boundary mark was recorded here, along with what was assumed to be a burial cairn with two great boulders in the middle, one on top of the other. A visit to the site revealed that the upper boulder had a large cross incised on the top. It is thus more likely that these boulders and the surrounding cairn stones represent an important border mark, logically a strong contender for the *Suntru asi* stone. Such a conclusion would also be coherent in view of the topographical situation during the Viking Age, when the estuary of the Göta älv was located here, twenty kilometres north of its present mouth. Reports in the Icelandic sagas of a great many meetings between kings and jarls at the *landmark* suggest that the three-nation border between Norway, Denmark and Sweden was at the mouth of the Göta älv, in the neighbourhood of Bohus Castle.

Sigurd Fries

22/4 1924–24/6 2013

Sigurd Fries, som 89 år gammal avled den 24 juni 2013, var född i Stockholm som son till Robert Fries – föreståndare för Bergianska trädgården – och Nanna, född Curman. Claes Sigurd Elias, så löd hans fullständiga dopnamn: tilltalsnamnet togs efter morbrodern Sigurd Curman, Elias knöt banden bakåt till kända företrädare av släkten från 1700-tal och framåt medan Claes var ett av faderns förnamn (han skrev det dock *Klas*).

Sigurd Fries studier vid Uppsala universitet resulterade i en filosofie kandidatexamen 1945, och tre år senare blev han filosofie magister i tyska språket, litteraturhistoria med poetik och fonetik samt – med högsta betyg – i nordiska språk. Efter en licentiatexamen 1953 disputerade han 1957 i nordiska språk på avhandlingen *Studier över nordiska trädnamn*, vilket omedelbart ledde till förordnande som docent. Han upprätthöll en docenttjänst vid Uppsala universitet mellan 1957 och 1968, och vikarierade också under kortare perioder på olika professurer vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. År 1967 utnämndes han till förste arkivarie vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) och året därefter till professor i svenska språket, särskilt nusvenska, vid det då nyinvidga lärosätet i Umeå. Professuren upprätthöll han sedan fram till emeriteringen 1988 men deltog långt därefter, faktiskt ända fram till 2010, tämligen regelbundet i institutionens seminarier.

Sigurd är en av pionjärerna vid Umeå universitet. De nya professorerna och deras medarbetare i Umeå hade åtskilligt att bestyra vid det unga universitetet. Kursplaner skulle sammanställas, lärare och studenter rekryteras, utbildning i på den tiden stora grupper genomföras och forskning och forskarutbildning initieras och bedrivs. Det är också vid denna tid som externfinansierade forskningsprojekt blir på modet, och i Umeå kommer tvär- och mångvetenskaplig satsningar att bli särskilt viktiga, bland dem Luleälvprojektet med Evert Baudou som projektledare och med bl.a. Sven Lundkvist och Phebe Fjellström som delprojektledare.

Sigurd engagerade sig i allt detta arbete, och han trivdes uppenbarligen. I en intervju inför sin pensionering (publicerad i Västerbottens-Kuriren 29 december 1988) berättar han så här: »Det var en tid av pionjärande och uppbyggnad, av improviserade lösningar och okonventionella beslut. Avstånden var små, byråkratin liten och beslutsvägarna korta».

Utöver detta byggs ett institutionsbibliotek upp med hjälp av gåvor och köp – bl.a. köptes böcker från D. O. Zetterholms och Jöran Sahlgrens privatbibliotek – liksom förutsättningar skapas för en bredare språk- och kulturforskning vid Folkmåls- och folkminnesinstitutet för övre Norrland (FFÖN), vars föreståndare Sigurd blev redan första året i Umeå. Sigurds och andra Umeå-professorers pionjärinsatser för att skapa god »forskningsinfrastruktur» vid det nya universitetet tonar så här i backspegeln fram som framsynta.

Som forskare etablerar sig Sigurd Fries tidigt som en dialektolog, namnforskare och språkhistoriker. Mest känd är han för forskningen om växtbenämningar, där dialektologiska, etymologiska och semantiska problem uppmärksammas. I denna nekrolog lägger jag dock tyngdpunkten vid hans skrifter på namnforskningens område.¹

I Bengt Hesselmanns anda använder Sigurd ortnamnen för att belysa språkhistoriska förändringsförlopp. I avhandlingen behandlas som sagt de nordiska trädnamnen – *trädbenämningar* skulle vi med dagens gängse terminologi säga. Rumsligt är perspektivet nordiskt, tidsmässigt är det mycket djupt. Huvudsyftet är att allsidigt undersöka de neutrala avledningar av typen *äspe*, *birke* och *eke* som finns vid sidan av *asp*, *björk* och *ek* vad avser utbredning – här finns ett antal kartor –, funktion och inflytande på de icke-avledda benämningarna på träd. Studien är en del av Kungl. Gustav Adolfs Akademiens arbete med en språkgeografisk atlas, och Sigurd har kunnat falla tillbaka på omfattande excerptsamlingar gjorda av Natan Lindqvist. Detta förminskar naturligtvis på intet sätt värdet av denna omfattande och väl genomförda studie.

¹ I en längre nekrolog i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 2014 tecknar jag ett helhetsporträtt av Sigurd Fries, och i en nekrolog i SvLm 2013 har de dialektologiska arbetena mer utförligt behandlats.

Genom analys av äldre bebyggelsenamn som innehåller avledda benämningar söker författaren tidfästa uppkomsten av de avledda formerna. Han menar att dessa avledningar är nordiska nybildningar och därför inte hör samman med det mönster som latinets *aequinotium* 'dagjämning' till stammen *noct-* eller västnordiskt *andviðri* 'motvind' till *veðr* 'vind', 'väder' representerar. Dessa slutsatser är starkt grundade.²

Betydelsen av *asp* i *Aspås* resp. *äspe* i *Äspeberga* diskuteras dessutom. Han drar slutsatsen att både *asp* och *äspe* har en allmän betydelse 'asp' – den ofta i namnlitteraturen indikerade distinktionen mellan *asp* i en allmänbetydelse och *äspe* i en betydelse 'ställe där det växer asp', 'aspdunge, aspskog' skulle alltså inte träffa rätt. Denna säkert alldeles riktiga uppfattning har dessvärre inte fått vederbörligt genomslag, något som Sigurd i ett långt senare sammanhang, med en stilla men klart hörbar hjärtesuck, tvingas konstatera (i en uppsats i Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia ..., Umeå 2000).

Det finns en rad renodlade ortnamnsarbeten av Sigurds hand. Som ortnamnsforskare debuterade han med en artikel om elementet *värn* 'hägnad, äga' i ortnamn i landskapen närmast norr om Mälaren. Även om problemet här inte är alltför trassligt uppvisas redan här de drag som karakteriserar ortnamnsforskaren Sigurd Fries: god blick för användningen av det härtill svärande appellativet i äldre språk och dialekter men också uppövad känsla för vad som får antas vara rimligt. Den praktiskt sinnade Sigurd har lätt att se vad som sakligt talar för en tolkning och har grund i en konkret verklighet. Detta finner vi många goda exempel på i hans vetenskapliga produktion.

Namn på lokaler utefter kustfarleder intresserar Sigurd lite särskilt, och då både äldre och yngre namn. I en artikel prövar han sålunda tolkningen av ett postulerat **Tör* i Sollentuna och det mer kända *Södertörn*, där han, vad gäller dessa forna kustnamn, skickligt navigerar mellan de tolkningar som ämneskollegerna Lennart Moberg och Lennart Elmevik framställt. Önamnet *Tarv* i Umeå skärgård sätts i en studie in i ett sannolikt kommunikationssammanhang. Författaren etablerar – med utgångspunkt i användningen av ordet *targ* i svenska dialekter och i andra nordiska språk – en betydelse 'något sönderrivet, sönderstyckat, litet obetydligt, ojämnt till formen' hos det till grund för namnet sannolikt liggande appellativet, och fastslår därefter att *Tarv* under tidig medeltid, men säkerligen även dessförinnan, utgjorts av några klippholmar som varit seglingsmärken för sjöfarande. En grupp yngre farledsnamn så-

² Det skall i det sammanhanget sägas att Sigurd Fries långt senare – detta utifrån antaganden i Harald Björvands avhandling Holt og Holtar. Utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt (1987 [ny rev. utg. 1994]) – återkommit till de kronologiska frågorna rörande dessa kollektiver och därvid framhållit dialekternas betydelse vid det språkhistoriska rekonstruktionsarbetet (i Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia ..., Umeå 2000).

som *Rödskon* på kobbar samt välkända namn som *Bonden* och *Björn* behandlas i annat sammanhang, och framställningen mynnar ut i en diskussion om likhetsnamn och vandringsnamn, ja om det namninventarium som kunnat tas i anspråk av kustfarande.

Ett klassiskt kustnamn som *Skiringssal* i Vestfold analyserar Sigurd i en uppsats utifrån skilda utgångspunkter, vilka ställs mot varandra. Även om det är svårt, kanske rentav omöjligt, att framlägga en invändningsfri tolkning av ett urgammalt namn som detta, utgör Sigurds mönstring av de olika alternativen en värdefull bas för fortsatt diskussion.

Hydronymerna *Sången* och *Sångan* står ett antal gånger på den vetenskapliga agendan, och både etymologi och förhållandet mellan sjönamn och vattendragsnamn är därvid av intresse. Inte minst det senare problemet äger vidsträckt principiell betydelse. Sedan han i en uppsats (i NoB 78, 1990) presenterat goda skäl för att det här i många fall kan röra sig om bildningar till *sand* (ett **Sandoghi* > **Sandghi* > **Sangi*) och man känner sig rätt så övertygad av hans framställning, resumeras studien av honom på detta så typiska sätt: »Det vare mig fjärran att förneka att *Sång*-(*Song*-)namn kan vara bildningar till något av avljudsstadierna *sang*- eller *sung*- till verbet *sjunga* [...]. Ur saklig synvinkel ligger det ganska nära till hands att räkna med ett ljudbeskrivande ord särskilt i ånamn men kanske också i sjönamn. Dock bör man hålla möjligheten öppen att *Sång*-namn kan vara bildade till adjektivet *sandug*. I vissa fall bör enligt min mening det alternativet föredras». Sigurd är som vi ser försiktig, och spelar – här men också i andra sammanhang – ner de egna resultaten.

Inför personnamn i ortnamns bestämningsleder har Sigurd i flera artiklar stannat upp, bl.a. i en artikel om namnen *Löckerum* och *Lokrume*. Rimligare än att här anta ett personnamn *Løki* i bestämningsleden är antagandet av ordet *lök*, även om det naturligtvis kan diskuteras om det rör sig om backlök eller någon annan lökväxt eller lökliknande växt. I en artikel om nordiska namn som *Fugelsø* och *Steinsæng* dryftas alternativen mansnamn eller appellativ i de nämnda bestämningslederna.

Mer sammanfattande perspektiv på ortnamn redovisas i Sigurds inträdesföreläsning i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1983 där ortnamn och bebyggelsehistoria i Övre Norrland står i centrum. Relationen mellan de nordnorrländska naturnamnen som synes vara av hög ålder och de yngre bebyggelsenamn som här finns (namn med huvudlederna *-mark* och *-böle*) diskuteras, och analyseras i ljuset av paleoekologisk och arkeologisk evidens. Denna studie har utgjort ett viktigt avstamp för senare onomastisk forskning inom det nordsvenska området, där dock perspektiven sedan 1983 både vidgats och i någon mån dessutom omvärderats.

Inte sällan söker Sigurd i sina bidrag sammanfatta och positionera sig i en tidigare forskningsdiskussion. Vi har i en del redan nämnda bidrag fått exem-

pel på detta. Ett ytterligare exempel utgör hans behandling av namnen på *-böte* på finlandssvenskt område, där en rad finlandssvenska forskare men också Ivar Modéer gett uttryck för olika uppfattningar. Fries konstaterar efter sin mönstring att en stomme av de finlandssvenska namnen på *-böte* säkerligen betecknat platser för vårdkasar, sannolikt i lokalförsvarets tjänst. Men i åtskilliga fall bör *böte* snarare uppfattas som ett element betecknande högt berg. En positionering i förhållande till vetenskapliga föregångare utgör också Sigurds diskussion av betydelsen hos ortnamnsleden *rum*. Bidrag som de sist nämnda äger stort vetenskapligt värde. Hovsamt i uttrycket men tungt i argumentationen granskar Sigurd sina föregångare och lägger därmed en solid grund för fortsatt forskning. Endast på den vägen kan nog bättre insikter skapas i *wie es eigentlich gewesen* i det forntida språksamfundet.

Som så många andra ortnamnsforskare från Adolf Noreen och Jöran Sahlgren och framåt väljer Sigurd att presentera ortnamnen, deras ursprung och ålder också för en bredare allmänhet. Sådana presentationer finns för namnen i de nya hembygderna i Västerbotten men även för ortnamnen i Kolmården och det östgötska Ringarum. Dessa bidrag – det blev under hans senare år ganska många notiser i lokaltidningar och lokala tidskrifter – vittnar om en väl utvecklad pedagogisk förmåga.

På dialektologins område möter oss en rad arbeten där i somliga fall också ortnamn figurerar. Dessa arbeten har som sagt mer i detalj behandlats i nekrologen i SvLm 2013.

I en av Sigurds studier behandlas trädbenämningarna *al* och *alder* 'Alnus', där han semantiskt analyserar de nordiska orden för 'gråal' och 'klibbal'. I en annan uppsats avhandlas växtbenämningen *älggräs* som antas återgå på ett äldre **æl(e)græs*. I en festskriftsartikel 1983 tar Fries upp den intrikata diskussionen rörande formerna *havre* och *hagra* 'havre' som finns i svenska dialekter, och dryftar de kulturförbindelser som formerna synes vittna om. Perspektiven blir geografiskt än vidsträcktare i ett bidrag som det om indoeur. **deru-* 'trä(d)' där även en del ortnamnsevidens lyfts fram.

Viktig är boken Svenska växtnamn i riksspråk och dialekt (1975), där ur dialektologisk synvinkel folkliga växtbenämningar dryftas, inte minst de benämningar som finns i Linnés skrifter. Algernas svenska benämningsbruk behandlas dessutom i boken, ett i många avseenden knivigt dialektmaterial.

Dialektgeografi och ordhistoria berörs i två monografier från 1960-talet. I den ena, Öländskt och uppsvenskt. En ord- och ortnamnshistorisk studie över uppsvenska drag på Öland och längs Götalands östkust (1962), bidrar han på ett värdefullt sätt till beskrivningen av de språkliga spår som det gamla sveaväldets expansion söderut efter Östersjökusten resulterade i. Både dialektdrag och ortnamn åberopas, som framgår redan i underrubriken, i framställningen. Två år senare utges boken Stätt och stätta i Norden. Ett verbalabstrakts bety-

delseutveckling och ett bidrag till studiet av hägnadsterminologien (1964). I det senare arbetet är inte minst den semantiska analysen utifrån en flödande rik dialektempiri intresseväckande, och denna studie ger läsaren mersmak.

I ett flertal andra arbeten har Sigurd också, stundom mer i förbigående, förmedlat viktiga språkgeografiska iakttagelser. Detta gäller en tidig studie av slutljudande *m* istället för *n* i fornsvenskan och de uppsvenska dialekterna. Generella språkhistoriska perspektiv uppvisas i en artikel om adverbtypen *hä blås kalla* 'det blåser kallt'.

Carl von Linnés omfattande författarskap studerar Sigurd genom åren ur ett flertal aspekter, bland mycket annat Linnés språk och stil. I en år 1966 publicerad uppsats om Linnés resedagböcker i relation till de tryckta reseskildringarna ger han en del nycklar till tidens språkhistoria och språksociala förhållanden. Dessutom understryks att dagböckerna ofta har en friskhet och omedelbarhet i stilen som går förlorad vid bearbetning för trycket. Detta tema utvecklas i flera arbeten.

Under senare delen av sin levnad medverkade Sigurd i utgivningen av Linnés stilistiskt sett friska ungdomsdagbok *Iter Lapponicum* (1732); detta resulterade i tre stora volymer – utgivna av Kungl. Skytteanska Samfundet 2003–05 – med en noggrann återgivning av dagbokstexten, utförliga språk- och sakkommentarer samt ett faksimil. Det var självfallet många som deltog i detta stora utgivningsarbete, bl.a. makan Ingegerd, men Sigurd drog onekligen det tyngsta lasset.

Välförtjänt tilldelades Ingegerd och Sigurd Fries Kungl. Skytteanska Samfundets kulturpris till John Söderströms minne år 2003 för sitt arbete med de två första Linnévolymerna. År 2007 tilldelade Vitterhetsakademien Sigurd sin jetong i guld för arbetet, och tre år senare fick han för sin Linnéforskning ta emot Uppsala universitets Linnémedalj i guld. Denna senare utdelas i första hand för »utomordentligt framstående vetenskaplig gärning, särskilt inom de linneanska vetenskapsområdena eller Linnéminnet närliggande fält». Alla dessa hedersbetygelser gladdde Sigurd mycket.

Sigurd Fries vetenskapliga författarskap är mångsidigt och av god kvalitet. Empiri av olika slag fokuseras: här finns studier rörande fonologi och morfologi, ordbildning, ordhistoria och namn. Den areella dimensionen är dessutom påtagligt ofta närvarande. Talat men också skrivet språk från olika tider behandlas, ett tidsdjup finns – och där ligger ofta huvudintresset – men också iakttagelser rörande senare tiders regionala svenska uppmärksammas. De nordiska perspektiven är för Sigurd, liksom för hans generationskamrater, en självklarhet, men ibland är perspektiven ännu vidare. Sigurds vetenskapliga skrifter präglas av glasklar argumentation och ett enkelt språk men inte sällan spelar han, som sagt, ner de egna resultaten. Teoretiskt och metodologiskt håller sig studierna inom den traditionella nordistikens rāmärken men stundom

lyfts frågorna upp på en mer principiell nivå såsom när morfologisk förändring i en uppsats diskuteras ur systemperspektiv eller när språksociala spörsmål i flera bidrag tangeras.

Som forskarhandledare förde Sigurd många doktorander fram till disputation. Ämnena var många, och vittnar om hans vetenskapliga öppenhet. Att låta sina studenter själva ta ut riktningen i sin vetenskapliga farled var för Sigurd en hederssak men han såg alltid till att avhandlingsskribenterna inte gick på grund eller kom vilse.

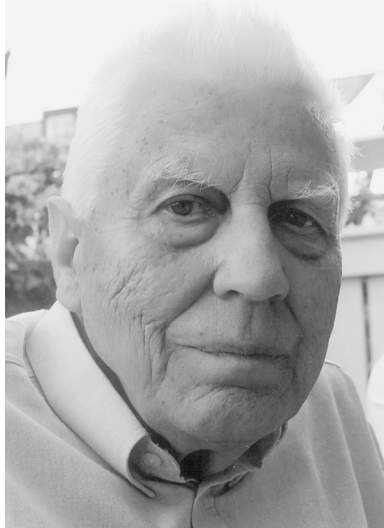
Dock gällde det för doktoranden att lära sig avkoda Sigurds speciella retorik och kroppsspråk. När han aningen höjde högerhanden och milt sade: »Man skulle möjligen kunna säga [...]» (med betoning på »möjligen») hade han egentligen sagt: »Det här håller ju inte, skriv om!» Sigurd var inte de stora ordens man, och det gällde att läsa av också hans små gester.

Personligen var Sigurd en vänlig och uppmuntrande kollega som alltid fanns tillhands när man behövde stöd och goda råd. Genom sin omtänksamhet och personliga generositet förblir han en förebild för oss. Att ha fått vara nära kollega och god vän till en människa som Sigurd Fries – det är ett sant privilegium. Vi är många som djupt saknar honom!

Lars-Erik Edlund

Allan Rostvik

22/3 1930–16/5 2014

I försommartiden 2014 lämnade Allan Rostvik för alltid den nordiska forskarkrets där han varit en så betydelsefull och uppskattad kollega. Som chef för Ortnamnsarkivet i Uppsala hade han under många år en central position inom namnforskningen och möjligheter att påverka dess utveckling.

Allan Rostvik växte upp i Enviken i Dalarna. Hans väg till Uppsala universitet gick över läroverket i Falun, där han avlade studentexamen 1950. De första studieåren i Uppsala ägnade han åt bl.a. nordiska språk, det ämne där han senare, 1960, blev filosofie licentiat och 1967 disputerade för doktorsgraden. När han 1960 sökte och erhöll tjänst som amanuens vid Svenska ortnamnsarkivet kunde han förutom timtjänstgöring i arkivet och uppteckningar för dess räkning bl.a. åberopa att han under en period varit arkivarie vid Västmanlands-Dala nation och – liksom flera andra namnforskare – varit förordnad som amanuens vid seminariet för ortnamnsforskning.

Under sommaren 1952 började Allan uppteckna ortnamn i sin dalska hemsocken; detta blev inledningen till en livslång gärning i namnforskningens tjänst. Undersökningen gav honom material till en proseminarieuppsats, som framlades senare samma år och därefter, med smärre ändringar, publicerades i OUÅ 1953 med titeln *Nyare ortnamn i Gräsmora fäbod i Envikens socken*. Efter fortsatt insamlingsarbete i Enviken kom han också att 1958 och 1959 uppteckna ortnamn i olika åländska socknar.

1964 förordnades Allan som arkivarie vid Svenska ortnamnsarkivet, och 1974 utsågs han till chef för detta arkiv, som nu kallades Ortnamnsarkivet i Uppsala. Han kvarstod på sin post till 1990. Under hans chefstid fortsatte man att samla material på olika sätt genom uppteckning och excerpering, samtidigt som arkivet fick en starkare prägel av forskningsinstitut genom att den egna personalen i större utsträckning ägnade sig åt forskningsuppgifter. Arbetet på Sveriges ortnamn fortskred; SOSk avslutades, och utgivningen av SOJä, SOKo, SOVm och SOÖg påbörjades. Arkivets skriftserie B, Meddelanden, blev ett forum där större arbeten, bl.a. doktorsavhandlingar, började utges. Kontakterna med namnforskningen i andra länder omhulldes. Allan var mycket intresserad av namnvårdsfrågor; hans arbete som kartnamnsgranskare och arkivets verksamhet i namnvårdsärenden, särskilt inom ramen för den så kallade traktnamnsreformen, gav honom ofta anledning att ägna sig åt sådana uppgifter. Under en följd av år var han Sveriges representant i UNGEGN, Förenta nationernas expertorgan för geografiska namn. Ett annat starkt intresse hos honom var det som med tiden kom att betecknas som universitetens tredje uppgift. Arkivet ägnade betydande resurser åt information till forskare och allmänheten, och Allan engagerade sig också i den folkbildande verksamheten utanför arkivet, bl.a. genom radioprogram om ortnamn. Han togs i anspråk för styrelseuppdrag i Kungl. Gustav Adolfs Akademien, där han en tid var bibliotekarie, och i Ortnamnssällskapet i Uppsala, och han hade uppdrag inom NORNA. Under perioden 1982–2012 tillhörde han Namn och bygds redaktionsgrupp.

Ett starkt framträdande drag i Allans forskarprofil är intresset, i Sahlgrens anda, för ortnamnens sakliga bakgrund. Denna inriktning kommer till uttryck redan i hans ovannämnda bidrag om namn i Gräsmora fåbod, och den präglar hans doktorsavhandling *Har och harg* (1967). Av denna framgår att han med få undantag besökt alla de talrika norska och svenska platser med *harg/horg*-namn som upptas på karta 2 i avhandlingen. Ett tilltalande prov på saklig ortnamnsforskning är Allans uppsats *Skinnskatteberg* (i NoB 52, 1964); han håller för troligt att förleden i titelns ortnamn (fsv. *Skinsækkiabærgh*) åsyftar en säckliknande upphöjning vid sockenkyrkan. Ortnamn i Bergslagen behandlas också i bidragen *Burgrevgården* (i OUÅ 1973), *Fjåttgårdarna* (i OUÅ 1975) och *Björkboda, Nyfåbon och Rotbodarna* (i NoB 65, 1977). Inom ramen för Sveriges ortnamn arbetade han med Falutraktens toponymi.

En huvudfråga i doktorsavhandlingen är betydelsen av *harg* i nordiska ortnamn: sakral eller inte? En annan är det historisk-formella förhållandet mellan orden *har* och *harg*; detta söker författaren förklara genom att anta Vernersk växling (**harh-* : *hargh*). På det ljudhistoriska fältet rör sig Allan också i uppsatsen *Ortnamnet Harv* (i NoB 57, 1969), en intressant studie över växlingarna *lgh* : *lw* och *rg*h : *rw*.

Sin inriktning på namnens sakliga bakgrund förenade Allan med intresse för teoretiska problem. Ett med rätta lovordat bidrag av hans hand är *Om klassificering av ortnamn* (i NoB 57, 1969), en diskussion kring viktig forskning av Kurt Zilliacus. I sin framställning tar han bl.a. upp den klassiska frågan om ortnamn är enbart denoterande eller också har konnotativ betydelse och tar ställning till förmån för det senare alternativet: »Som Gardiner påpekar måste *Mont Blanc* vara ett ortnamn även om toppen är snötäckt.» Andra intressanta ämnen som berörs är uppkallelse (i vilken mån är uppkallelsenamn Ortsbeskrivande?) och namnledsuppdelning (existerar det treledade ortnamn?). Ett teoretiskt bidrag är också *Om ortnamn och stilistik* (i NoB 79, 1991). Stark samhällsanknytning har *Kosta, Bofors och Arlanda. Om ortnamn och juridik* (i NoB 75, 1987).

En ordstudie utanför onomastikens ramar är *Lodstock och vattenpass* (i SvLm 106, 1983). Bidraget kan påminna den med Allan bekante om att han var en man med praktiskt handlag som inte drog sig för att ta itu med omfattande renoveringsarbeten i egna boningshus.

Efter sin pensionering återvände Allan till Enviken. Ett värdefullt resultat av arbetet inom en studiecirkel stödd av hembygdsföreningarna i Enviken och Svärdsjö blev den av Allan 2008 utgivna boken *Tingsprotokoll från Svärdsjö socken 1545–1619* (rec. i NoB 97, 2009, och i SAS 27, 2009). I uppsatsen *Äldre domböcker som källa för person- och ortnamn* (i Namn och runor. Uppsala-studier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006) presenterar Allan olika inslag i dessa tingsprotokoll.

Offentlig namnregleringsverksamhet och folkbildning var sålunda angelägna uppgifter för Allan Rostvik. Inom Dalarnas hembygdsförbund var han representant för Envikens hembygdsförening, han var under många år ansvarig utgivare av föreningens tidskrift, och han framträdde som föreläsare i olika hembygdsföreningar. Hans starka samhällsengagemang kom också till uttryck på andra sätt. Som nykterhetsvän var han en tid ordförande i IOGT-logen i Enviken, och i Uppsala verkade han som ordförande i ett av Kooperativa förbundets butiksråd och som ledamot av styrelsen för OK.

Allans personlighet kännetecknades bl.a. av ansvarstagande, lugn saklighet, rakhet, förmåga att lösa problem av olika slag och konsekvens i beslutsfattandet. Han kan betecknas som en människa av föga lättsinne men mycket allvar. Hans seriösa livshållning hindrade honom dock inte att glädjas och vara högst social i vänners lag. Han återgav gärna hägkomster från sina år som skolelev och Uppsala-student och från Ivar Lundahls tid som professor. Det kunde t.ex. gälla en av hans lärare i Falun, Carl Lindberg, som 1941 hade disputerat på avhandlingen *Terrängordet köl (käl, kielas)*. En betydelsehistorisk och -geografisk undersökning. Minnesvärt var det tillfälle då västgöten Lun-

dahl anmodade Allan att demonstrera så kallat Bergslags-*u* för studiekamraterna och efter ljudprovet utbrast: »Hör ni! Skriet från vildmarken!»

I saknaden efter Allan tänker vi med stor värme och tacksamhet på honom som den engagerade medmänniska han var och på hans betydelsefulla gärning som skicklig arkivarie och namnforskare.

Eva Brylla Svante Strandberg

Gun Widmark

31/7 1920–26/10 2013

Foto Tommy Westberg

Professor Gun Widmark, av Lennart Elmevik 2013 betecknad som »en av de verkligt stora svenska företrädarna för den nordiska språkvetenskapen», var inte i första hand namnforskare men gjorde minnesvärda insatser även inom onomastiken. Här i Namn och bygd skall uppmärksamheten riktas mot hennes namnvetenskapliga bidrag. För belysning av hennes omfattande och viktiga verksamhet inom andra forskningsfält hänvisas till minnesteckningar av Lennart Elmevik (i *Saga och sed* 2013) och Mats Thelander (i *Språk och stil* 23, 2013).

Gun Widmark hade sitt barndomshem i den sörmländska socknen Stenkvista där fadern, lantbrukaren och häradsdomaren Conrad Gustafsson i Balsta, var en central gestalt. Intresset för hemtrakterna följde henne genom åren. Hon har för Ortnamnsarkivets räkning upptecknat ortnamn i Stenkvista, och till beståndet av sörmländska dialektord i ULMA (nu SOFI) har hon lämnat rika bidrag. Framställningar av Gun Widmark i boken *Stenkvista. En socken i Sörmland* (1963) är *Året runt i fest och vardag* och *Hur talar stenkvistabon?* I ett Uppsalasymposium med den store sörmländske dialekt- och folkminnesupptecknaren Gustaf Ericsson som tema medverkade hon med ett föredrag om dialektord (senare återgivet i SvLm 119, 1996); långt tidigare hade hon publicerat uppsatsen *Dialektupptecknaren Gustaf Ericsson* (i *SaoS* 1959).

Ett värdefullt bidrag till studiet av sörmländska ortnamn är Gun Widmarks

första uppsats i NoB, *Namnet Rekarne* (årg. 49, 1961). Däri belyser hon häradsnamnets förändring från det ä. fsv. *Rek* till det nutida *Rekarne* och behandlar namnet etymologi och ursprungliga syftning. Mycket tilltalande är hennes tanke – med utgångspunkt i ett förslag av Oskar Lundberg – att namnet *Rek* en gång kan ha använts om en av de två mäktiga höjdsträckningar som genomlöper Rekarnebygden: Kjulaåsen med Österrekarne härads gamla tingsplats och Tumboåsen med den forna tingsplatsen för Västerrekarne. Hon är böjd att i första hand söka knyta *Rek* till den sistnämnda åsen.

Av stort värde, främst kanske från ordbildningens synpunkt, är också hennes rätt långa uppsats *Mørn och Mandalen* (i NoB 51, 1963), där hon bl.a. diskuterar hydronymer innehållande *-n*-suffix och det problematiska ordslutet *-nir*.

Gun Widmark satte gärna stora och viktiga frågor under debatt. Ett exempel på detta är hennes bidrag *Till frågan om uppkomsten av vårt ortnamnsslutande -a* (i NoB 63, 1975), med inriktning på morfologi och fonologi. Ett annat ämne med stor räckvidd behandlar hon i *Om s.k. ordlängdsbalans i ortnamn och dess prosodiska förutsättningar* (i *Ortnamn i språk och samhälle*. Hyllningsskrift till Lars Hellberg, 1997), där hon bl.a. ställer sig kritisk till just termen *ordlängdsbalans* och försiktigt lanserar ersättningsorden *sammansättningsreduktion* eller *stavelsereduktion*.

Som framstående kännare av det nordiska *u*-omljudet kunde Gun Widmark bidra till debatten om namnet på Norges huvudstad med *Till diskussionen av namnet Oslo* (i NoB 80, 1992) och senare med *Oslo och u-omljudet* (i Maal og minne 2001) och *U-omljudet, åsrunan och Oslo* (i *Namn och runor*. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006). Ytterligare ett bidrag till den norska namnforskningen är hennes *Farmen och Spangen – två oäkta vin-namn?* (i Eyvindarbók. Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen 4. mai 1992).

Liksom Bengt Hesselman och andra stora nordister visste Gun Widmark hur värdefulla ort- och personnamn kan vara vid språkhistoriska undersökningar. I hennes bok *Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv* (1991) spelar antroponymer och toponymer en framträdande roll.

Gun Widmark, som uppnådde hög ålder och förunnades en mycket lång verksamhetstid som forskare, framlade vid millennieskiftet ett förslag till lösning av ett klassiskt namnproblem: *Normlösa, rättlösa och den lösa jorden. Till tolkningen av ortnamnselementet -lösa* (i NoB 87, 1999). Inlägget följdes av en diskussion i NoB mellan henne och Lennart Elmevik.

Även personnamn tilldrog sig Gun Widmarks intresse. Ett vittnesbörd här om är hennes uppsats *Alver och Ølver* (i *Personnamnsstudier 1964* tillägnade minnet av Ivar Modéer (1904–1960), 1965), där hon också behandlar en mängd ortnamn. Antroponymiskt tema har likaledes artikeln *Vamod eller Vä-*

mod (i Nordiska orter och ord. Festskrift till Bengt Pamp på 65-årsdagen den 3 november 1993).

Gun Widmark såg på sina medmänniskor med vänlig, intresserad och inkännande blick. Tonfallet var livfullt och engagerat. Samspråk med denna kulturellt och vetenskapligt så välrustade äldre kollega kunde ge synpunkter som man gärna ville lägga på minnet. Självfallet hände det ibland att den sörmländska hembygden kom på tal. Hennes forskning omspanner hela tidrymden från tidig germanska till nutidens svenska; som namnforskare vill vi med tacksamhet understryka att även vår gren av nordistiken erhållit viktiga bidrag av Gun Widmark.

Svante Strandberg

Þórhallur Vilmundarson

29/3 1924–27/11 2013

Professor Þórhallur Vilmundarson var född í Ísafjörður. Hans föräldrar var läkarna Vilmundur Jónsson, senare riksläkare, och Kristín Ólafsdóttir. Þórhallur blev student från Menntaskólinn í Reykjavík 1941 och cand. mag. í isländska från Háskóli Íslands med historia som huvudämne. Han studerade vid universiteten i Köpenhamn och Oslo läsåret 1950–1951. Från 1951 till 1960 var Þórhallur gymnasielärare vid Menntaskólinn í Reykjavík. Under läsåret 1960–1961 undervisade han í isländsk litteraturhistoria vid den filosofiska fakulteten vid Háskóli Íslands. 1961–1994 var han professor í Íslands historia vid samma fakultet, där han var dekanus 1969–1971. Samtidigt var Þórhallur föreståndare för Nationalmuseets ortnamnsinstitut (Örnefnastofnun Þjóðminjasafns) från dess inrättande genom ett ministerdekret (ministerbrev) 1969 till 1998, när det blev en självständig institution.

Þórhallur var populär som lärare; inte minst hans klara framställning och goda berättarförmåga var orsak hertill. Många av hans elever í gymnasiet har sagt att han har påverkat deras val av isländska och historia í deras universitetsstudier. Þórhallur var en utmärkt föreläsare, där hans förmåga att övertyga också kom honom till godo.

Þórhallur var professor Sigurður Nordals student í isländsk litteratur på universitetet och blev tidigt en beundrare av honom. Vid hundraårsminnet av

Nordal 1986 höll Þórhallur ett föredrag om Sigurðurs liv och verk som blev tryckt i jubileumsutgåvan av dennes skrifter 1987. Þórhallur hade 30 år tidigare fått uppgiften att tillsammans med Bjarni Vilhjálmsson utge *Harðar saga* och några andra sagor i band 13 av *Íslenzk fornrit*, den serie som Sigurður Nordal hade varit med om att grunda. Þórhallur arbetade på utgåvan under perioden 1956–1960. Utgivningen dröjde, utgåvan kom först 1991, bl.a. »därför att växande tvivel trängde sig på om att den traditionella förståelse av många av ortnamnens ursprung och betydelse, som spelar så stor roll i många av sagorna i detta band, var riktig. Av dessa orsaker ansåg jag det oundvikligt att undersöka isländska ortnamn närmare än hittills hade gjorts och började därför omfattande undersökningar över hela landet» (*Íslenzk fornrit* 13 s. ccxxvi). Þórhallur ansåg att somliga av sagaförfattarna hade utläst mer information ur ortnamnen än man hade haft grund för. Han började sedan introducera sina idéer om isländska ortnamn i öppna föredrag i Háskóli Íslands från 1966 och åren framåt.

Örnefnastofnun inrättades 1969 inom Nationalmuseet; där fanns den enda ortnamnssamlingen i landet, ursprungligen insamlad av Hið íslenska fornleifafélag. Þórhallur började 1980 ge ut tidskriften *Grimnir – Rit um nafnfræði*, som han skrev så att säga allena. Avsikten var att där först och främst publicera resultat av de undersökningar som utfördes inom institutet. Det var därför inte aktuellt med bidrag från utomstående. *Grimnir* utkom i 3 häften, 1980–1996. Där skrev Þórhallur artiklar om somliga av de ortnamn som förekommer i band 13 av *Íslenzk fornrit*.

Þórhallur talade om sin ortnamnsuppfattning som »náttúrunafnakenninga», dvs. naturnamnsteorin. Han menade att många ortnamn har sitt ursprung i rumsliga förhållanden och förkastade därvid traditionella förklaringar att de har sitt ursprung i personnamn och händelser som omtalas i forna skrifter såsom *Landnámabók* och islänningasagor. Han har skrivit om *-staðir*-namn i KL 16 (1971) sp. 583, där han bl.a. säger »at det må anses for sandsynligt at ikke blot på vn., men også på østn. område er *-staðir*-navne afledt af naturforhold i langt flere tilf. end man hidtil har regnet med, endog de der er gået længst i så henseende (G. Linde og L. Hellberg i Sv. og J. Kousgård Sørensen i Da.)». Som framgår av hänvisningen till de skandinaviska ortnamnsforskarna var det i och för sig inte originellt att ta upp *-staðir*-namnen till revision beträffande andra möjligheter än personnamn i förlederna, även om det inte hade gjorts på Island. Han ville dock gå längre än de nu nämnda forskarna i detta avseende. Det var inte ny teori att påstå att naturen varit av stor betydelse vid namngivandet på Island. Tidigare forskare hade inte förnekat detta. Det var emellertid ganska radikalt att tolka så många isländska *-staðir*-namn utifrån naturförhållanden och därmed förringa den viktiga roll som personnamn annars allmänt har spelat i ortnamn; det gäller bl.a. namn på landnamsfolk, som

tidigare ansågs vara bevarade i många isländska gårdnamn. Reaktionerna på hans teori var delade, somliga trodde på den, medan andra tvekade och tyckte han gick för långt i sin »jakt» på landnamsmän. Þórhallur menade som sagt att man hade omtolkat många naturnamn till personnamns fördel allt för ofta och underströk därmed folketymologins viktighet, medan han tillerkände regelrätta språkhistoriska tolkningar mindre värde. Han kallade vid tillfälle dem som kritiserade honom utifrån grammatiska synpunkter för »trångsynta filologer». Þórhallur samlade mycket material från skriftliga källor och reste landet runt för att se de lokala förhållandena med egna ögon och underbygga sina teorier. Många blev övertygade under hans välbesökta, av fotografier och ritningar stödda föredrag, bl.a. i Reykjavíks största biograf, Háskólabíó. Men debatt stod inte på programmet, så åhörare fick inte möjlighet att diskutera med föreläsaren eller ställa frågor. Resultatet av sina undersökningar publicerade han förutom i *Grimnir* i *NORNA*:s publikationer – han var representant för Island i *NORNA* från 1971 – och i olika festskrifter. Þórhallur var mycket intresserad av ortnamnsvård och var ordförande i Örnefnanefnd från 1969 till 1998. Han skrev en översiktsartikel om nya namn och ortnamnsvård i Island, publicerad i *NORNA*-rapporter 13 (1978). Hann författade också en handbok i ortnamnsinsamling 1972. Han var vidare under många år rådgivare åt Reykjavíks stad vid namngivning av gator.

Þórhallur var professor vid universitetet men gav inte ortnamnsrelaterade kurser. Hans studenter i historia hade dock ibland insamling av ortnamn som sommarjobb. Han lade vikt vid noggrannhet i arbetet inom institutet, och ortnamnsinsamlingen i sitt nuvarande tillstånd är präglad av detta. Inrättandet av institutet gjorde det möjligt att med hjälp av mycket kompetenta medarbetare revidera äldre samlingar, och institutet – med ett välförsett bibliotek – blev ett viktigt forskningsställe för ortnamnsundersökningar.

De senaste 15 åren arbetade Þórhallur ihärdigt på sin forskning i sitt hem. Det var först och främst ortnamn sammanhängande med helgon och andra kyrkliga namn som upptog honom. På detta område finns mycket material efter honom som inte har publicerats. Han tyckte själv att hans forskning under senare år inte fick den uppmärksamhet som den förtjänade, och till och med en viss förbittring fyllde honom på grund av detta. Sin sista föreläsning på en konferens höll han 2010 i anledning av minnet av 100 års insamling av ortnamn på Island.

Som historiker utgav Þórhallur en del av Islands annaler 1400–1800 (1958–1961), och han var redaktör för serien *Sagnfræðirannsóknir* *Studia historica* 1–6 i *Háskóli Íslands* (1972–1980). Han skrev en lärobok, *Um sagnfræði* (1969), där han bl.a. vädrade sina teorier om ortnamn. Dessutom skrev han om källorna om drivis omkring Island under senare århundraden, för samlingsbandet *Hafisinn* (1969), och en artikel om den stora branden i Köpen-

hamn 1728, i en festskrift 1979. Þórhallur utgav också band 2 av Íslendinga saga (1958), artiklar av Jón Jóhannesson, professor i historia. På grund av sitt stora intresse för Vinlandsresorna deltog han i den arkeologiska undersökningen i L'Ance aux Meadows i Newfoundland sommaren 1962 tillsammans med Ingstad-paret Anne Stine og Helge, samt Kristján Eldjárn, senare president. Han utgav sin farmors minnen, Minningar úr Hornafirði, 1975, och 1985 utgav han sin fars artiklar och essayer, Með hug og orði.

Þórhallur var upptagen av kulturpolitiska frågor och nationella värden låg honom varmt om hjärtat. Somliga tyckte att hans åsikter i mångt och mycket placerade honom snarare i artonhundratalet än i nittonhundratalet. Han var en av grundarna av det politiska partiet Þjóðvarnarflokkur Íslands som hade som huvudmål att Island skulle stå utanför militärallianser. Kampen mot amerikansk television från Keflavík-basen var han mycket engagerad i, och från den tiden härrör hans skrift Íslensk menningarhelgi ('Íslandsk kulturgräns'), som utkom 1964. Þórhallur var självständig. Han kunde driva sin personliga linje bestämt och var inte alltid lätt att samarbeta med, men han kunde också vara rolig och hövlig i samtal när han var på sitt bästa humör.

Þórhallur avled av hjärtsjukdom efter en kort tids sjukhusvistelse den 27 november 2013.

Svavar Sigmundsson

Nordisk namnforskning 2013

1. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA)

Under 2013 publicerades två nummer i serien NORNA-rapporter: Nøvn i strandamentanini/Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2.–4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen, Kristin Magnussen, Anfinnur Johansen & Eivind Weyhe (NORNA-rapporter 89), och Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors 10–12 december 2011 i Helsingfors. Red.: Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson (NORNA-rapporter 90). Den senare ingår också i serien Skrifter (nr 7) utgiven vid Institutet för de inhemska språken.

NORNA:s 43:e symposium med temat Innovationer i namn och namnmönster ägde rum i Halmstad den 6–8 november. Symposiet arrangerades av Emilia Aldrin och Linnea Gustafsson. I symposiet deltog 50 personer med 31 föredrag.

I samband med symposiet i Halmstad hölls ett av årets två NORNA-möten; det andra hölls i Köpenhamn den 30 maj. Mötesprotokollen finns på NORNA:s hemsida, www.norna.org. Kommittén började under året arbetet med att förnya NORNA:s webbplats. Nordisk namnbibliografi 2012 publicerades på nätet under våren, och nyhetsbrevet lades ut i februari och oktober. Nordisk namnforskning 2012 publicerades i NoB (101, 2013). NORNA-stipendiet 2013 tilldelades Krister Vasshus från Norge.

Terhi Ainiala Leila Mattfolk

2. Litteraturkrönika

2.1. Danmark

Blandt årets hovedudgivelser inden for dansk stednavneforskning må først nævnes bind 26 i serien Danmarks Stednavne ved BENT JØRGENSEN: *Stednavne i Roskilde Amt: Roskilde, Køge, Sømme Herred, Volborg Herred, Tune Herred, Ramsø Herred* (DS 26, København 2013). Dette bind udgør en afsluttet helhed, som dog skal ses i sammenhæng med udgivelsen af Smørum Herred (DS 19, 1988, og 20, 1990). Vægten er lagt på områdets ældre bebyggelsesnavne. Et begrænset udvalg af yngre bebyggelsesnavne er behandlet liksom middelalderligt overleverede mark-, natur- og gadenavne er medtaget.

Bind 26 udgør et centralt og væsentligt bidrag til den fortsatte udgivelse af sjællandske stednavne. PEDER DAM har i artiklen *Navnetypen -gård i Danmark. Den mest almindelige, men mindst undersøgte, danske navnetype?* (i NoB 101) taget Danmarks mest frekvente, men altså måske mindst undersøgte bebyggelsesnavnetype op til diskussion. Artiklen har overordnet til formål at give et overblik over navnetypens udbredelse per ca. år 1700, materialet udgør næsten 2 000 navne, og artiklen indeholder en række overskuelige udbredelseskort. Bebyggelser med navne på -gård kan inddeles i tre hovedgrupper efter størrelse: enkeltgårde, hovedgårde samt en lille gruppe af landsbynavne i Lille Bælt-regionen. Arbejdet viser, at enkeltgårdes navne hyppigst har forledstyper, der betegner naturforhold og retningsangivelser og at disse bebyggelser i størrelse ækvivalerer med tilsvarende enkeltgårde med navne på -torp. Den regionale distribution af navne med efterleddet -gård viser en meget ujævn fordeling, hvilket på baggrund af forf.s kulturgeografiske analyser, antages at afspejle forskellige navngivningstraditioner. RIKKE STEENHOLT OLESEN har i artiklen *Mellem bælt og mose. Om stednavne i det vestlige Sjælland* (i Menneskers veje – kulturhistoriske essays i 100-året for Kalundborg Museum. Red.: Lisbeth Pedersen, Kalundborg 2013) lagt hovedvægten på en gennemgang af ældre bebyggelsesnavnetyper i de tre herreder, Skippinge, Ars og Løve, som ind til for nylig modsvarede Kalundborg Museums dækningsområde. I artiklen er stednavnes relevans for arkæologien berørt med fokus på Ubbi Sogn i Ars Herred. I mindre skala har samme forf. præsenteret en række ældre nordsjællandske bebyggelsesnavne i *Danske stednavne i tid og rum: med udblik til Nordsjælland og Frederiksværk-egnen* (i Frederiksværk Historiske Forenings medlemsblad, Prøven, 41).

NORNA-rapporter 89 indeholder bidraget *Kulturhistoriske spor i Læsøs stednavne* af BIRGIT EGGERT. Artiklen bygger på forf.s i gangværende arbejde på udgivelsen af Læsøs stednavne som et bind i DS. I fokus er en række særlige træk ved øens stednavne, herunder blandt andre stednavne, som vidner om den omfattende saltproduktion på øen. En række eksempler på, set med danske øjne, atypiske gårdnavne af typen *ved Hyldebusken, på Diget* og *i Gyden* er desuden præsenteret. Samme forf. har behandlet netop sidstnævnte navnetype i artiklen *Præpositionsnavne på Læsø* (i 14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog: Aarhus Universitet 11.–12. oktober 2012. Red.: Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Peter Widell, Aarhus 2013). JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN viser i sit kystnære bidrag *Kystskov i vikingetidens og middelalderens Danmark – onomastiske og andre historisk-geografiske spor efter et sagnomspundet kystskovbælte*, at der meget vel kan være en direkte sammenhæng mellem den forholdsvis sene skovning og opdyrkning af kystnær jord i Danmark og den periode i historien, hvor vndernes magtposition svækkedes. De fremmede, eller rettere de fremmede ste-

der, er tema i SUSANNE VOGTS artikel „*Døde på fremmede steder*“. *Eksonymer i kystsognet Emmerlevs kirkebog 1650–1757*. I sognet Emmerlev har man exceptionelt ført et register over steder, hvor søfarende sognebørn var døde på rejsen. Stederne tæller flest lokaliteter i Norden og Europa, men også en del lokaliteter under fjernere himmelstrøg i blandt andet Nordafrika, Vestindien og Caribien. Fra det fjerne til det nære kommer man med artiklen *Semantisk sekundære navne – metonymier*, i hvilken LINE SANDST diskuterer stednavne som en del af en stilistisk-retorisk kontekst. Med navne på fiskerlejer langs den danske kyst som empiri viser forf., at inddragelse af menneskets sprog- og anvendelse i dimension af tid og rum kan bidrage til udvidet teoretisk indsigt i stednavnes metonymi. I forlængelse af dette nye og fremtidsrettede perspektiv kan publikationens sidste danske bidrag af PEDER GAMMELTOFT med titlen *Stednavneforskning: Hvad fremtiden har i vente* passende nævnes. Forf.s perspektiv er ikke teoretisk men praktisk, idet han viser eksempler på, hvordan den teknologiske udvikling og elektroniske revolution i form af f.eks. smartphones, kan benyttes som værktøj til videreførelse af traditionelle optegnelsesmetoder.

Forskellige ord med relevans for stednavne, der som appellativer har næsten ækvivalerende betydninger og derfor blandes sammen, er temaet i BENT JØRGENSENS artikel *Hovedgård og hovgård: et eller to ord?* (i *Betydning & forståelse*: Festskrift til Hanne Ruus. Red.: Dorte Duncker, Anne Mette Hansen & Karen Skovgaard-Petersen, København 2013). Forf. afsøger ordenes betydning i gammeldansk og konkluderer, at der altså er tale om to ord med så tætliggende betydninger, at sammenblanding eller muligvis endda optagelse af betydningselementer har fundet sted, hvormed ordparret falder ind under den noget besværlige kategori homo-næsten-nymer. Sammenblanding er ligeledes udgangspunktet for JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSENS afklaring af et gammelt problem, nemlig lokaliseringen af en formodet hallandsk pater-nosterkirke i artiklen *Paternosterkirken i Rola Lundensis. Afprøvning og aflivning af et middelalderdansk stednavne- og kirkebelæg* (i NoB 101). Med stednavne som en del af bevismaterialet må den omtalte kirke anses for at være hjemmehørende ikke som hidtil formodet i Halland men derimod i London. Således overgået til England kan artiklen *The Danes and the Danish language in England: An anthroponymical point of view* fremhæves. Heri diskuterer GILLIAN FELLOWS-JENSEN stednavne med nordisk oprindelse som vidnesbyrd om ikke blot, hvor danskerne bosatte sig og hvornår, men også om hvor, og hvor længe, dansk blev talt og kunne påvirke engelsk (i *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, 89:2, 2012–2013). Samme forf. har med *The Scandinavian background to the English place-names* (i *Perceptions of place: Twenty-first-century interpretations of English place-name studies*. Eds.: Jayne Carroll & David N. Parsons, Nottingham 2013), med ho-

vedvægt på analyser af stednavne sammensat med *-by*, undersøgt den skandinaviske indflydelse på bebyggelsesnavngivningen i England. Denne navnegruppe synes at afspejle en administrativt motiveret navngivning og tre forskellige kronologiske lag. De to ældste lag fremviser skandinavisk ordstof og personnavne som forled, mens den yngste gruppe har personnavne af normannisk, bretonsk og keltisk oprindelse som forled. Navne på *-thorp* og *-tveite* fremviser også skandinavisk indflydelse. Den yngste markante indflydelse afspejles i *Grimston*-typen, i hvilke skandinaviske personnavne er sammensat med det engelske efterled *-tūn*, og rimeligvis også af den mindre frekvente *Carlton*-type, der fremviser substantiver af skandinavisk oprindelse som forled.

Blandt årets bidrag til dansk personnavneforskning er artiklen *A German colony in Jutland: the evidence of Christian names* af BIRGIT EGGERT (i *Onoma* 46, 2011, trykår 2013) omhandlende en helt særlig gruppe indvandrere, de såkaldte kartoffeltyskere, der på kongens bud immigrerede til det til formålet oprettede Frederiks Sogn i Jylland omkring 1760. Indvandererne nød en række særlige privilegier, der blev således prædikeret på tysk indtil 1870. Forf. har undersøgt de indvandrede navne der, særligt i kraft af de kristne navnes former, viser sig markant forskellige fra den stereotype danske navneskik i perioden indtil 1850'erne, hvor flere får danske navneformer. Ændringen må ses i sammenhæng med tabet af krigen mod Tyskland 1848–1850 og den derpå følgende nationalbevidsthed, og den skete således uafhængig af tab af privilegier og overgang til dansksproget prædiken godt 20 år senere. Kristne navne rummes også i titlen *The elusive feminine personal names or when the saints go marching out*, der dækker over GILLIAN FELLOWS-JENSENS sammenligning af kvindenavne dokumenteret i engelske kilder fra 1200-, 1500- og 1600-tallet med tolv færøske og før-reformatoriske kvindenavne, der udgør et bidrag i hæderskriftet til Anfinnur Johansen (Frá Sturlungu til West Venture, se 2.3). Fornavnet *Gillian* diskuteres særligt som et eksempel på et helgenindenavn med forskellig levetid i henholdsvis England og på Færøerne. Den færøske hæderspublikation fører til den sidste præsentation af et dansk onomastisk bidrag i 2013-krøniken: *Carl eller Karl? Stavevarianter i dansk fornavnemåde* af BIRGIT EGGERT. Forf. har undersøgt brugen af *c*- og *k*-stavemåder for *k*-udtale i danske fornavne år for år i perioden fra 1985 til 2011 og sammenholdt med 1900-tallets navngivning. Den generelle tendens fra 1985 og frem er den samme som gennem 1900-tallet, nemlig den, at stavemåder med *c* foretrækkes. Enkelte navne falder uden for, således *Frederik* og *Katrine*, hvilket forklares som resultat af en lang tradition for stavemåder med *k*. Valg af *c*-stavemåder kan helt generelt tolkes som udtryk for den internationalisering, som generelt synes at kunne spores i nutidens forældres valg af navne til børn.

Rikke Steenholt Olesen

2.2. Finland

Under 2013 utkom fyra onomastiska doktorsavhandlingar i Finland. RIITTA RAJASUU disputerade vid Östra Finlands universitet på en avhandling om förnamn. I avhandlingen *Kuopiossa, Oulussa ja Turussa vuosina 1725–1744 ja 1825–1844 syntyneiden kastenimet* ('Dopnamn bland barn födda 1725–1744 och 1825–1844 i Kuopio, Uleåborg och Åbo', Joensuu 2013) granskar Rajasuu förändringar i förnamnsskicket i tre städer, som är olika både socialt och geografiskt. Undersökningsmaterialet består av nästan 32 000 namnbelägg hos 20 301 barn. Rajasuu undersöker hur de nya namnen spreds, både ur regional och social synvinkel, och som metodisk hjälp använder hon en teori om spridning av innovationer. Under hundra år, från 1700-talet till 1800-talet, ökar antalet unika namn kraftigt. Samtidigt ökar bruket att ge barnet mera än ett namn. Mellan de tre städerna är det relativt stora skillnader i bruket av nya namn. Åbo visar sig vara den mest innovativa staden, antagligen på grund av stadens geografiska läge och ställning som centrum för förvaltning, utbildning och utrikeshandel. Som helhet är Rajasuus avhandling en gedigen studie som tar fasta på en lång tradition av liknande studier i Norden. Rajasuu lyckas även påvisa att namnförråd och namngivning alltid har anknytning till samhället och kulturen och förändringar i dem.

PIRJO MIKKONENS avhandling "*Otti oikean sukunimen.*" *Vuosina 1850–1921 otettujen sukunimien taustat* ('"Tog rätt efternamn." Bakgrunden till efternamn tagna åren 1850–1921', Helsinki 2013), granskades i november vid Helsingfors universitet. Studien innehåller omfattande information om de västfinska efternamn som togs i bruk innan den första lagen om släktnamn trädde i kraft 1921. Huvudmaterialet för undersökningen består av en insamling från 1986 i vilken namntagare själva har berättat om bakgrunden till och motiven för sina egna efternamn. Över 2 000 tagna namn beskrivs i materialet. Det vanligaste motivet bakom de nya efternamnen, nästan 40 procent av fallen, visar sig vara ett bebyggelsenamn. Andra motiv är boendemiljö, redan existerande naturnamn och före detta efternamn. Mikkonen ifrågasätter den gamla uppfattningen att nationalromantiken ska ha spelat en stor roll i namntagningen. I människornas egna val av efternamn spelade naturen en stor roll. Detta var dock inte av beundran för naturen, utan man valde efternamn på samma sätt som man av gammal tradition namngett en bebyggelse efter dess omgivning.

PAULI RAHKONENS avhandling *South Eastern contact area of Finnic languages in the light of onomastics* (Jyväskylä 2013) omfattar fyra artiklar som tidigare publicerats i vetenskapliga tidskrifter samt en introduktion. Artiklarna handlar mest om hydronymer, och främst om namn på åar och sjöar som ligger i området mellan Finland och republiken Mordvinien i Ryssland. Avhandling-

en granskades i ämnet finsk-ugriska språk vid Helsingfors universitet. I en av artiklarna, *Suomen etymologisesti läpinäkymätöntä vesistönimistöä* ('Etymologiskt ogenomskinliga vattendragsnamn i Finland'; i Virittäjä 117) studerar Rahkonen ett antal vattendragsnamn som kan tolkas som uraliska. En trovärdig etymologi har enligt Rahkonen namnen på *V(u)oh-*, *Uht-*, *Oht-* (*vetotaipale* 'drag', *kannas* 'näs') och namnen *Vieksi*, *Viiksi* och troligen *Vääksy* (*väljoki* 'mellån'). Som väldigt osäkra namn betraktas t.ex. *Inari*, **Ätsäri* och *Koitere*.

JANNE SEPPÄLÄ undersöker i avhandlingen *Kulkine.net – tutkimus epävirallisista kulkineennimistä* ('Kulkine.net – en undersökning av inofficiella fordonsnamn', Jyväskylän yliopisto 2013) inofficiella namn på bilar och andra fordon. Avhandlingen, som granskades vid Jyväskylä universitet, är den första avhandlingen i finska språket som utkommit enbart i digital form, och i avhandlingen ingår även en omfattande databas med sökfunktioner. Avhandlingen har webbadressen www.kulkine.net. Seppälä studerar inte bara identifierande proprier på enskilda bilar utan även appellativa namn på bilar och vissa modeller samt även appellativa gruppnamn, vilket gör att Seppälä oundvikligen deltar i den klassiska diskussionen om definitionen av proprier. Seppälä anser att gränsen mellan proprier och appellativer är flexibel, och han utnyttjar även annars ett kognitivt-funktionalistiskt synsätt i sin forskning. Undersökningsmaterialet består av ca 3 500 finska fordonsnamn. Som jämförelsematerial har Seppälä använt en samling bestående av 600 estniska namn. Seppälä koncentrerar sig på namnbildning, namngivningsgrunder och metaforiken i namnen, men redogör även lite för sociolingvistiska, folklingvistiska och funktionella synpunkter på namnförrådet. De vanligaste namngivningsgrunderna är form och storlek, användbarhet, ursprung och olika tekniska och dekorativa delar. Undersökningen av metaforerna i fordonsnamnen avslöjar att vi ser fordon som levande varelser, tekniska apparater och behållare. De vanligaste namngivningsgrunderna visar att fordon kognitivt placeras inom områden som rör deras användning, utseende och bakgrund. I fordonsnamnen hittar man också kulturella och historiska minnesmärken från 1900-talet (t.ex. mordet på Olof Palme).

MAIJA SARTJÄRVI gör i artikeln *Kahden etunimityypin yleistyminen ja suosiovaihtelu* ('Spridning av och variation i popularitet i två förnamnstyper'; i Virittäjä 117) en stor insats inom personnamnsforskningen. Sartjärvi undersöker två typer av kvinnonamn: tvåstaviga namn som slutar på *-ija* (t.ex. *Eija*, *Raija*, *Tuija*) och tvåstaviga namn som slutar på *-nja* (t.ex. *Anja*, *Pinja*, *Ronja*). I materialet förekommer båda dessa namntyper som första förnamn bland de namn som getts finskspråkiga flickor 1870–2009. Sartjärvi diskuterar hur vi egentligen borde definiera variationen i ett namns popularitet. Hittills har man vanligtvis tagit hänsyn till den procentuella andel namnet har fått av årets

givna förnamn. Sartjärvi föreslår att även det ökande urval namn som står föräldrarna till buds borde tas i beaktande. LASSE HÄMÄLÄINEN fortsätter diskussionen i bidraget *Mikä nimi on ollut kaikkein suosituin? Suosiolukumenetelmä etunimien suosionvaihtelun tutkimuksessa* ('Vilket namn har varit det allra populäraste? Om popularitetssiffror i forskningen om förnamns popularitetsvariation'; i Virittäjä 117). Han lyckas kombinera den gamla modellen med den nya och konstaterar att popularitet överhuvudtaget borde definieras noggrannare inom förnamnsforskningen.

ANNA MASANTI granskar i sin artikel *Nationalitetens betydelse för namnidentiteten hos unga finska och sverigefinska kvinnor* (i NORNA-rapporter 90) betydelsen av namnets lingvistiska bakgrund som en del av individens namnidentitet. Masanti är intresserad av vilka uppfattningar namnbärare har om sina tilltalsnamn och vill visa hur namnbärare ser sina namn som en del av sig själva. Studien baserar sig på intervjuer med tretton finska och sex sverigefinska kvinnor i åldrarna 20–30 år med finska som modersmål. Enligt studien verkar namnets nationalitet träda fram när namnbäraren befinner sig i en språkgemenskap där namnet inte är vanligt. Då avslöjar namnet bärarens bakgrund och namnbäraren blir mer medveten om de betydelser som ingår i namnet.

Ett äldre namnmaterial studerar MINNA NAKARI i sin artikel *Yrkeskvinnornas namnfraser som uttryck för makt och identitet i Helsingfors 1880–1908* (i NORNA-rapporter 90), där hon kartlägger och beskriver variationen i det officiella namn- och titelbruket hos yrkesverksamma kvinnor i Helsingfors kring sekelskiftet 1900, en tidsperiod då namnbruket ännu inte var reglerat i lag i Finland. Nakaris material består av namnfrasbelägg excerperade ur näringsanmälningar från Helsingfors, där det framkommer vilka namnfraser kvinnorna själva, ogifta och gifta, frånskilda kvinnor samt änkor, valde att använda när de undertecknade dokument.

HELI PERTTULA redogör för morfologiska och semantiska särdrag som är typiska antingen för kvinno- eller mansnamn i artikeln *Etunimen sukupuoli* ('Förnamnets kön'; i Kielikello 2013:3). Samtidigt diskuterar hon även könsneutrala förnamn. Användarnamn på internet är å sin sida föremål för LASSE HÄMÄLÄINENS artikel *User names in the online gaming community Playforia* (i Names and cultures in a commercial environment. Eds.: Paula Sjöblom, Terhi Ainiala & Ulla Hakala, Cambridge 2013). Vid sidan av namnens struktur och semantik granskar Hämmäläinen vilka slags namn och namntyper användare själva uppskattar i internetgemenskapen. Största delen av Hämmäläinen informanter (totalt 279) föredrar »mystiska» namn framför genomskinliga namn.

Kommunsammanslagningar och de följer dessa har för namnskicket studeras av ULLA HAKALA och PAULA SJÖBLOM i artikeln *The touchy subject of*

the place name: contemplating municipality names and branding in merging situations (i Names and cultures in a commercial environment). Förf. diskuterar de nya kommunnamnens påverkan på kommuners, lokala firmors och invånarnas identitet och image. Hakala och Sjöblom visar att förändringar i kommunnamn alltid har sina emotionella konsekvenser, vilket borde tas i beaktande när man bygger en framgångsrik lokal identitet och image. Tre kommunsammanslagningar i Åbotrakten granskas som exempel. Om kommunsammanslagningar handlar även JOHANNA LEHTONENS och ALISA ISOKOSKIS artikel *Namnplanerarnas utmaningar i inkorporeringens svallvågor. Anslutningen av Östersundom och Västerkullakilen till Helsingfors år 2009* (i NORNA-rapporter 90). Lehtonen och Isokoski beskriver de konsekvenser för namnskicket och namnplaneringen som följde när Helsingfors fick fem nya stadsdelar 2009, då områden i grannkommunerna Sibbo och Vanda inkorporerades med huvudstaden. För Helsingfors stads namnkommitté blev namnplaneringen både en politisk och en språkpolitisk fråga, då namnreformerna också slogs upp med stora rubriker i tidningarna och många privatpersoner hörde av sig. Responsen gällde både de nya gränserna, som namnkommittén inte kunde påverka, och språkvalet i namnförslagen. Det kom framförallt mycket respons på att en del av namnen var enbart svenskspråkiga.

KERKKO HAKULINEN och SIRKKA PAIKKALA har sammanställt en handbok om exonymer. Boken *Pariisista Papukaijannokkaan. Suomenkieliset ulkomaiden paikannimet ja niiden vieraskieliset vastineet* ('Från Paris till Papukaijannokka [papukaja 'papegoja', nokka 'näbb, spets'; område i Kambodja, eng. *Parrot's beak*']). Finskspråkiga utländska ortnamn och deras varianter på främmande språk', Helsinki 2013) innehåller 2 500 ortnamn. Namnens motsvarigheter ges på lokala språk och på engelska, ofta också på franska och på tyska. Dessutom innehåller boken ortografiska regler för finskspråkiga namn samt information om internationell namnvård.

En historisk tillbakablick ger SOPHIE HOLM i artikeln *Från Gustavus Magnus till Ära, Dygd och Godt samvete. Förändringar inom det svenska fastaförsvarets namnskick vid mitten av 1700-talet* (i NORNA-rapporter 90), där hon studerar namngivningen av fyra fästningar i Finland som byggdes under ledning av krigsmarskalk Augustin Ehrensward under 1700-talets mitt. Holm studerar både hur namnbeståndet på de fyra undersökta anläggningarna förhåller sig till namn på fästningsverk vid andra äldre och samtida svenska fästningar och i vilken mån eventuella skillnader kan förklaras med hänvisning till ett förnyat politiskt klimat och nya idéströmningar. Namnbeståndet på fästningarna är väl dokumenterat på de ritningar som utfördes under byggprocessens gång. För att ytterligare belysa namngivningen har Holm även använt korrespondensen mellan Ehrensward och hans överordnade för att finna motiv till enskilda namn. Holms studie visar att namnbeståndet på de undersökta

fästningarna skiljer sig tydligt från namnbeståndet på både äldre och samtida svenska fästningar. En stor del av namnen på de fyra fästningarna gavs samtida personer till ära och inte enbart personer med anknytning till kungahuset. De olika fästningsdelarna fick namn efter riksråd, talmän, landshövdingar och högre militärer och också lägre officerare. I bakgrunden fanns både politiska motiv som handlade om att tacka för och försäkra sig om ett fortsatt politiskt stöd, och en vilja att i enlighet med tidens anda utnyttja människans äregirighet för samhällets bästa.

ANITA SCHYBERGSON presenterar i sin artikel *Namn på segelskutor i Finlands skärgård 1865–1912* (i NORNA-rapporter 89) de *nautonomastikon* (av *nautik* 'hörande till sjöfarten') som var levande för skärgårdsborna under skutnäringens blomstringstid från mitten av 1800-talet och strax efter 1900. Schybergson redogör i artikeln för vilka typer av namn som förekom, vilka enskilda namn som var frekventa samt diskuterar namnens ursprung och spridning.

Kommersiella namn granskas i fyra artiklar som ingår i artikelsamlingen *Names and cultures in a commercial environment* (se ovan). TERHI AINIALA studerar användningen av slangnamn som kommersiella namn i *Stadi and Hesa: Helsinki slang names as commercial names*. I artikeln undersöker hon hur och hur ofta slangnamnen *Hesa* och *Stadi*, som båda sedan gammalt används för Helsingfors, används kommersiellt och speciellt som en del av företagsnamn. Enligt studien används *Stadi* oftare i företagsnamn. Vidare innehåller många *Stadi*-namn även andra slangord. *Stadi* kan följaktligen konstateras vara en starkare symbol för den helsingforsiska identiteten. PAULA SJÖBLOM söker efter globala och lokala element i artikeln *Lumia by Nokia, iPhone by Apple: Global or local features in commercial names?* Hon analyserar olika lingvistiska drag som kan konstateras vara antingen globala eller lokala och presenterar namnexempel som kan betraktas som både och, dvs. lokala. På det sättet kan kommersiella namn ofta uppfylla två viktiga krav: att ha en egen identitet och samtidigt medföra en bra image.

I två artiklar i *Names and cultures in a commercial environment* granskas produktnamn. IRMA SORVALI redogör för namn på förpackade bröd i *Bread packages as verbal and visual signs*. Med hjälp av semiotik granskar hon namn som förpackade brödprodukter har i Finland. Som jämförelsematerial används ett litet antal svenska, estniska och belgiska brödprodukter. Det typiska brödnamnet innehåller ett ord som beskriver själva produkten, t.ex. *leipä* 'bröd', *limppu* 'limpa', samt ett ord som karakteriserar brödet på något sätt, t.ex. berättar något om brödets innehåll, ursprung, dess målgrupp och hälsosamma egenskaper. I den andra produktnamnsartikeln skriver DINA HEEGEN om namn på yoghurt. Artikeln heter *An extended typology for product names: examples from yoghurt names of the German and Swedish market*. Hon presenterar en fungerande modell för en strukturanalys av produktnamn. Yog-

hurtnamn kan typologiskt bestå av väldigt många delar (t.ex. *Weihenstephan / Rahmjoghurt Mild / Unser Cremigster / Saisongenuss / Mango-Panna Cotta*).

Två artiklar publicerade 2013 behandlar namn på djur, framförallt namn på kor. MARIANNE BLOMQVIST visar i sin artikel *Kor i staden* (i NORNA-rapporter 90) hurdana onomastiska spår husdjur och framförallt nötkreatur lämnat i stadsmiljöer i de svenska städerna i Finland. Materialet har hon excerperat ur arkivsamlingar, bouppteckningar, historiker, dagstidningar, adresskataloger och memoarer och kartor från de undersökta städerna. De äldsta skriftliga beläggen i materialet går tillbaka till 1500-talet och de yngsta beläggen går fram till 1990-talet. TAIJA KAARLENKASKI och KATI SAARINEN granskar konamn i *Mansikki vai numerosarja? Lehmien nimeämisen merkitykset ja muutokset* ('Mansikki eller nummerserie? Betydelser och förändringar i namngivningen av kor'; i Elore 20). De studerar de olika betydelser namngivningen av kor kan ha ur ett bredare perspektiv. Syftet med undersökningen är att belysa människans förhållande till nötkreatur med hjälp av namn. Materialet för granskningen består av berättelser, frågeformulär och intervjuer från t.ex. mjölkproducenter.

Terhi Ainiala Pamela Gustavsson

2.3. Färöarna

Da Anfinnur Johansen fylgte 60 år i december, blev det markeret med festskriftet *Frá Sturlungu til West Venture. Heiðursrit til Anfinn Johansen á 60 ára degnum*. (Ritstjórnað hava: Zakaris Svabo Hansen, Jógvan í Lon Jacobsen, Tina K. Jakobsen, Kristin Magnussen & Turið Sigurðardóttir, Tórshavn 2013, Annales Societatis Scentiarum Færoensis. Supplementum 58). I bogen blev i alt 20 navneartikler publiceret, hvoraf seks skal omtales her. I artiklen *Suðuroyar Kirkjubók 1745–1816. Nakrar hugleiðingar* omtaler HANNA ABSALONSEN øens bygdenavne samt nogle býlings- og husnavne, og forf. påviser den navneskik at knytte bygde-, býlings- og husnavne til personer som tilnavn.

JÁKUP REINERT HANSEN behandler i artiklen *Og Jesus er hans dýra navn. Sparsom nýtsla av Jesu navni í tveimum føroyskum sálmmum* navnet *Jesus* i to færøske salmer, i hvilke navnet kun bliver nævnt én gang. Forf. foreslår i sin konklusion at bruge salmebogen som kompendium i samarbejde imellem kristologer og navneforskere.

JÓGVAN Í LON JACOBSEN belyser i artiklen *Navnapurisma í føroyskum* færøske personnavne som del af det overordnede purismeprojekt, som har til formål at standardisere personnavnene efter puristiske principper. I første del af artiklen påpeges der, at udvælgelsen af personnavne til færøske personnav-

nelister er præget af en nationalromantisk idé om de gode gamle navne, samtidig med at fremmede navne udgør en trussel mod den færøske kulturarv og identitet. I anden del af artiklen relateres navnepurismen til Mary Douglas' tanker om det rene sprog som del af en overordnet kulturel kategorisering, som går ud på at definere hvad der er rent (og derfor hører med til kulturen) og hvad der er urent (og derfor ikke hører med til kulturen). I denne kategorisering bliver det urene frasorteret, fordi det er fremmed, mens det rene bibeholdes, fordi det er grundfæstet på stedet.

I artiklen *Nøvn í føroyskum barnabókmentum, upprunaligum og týddum* behandler TURÍÐ SIGURÐARDÓTTIR personnavne i dels nogle originale og dels nogle til færøsk oversatte børnebøger, og forf. reflekterer over, hvilke motiver, som ligger bag udvælgelsen af personnavne i denne genre, æstetiske, kulturelle, politiske eller andre.

I artiklen *Fólkanøvn í staðarnøvnum – uppruni og aldur* behandler MARJUN ARGE SIMONSEN stednavne i Streymoy, der indeholder personnavne. Forf. analyserer personnavneproveniensen og konkluderer, at de stednavne, der indeholder personnavne af nordisk proveniens, for størstedelen er ældre end de stednavne, der indeholder personnavne af anden proveniens.

EIVIND WEYHE behandler i artiklen *Skála, Skálabotnur og Skálafjørður* denne titels stednavne, de to første er bygdenavne, og det sidste et fjordnavn. Forf. diskuterer og vurderer forskellige navneformer og kommer bl.a. med en nytolkning af bygdenavnet *Skála* som anses for at være et oprindeligt sammenligningsnavn med fjeldet ovenover bygden som model.

I artiklen *Skørðini í Norðradali* (i *Fróðskaparrit* 60) behandler EIVIND WEYHE navnene på to bjergpas ved bygden Norðradalur. Han påpeger, hvor forskelligt passene har været nævnt i skriftlige og mundtlige kilder. Det første pas har 6 forskellige navne og det sidste 9 forskellige navne. Han forsøger at komme med bud på, hvad anledningen kan være til alle disse navne.

I *Fólkanavnahagtøl fyri ár 2012* (i *Álmanakkin* 2014, Tórshavn 2013) gennemgår ANFINNUR JOHANSEN statistikken over alle døbte/navngivne børns (310 drenge og 277 piger) for-, mellem- og efternavne for året 2012, samt årets giftenavne. *Kristian* er det populæreste drengenavn og *Maria* det populæreste pigenavn.

Anfinnur Johansen

2.4. Island

GUÐRÚN KVARAN har skrevet en artikel med titelen *Íslensk gælunöfn fyrr og nú* (i *Frá Sturlungu til West Venture*, sjå 2.3) som handler om islandske kælenavne. I første kapitel er der gjort rede for hvilken betydning man lægger i ordet *kælenavn* i islandsk og andre ord brugt om det samme. Siden behandles

kælenavne som findes i kilder før 1703 og i det 18. århundrede. Ældre undersøgelser skildres og til slut de nyeste kælenavne som blev registreret som personnavne mellem 2008 og 2012. En anden artikel av GUÐRÚN er *Islandske person- og gadenavne tilknyttet havet* (i NORNA-rapporter 89). I den behandles navne tilknyttet havet, såvel personnavne som gadenavne. Personnavnene deles i usammensatte navne med betydningen ‘hav’ og ‘bølge’ og sammensatte navne hvor første led er tilknyttet havet. Mellemlavne dannet på samme måde behandles også. Slutkapitlet gælder gadenavne som på en eller anden måde henviser til havet.

SVAVAR SIGMUNDSSON skrev en artikel með titelen *Navne på fiskebanker ved Island* (i NORNA-rapporter 89). I den belyser Svavar forskellige navne på fiskebanker (*mið*) ved Island, hvordan de er opstået, deres forhold til stedsnavne på land, og en vis hemmelighed i forbindelse med dem. I artiklen *Nokkur nöfn Íslendinga á miðöldum* (i Frá Sturlungu til West Venture, sjå 2.3) omtales en del islandske personnavne fra middelalderen i lys af forskelligt kilde-materiale. SVAVAR hævder at nogle personnavne i Islændingesagaer kan være opdigtede mens navne i Sturlunga-samlingen og bispesagaerne er sandsynligvis ægte.

Hallgrímur J. Ámundason

2.5. Norge

Tidsskriftet *Namn og Nemne* 30 kom i desember 2013. Meldingsbladet *Nytt om namn* 56, som kom i mars 2013, inneheld rapport frå konferansen Norsk namnegransking i krise? i Oslo 23.11. 2012. *Nytt om namn* 57, som kom i september 2013, har med innlegg frå møtet mellom stadnamntenesta og kartverket i Tromsø 29.–31.10. 2012.

Målblomar til Margit (Oslo 2013), som er veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen, inneheld 12 artiklar, dei fleste innom namnegransking. Det er òg teke med ein bibliografi over Harssons vitskaplege arbeid. Redaktør er Tom Schmidt. I artikkelen *Oland* avviser ERIK SIMENSEN tidlegare tolkingar av dette gardsnamnet frå Aust-Agder (Froland og Åmli). Han meiner at føreleddet er skyldt verbet *una* ‘lika seg, trivast’ og substantivet *une*, notert av Aasen frå Råbyggelaget i tydinga ‘Tilfredshed, Fornøielse’. Simensen set *Oland* saman med innsjønamnet *Onevatn* i Gjøvdal og reknar med eit positivt laga føreledd: ‘den trivelege marka, det unelege området’ og ‘vatnet ein likar seg ved’. I *Ety-mologien til fem arveord og et gammelt navn* avviser HARALD BJØRVAND tidlegare tolkingar av gardsnamnet *Tom* (gno. *Pufn*) i Råde og fire tilsvarande namn. Han føreslår samband med gno. *stofn*, *stufn* m. ‘trestubbe, stamme’, kanskje brukt om eit høgdedrag, ev. om eit bekkelaup. KRISTIN BAKKEN kommenterer i *Rolandssteinen, Sloehella og Glomshaug. Tre stadnamn og ei opp-*

havssegn frå Seljord tre stadnamn som det er knytt ei opphavssegn til, og analyserer segna i høve til namna og stadene. Ho viser til Andreas Fayes vurdering frå 1833 om at mange segner er uhistoriske forklaringar på stadnamn, men dei har likevel verdi, som uttrykk for ønske om å setja ein nær røyndom inn i ein historisk, litterær eller mytisk samanheng. I *Lingvistisk landskap i et av Oslos flerkulturelle områder. Norsk, engelsk og minoritetsspråk i det offentlige rom på Grønland og innbyggernes holdninger til mulige stedsnavn fra innvandrerulturen* viser MAIMU BEREZKINA til ei undersøking av haldningar som medlemmer i tre etniske grupper (etniske nordmenn og personar med pakistansk og polsk bakgrunn) har til moglege stadnamn i Oslo som speglar innvandrararkulturar. Konklusjonen er at det ikkje finst særleg press frå minoritets-samfunna for å påverka danninga av offisielle namn. Minoritetsspråk er brukte om delar av det lingvistiske landskapet som er aktuelle for ei viss innvandrargruppe, medan det i resten av tekstene i det offentlege romet er nytta norsk eller engelsk. I veneskriftet orienterer elles GUNHILD BIRKELAND og BOTOLV HELLELAND om *Hovudoppgåver i stadnamn og Hovudoppgåvereregisteret (HOP) ved Universitetet i Oslo*.

I *Bøle, Bøler og -bøl(e) i norske gårdsnavn* (NN 30) diskuterer TOM SCHMIDT norske gardsnamn som inneheld gno. *bóli* n., avleidd av *ból* n., bl.a. tydinga til nemnet, talet på namn, utbreiinga, alderen, dessutan føreledda i namn på *-bøl(e)*. Namnetypen er særleg nytta på Austlandet. Av usamansette namn er det 24–25 gamle lagingar og 5–6 yngre, og blant dei samansette 86 gamle namn og 24 etterreformatoriske. I 35–36 samansette namn er det rekna med personnamn (oftast mannsnamn) som føreledd. HARALD BJORVAND diskuterer i *Herredsnævnet Råde og en norrøn veksling ó : á* (NN 30) gardsnamna *Roe* i Råde, *Roen* i Jevnaker og *Rodal(en)* i Halså, dessutan heradsnamnet *Råde*, som går attende på *Roe*. Namna er sette til gno. *róða* f. ‘stong, stokk’, brukt metaforisk om langstrekke høgder. Han reknar med at *Råde* representerer analogisk bøyning, gno. **ráða* f., med parallellar i det appellative ordtilfanget. I *Skipsýsla* (NN 30) drøftar JAN RAGNAR HAGLAND termane gno. *skipsýsla* og *skipreiða*, nytta om ei administrativ eining i Frostatings- og Gulatingslagen. Han ser nemninga *skipsýsla* som uttrykk for juridisk fagspråk snarare enn som dialektal variasjon med *skipreiða*, altså heller ein fagspråkvariant enn eit ordgeografisk fenomen. I artikkelen *j Giardeyiar geima. Eit hamnenamn i Halfs saga – med nogo attåt* (NN 30) argumenterer ELDAR HEIDE for at dette namnet siktar til den naturlege hamna Gjømme på Gjerdøya i Nordland, og at gno. **Geymi* m. er ei nomina agentis-laging til gno. *geyma* vb. med tydinga ‘gøymar(en)’. Han meiner elles at føreleddet i *Gjesvær* (gno. *Geirsvær*) frå Nordkapp siktar til ‘geirfugl’, samansett med eit usamansett gno. **geirr*, som elles ikkje er heimla. I den underhaldande artikkelen *Frå ryphøa til shit creek. Ordspel på stadnamn* (NN 30) diskuterer TOR ERIK JENSTAD folkelege, dialek-

tale og dels sjargong- eller slangprega uttrykk som tilsynelatande har utgangspunkt i stadnamn, t.d. «åt ryphø'n» med tydinga 'på rypejakt', svarande til eit stadnamn **Ryphøa*. Han viser til liknande uttrykksmåtar i dansk og engelsk.

I *Særtrekk ved gardsnamn i ein norsk kystkommune. Døme frå Fjell kommune vest for Bergen* (i NORNA-rapportar 89) jamfører GUNNSTEIN AKSELBERG gardsnamna i kystbygda Fjell med namna frå innlandsbygda Voss. Av di det finst fleire eldre skrivemåtar, og dessutan er meir bruk av ubestemt form i namna frå Voss, spør han om gardsnamna i kystbygda er yngre, og om namna frå dei to stadene speglar skilnader i busetjingsmønster og gardsetablering. I same rapporten skriv TOM SCHMIDT om *Skjærgårdssnavn fra ytre Østfold*, særleg Hvaler, bl.a. om dei mest vanlege nemna for fjordar, sund og vikar, og om buplassnamn som går attende på slike namn, medan INGE SÆRHEIM skriv om *Skjergardsnamn som kulturhistorisk kjeldetilfang*, med døme frå Jæren, bl.a. om fiske og fangst, ferdsel, tarebrenning, tradisjonar og førestillingar.

Stadnamn som innheld norr. *stopull* m. 'stopul, tårn, tjukk stolpe eller pilar' er omtala av INGE SÆRHEIM i *Støpulin på Mykines og Ståbelen i Rogaland. Nokre namn som er laga til norr. stopull m.* (i Frå Sturlungu til West Venture, sjå 2.3), dessutan i *Gardsnamnet Stople i Vindaffjord og nokre andre stadnamn som inneheld ordet stopul* (i Vindetreet. Sogeskrift for Vindafjord 22). Same forf. har i kapittelet *Stadnamn* (i Frå 1000-talet til 1870. Hå kulturhistorie 2, Trondheim 2013) drøfta namn frå Jær-kommunen Hå. Han har elles ut frå sørvestnorsk materiale diskutert stadnamn som har bakgrunn i jakt og fangst i *Toponyms from south-western Norway referring to hunting and fishing* (i Hunting in northern Europe until 1500 AD, Schleswig-Holstein 2013, Schriften des Archäologischen Landesmuseums), og meir spesielt namn som er knytte til fuglefangst i *Orresnora, Falkehytta, Mågahuset og Ørnhus. Nokre stadnamn som har bakgrunn i fuglefangst* (i NoB 101).

KOLBJØRN AUNE har to korte artiklar om stadnamn i *Årbok for Fosen* 2013. I *Fjellnamnet Hogsåsen* diskuterer han om sisteleddet kjem av *kås* 'haug, dunge' eller *gås* 'liten (smør)klump'. I *Tillrotskjeret. Eit skjernamn med røter i planteriket* konkluderer han med at føreleddet i dette namnet er plantenemnet *tillrot* (dvs. tepperot), anten med bakgrunn i forekomst av tillrot, eller i ei samanlikning med rotstokken. VIDAR HASLUM skriv om nedervd og skriftpåverka uttale i *Om Topdal/Tofdal – stedsnavn med variasjon i tale og skrift* (i Tveit historielag. Årsskrift 2013). Med grunnlag i gardsnamn frå Voss viser GUNNSTEIN AKSELBERG i *Dansk skriftspråkspåverknad på norske gardsnamn* (i 14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, sjå 2.1) til samsvar mellom nyare skrivemåtar og danske former frå 1500-, 1600- og 1700-talet.

I *Forskningsområdet urban names – avgrensning og utfordringar* (i NORNA-rapportar 90) diskuterer GUNNSTEIN AKSELBERG termen *urbane namn*, som i tillegg til *byens namn* omfattar bymessige namn utanfor bygrensene. I same

rapporten tek TOM SCHMIDT føre seg *Løkkenavn i Oslo*. Gno. *lykkja* f. vart i mellomalderbyen nytta om inngjerdte jordstykke i bymarka. Då byen vart flytta etter brannen i august 1624, fekk borgarane i Kristiania ny bymark med løkker. Av eit tilfang på 521 namn på 399 løkker er 49 framleis i bruk, og i tillegg 65 nytta som ledd i gatenamn o.l.

I *Tilhøvet mellom onomastikon og leksikon. Ei gransking med utgangspunkt i namn på pinaklar og klatreruter* (i NoB 101), som byggjer på analyse av namngjevinga av 82 pinaklar og klatreruter i Molladalen på Sunnmøre, freistar STIG J. HELSET å finna ut korleis namn oppstår, noko han diskuterer i eit teoretisk perspektiv. Han kjem fram til at kognitiv grammatikk kan gje innsikt i dette, og at nye namn ofte er laga etter analogiprinsippet, med utgangspunkt i ein onomastisk og ein leksikalsk analogibase og i interaksjon med tilhøve i den røynelege verda.

I *Official use of indigenous place names in supporting and strengthening literacy skills among North Sámi children* (i Refereed conference proceedings of the 3rd International Conference on Language, Education and Diversity, Auckland 2013) skriv KAISA RAUTIO HELANDER med bakgrunn i nordsamisk materiale om bruk av stadnamn i undervisninga, særleg i lese- og skriveopplæringa. I *Gálláferd – Kaldfjorden, eit tidlegare tospråkleg samisk-norsk samfunn* (i Ottar 2) viser AUD-KIRSTI PEDERSEN korleis stadnamn registrerte i 1989 viser spor av samisk språk i dette området på Kvaløya i Troms, der kunnskapen om den samiske forhistoria i dag nærast er utviska.

Det største arbeidet om personnamn er tredje utgåva av *Norsk personnamnleksikon* (Oslo 2013), utgjeven av KRISTOFFER KRUKEN. Jamført med den førre utgåva (2005) er sidetalet nesten dubla. Særleg leksikondelen er utvida, no med nesten 10 000 namn, mot 6 500 i 2005. Litteraturlista er oppdatert, namnelova frå 2003 er komen inn og statistikkdelen er monaleg utvida. Opplysningar om utbreiing og bruk er førte fram til 2011, og omtalen av mange namn er endra. Nyutgåva har med fleire opplysningar om lokal bruk av namn og namneformer, og fleire litterære belegg.

I *August fødd i august, Julie i juli eller jula – om fornamn relatert til tidspunktet for fødselen* (SAS 2012) har GULBRAND ALHAUG undersøkt «månadsrelaterte fornamn» (som *August, Augusta, Julie, Julius, Mai/May*) og funne ut at det ofte er samanheng mellom fødselsmånaden og namnet. *Julie* og *Julius* viser seg å vera endå meir populære i desember enn i juli, fordi dei blir gjevne til born fødde i julehelga. I *Åse og Sæbjørn – unngår dagens norske foreldre å gi barna namn med <æ>, <ø> og <å>?* (i Frå Sturlungu til West Venture, sjå 2.3) syner ALHAUG at bruken av desse namna har gått bratt nedover på 1900-talet, men at nedgangen heller må forklarast med ein generell nedgang for nordiske namn enn med motvilje mot spesifikt nordiske bokstavar. I same boka har KRISTOFFER KRUKEN ein artikkel om *Slektsnamn i bruk som fornamn*

i Noreg – ei skisse av ei utvikling, der han dokumenterer bruken frå 1740 til 1949. Fenomenet byrja i Sør-Noreg, men spreidde seg nordover og fekk eit tyngdepunkt i Nord-Noreg. Spreiingsmønsteret viser stor likskap med det for nylaga namn, som KRUKEN har skildra i *Nylaga fornamn i norsk 1750–1949* (i Målblomar til Margit). Nylagingane kjem i to bølger, fyrst avleiingar av mange sortar og deretter nye samansetjingar. Ei utdjuping gjev KRUKEN i *Nylaga fornamn i Fosen 1750–1949 i nasjonalt perspektiv* (i Årbok for Fosen 2013).

Namnemotar går i bølger, det syner TORODD KINN i *Tobias i to bølger* (i Frå Sturlungu til West Venture, sjå 2.3). Den fyrste bølga kom på 1700-talet, då *Tobias* var eit lokalt namn på kysten av Vest-Agder. Rundt tusenårsskiftet har namnet fått ein oppsving som eit nasjonalt motenamn. OLE-JØRGEN JOHANNESSEN har med Digitalarkivet som kjelde undersøkt lågfrekvente namn, *Baste*, *Fabian* og *Crispinus* (i Målblomar til Margit). Dei tre namna har sterk lokal forankring, *Baste* og *Fabian* i Nordhordland, og *Crispinus* i Sunnfjord. Same kjelda er brukt i *Hollandsfart og namnemotar* (i NORNA-rapporter 89), der GUDLAUG NEDRELID har undersøkt førekomsten av nederlandske og nederlandske namn i vestre Vest-Agder frå seint 1500-tal til 1875. Også LINE LYSAKER HEINESEN har brukt Digitalarkivet til undersøkinga *Navn fra Hauketo* (i NN 30). Materialet er 860 namn frå folketeljinga av 1865, og ho finn byrjande namnerenessanse, heller få dobbeltnamn, og lite merke av tradisjonell oppkallingsskikk. HEINESEN har også skrive om *Blomsternavn som personnavn* (i Målblomar til Margit). Ho kallar typen for «florale personnavn», og brukar materiale frå Noreg, Sverige og Danmark. Det er nesten berre kvinner som ber slike namn. I same boka står artikkelen *Margit – en perle med mange innfatninger* av BENEDICTA WINDT-VAL. Ho gjennomgår bruken av dei ulike formene av namnet på nordisk grunn frå mellomalder til notid, og presenterer kjende litterære namneberarar.

IVAR UTNE har skrive utførleg om *Ti år med den nye norske navneloven* (i SAS 2012). Namnelova av 2003 inneber ei sterk liberalisering. Utne har vore konsulent i namnesaker for folkeregister og fylkesmenn, og framstillinga er bygd på ca 3 000 saker, både førenamn, mellomnamn og etternamn. Flest saker gjeld mannsførenamn brukte som mellomnamn eller etternamn, særleg av namneberarar med innvandrarbakgrunn. Liberaliseringa har gjort det mogeleg å henta mellomnamn og etternamn frå tidlegare generasjonar, heilt attende til tippoldeforeldre. Talet på doble etternamn (med bindestrek) har auka monaleg.

I kategorien «andre namn» har OLE-JØRGEN JOHANNESSEN skrive om *Havdrill og West Venture. Navn og navnestrukturer på norske borefartøyer og andre oljeinstallasjoner 1973–2005* (i Frå Sturlungu til West Venture, sjå 2.3). Materialet syner klar samanheng med skipsnamn, både frå eldre og nyare

tid. Toleda namn med ein konstant og ein variabel i namnestrengen er svært vanleg. Elles syner undersøkinga at norske namn blir avløyste av engelske.

Dei omtalte arbeida handlar om namn, basert på material av ulike slag. ÅSE WETÅS' artikkel *Subkategorisering av klassen proprium* (i NN 30) handlar om teori. Ho drøftar først kategorisering som prinsipp. Deretter diskuterer ho propriumskategorien i norsk, og om propria faktisk er ein underklasse av substantiv. Ho ser nærare på inndelingar i stadnamn, personnamn og «andre namn», og syner at den tredje kategorien i stor grad gjenbrukar namn frå hine. Dessutan er det flytande grenser mellom kategoriane.

Inge Særheim Gudlaug Nedrelið

2.6. Sverige

Under 2013 har den svenska namnforskningen resulterat i en riklig utgivning med stor ämnesmässig bredd. En av de viktigare utgivningarna under året är *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalsområdet* (Uppsala 2013). Här behandlar PER VIKSTRAND järnålderns ortnamn, deras uppkomst, produktivetsperioder och eventuella namnbyten i relation till landskapsomvandlingen. Förf. för fram termen *domännamn* för bosättningar som utgör en högre organisatorisk nivå och *boplatsnamn* för enskilda boplatser. Utifrån denna distinktion visar Vikstrand hur de stora typbildande namnelementen förhåller sig till varandra och att deras produktivetsperioder tycks sträcka sig längre tillbaka i tiden än vad man tidigare räknat med.

I artikeln *Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av ett forskningsprojekt* (i NoB 101) tillgängliggörs nu ett hittills ej publicerat föredrag av LARS HELLBERG. I detta viktiga bidrag diskuterar förf. ortnamnsmiljöer i anslutning till centralorter vilkas namn innehåller *husa*, *husaby* och *tuna*. Förf. visar en modell som åskådliggör åldersförhållandet mellan det terminologiska utvecklingsförloppet och namnen. Hellberg visar även hur namnen utgör ett rikt material för namnteoretiska diskussioner även av mer principiell art. I serien *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län* har under året utkommit *Bebyggelsenamnen i Tanums härad* (OGB 19:1, Göteborg 2013) av CATARINA RÖJDER. Här behandlas ett stort antal namn, en del av dem mycket gamla, och förf. kommer i samband med dem in på flera av de stora ortnamns-elementen. I *Namnet Uppsala* (i Gamla Uppsala i ny belysning. Red.: Olof Sundqvist & Per Vikstrand under medverkan av John Ljungkvist, Gävle 2013, Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9) problematiserar och diskuterar PER VIKSTRAND namnet *Uppsala*. Förf. diskuterar det semantiskt flertydiga namnelementet *sal* och visar på ordets sannolika betydelseutveckling, som resulterat i dels betydelsen 'enklare byggnad; tillfällig bostad', dels 'hallbyggnad'.

I *Vad har FN med ortnamn att göra?* (i Annales. Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 2011–2012, utg. 2013) visar STAFFAN NYSTRÖM hur FN:s arbete med ortnamn bedrivs och vilka svårigheter de olika arbetsgrupperna kan stöta på.

I ortnamnstidskrifterna dominerar tolkningar av enskilda namn eller namngrupper. I NoB 101 ingår en rad intressanta artiklar. STAFFAN FRIDELL diskuterar i *Tönnersa, Tönnersjö, Tynderö och Timrå* relationen mellan namnen *Tönnersa* och *Tönnersjö* och visar hur de båda är kopplade till ett **Tundr* 'den glittrande'. Vidare diskuteras hur namnet *Timrå* hänger samman med socken-namnet *Tynderö*. I artikeln *Nybyli* visar samma förf. hur namngrupperna *Nibble*, *Nybble*, *Nöbbele*, *Nöbbelöv* o.d. respektive *Tibble* och *Tybble* uppvisar såväl olika åldersskikt som olika geografisk utbredning. Namnet *Krisslinge* behandlas av SVANTE STRANDBERG i en artikel med samma namn. Förf. återför namnet till ett *Krēklinge* och ett basord med betydelsen 'vrå', 'vinkel'. I *Vrålingen och Vrålinge* vill STRANDBERG sammanhålla sjönamnet *Vrålingen* med subst. *vrå*. Exempel på ett strukturellt intressant namnbyte ges i *Sjönamnet Tatern. Ett exempel på namnbyte?* av samma förf., där sjönamnet *Tatern* anses innehålla folkgruppsbeteckningen *ta(t)tare* 'rom' och utgöra ett semantiskt intressant inslag i namnmiljön. I *Ortnamn jag stött och blött* (i OUÅ 2013) redogör LENNART ELMEVIK för sin forskning om sakrala, kultiska namn. En stor del av framställningen ägnas åt de namn som ansetts innehålla gud-innenamnen *Frigg*, *Fröja*, *Härn* och *Njörd*, och förf. föreslår här andra tolkningsförslag. Profant ställs mot sakralt av samma förf. i *Svedvi och Nedervi* (i NoB 101), där han tar avstånd från Per Vikstrand (2001) som ser dessa som möjliga *vi*-namn. I stället vill Elmevik i efterleden hos *Svedvi* se fsv. **vidhi* 'skog'. Även vad gäller *Nedervi* menar han att namnet innehåller **vidhi* 'skog'. I *Fsv. Skædhvi* (i NoB 101) diskuterar ELMEVIK det fornsvenska appellativet *skædhvi* och vill (till skillnad från Per Vikstrand, 2001, som sammanhåller förleden med urg. **skaiðan* 'skilja, klyva') se ett urnord. **skaða* 'källa' som utgångspunkt för förleden; han anför betydelsen 'kultplats med offerkälla'. Den nordiska urmodern *Embla* förs upp till ljuset av LENNART ELMEVIK i *Embla. Ett bidrag till diskussionen om den nordiska urmoderns namn* (i SaoS 2012), där förf. granskar ett antal tolkningar av namnet och föreslår att det skulle kunna innehålla ett ord för 'skida, slida'. Huruvida distriktbeteckningen *hund* har betydelsen 'hundra man' eller en mer allmän betydelse 'mängd, skara' som möjligen återspeglar en betydelse 'stamområde, folkstam' diskuteras av THORSTEN ANDERSSON i *Distriktbeteckningen hund än en gång* och STEFAN BRINK i *Hund i Mälarlandskapen*, bäge i NoB 101. I *Norrbo hundares två tingsplatser* i samma verk brottas PER VIKSTRAND med diverse problemställningar förknippade med Norrbo hundare. Förf. framlägger bl.a. som hypotes att det nor som ligger bakom namnet skulle kunna finnas vid hunda-

rets södra tingsplats och att denna olokaliserade tingsplats kan ha legat på gränsen till Romfartuna socken. I *Skjaldbreið(r)* (i NN 29) diskuterar STAFFAN FRIDELL de nordiska *Skjaldbreið(r)*-namnen och återför dem till ett sammanfatt adjektiv fvn. **skjaldbreiðr* 'med en bred, sköldliknande form'. I *Tre småländska bynamn* (i OUÅ 2013) diskuterar samma förf. namnen *Korrö*, *Marumö* och *Skye*. I *Önamnet Toster* (i SaoS 2012) visar THORSTEN ANDERSSON hur det hittills svårtolkade önamnet, fsv. *Poster*, kan återföras på en urnord. form **Puhastrō* syftande på öns »uppsvällda» form. I *By- och sockennamnet Öttum i Västergötland* (i OUÅ 2013) visar SVANTE STRANDBERG, efter att ha övervägt olika etymologiska möjligheter, att namnet kan innehålla ett ånamn **Øtt(a)* med roten i verbet *öka*, antingen bildat till ett forntida namn på den närliggande Rösjön eller direkt åsyftande ökande vattenmängd. För namnet *Bälsunda* (i *Bälsunda i Hjalsta socken*, i OUÅ 2013) ger samma förf. två möjliga tolkningar. Antingen kan det gå tillbaka på ett ä. fsv. **Bælghia(r)sund(a)* 'sundet vid den bälgluknande viken (sjön)' eller 'sundet vid sjön (viken) Bælgher' eller innehålla ett **Bælgh-* åsyftande (en eller möjligen två) höjder invid byn. Ytterligare ett västgötskt namn, *Erska*, behandlas av samme förf. i *Erska. Ett västgötskt by- och sockennamn* (i NoB 101). STRANDBERG återför namnet till ett appellativ eller namn innehållande **er(w)-* som syftar på sand eller grus. I *Krägga* (i OUÅ 2013) anknyter STAFFAN FRIDELL detta uppländska bynamn till det norska och svenska dialektordet *kragg* '(skog av) små och krokiga träd' och menar att det är ett pluralt namn bildat till ett kollektivt subst. **krægge* n. 'kraggskog'. CLAS TOLLIN och PER VIKSTRAND visar i *Danmarks och Alsike prästgårdars äldre namn* (i OUÅ 2013) genom en genomgång av äldre lantmäterimaterial hur prästgårdsenheternas gamla namn i de båda socknarna konkurrerats ut och ersatts av den från början appellativa beteckningen *Prästgården*. I *Bynamnet Hade* (i OUÅ 2013) vill LENNART ELMERIK etymologiskt sammanhålla namnet *Hade* med de norska namnen *Haviken* och *Hareidlandet* (fno. *Hqð*) som han återför till ett fvn. **hōðr* m. med en ursprunglig bet. 'någonting hopklämt, trångt'. I *Det norska gårdnamnet Lote* (i NoB 101) diskuterar samma förf. det norska *Lote* som han återför till urnord. **lauta(r)* 'lutning, sluttning'. Han visar flera exempel på utvecklingen *au* > *ō* via *ou* i områden där sådan monoftongering normalt sett inte inträtt. I *Häradsnamnet Frökind* (i OUÅ 2013) sammanfattar ELMERIK den diskussion som förts kring hur namnet *Frökind* bör förstås. Hur ortnamnet *Tierp* tagits i bruk som medeltida binamn och hur det kommit att ingå i ett binamnsonomastikon diskuteras i *Tierp(e) och några andra medeltida ortnamnsidentiska binamn* (i OUÅ 2013) av LENNART RYMAN. Förf. finner att ortnamnet i sin egenskap av gammalt bygdenamn och i kraft av sin entydiga syftning varit särskilt lämpligt som binamn.

Rapportserien från den 22:a internationella namnforskarkongressen i Pisa (*Atti del XXII Congresso internazionale di scienze onomastiche. Pisa, 28 agosto – 4 settembre 2005*. 1–5) finns nu tillgänglig i sin helhet, och den femte volymen innehåller tre svenska bidrag. I *The relationship between names of lakes and rivers in Sweden* behandlar KRISTINA NEUMÜLLER relationen mellan hydronymiska par i Medelpad. Hon visar hur de primära sjönamnen, förvånande nog, dominerar i dessa namnpar och hur materialet därmed ansluter sig till det namnmönster man ser i södra Sverige. I *Names of fishing places: differences and/or similarities in name structure in different areas* visar BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST på olika lingvistiska strategier som tillämpas i samband med namngivning av fiskeplatser i Bohuslän, Vänern-Vättern samt Åbo och Åboland. Vanligast är namn som uttrycker referentens läge i relation till en närliggande lokalitet. I *Commemorative naming – possibilities and problems* diskuterar STAFFAN NYSTRÖM de problem som uppstår i samband med memorialnamngivning och hur FN:s resolution tillämpas i olika länder.

Under året har årgång 30 av *Studia Anthroponymica Scandinavica* utkommit; den innehåller fyra svenska bidrag. THORSTEN ANDERSSON har författat två artiklar i volymen. I artikeln *Onomastik – Überlegungen im Anschluss an eine neue Einführung* recenserar han den tyska läroboken *Namen. Eine Einführung in die Onomastik* (av Damaris Nübling, Fabian Fahlbusch & Rita Heuser, Tübingen 2012). Boken ges generellt positiv kritik, men på några punkter intar Andersson en motsatt position i förhållande till den som framförs i boken. Genom belysande exempel och viktiga litteraturhänvisningar argumenterar han utförligt för att egennamn inte bör ses som en underkategori av substantiv, att de inte har direktreferens utan liksom appellativ följer den s.k. semantiska betydelsetriangeln, samt att det inte är möjligt att göra någon skarp gränsdragning mellan egennamn och icke-namn. Vidare problematiserar han den tyska terminologin gällande det som på svenska kallas *inofficiella personnamn* samt *ortnamn* som samlingsterm. I sin andra artikel, *Ødhebøn m. och Ødhebøn f., två heliga fornsvenska namn?*, förkastar THORSTEN ANDERSSON slutgiltigt tesen att det skulle ha förekommit ett fornsvenskt kvinnonamn *Ødhebøn och argumenterar istället för förekomsten av ett fornsvenskt feminint helgonbinamn Ødhebøn, vilket antas vara grundat på ett identiskt adjektiv med den ungefärliga betydelsen 'lätt att göra sig bönhörd hos'.

I *Det urnordiska namnelementet -gastiz. Några språk- och religionshistoriska sonderingar* (i SAS 30) behandlar PETER JACKSON det på den nyfunna Hogganvikstenen påträffade namnet *Nauðigastiz*. I samband med det granskar förf. namnelementet -gastiz 'gäst, främling' och vill här föra fram gästfrihetens centrala roll i de indoeuropeiska samhällena och menar att mansnamnet bör förknippas med de rådande samhälleliga idealen. I *Ungerska förnamn. Namnval och identitet bland sverigeungrare* (i SAS 30) sammanfattar

BOGLÁRKA STRASZER en studie om namnval och namnattityder som utgjort del av ett avhandlingsprojekt. Resultaten visar att andragenerationens ungrare i Sverige hyser en varierande inställning till såväl ungerska namn, som namnets betydelse för den etniska identiteten.

Ett antal nyfunna runor och runstensfragment innehållande personnamn har under året uppmärksammats i flera artiklar av MAGNUS KÄLLSTRÖM. I *Nyfunnen runsten vid Odensala kyrka* (i *Situne dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi* 2013) behandlas ett uppländskt runstensfragment innehållande namnet *Āsmund[r]*, vilket möjligen åsyftat ristaren själv. Förf. föreslår att runstenen kan ha varit del av ett parstensmonument. I *Nyfunna runor i Hejnum kyrka* (i *Byggnadshyttan på Gotland 2011–2012*. Red.: Dag Urban Hoas, Visby 2013) beskriver samma förf. upptäckten av nya stenhugarmärken och korta runföljder på Gotland. En sedan tidigare känd ristning (**haimastr**) omtolkas såsom **haimaltr**, motsvarande namnet *Haimaldr*, vilket varit ett okänt namn i Norden men haft motsvarigheter på kontinenten. I *Guldbrakteater fra Trollhättan – 1884 og 2009* (i *Fornvännen* 108, 2013) behandlar samma förf. inskriften på en nyfunnen runbrakteat från Trollhättan innehållande mansnamnet **maripeubar**. Förf. urskiljer efterleden som en urnordisk motsvarighet till fvn. *þjófr* ('tjuv') och utesluter möjligheten att det kan röra sig om en variant på urn. *þewar* ('tjänare'), vilket tidigare har föreslagits för namnleder av liknande typ. Förf. föreslår därför att det kan finnas skäl att betrakta även andra västnordiska namn på *-þjófr* som innehållande ordet *tjuv*. I *Kvinnor och män i tiohundratalets Uppland. Några nedslag i den vikingatida namnhistorien utifrån runinskrifter* (i *OUÅ* 2013) ägnar sig KÄLLSTRÖM åt personnamn på runstenar i Järfälla och Bälinge socknar. Genom en diskussion av namnmaterialet tecknas en bild av hur namnskicket i Uppland och Mellansverige sett ut vid slutet av vikingatiden. I *Möjbrostenens inskrift och rytarbild* (i *NoB* 101) fördjupar LENNART ELMEVIK sin tidigare tolkning av inskriften på Möjbrostenen och bemöter senare forskning. Hur ortnamnet *Hassmyra* låter sig förklaras behandlas av STAFFAN FRIDELL i *Ortnamnet Hassmyra på Vs 24* (i *Futhark* 4).

I artikeln *Ivar Modéer – scholar and teacher* (i *Facts and findings on personal names. Some European examples. Proceedings of an international symposium in Uppsala, October 20–21, 2011, Uppsala 2012*) visar LENNART ELMEVIK på Ivar Modéers synnerligen breda verksamhetsområden. I samma volym diskuterar Staffan Nyström utifrån numera försvunna namn på smärre bebyggelser, i *Johan in Dunker. Instances of individualizing names* karaktäriserande individualiserande binamn.

I *Fjordnamnet Gullmarn* (i *NORNA-rapporter* 89) diskuterar BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST namnet på den redan i den norröna litteraturen omtalade fjorden i mellersta Bohuslän. Förf. visar hur namnet är en sammansättning av

god 'gud' och *marr*, här i bet. 'fjord'. En rikedom på fornminnen från stenålder och framåt i kombination med särpräglad fauna leder förf. att föreslå betydelsen 'havsområde eller havsliknande fjord på ett eller annat sätt (knuten) till eller samhörig(t) med gudarna' för namnet. Ett fonologiskt perspektiv anläggs i *Ortnamnsefterlederna -nor och -vik längs svenska Bottenhavskusten. Fonologiska och morfologiska särutvecklingar* (i NORNA-rapporter 89), där LENNART HAGÅSEN diskuterar efterlederna *-nor* och *-vik*. Förf. visar på hur dessa namnelement genomgått särpräglade ljudutvecklingar vilket orsakats av svag betoning av efterlederna. ALEXANDRA PETRULEVICH behandlar i *Bursta-borg och Steinborg i Knýtlinga saga – bevis på språkkontakt i kustområdet?* (i NORNA-rapporter 89) Östersjöns södra kustområde som språkkontaktområde. Genom en gedigen källgenomgång och kritisk analys av källäget diskuterar Petrulevich om de nordiska namnen är översättningar av de slaviska eller om de är uttryck för en muntlig tradition beroende på skandinavisk närvaro. I *Namn på åleboder og andre foranderlige navn* (i NORNA-rapporter 89) lyfter BERIT SANDNES fram en relativt ung och föränderlig namnkategori, nämligen namnen på de ålabodar där fiskarna periodvis bodde. Kännetecknande för dessa namn är att de ofta byts, t.ex. i samband med ägarbyte. Sandnes för teoretiska resonemang såsom om helt eller partiellt namnskifte, alternativa namn, olika namnbrukarkretsar och skillnaden mellan muntlig och skriftlig trade-ring. Huruvida det finns skillnader mellan kust och inland i det norrländska personnamnsskicket under 1600-talet diskuteras av KRISTINA NEUMÜLLER i *Kust och inland. Lokal variation i övre Norrlands personnamnsskick vid mitten av 1600-talet* (i NORNA-rapporter 89). Skillnader finns, och förf. visar hur namnskicket när det gäller mansnamn är mer varierat vid kusten, medan det för kvinnonamn är mer varierat i inlandet, vilket förklaras av att man i handelsstäder vid kusten haft fler kontaktytor där männen varit mer rörliga än kvinnorna. Om fiskets betydelse även för en inlandsstad som Arboga vittnar AGNETA SUNDSTRÖMS bidrag *Laxakarl och Skæriakarl. Binamn från kustkultur i en medeltida svensk inlandsstad* (i NORNA-rapporter 89).

I *Förnamnsval i urban miljö – exempel från Göteborg* (i NORNA-rapporter 90) undersöker EMILIA ALDRIN, med avstamp i urbanforskningen, förnamnsval i Göteborg. Med utgångspunkt i begreppen nyskapande, trendmedvetenhet och möten mellan kulturer och språk, några av den kultursociologiska urbanforskningens kännetecken för en storstadsmiljö, diskuterar förf. sitt namnmaterial och finner att dessa namngivningsmönster är framträdande oavsett sociala grupperingar. Språkmöten i namn diskuteras även av MARIA LÖFDAHL och SOFIA TINGSELL i *Gröna gården och Häxeskogen. Onomastikon och namnbildning ur ett andraspråksperspektiv* (i NORNA-rapporter 90). Med hjälp av andraspråksteorier analyseras flerspråkiga barns egenskapade ortnamn och jämförs med namn bildade av en enspråkigt svensk kontrollgrupp

och visas på skillnader vilka förs till barnens språkfärdighet i stort. Här bör artikeln *Alternativa och inofficiella ortnamn i Uppsala – tre smärre studier* av MARCUS AXELSSON, KARIN HAGREN IDEVALL, MIKAEL KALM, STAFFAN NYSTRÖM, ALEXANDRA PETRULEVICH och ANNA SAHLÉE, publicerad i OUÅ 2013, nämnas. Artikeln utgörs av tre rapporter gjorda inom ramen för en kurs i namnforskning med fokus på inofficiella ortnamn. Här tecknas en bild av den mångfald av alternativa och inofficiella namn som finns i en urban miljö. Exempel på ortnamnens roll i s.k. place branding (marknadsföring med syfte att göra ett bostadsområde attraktivt) ges i *Att sälja en vision. Om "mäklar-namn", annonser och den stockholmska verkligheten* (i NORNA-rapporter 90) av STAFFAN NYSTRÖM. KATHARINA LEIBRING och KRISTINA NEUMÜLLER jämför i *Personnamn i stadsmiljö* (i NORNA-rapporter 90) personnamns-kicken i de på 1600-talet unga köpstäderna Borås och Luleå. Namnskicket i Luleå var på flera punkter mer urbaniserat än det i Borås, vilket förklaras utifrån de båda städernas olika socioekonomiska strukturer. Intressant nog var däremot kvinnornas namnförråd mer modernt i Borås, något som efterlyser fortsatt forskning.

Under året har Lars-Erik Edlund förärats två festskrifter. Den ena består av ett urval ur Edlunds omfattande vetenskapliga produktion och har titeln *Morfars karta visar vägen. Ett urval språkvetenskapliga texter 1979–2013* (red.: Roger Jacobsson, Umeå 2013). Artiklarna har tidigare varit tryckta men är i några fall delvis omarbetade eller utökade. Boken har en tematisk indelning med fem kapitel till vilka har fogats introduktioner där Edlund resonerar kring och visar på huvudlinjerna i de följande resonemangen. Den andra festskriften med titeln *Språken, tiden, rummet. Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013* (red.: Daniel Andersson & Susanne Haugen, Umeå 2013, Institutionen för språkstudier, Nordsvenska, supplement 1) består av artiklar skrivna av forskarstudenter Edlund handlett. I *Natur, namn och narrativ* visar DANIEL ANDERSSON namnens betydelse för människan genom att föra fram ortnamnens platsskapande potential, främst där svenskt och samiskt mötts. Centralt för framställningen är platsskapande processer som tillkommer genom namngivning och narrativer, och förf. framhåller att detta är av särskilt intresse vid kulturmöten och där makt (i detta fall kolonisation) utgör ett inslag. I *"Där Jora brukar svämma över ligger gården". Beskrivning av och orientering i järnålderns landskap* vill MARIANNE LÖNN genom att kombinera namnforskning och arkeologi närma sig ett nordbohuslänskt järnålderslandskap. I *Svenska bautagator. Om betydelsen hos Bauta- i svenska gatunamn* gör SUSANNE HAUGEN en genomgång av sju gatunamn innehållande *Bauta-* i sydvästra Sverige och i Stockholmsområdet och visar hur betydelseinnehållet i namnelementet förskjutits över tid. I *Fjälabodliden och Störhusån. Några ortnamn i Västerbotten som innehåller ord för byggnader*

behandlar ULF LUNDSTRÖM benämningar på ett antal byggnader som ingår i ortnamn. I *Rolka, vesa och to. Några terrängbeskrivande och terrängbetecknande ord i lulemålen* i samma skrift diskuterar STAFFAN WIKLUND ett antal terrängbetecknande ord och vilken betydelse de har som namnelement.

Även Anfinnur Johansen har under året ärats med en festskrift (*Frá Sturlungu til West Venture*, se 2.3); denna innehåller fyra svenska bidrag. I *Ingevald Panka och Kalle Braxen. Binamn i det medeltida Arboga och nutida Sigtuna* jämför AGNETA SUNDSTRÖM ur namnsemantiskt perspektiv binamn insamlade från Arboga stads tänkebok med moderna binamn från Sigtuna. Även om det, såsom påpekas av förf., är vanskligt att jämföra två så olika material, visar det sig att det finns uppenbara likheter mellan sättet att bilda binamn i modern tid och det för 500 år sedan. KATHARINA LEIBRING presenterar nyheter i Namnlagskommitténs betänkande En ny lag om personnamn i bidraget *Nya efternamn och förslag till ny lag om personnamn i Sverige*. Föreslagna förändringar är bl.a. att efternamn som har fler än 2 000 bärare skall bli fria att anta och att det skall bli tillåtet att bilda nya dubbla efternamn. Huruvida en förkristen tradition har satt spår i form av sakrala ortnamn på Färöarna diskuteras av PER VIKSTRAND i *Finns det förkristna sakrala ortnamn på Färöarna?* Sådana spår finns, men särskilt intressant är kanske diskussionen om det på flera håll på Färöarna förekommande namnet *Heljareyga* som visar på hur en folkligt förankrad förkristen föreställning levtt kvar förvånansvärt länge. I artikeln *Sällinge i Danmark. Ett uppländskt bynamn* i samma skrift vill SVANTE STRANDBERG se namnet som en avledning (tidigare har sammansättning övervägts), möjligen med ett vattendragsnamn som utgångspunkt.

Maria Löfdahl Emilia Aldrin

Smärre bidrag

Biskopsvaden i Skänninge

Den gamla slättertermen fsv. *vabi* m., ursprungligen avseende den rågång som i den oskiftade byn före slåttern gicks upp mellan ängstegarna, har huvudsakligen i Östergötland och den del av Småland som hörde till Östgöta lagsaga tagits i bruk för att beteckna områden av skilda slag (Andersson 2010 del 2). Namn på ett sådant område är fsv. *Biskopsvadhi(n)* i Skänninge i Östergötland, som avsåg ett speciellt rättsdistrikt, där kungen åt biskopsstolen i Linköping hade överlåtit uppbärandet av de kungliga sakörena (a.a. s. 93 f. med hänv.). Centrum för Biskopsvaden utgjorde Biskopsholmen, som länge förblivit oidentifierad (a.a. s. 94 med n. 3). Forskning vid RAA:s uppdragsverksamhet i Linköping (UV Öst) har definitivt ändrat på detta sakläge (Stibéus 2012, 2013).

Biskopsholmen är namnet på en befäst biskopsgård, som under det första årtiondet av 2000-talet blivit utgrävd. Den »holme» som det rör sig om är en förhöjning i ett sankt område vid en krök av Skenaån (se fig. 1), ett område som är känt under namnet *Dyhagen* (Kjellberg & Lundberg 1970 s. 54, Stibéus 2012 s. 24, 2013 s. 229). Det antas att vatten leddes in kring holmen från Skenaån, som vid tiden för byggherren, omkring 1270, kan ha haft en arm öster om holmen (jfr fig. 1). (Stibéus 2013 s. 235 ff., 252 ff.) Förhöjningen i Dyhagen har på konstgjord väg bättrats på. »Den delvis natur-

Fig. 1. Biskopsholmens läge. Utsnitt ur ek 8F 5b (ed. 2, 1982). © Lantmäteriet Medgivande R50293994_140001. – 1 = Biskopsholmen. Mitt emot på andra sidan Skenaån, väster om ån, låg S:t Martins kloster, nu S:t Ingrid's klosteruin. – Namnet *S:t Martins kloster* trängs under 1400-talets lopp åt sidan av det yngre namnet *S:ta Ingrid's kloster* (OAU, topografiska registret; jfr Styffe 1911 s. 244, Menander & Arcini 2013 s. 197).

Fig. 2. Biskopsholmen i dag. Höjden, på vilken biskopsgården var anlagd, syns på det öppna fältet bortom järnvägen. Lite längre bort ses Vårfrukyrkan i centrum av Skänninge stad. Nertill till höger framträder ett avsnitt av Skenaån, med järnvägsbro över ån (jfr T 569). – Detalj av flygfoto. Foto: UV Öst 2003.

liga och delvis konstruerade holmen», heter det hos Magnus Stibéus (2013 s. 235), »hade en utbredning på ca 60x80 meter.» (Se också Stibéus 2013 s. 252.) Höjden, som har bildat fundament för den befästa gården, är fortfarande ett tydligt inslag i platsens topografi (se fig. 2).

I en räfstetingsdom daterad 1414 15/2 Skänninge (SRAp, SDns 2 nr 1908, s. 780) tillerkänns biskop Knut i Linköping rätten att uppbära sakörena av Biskopsholmen och av biskopens *wadha* i Skänninge (se närmare Andersson 2010 s. 93 f.). Magnus Stibéus (2012 s. 24, 2013 s. 233) citerar dessa uppgifter om biskopens *vadhi*, och diplommet 1414 återges i faksimil (Stibéus 2013 s. 228). Däremot kommenteras inte termen *vadhi*, och inte heller figurerar i Stibéus framställningar det från andra källor kända namnet *Biskopsvadhi(n)*. Hans intresse är inriktat på den bebyggelsehistoriska rekonstruktionen.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 2010: *Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.)
 Kjellberg, Sven T. & Lundberg, Erik, 1970: Skänninges medeltida topografi och bebyggelse. I: Skänninge stads historia. Utg. av stadsfullmäktige i Skänninge. Red.: Anders Lindahl. Skänninge. S. 50–63.
 Menander, Hanna & Arcini, Caroline, 2013: Dominikankonventet S:t Olof. I: Borgare,

- bröder och bönder – arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia. Red.: Rikard Hedvall, Karin Lindeblad & Hanna Menander. Stockholm. S. 190–227.
- Stibéus, Magnus, 2012: Biskopsholmen. Nya insikter om biskopens befästa gård i Skänninge. I: Arkeologi i Östergötland 2012. S. 24–26.
- 2013: Biskopens gårdar i Skänninge. I: Borgare, bröder och bönder – arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia. Red.: Rikard Hedvall, Karin Lindeblad & Hanna Menander. Stockholm. S. 228–257.
- Styffe, Carl Gustaf, 1911: Skandinavien under unionstiden med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521. Ett bidrag till den historiska geografien. 3 uppl. Stockholm.

Thorsten Andersson

Fsv. *Gøtavi*, *Gøtalunda* och *Gøtala*

De namn som här främst skall diskuteras är 11 till antalet, tre i Västergötland: *Gøteve*, by och sn, Vilske hd, *Gøtlunda*, by och sn, Vadsbo hd, *Gøtala*, f.d. gård, Skara stad, Skånings hd, tre i Östergötland: *Gøtevi*, by, Vallerstads sn, Bobergs hd, *Gøtvik* (fsv. *Gøtavi*), herrgård, Ekeby sn, Göstrings hd, *Gøtala*, by, Styra sn, Aska hd, och fyra i Närke: *Gøtavi*, by, Vintrosa sn, Örebro hd, och Rinkaby sn, Glanshammars hd, *Gøtarsvik* (med all sannolikhet fsv. *Gøtavi*), herrgård, Lillkyrka sn, Glanshammars hd, *Gøtlunda*, sn, Glanshammars hd. Även det västgötska sockennamnet *Gøtene* (Vilske hd) kommer att beröras i diskussionen.

Som senare led i fsv. *Gøtavi* har naturligt nog allmänt ansatts ordet *vi* 'helig plats, offerplats' och i fsv. *Gøtalunda lund* i betydelsen 'helig lund, offerlund'. Förvånande är det däremot att förleden med olika motiveringar i stort sett reservationslöst uppfattats som genitiv av folkslagsbeteckningen *gøtar*. Eric Elgqvist (1947), som (s. 64 ff.) ägnar namnen i fråga en utförligare undersökning, noterar ändå att förklaringen »strider mot en känd regel, som säger, att med folknamn sammansatta ortnamn i allmänhet påträffas utanför det av stammen behärskade området och endast i undantagsfall inom detsamma» (s. 65). Hans uppfattning att det i de aktuella fallen kan åberopas skäl för att tala om undantag från denna regel förefaller mig inte vara tillräckligt väl underbyggd för att kunna på allvar läggas till grund för hans ställningstagande. Övertygar gör inte heller den senast hos Karin Calissendorff och Anna Larsson (1998 s. 128) mötande uppfattningen att *Gøtavi* och *Gøtlunda* betyder 'Odens tempel' respektive 'Odens heliga lund', varvid förleden skulle vara genitiv av en motsvarighet till ett av de från fornvästnordiskan kända binamnen på Oden, *Gauti*.

SOL (2003) tycks vilja markera en viss tvekan om förledens ursprung. Om det västgötska *Gøteve* heter det (s. 104) att det »har ansetts betyda 'gøtarnas helgedom'» och (a.st.) om sockennamnet *Gøtlunda* i Närke och Västergötland att förleden »kan innehålla folkslagsbeteckningen *gøtar*».

Det har emellertid, av Gunnar Linde (1982 s. 88, 1997 s. 77), för ett av namnen med förleden fsv. *Gøta*-, det västgötska *Gøteve*, nämnts en annan möjlighet att tolka denna förled, nämligen som innehållande ett med verbet *gjuta* samhörigt ord fsv. **gøt* 'utflöde, källa', en möjlighet som enligt min mening är högst beaktansvärd även när det gäller de övriga *Gøta*-namnen. Linde meddelar att det finns en källa på Göteves byområde. Han säger ingenting om genus för **gøt*, men man får räkna med att det rör sig om ett feminint ord och att dess form i genitiv singularis alltså varit **gøta(r)*. Med tanke på efterlederna i namngruppen i fråga är det naturligt att för **gøt* här ansätta den speciella betydelsen 'offerkälla'.

Det bör i sammanhanget noteras att Ivar Lundahl (i SOSk 5, 1965, s. 23) i förleden i det västgötska by- och sockennamnet *Gøtene*, ett *-vin*-namn, velat se antingen »ett bäcknamn, åsyftande den förbi byn rinnande bäcken, eller ett appellativ fsv. **gøt* (av **gaut*) i samma eller liknande betydelse som det avljudande no. dial. *gjota* 'långsträckt sänka', sv. dial. *gjuta* 'kreatursgata, kvarnränna; täckt avloppsdike'». Enligt Gunnar Linde (1982 s. 44, 1997 s. 39) skulle det ligga närmare till hands att utgående från det antagna fornsvenska **gøt* »hänvisa till den mycket omskrivna och berömda offerkällan i Gøtene, i kristen tid helgad åt Sankta Helena, antagligen beroende på associationer med namnet på hemmanet Helde i Gøtene f.d. by, där källan finns». Detta **gøt* skulle, menar han, »möjligen» kunna utgöra förleden i ett annat västgötskt ortnamn, bynamnet *Gössäter* i Fullösa sn, Kinne hd; han hänvisar till att

det har funnits en offerkälla på platsen. Enligt Ivar Lundahl (i SOSk 5 s. 20) rör det sig om en sammansättning med »fsv. mansnamnet *Göt*». I SOL (s. 103) sägs om förleden i *Götene* att den »kanske [innehåller] ett på vatten syftande namn eller appellativ som hör samman med verbet *gjuta*».

Det faller sig naturligt att i det här sammanhanget erinra om den tolkning som jag (Elmevik 2013) framlagt för den grupp av 13 svenska ortnamn, bland dem *Skedvi*, *Skäve* i Uppland och Södermanland och det på tre håll i Västergötland förekommande *Skövde*, som återgår på fsv. *Skædhvi*. Enligt mitt förslag innehåller *Skædhvi* ett appellativ fsv. **skædhvi* 'kultplats med offerkälla', med ett ord fsv. **skædh* n. eller f. 'källa', hörande till en urgermansk ordstam **skap-* 'välla fram' o.d., som förra sammansättningsled. För andra till denna stam bildade nordiska ord hänvisar jag till Elmevik 2009 och där anförd litteratur.

I en diskussion om namnen fsv. *Gøtavi* och *Gøtalunda* bör även de två inledningsvis nämnda *Götala* dras in.

Det rådde länge allmänt den på ortnamn, bland dem *Götala*, grundade uppfattningen att det på nordiskt område funnits en motsvarighet fornnord. **al* till gotiskans *alhs* f. 'tempel'. Riktigheten av denna uppfattning har de senaste årtiondena kommit att ifrågasättas. Här är inte platsen att redovisa och värdera de olika ståndpunkter som därvid har framförts. Själv har jag tänkt mig (se Elmevik 2004) att det existerat ett **al* som haft grundbetydelsen 'skydd, värn' och som via den härur utvecklade innebörden 'inhägnad' fått den av 'inhägnad plats, skyddad plats'. Det är den sistnämnda betydelsen hos **al* som enligt min mening föreligger i en rad svenska ortnamn, bl.a. de båda *Götala*. Jag har antagit att det rört sig om med stenmurar och/eller träpalissader omgärdade lokaliteter, vilka för folket inom en bygd fungerat som samlingsplatser för olika aktiviteter, sannolikt främst rätts- och kulthandlingar, men kanske också som platser som man tagit sin tillflykt till i ofredstider.

Vad det västgötska *Götala* beträffar har Hugo Karlsson (1993) som dess förled ansett fsv. **göt* 'utgjutning, utflöde, avlopp' e.d. I fråga om senare leden ställer han frågan om den eventuellt inte är **al* 'tempel' utan i stället »terrängordet *ål*, m. el. f. 'ränna, strimma, rand, revel, långsträckt ås'» (s. 82 f.). Han finner det vara ett rimligt antagande att det östgötska *Götala* har samma ursprung som det västgötska.

Vid min behandling av namnet *Götala* i skriften från 2004 utgick jag från att förledens *Göt-* innehåller fsv. **göt* 'källa', åsyftande en källåder som garant för vattenförsörjning. Med tanke på min uppfattning att ett »al» bl.a. kunnat utnyttjas för kulthandlingar vill jag numera inte utesluta möjligheten att också förra leden i *Götala* åsyftar en offerkälla.

Tillägg: I ett sent skede har jag uppmärksammat att jag förbisett två inlägg i den aktuella diskussionen, det ena av Per Vikstrand (2010) och det andra av Jan Paul Strid (2013). Vikstrand (s. 62) finner det sannolikast att det rör sig om sammansättningar med ett gudanamn **Gauti*, som skall ha »existerat i delar av Götalandskapen och Närke». I namntypologiskt hänseende finner han »tanken på ett gudanamn i förlederna till åtminstone *Gøtavi*-namnen mycket tilltalande, eftersom gudanamn utgör den dominerande förledskategorin i *vi*-namnen». Denna gud **Gauti* har, menar han med hänvisning till benämningarna *Gautatyr* 'götarnas gud' och *Gauta spialli* 'götarnas vän' i fornvästnordiska källor, »så småningom identifierats med Oden». Dessa argument för att det funnits ett gudanamn **Gauti* kan jag inte finna övertygande. Strid (s. 48) betecknar denna förklaring av förleden *Göta-* i namngruppen i fråga som »not wholly unrealistic» men menar att det är svårt att finna »decisive arguments to support such a

theori». Själv ansluter han sig (s. 45 ff., se särskilt s. 50 f.) till uppfattningen att *Göta* innehåller genitiv pluralis av stambeteckningen *götar*, dock utan att såvitt jag kan se presentera några tyngre vägande nya skäl till förmån för denna tolkning. – Jag noterar att Strid vad gäller *Götala* (s. 48 f.) inte tycks ha uppmärksammat mitt bidrag (Elmevik 2004) till diskussionen om ett sakralt **al* i nordiska ortnamn.

Litteratur

- Calissendorff, Karin & Larsson, Anna, 1998: Ortnamn i Närke. Örebro. (Humanistica Oerebroensia. Artes et linguae I.)
- Elgqvist, Eric, 1947: Ullvi och Götevi. Studier rörande Götalandskapens införlivande med sveaväldet. Lund.
- Elmevik, Lennart, 2004: Till diskussionen om ett sakralt **al* i nordiska ortnamn. I: *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht.* Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 38–56.
- 2009: Sjönamnet *Skagern* och en norsk och svensk *-vin*-namnsgrupp. I: *OUÅ*. S. 11–18.
- 2013: Fsv. *Skædhvi*. I: *NoB* 101. S. 210–211.
- Karlsson, Hugo, 1993: Några ortnamn i älvdalen. I: *Kring Göta älv*. Red. av Mona Lorentzon & al. Göteborg. S. 81–87.
- Linde, Gunnar, 1982: Ortnamn i Västergötland. 1 uppl. Stockholm.
- 1997: Ortnamn i Västergötland. 2 uppl. Vänersborg.
- Strid, Jan Paul, 2013: Retracing the Goths. I: *Wulfila 311–2011. International symposium.* Uppsala University June 15–18, 2011. Ed. by Anders Kaliff and Lars Munkhammar. Uppsala. (Acta Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis 48. Occasional papers in archaeology 57.) S. 41–54.
- Vikstrand, Per, 2010: Ullevi och Götavi. I: *Makt, kult och plats. Högstatusmiljöer under den äldre järnåldern. Kultplatser. Två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010.* Red. av Peter Bratt och Richard Grönwall. Stockholm. (Arkeologi i Stockholms län 5.) S. 58–66.

Lennart Elmevik

Några tankar om ortnamnselementen *-vin* och *-lösa*

Bebyggelsenamn på fornspråkligt *-vin* anträffas i Norge och, huvudsakligen västligt orienterade, i Sverige samt härutöver på två håll i Danmark. Elementet har länge ansetts vara etymologiskt identiskt och liktydigt med gotiskans *winja* f. 'betesmark' (< **wenjō*), med motsvarigheter på västgermanskt område: fhty., mlty. *winne*, feng. **winn* (i ortnamn). Man har i allmänhet antagit att ordet är ett ursprungligt abstraktum med betydelsen 'lust, glädje'. Förklaringen tycks ha Magnus Olsen (1926 s. 164) som upphovsman. Han skriver, efter att ha konstaterat att *winja* etc. är besläktat med fhty. *wunnia*, *wunne*, nhty. *Wonne*, feng. *wynn* 'lust, glädje' (urgerm. **wunijō*): »Ved *vin* har våre forfedre betegnet den for øiet tiltalende gressgrodde mark, den naturlige – ikke kunstig opdyrkede – eng, hvor det var godt å slå sig ned med kreaturerne.»

Eilert Ekwall (1960 s. 524) har deklarerat att det nämnda fornengelska *wynn* också betydde 'betesmark'. I artikeln om feng. **winn* 'äng, betesmark' (s. 524) heter det att ordet är »related to OE *wynn* 'joy', OHG *wunnia*. OHG *wunnia* is also used in the same sense as *winne*, and very likely OE *wynn* also had the sense 'pasture'.» Se även Ekwall 1941 s. 72.

Enligt framställningen hos Julius Pokorny (1959 s. 1146) hör got. *winja* etc. till en indoeuropeisk rot **uen-*, vars betydelse skulle ha varit dels 'streben', dels 'erarbeiten, gewinnen, siegen'. Till denna rot förs bl.a. dels vårt *vän* 'amicus' (fsv. *vin*, fvn. *vinr*), och dess motsvarigheter i västgermanska fornspråk (fsax., fhty. *wini*, feng. *wine*), dels got. *winnan* (nn < nu) 'lida, tåla', fvn. *vinna* 'arbeta, uträtta' m.m. och det härtill bildade *vinna* f. 'arbete'. Elof Hellquist (1948 s. 1389 art. *vän*) ifrågasätter om *vän* och *vin* 'betesmark' verkligen är besläktade.

En längre diskussion i frågan för Jost Trier (1963 s. 79–113). Han tänker sig att **wunijō*, liksom det avljudande **wenjō*, ursprungligen betytt 'lövbeta', syftande på unga lövträds späda och saftiga blad, särskilt lockande för betande djur. Ur denna betydelse skulle ha utvecklats den av 'lust, glädje' hos *Wonne* etc., varvid det antagandet gjorts att utgångspunkten för betydelseskridningen varit den lust som djuren gav uttryck för när de betade sådan växtlighet.

Det ter sig a priori inte sannolikt att ur grundbetydelsen 'sträva (efter)' hos *uen-* skulle ha kunnat utvecklas både den av 'tycka om' o.d. och den av '(genom strävande) erhålla, uppnå, vinna'. Senare forskning (se Gotō 1987 s. 283 ff., Mayrhofer 1995 s. 499, 501, LIV s. 622 ff.) har också klargjort att det i själva verket rör sig om två rötter, ieur. **uen-* 'överväldiganden, gewinnen' och ieur. **uenH-* 'liebgewinnen'. Till den senare roten bör förutom fvn. *vinr* etc. 'vän' föras det härmed avljudande ordet för 'lust, glädje'.

En invändning av icke språklig art mot denna förklaring av **wenijō* som Jan de Vries (1962 s. 664) framför, och som jag instämmer i, är att det inte kan antas att »ein wort für 'wiese' eine so abstrakte bed. gehabt hätte».

Enligt Per Hovda (1978 sp. 77) hör inte *vin* bara samman med orden för 'lust, glädje' utan även med fvn. *vinna* '(jord)arbete', »til vb. *vinna* 'arbeida, sträva', til rota **uen-* / **uene-* 'arbeida, arbeida med'». Härmed blir, säger han, vissa namn »som ikkje har samband med beite, men med jordarbeid – bryting av land og dyrking» (a.st.) – lättare att förstå. Han tillägger att det inte är »utruleg att det til same rota har vore to ulike stomnar (ord), eit for 'beite' og eit for 'jordvinna', som seinare fall saman» (a.st.). Att så varit fallet finns det enligt min bedömning ingen anledning att räkna med.

Självt har jag (Elmevik 2002–03, 2004) liksom Hovda prövat att anknyta *vin* till roten i fvn. *vinna* 'arbete' och tänkt mig att utifrån grundbetydelsen 'något som uppnås (genom arbete)' kunnat utvecklas den av 'något som uppnås genom arbete i skog, borthuggning av skog', varav i sin tur 'öppen plats i skogen' > 'betesmark, betesäng'. Denna uppfattning anser jag mig ha anledning att delvis revidera.

Det torde vara en nästan undantagslös uppfattning att *vin* ursprungligen genomgående

varit ägobetecknande. Stefan Brink (1984 s. 61) betraktar det som ett problem att »man ej kan vara säker på att vissa perifert liggande *vin*-namn är primära ägonamn utan i stället från början bebyggelsenamn». I ett senare arbete (Brink 1988) ställer han i ett avsnitt (s. 74 f.) frågan om *vin* kunnat genomgå betydelseförändringen 'äng' > 'gård'. Detta skulle i så fall gälla för de ångermanländska *-vin*-namnen, som »i nästan samtliga fall [har] ett mycket centralt läge i järnåldersbygderna» (s. 74). Jfr Gräslund 2010 s. 54. Brinks slutsats blir att det framstår som sannolikast att *vin* inkommit till Ångermanland genom kontakter med Norge och att elementet då inte haft betydelsen 'betesmark' utan i stället, utifrån »en snarast suffixartad funktion» (s. 75), den av 'bostad, gård'.

Man bör enligt min mening faktiskt mera allmänt ställa sig frågan om det är rimligt att tänka sig att en så gammal ortnamnsgrupp som den här aktuella har sin grund i att boplatser upptagits på betesmarker. Jag tillägger att jag generellt ställer mig skeptisk till den vanligen som en självklarhet framställda uppfattningen att många av våra äldsta bebyggelsenamn ursprungligen varit ägonamn. Bo Gräslund (a.a. s. 55) konstaterar, enligt min mening med rätta, att det »finns [...] en utbredd tradition att på mycket osäkra grunder såsom ägonamn tolka hela grupper av äldre bebyggelsenamn som mycket väl kan vara beskrivande direkta bebyggelsenamn». En bred diskussion i denna fråga skulle vara välkommen.

Vad jag i detta korta och därmed nödvändigtvis komprimerade bidrag vill ge tillkänna är att jag numera är böjd att räkna med att *vin* åtminstone på det hela taget (jfr nedan) inte betytt 'betesmark' utan, i samklang med den grundinnebörd hos ordet som jag räknat med, 'röjning'. Jag ansätter för *vin* som ortnamnelement betydelsen 'bosättning (gård) på röjd mark' och betraktar alltså *-vin*-namnen som redan från början bebyggelsebetecknande.

Gotiskans *winja* liksom dess motsvarigheter i västgermanskan betyder entydigt 'betesmark'. Jag tänker mig att denna betydelse i de östra och västra delarna av det germanska språkområdet redan i ett mycket tidigt skede utvecklats ur den av 'röjning' > 'öppen plats i skogen, skoglös öppen mark' (jfr att det samgermanska *åker*, got. *akrs* etc., urgerm. **akraz*, åtminstone enligt den vanligaste meningen ursprungligen betytt 'betesmark'). Spår av denna betydelseutveckling torde man finna också på nordiskt område. Jag avser sammansättningarna fvn. *vinjarspann* och *vinjartoddi* om vissa jordavgifter till kungen och *Viney* som namn på Själland i skaldespråket, liksom den omständigheten att *vin* förekommer i naturnamn på Orkney och Shetland. Vissa *-vin*-namn tillkomna i ett senare skede av den långa period elementet antas ha varit produktivt, enligt vanlig uppfattning från början av vår tideräkning och kanske ända in på tiohundralet, kan också tänkas innehålla *vin* i den alltså enligt min mening sekundära betydelsen 'betesmark'.

Som jämförelse med denna betydelseutveckling kan nämnas att motsvarigheten *ryd* till fsv. *rydh* 'röjning' i dialekterna i Skåne, Halland och Småland enligt Staffan Fridell (1992 s. 252) bland annat uppvisar betydelsen 'betesmark'. Fridell, som menar att *-ryd*-namnen i Småland »i stor utsträckning är primära ägonamn» (s. 251), finner det vara en »rimlig hypotes» att den belagda betydelsen 'skoglös, öppen mark' hos *ryd*, utvecklad ur den ursprungliga av 'röjning', varit »relativt sett vanligare inom den äldre, vikingatida bygden, medan 'röjning' varit relativt sett mer frekvent i de bygder som nykoloniserades under medeltiden», och att man när det gäller dessa bygder »i stor utsträckning [måste] anta att namnen på *-rydh* uppkommit då äga och bebyggelse samtidigt etablerats, sannolikt ofta i samband med röjning av skog» (s. 253). Skulle verkligen inte betydelsen 'röjning' kunde ansättas också för de äldre *-rydh*-namnen?

Om det resonemang jag fört ovan är riktigt, har det alltså på germanskt område funnits dels ett urgermanskt **wenjō* (> **winjō*) 'röjning', dels ett härmed avljudande och synonymt urgermanskt **wunjō*. Det kan handla om två skilda ord bildade till olika avljudsformer av en och samma rot. Lika troligt, eller kanske till och med sannolikare, förefaller det mig emellertid vara att det ursprungligen är fråga om ett och samma ord, ieur. **uenjā*, med i vissa kasusformer rotformen **un-*, vilket lett till uppkomsten av två

olika paradig. Denna möjlighet har lyfts fram av Thorsten Andersson vid seminarieövningar under hans ledning om *-vin* för doktorander i nordiska språk 1983–84. Jag tackar professor Andersson för att jag har fått ta del av hans anteckningar som förberedelse för dessa seminarier. Av dessa anteckningar framgår också att framlidne Lars Hellberg, bemärkt svensk ortnamnsforskare, muntligen hade nämnt detta alternativ.

Till det äldsta skiktet bland de svenska och danska bebyggelsebetecknande ortnamnselementen hör *-lösa/-løse*. Detta *lösa* (jag använder i fortsättningen enbart den svenska formen), det så kallade »ähta» *lösa* till skillnad från det som anger brist på det som förra sammansättningsleden betecknar, har jag (se tidigast Elmevik 1971) velat förklara som innehållande ett med *ljus* besläktat urgermanskt appellativ **lauhsōn* 'ljusning (i skog), glänta, äng' e.d., en tolkning som fått i det närmaste allmän anslutning. (En av mig i nämnda arbete uppställd alternativ utgångsform **lauhsīōn* fann jag senare skäl att bortse från.)

Thorsten Andersson (2003 s. 289) har fäst uppmärksamheten vid att utbredningen av *-lösa*-namnen är i det närmaste komplementär till den som *-vin*-namnen uppvisar. Detta skulle, menar han, kunna tala för »einen ähnlichen Bedeutungsinhalt der beiden Grundwörter». Om jag har rätt i mitt antagande att *vin* haft betydelsen 'röjning', skulle i fråga om *lösa* med min tolkning av detta ortnamnselement kunna antas att det med grundbetydelsen 'ljusning' kommit att avse en (genom röjning) öppen plats i skogen avsedd för bosättning. Jag erinrar om Bengt Pamps (1988 s. 27) tanke att *lösa* med »den äldsta innebörden [...] 'ljusning (i skog), glänta'» har avsett »utglesning av lövskog i samband med äldre fast bosättning». Dock kan jag inte dela Pamps åsikt att *lösa* ursprungligen inte varit bebyggelsebetecknande, detta med motiveringen att det finns danska *-lösa*-namn som inte syftar på bebyggelser.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 2003: Orts- und Hofnamen 2. Skandinavien. I: RGA 22. S. 281–295.
- Brink, Stefan, 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm.
- 1988: Denotationsförändringar bland våra äldsta bebyggelsenamnstyper. I: Denotationsbyte i ortnamn. Rapport från NORNA:s trettonde symposium i Tvärminne 9–11 oktober 1986. Red. av Peter Slotte. (NORNA-rapporter 37.) S. 63–81.
- Ekwall, Eilert, 1941: Nordiska ord belysta av engelska ortnamn. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 3. Göteborg. S. 28–73.
- 1960: The concise Oxford dictionary of English place-names. 4th ed. Oxford.
- Elmevik, Lennart, 1971: Nyare undersökningar av de svenska ortnamnen på *-lösa*. En kritisk översikt. I: NoB 59. S. 15–36.
- 2002–03: Das nordische Ortsnamenelement *vin* 'Weide' und die indogermanischen Wurzeln **uen-*, **uenH-*. I: Orientalia Suecana 51–52. S. 125–128.
- 2004: Höra och Fridene. Till tolkningen av ett par svenska *vin*-namn och något om grundbetydelsen hos namnelementet. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 27–34.
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Gotō, Toshifumi, 1987: Die „1. Präsensklasse“ im Vedischen. Untersuchung der vollstufigen thematischen Wurzelpäsentia. Wien. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 489. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung 18.)
- Gräslund, Bo, 2010: Om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning. Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och begreppet gård. I: NoB 98. S. 45–63.
- Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.

Hovda, Per, 1978: *Vin II*. I: KL 20. Sp. 77–85.

LIV = Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martil Kümmel & al. 2000. Wiesbaden.

Mayrhofer, Manfred, 1995: Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen 2, Lieferung 17. Heidelberg. (Indogermanische Bibliothek. 2. Reihe. Wörterbücher.)

Olsen, Magnus, 1926: *Ættegård og helligdom*. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A. Forelesninger 9a.)

Pamp, Bengt, 1988: *Ortnamnen i Sverige*. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B 2.)

Pokorny, Julius, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1. Bern–München.

Trier, Jost, 1963: *Venus*. Etymologien um das Futterlaub. Köln–Graz.

de Vries, Jan, 1962: *Altnordisches etymologisches wörterbuch*. 2. verbesserte Aufl. Leiden.

Lennart Elmevik

Ortnamnsvariation i tal och skrift

Kristoffer Kruken (2013 s. 250–251) har ifrågasatt min modell för stilistisk variation i ortnamn, sådan den presenterats i Fridell 2010. Jag välkomnar en diskussion i ämnet, men det som Kruken säger bottenar väsentligen i en missuppfattning av mina idéer. Det är dock fråga om en missuppfattning som i sig är intressant och tycks visa att vi har olika syn på förhållandet mellan talspråk och skriftspråk.

Kruken (s. 250) tillskriver mig åsikten att »*Algutsboda* og andre svenske stadnamn skulle ha fleire parallelt traderte *munnelege* [min kursiv] former med ubrotne linjer gjennom hundreåra» och ägnar sedan många ord åt att polemisera mot denna tanke. Detta har jag emellertid varken skrivit eller menat. Som jag ser det har t.ex. ortnamnet *Algutsboda* flera parallellt traderade former i obrutna linjer sedan senmedeltiden, traderade inom språksamhället i antingen tal eller skrift (eller båda). De olika formvarianterna (*Algutsboda* – *Algusbo* – *Algesbo* – *Allsbo*) skiljer sig åt genom att de har olika stilistisk funktion, de används i olika kontexter. Skiljelinjen mellan tal och skrift är inte det väsentliga här, utan sekundär, eftersom högstilsformer tenderar att oftast förekomma i skrift och lågstilsformer oftast i tal (vilket för övrigt också bara är historiskt betingat: jfr ungdomars nutida användning av en vardaglig stil i sms och mail).

Jag betraktar talspråk och skriftspråk som likvärdiga representationer av ett och samma språk, där enbart mediet skiljer åt. Skriftspråk är också språk och varierande ortnamnsformer kan traderas i skrift likaväl som i tal. Ortnamnsvariationen är främst en stilvariation, dvs. i grunden funktionellt betingad, inte medialt. Det är stiltnivån som är avgörande för vilken variant som väljs, inte mediet (skrift eller tal). Jag ansluter mig här till Edward Finegan och Douglas Biber:

Little theoretical or empirical reason exists to cause suspicion that written registers are produced by a different grammar from the one that governs spoken registers. We think it more likely that written registers have their linguistic characteristics as a consequence of differences along the same situational parameters as other forms of linguistic expression. (Finegan & Biber 2001 s. 266.)

The variation among texts within speech and writing is often as great as the variation across the two modes. No absolute spoke/written distinction is identified. (Biber 1988 s. 24.)

Det är faktiskt lite påfallande att Kruken skjuter in sig på och ifrågasätter högstilsformernas tratering i språket genom seklerna. Det som jag annars har haft svårast att övertyga forskarkollegor om är tvärtom lågstilsformernas obrutna kontinuitet från senmedeltid och framåt, att t.ex. *Allsbo* – som är dokumenterat tidigast i en uppteckning 1933 – sannolikt har existerat som lågstilsform (väsentligen i tal) ända sedan 1400-tal.

Denna min syn på relationen mellan tal och skrift gör också att jag har svårt att acceptera den av Kruken flitigt brukade termen *restitution* för att beskriva förekomst av hög- och mellanstilsformer i tal. Att något restitueras i språket innebär ju strängt taget återkomsten av något som en gång har funnits men sedan försvunnit. Kristin Bakken (2000 s. 7) menar:

Restitusjon tilbake til et forgangent språksteg ser i det hele tatt ut som en logisk umulighet, med mindre de ulike formene har koeksistert. Slik koeksistens kan tenkes forekomme i form av stilistisk variasjon [...], i form av aldersbetinget variasjon, og den er under alle omstendigheter garantert i dialektgrenseområ-

der. Restitusjon forutsetter etter min mening at kronologisk distinkte ordformer har forekommet samtidig, eller uttrykt annerledes: har vært synkront erkjennbare.

Jag är helt enig med detta, men menar att den logiska konsekvensen av resonemanget är att om möjligt helt undvika termen *restitution*.

En utförligare och kanske mer klargörande framställning av mina tankar om stilistisk variation i ortnamn – med åtskilliga exempel – finns i Fridell 2006 (vilken även anförs i litteraturlistan till Fridell 2010). Se även Fridell 2009 för ett mer konkretiserat resonemang.

Litteratur

- Bakken, Kristin, 2000: Navn og restitusjon av lydendring. I: NoB 88. S. 5–24.
- Biber, Douglas, 1988: Variation across speech and writing. Cambridge.
- Finegan, Edward & Biber, Douglas, 2001: Register variation and social dialect variation. The register axiom. I: Style and sociolinguistic variation. Ed. by Penelope Eckert & John R. Rickford. Cambridge. S. 235–267.
- Fridell, Staffan, 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)
- 2009: Stilvariation hos *torp*-namn. I: Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport, Tvärvetenskaplig torp-konferens, Malmö, 25–27 april 2007. Red.: Peder Dam, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Bo Nissen Knudsen & Ola Svensson. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.) S. 23–30.
- 2010: Stilistisk variation i ortnamn. I: Namn – en spegel av samhället förr och nu. Red.: Staffan Nyström. Stockholm. (Ord och stil 41.) S. 94–102.
- Kruken, Kristoffer, 2013: Rec. av Namn – en spegel av samhället förr och nu. I: NoB 101. S. 249–251.

Staffan Fridell

Fra *Leangasi* til *Kalvehave* via *Skåningehavn* Onomastisk opklaring af et eksotisk stednavnebelæg

»Hvor ligger Leangasi?« På Afdelingen for Navneforskning, Københavns Universitet, er det en del af vor public service-forpligtelse at besvare spørgsmål fra andre forskningsinstitutioner og offentligheden i almindelighed vedrørende sted- og personnavne. Nogle af disse forespørgsler er mere kuriøse end andre, og til førstnævnte gruppe hører unægteligt det i indledningen anførte spørgsmål, som undertegnede modtog for nylig fra en forskerkollega fra et andet fagområde. Når det overhovedet er rimeligt at stille dette spørgsmål til navneforskningsafdelingen i København, hvor vi primært tager os af stednavne fra Danmark, skyldes det, at det umiddelbart ganske eksotisk klingende stednavn *Leangasi* optræder som udstedelseslokalitet for et middelalderligt diplom udgivet i det nye elektroniske supplementsbind til *Diplomatarium Danicum*/Danmarks Riges Breve (herefter DD). Mere præcist drejer det sig om, at kong Erik, danernes og slavernes konge, den 2. oktober 1252 stadfæstede nogle privilegier til sine vasaller i Reval (Tallinn) og Wesenberg i Estland:

Erich vann Gades genaden ein köning tho der dehnen unnd schlawen allen de diesse iegenwerdig schriffth sehen, ewige selicheit, iuwer gemenheit do wÿ kundt, dat wÿ allen unsern luden in Reuell unnd Wesenberg besittlich mit erfflichem recht, (weleker in gemener spracke genömet werdt LANDT recht) ere guder in freÿheit tho besitten, verlaten hebben, wante ere rechte in allem mehr tho befästigen, als tho krencken sin wÿ gewilliget: unnd up de mede keine twÿfelheit adder twistinge in thakomenden thÿden van iemande, auer umb disse gunninge erhafen mogen, hebben wÿ diesse gegenwerdige schriffth edder breff den benomden unnsern luden mit unnserm in segell in eine getuchnisse unndt bewehrung befestiget unndt gegeuen. Datum Leangasi anno domini dusendt twehundert unndt twee unndt fefftig des anders dages octobris des mantes. (DD supplement 1252-10-02.)

Diplomteksten indgår i en tysk oversat afskrift fra 1500-tallet i en brevbog tilhørende Tyske Orden, der befinder sig på Zentralarchiv des Deutschen Ordens i Wien. Foruden den geografiske udfordring med at identificere den ellers ukendte lokalitet *Leangasi*, rummer diplomtet også et historisk problem: I 1252 fandtes der ingen kong Erik i Danmark! De tidsmæssigt nærmeste kongsemner af dette navn er Erik IV Plovpenning, der blev myrdet den 10. august 1250, og Erik V Glipping, der blev kronet den 25. december 1259. Så man kunne altså passende supplere den indkomne stednavneforespørgsel med spørgsmålet: »Og hvem er kong Erik?« Især det sidste misforhold har fået DD's redaktion til at foreslå, at brevet formodentlig er en forfalskning, altså en senere fabrikation, der på falsk grundlag foregiver at kunne tilbageføre de oplyste privilegier til tidligere tider og som værende kongeligt givne. *Leangasi* er i det elektroniske stedregister, i mangel af oplagte danske identifikationsemner, foreslået med en mulig beliggenhed i »(Estland?)«.

En nærmere afprøvning viser imidlertid, at man hverken behøver at afsøge det danske eller estiske stednavnemateriale for en forsvunden lokalitet *Leangasi* eller den danske kongerække for en ellers ukendt kong Erik. Der er heller ikke – i hvert fald ikke i denne sammenhæng – grund til at beskyldte Tyske Orden for dokumentfalsk. Derimod kan man med en vis ret kritisere den tyske oversætter for en temmelig sjusket læsning af afskriftens forlæg. For et sådan findes nemlig bevaret, endda i form af selve origi-

naldiplomet, der befinder sig på det estiske nationalarkiv i Tartu. Faktisk er diplomet udgivet i den trykte udgave af DD, nærmere bestemt i dettes 2. række bind 1 som nr. 80 – men vel og mærke med en dato to dage ældre end afskriftens, og udstedt af kong Christoffer I:

C. dei gracia Danorum Sclauorumque rex omnibus presens scriptum cernentibus salutem in perpetuum. Uniuersitati uestre notum facimus, quod nos omnibus hominibus nostris in Reualia et Wesenbiergh constitutis omnia bona sua iure hereditario quod uulgariter dicitur lænrect dimisimus libere possidenda, quia ipsorum iura confirmare in omnibus pocius uolumus quam infirmare. Ne igitur in posterum super hac donacione nostra ab aliquo possit oriri dubietas uel calumpnia presentes litteras dictis hominibus nostris contulimus sigillo nostro roboratas in testimonium et cautelam. Datum Scaninghafn, anno domini MCCLII pridie kalendas octobris. (DD 2. rk. 1 nr. 80.)

En sammenligning viser, at afskriveren har begået tre afgørende fejllæsninger. For det første har han læst begyndelsesinitialiet *C* som et *E*, måske fordi der på originaldiplomet har indsneget sig en drilsk flueklat i midten af initialiet? Eftersom en mængde andre privilegiebreve til Estland er udstedt af danske konger af navnet *Erik* er det ikke så sært, at en tysk klerk uden nøjere kendskab til den danske kongerække tre århundreder senere har oversat et *C*. (for *Christoffer*) læst af ham som *E*. til *Erich*. Hvordan han dateringsmæssigt har fejllæst originalens *pridie kalendas octobris*, dvs. »dagen før den første oktober« og dermed den 30. september, til noget han kunne oversætte til den 2. oktober er ikke helt klart, men måske har han læst det som *postridie kalendas octobris*, der med lidt god vilje kan forstås som »dagen efter den første oktober«, om end formen er noget grammatisk akavet. Endelig er hele denne lille artikels omdrejningspunkt, stednavnet *Leangasi*, opstået som en fejllæsning af forlæggets *Scaninghafn*, hvilket med tanke på middelalderens minuskelskrift ikke er helt så urimeligt, som forvanskningen måske kan fremstå i dag med vore trykte latinske bogstaver.

Den afskrivende 1500-talsklerk i Tyske Ordens arkiver kan, hvad forvandlingen af *Scaninghafn* til *Leangasi* angår, delvis undskyldes med, at man på hans tid må have været omtrent lige så ukendt med *Scaninghafns* beliggenhed, som vi 500 år senere er med *Leangasis*. Navnet gælder således lokaliteten Skåningehavn, en længst forsvundet havnebebyggelse på sydøstspidsen af Sjælland, hvor der siden gammel tid bl.a. har været overfartssted til Møn. Om der jævnfør inkolentforleddet *skåning* også har været tilbagevendende skibsmæssig forbindelse til Skåne er bestemt muligt, både ud fra onomastiske og geografiske hensyn, men der haves ingen konkrete historiske kildebelæg herfor. At dømme ud fra indholdet af det omhandlede diplom støttes opfattelsen af Skåningehavn som marint kontaktpunkt østover under alle omstændigheder af, at kongen her i efteråret 1252 synes opsøgt af repræsentanter for den godsejende adel i Estland, der ønskede deres gamle hævdvundne privilegier kongeligt stadfæstet. Navnet *Skåningehavn* optræder blot fire gange i det bevarede kildemateriale: I 1231 (VJb fol. 25v), 1252 30/9 (DD 2. rk. 1 nr. 80), ca. 1320 (RJb fol. 10r) og ca. 1376 (RJb fol. 140r); i 1200-tallet som bebyggelsesnavn, i 1300-tallet som sognenavn. Derefter afløses det af navnet *Kalvehave*, hvilket faktisk eksplicit anføres i dokumentet fra 1376: »Skåningæhafn quod modo dicitur Kaluehawæ« (»Skåningehavn, som nu/siden fornylig kaldes Kalvehave«). Navneskiftet gælder dog tilsyneladende kun sognet som helhed, næppe selve bebyggelsen. En bebyggelse Kalvehave kendes således allerede i 1250–1300, 1304 29/12, 1332–1335 og 1364 11/8 (DS 16 s. 220–222). De to navne optræder dermed sideløbende gennem knapt halvandethundrede år, men efter 1376 er *Kalve-*

have-navnet enerådende. Snarest har der været tale om, at *Skåningehavn* var navnet på en senere nedlagt havnebebyggelse, der frem til engang i 1300-tallet også gav navn til hele sognet, mens Kalvehave har været en mere indlands beliggende landsby, der senest fra omkring 1376 overtog sognenavnet, velsagtens fordi havnen da havde mistet sin oprindelige betydning. Sognekirken, der bygningsmæssigt kan dateres til perioden 1225–1250 (DK:Præ s. 948–949), ligger da også ca. 400 m øst for Kalvehave landsby og i omtrent samme afstand nord for den lille pynt Orehoved, der stikker ud i Ulvsund mellem Sjælland og Møn, som en oplagt naturhavn mellem Østersøen og de indre danske farvande; i dag er vandet her imidlertid ganske grundt og vanskeligt at besejle, hvilket dermed også kan være årsagen til, at man tidligt har opgivet havnen.

Skåningehavn-Kalvehave har dermed siden længe haft en vis eksotisk status i dansk stednavneforskning, da det er et af relativt få kildebelagte eksempler på navneskifte i dansk middelalder, om ikke for en egentlig bebyggelse, så for et sogn. Men *Leangasi* har stedet trods alt aldrig heddet – bortset fra i en muligvis træt tysk afskrivers øjne.

Kilder og litteratur

DD/DRB = Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 1938 ff. København. Diplomer fra 1413 og fremefter, samt supplementer til de ældre serier, er udgivet elektronisk på <<http://diplomatarium.dk/dd>>; den konkrete afskrift omtalt i denne artikel på <<http://diplomatarium.dk/dd/supplement/1252-10-02.html>> (læst 2014-02-25).

DK:Præ = Danmarks Kirker: Præstø Amt. Udg. af C. A. Jensen & V. Hermansen. 1933–35. København.

RJb = Roskildebispens Jordebog. Udg. af C. A. Christensen. I: Danmarks middelalderlige regnskaber. 3. rk. 1. 1956. København. S. 1–207.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

Om Kirunas meänkieliska ortnamn

En anhållan från ett par hembygdsföreningar och ortnamnsföreningar i trakten av Kiruna om att ange det meänkieliska namnet *Kieruna* på vägskyltar kom den 8 april 2011 in till Trafikverket. Denna anhållan skickades vidare till Lantmäteriet den 27 maj 2011, och Lantmäteriet skickade ärendet på remiss till Institutet för språk och folkminnen den 30 maj 2011. Som finsk-ugrisk forskningsarkivarie på institutet med ansvar för den finsk-ugriska ortnamnsvården utredde jag frågan om Kirunas meänkieliska namn.

Det svenska namnet *Kiruna* är en form av det finska *Kiiruna* 'fjällripa' som i sin tur är en översättning av det nordsamiska *Giron* 'fjällripa'. Namnet på staden har från början avsett det nu till stora delar bortsprängda gruvberget sydväst om staden, på svenska *Kirunavaara* och på nordsamiska *Gironvárri*, där bergets nordsamiska namn förmodligen grundar sig på jämförelse. (Swedell 2001 s. 34.) Uttalet av det nordsamiska *Giron* 'fjällripa' och förleden i bergsnamnet *Gironvárri* är bland samerna i trakten *kīrun* eller *kērun* (med långt /i/, eller ett långt /ë/, dvs. ett mellanting mellan ett slutet /e/ och ett mycket öppet /i/ och i andra stavelsen med ett finskt /u/). Den finsktalande befolkningen som i århundraden bott i trakten, dvs. de som nuförtiden räknas som meänkielitalare, har uttalet *kieruna* (med diftongen /ie/ och finskt /u/) eller *kiruna* (med kort /i/ och finskt /u/) för staden, medan de sentida finska inflyttarna från Finland i regel har uttalet *kiiruna* (med långt /i/ och finskt /u/). Uttalet *kieruna* är den ursprungligaste jukkasjärvifinska formen (dvs. den dialekt av tornedalsfinska/meänkieli som traditionellt har talats i området) (se Wiklund 1910 s. 13). Frågan var om detta äldre uttal fortfarande fanns kvar bland de meänkielitalande i området eller om man gått över till uttalet *kiruna* med kort /i/, vilket är (det nutida) uttalet för staden Kiruna i de östligare meänkieliska områdena, bl.a. runt Pajala. Uttalet av *Kiruna* med kort /i/ bland meänkielitalare i Kiruna och dess närområde kan också ha uppkommit genom svensk påverkan, då uttalet på svenska bland de svenskspråkiga i trakten har kort /i/.

Det första belägget för *Kiruna* är från 1736: *Berget Kieruna* (Swedell 2001 s. 34). På den äldre generalstabskartan (blad 9. Kaalaslupa, vilket är uppmätt 1880 och utgivet 1889, i senare editioner av generalstabskartan ändrat till 9. Kiruna) förekommer namnformerna *Kieronavaara*, *Kieronavuoma* och *Kieronajärvi* (där <o> är en återgivning av ett finskt /u/), men inget namn för staden eftersom den inte ännu var grundad. Kiruna fick sitt namn den 27 april 1900. Tidigare hade orten kallats *Luossavaara*, efter berget norr om staden, på nordsamiska *Luossavárri* 'laxberget', men *Luossavaara* ansågs opassande eftersom man ville ha ett namn som var lätt att skriva och uttala (<http://sv.wikipedia.org/wiki/Kiruna>).

I Ortnamnsregistret förekommer den finska formen *Kieruna* en gång (upptecknad 1936) och den finska formen *Kiiruna* en gång (upptecknad 1972). Jag antar att *Kiiruna* beror på riksfinska påverkan eller på att informanten i fråga har riksfinska bakgrund.

I Lennart Petterssons avhandling Verbböjningar i jukkasjärvifinskan från 1987 förekommer exempelmeningar med *Kiruna* och *Kieruna*. Exempelmeningarna kommer från inspelningar gjorda av Pettersson 1980–1983. Jag har hittat åtta informanter som nämner *Kiruna* eller *Kieruna*. Två informanter har flera exempelmeningar med stadens namn. Dessa exempelmeningar stämmer sinsemellan överens, dvs. det finns inte någon variation hos den enskilde informanten. Informanterna är födda mellan 1913 och 1935. Sex av informanterna säger *kiruna*. Dessa sex är från Kirunas närområde, dvs. jukkasjärvifinskt område. De två andra informanterna säger *kieruna*. Den ena av dem är född

1927 och är från Övre Soppero och talar alltså inte jukkasjärvifinska. Den andre informanten är född 1921 och är från jukkasjärvifinskt område. Att majoriteten av informanterna från jukkasjärvifinskt område har formen *Kiruna* i Petterssons avhandling stämmer inte med uppgifter från informanterna jag intervjuat (mer om detta nedan).

Jag insåg att frågan inte bara gällde vilket meänkieliskt uttal informanterna hade för *Kiruna*, eftersom namnet *Kiruna* är en del av ett *Kiruna*-kluster, *Kirunajärvi*, *Kirunavaara* och *Kirunavuoma*, och det även var viktigt vilket uttal informanterna hade på meänkieli för de andra namnen i klustret. Resultaten för dessa namn i de fall de kände till dessa platser stämde med det uttal informanterna hade på staden. Jag undersökte även om det nordsamiska namnet *Gironnjáska* söder om *Kirunavaara*/*Gironvárri* hade någon form på meänkieli. Det hade det inte.

Innan jag intervjuade de meänkieliska informanterna provintervjuade jag fyra trespråkiga nordsamer (nordsamiska, meänkieli och svenska) om deras uttal av *Kiruna* på meänkieli. Resultatet var spretigt: en samisk informant uppgav uttalet *kiiruna* (han hade dock även under en period bott i Finland), två hade uttalet *kiruna*, medan en hade uttalet *kieruna*. Den sistnämnde informantens mor var från Finland och fadern från gränsen till Finland.

Majoriteten av de meänkieliska informanterna, vilka jag intervjuade 2012, är födda mellan 1931 och 1953, medan en informant är född 1972. Informanterna uppdelades på två huvudgrupper: 1) informanter nu boende i Jukkasjärvi och byarna runtomkring (12 informanter), 2a) infödda Kirunabor (= Jukkasjärvidialekt) (fem informanter), 2b) inflyttade Kirunabor från byarna runt omkring, dvs. samma dialektområde som de infödda i Kiruna (= Jukkasjärvidialekt) (14 informanter), 2c) inflyttade Kirunabor från andra dialektområden (tre informanter, vilka ursprungligen kommer från Tändö, Vittangi och Lannavaara). Totalt blev antalet informanter 34.

Resultatet av intervjuerna blev att i grupp 1 hade åtta informanter uttalet *kieruna*, tre andra informanter först och främst uttalet *kieruna*, men även *kiruna* förekom mindre frekvent hos dessa, medan en informant mest hade uttalet *kiruna*, men även i mindre omfattning uttalet *kieruna*. I grupp 2a hade två enbart uttalet *kieruna*, två lika frekvent *kiruna* och *kieruna* och en informant främst uttalet *kiiruna*, men även mindre frekvent *kieruna*. I grupp 2b hade 12 informanter uttalet *kieruna*, en hade först och främst *kieruna*, men även uttalet *kiruna* förekom i mindre omfattning hos informanten och en annan informant hade enbart uttalet *kiruna*. I grupp 2c hade två informanter uttalet *kiruna* och en *kieruna*.

Slutsatsen efter provintervjuerna med de trespråkiga nordsamerna och intervjuerna med de andra meänkielitalarna var att uttalet *kieruna* är högst levande och även vanligast, dvs. tvärtemot vad som kommer fram i Petterssons avhandling. Dvs. bland de meänkielitalare som har bott i området i århundraden är *Kieruna* vanligast. En intressant omständighet är att det allmänt bland de intervjuade informanterna råder en uppfattning att majoriteten av de meänkielitalande i staden Kiruna är inflyttade från Tornedalen och att dessa på meänkieli uttalar ortnamnet som *kiruna* (dvs. med kort /i/ och finskt /u/). Jag har dock bara en informant som ursprungligen skulle kunna sägas komma från Tornedalen, informanten från Tändö (och denna har det förväntade uttalet *kiruna*), så jag kan inte bekräfta detta, men det skulle mycket väl kunna stämma.

Efter att jag gjort utredningen rekommenderade jag den 27 mars 2012 att det officiella meänkieliska namnet på Kiruna bör vara *Kieruna*. Jag tog ingen hänsyn till om det nu är så att majoriteten av de meänkielitalande i Kiruna är inflyttade från Tornedalen, dvs. från områden där det sägs att man uttalar namnet som *kiruna*, inte heller om de tillhör andra generationen eller till och med tredje generationen. Deras uttal är mind-

re relevant, eftersom det fortfarande finns talare som uttalar namnet som *kieruna*. Jag anser således att en inflyttad majoritets uttal (dvs. inom den meänkieliska gruppen), trots att de är fler, inte per automatik ska vara vägledande.

Kiruna kommun hade i anslutning till institutets remiss ett öppet samråd i frågan, och i ett yttrande den 1 mars 2013 av Kiruna kommun framgår det att resultatet från detta samråd blev att *Kiruna* på meänkieli bör få formen *Kieruna* på namnskyltar. Av yttrandet framgår även att Kiruna kommun ställer sig positiv till önskemålet om skyltningen av *Kieruna* på meänkieli.

Lantmäteriet beslutade den 8 april 2014 att namnen *Kieruna*, *Kierunavaara* och *Kierunavuoma* ska redovisas i Lantmäteriets grundläggande geodata och i Lantmäteriets ortnamnsregister, vilket innebär att dessa godkändes som meänkieliska former för de svenska *Kiruna*, *Kirunavaara* och *Kirunavuoma* jämte de nordsamiska *Giron* och *Gironvárri*. Någon nordsamisk form för *Kirunavuoma/Kierunavuoma* finns inte (men däremot namnet *Gironnjáska*). Lantmäteriet väljer att inte redovisa *Kirunajärvi* och *Kierunajärvi*, då det finns tveksamheter kring namnets användning och lokalisering (något nordsamiskt **Gironjávri* är inte känt). De av Lantmäteriet fastställda formerna är de som i enlighet med lagen om god ortnamnsred ska användas vid skyltning.

Källor och litteratur

Beslut 2014-04-08: Begäran om att ortnamnsskyltar för Kiruna kompletteras med eänkielinamnet Kieruna, Kiruna kommun. Dnr 504-2011/1474. Lantmäteriet, Gävle.

Kulturmiljölagen. Svensk författningssamling 1988:950.

Ortnamnsregistret = En digitaliserad version av det Topografiska registret i Namnarkivet vid Institutet för språk och folkminnen. <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html>

Pettersson, Lennart, 1987: Verbböjningar i jukkasjärvifinskan. Umeå. (Umeå studies in the humanities 80.)

Swedell, Ulla, 2001: Finska och samiska ortnamn i Sverige. Uppsala. (Opuscula Uralica 4.)

Wikipedia-artikel på nätet om Kiruna. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Kiruna>

Wiklund, K. B., 1910: De lapska och finska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk. Uppsala.

Yttrande 2012-03-27: Om Kirunas meänkieliska namn. Dnr 402-1164/11. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Yttrande 2013-03-01: Begäran om att ortnamnsskyltar för tätorten Kiruna kompletteras med det meänkieliska namnet Kieruna. Dnr 2013-0074. Kiruna kommun, Kiruna.

Björn Lundqvist

Sjönamnet *Kedjen* i Västmanland

Den västmanländska sjön Stora Kedjen i Skinnskattebergs hd tillhör främst Gunnilbo sn men sträcker sig med en mindre del in Västervåla sn. Från detta vatten rinner den korta Lanforsån till Lilla Kedjen i Gunnilbo (T 11G NV, ek 11G 6a, 6b, 7a, 7b.). Vid den sistnämnda sjön ligger gården Kedjebo, vars namn (*kädijeboda* 1539 OAUjb, *kediebo* 1540 OAUjb) kan tänkas vara formellt primärt i förhållande till sjönamnet men väl snarast är bildat till de två vattens namn.

Efter excerpter i OAU anförs här vissa LSA-belägg för hydronymen *Kedjen*: *Kedian*, *L. Kedian* u.å. LSA T 1, *Keian* u.å. LSA T 2, *Keian*, *L. Keian* u.å. LSA T 3, *Kedian* u.å. LSA T 4, *Ytter Kadian* 1662 LSA U 9, *käijan* 1692 LSA S 11. Namnet har upptecknats med långt *e* och grav accent (K. Björkman 1929, H. Ståhl 1932, OAU).

Elof Hellquist (1903–06 1 s. 296) tolkar sjöns namn utifrån fsv. *kædhia* f. 'kedja'. Han påpekar att detta ord är inlånat: »Sjönamnet kan sålunda icke hafva gamla anor», heter det. *Kedjen* är efter hans mening ett jämförelsenamn. Med Hellquists tydning får *Kedjen* en viss betydelse för bedömningen av åldern hos sjönamn i Västmanland. Är det rimligt att sjöarna i Gunnilbo ännu inte hade namngivits vid medeltidens början? Fsv. *-kædhe*, *kædhia* och da. *kæde* har enligt Hellquist (1948 s. 455) som lånord utgått från mlty. *kede*. Formen *kædhia* antas bero på ombildning efter ord som y. fsv. *smedhia*. Jfr SAOB K 873 f. Förelåg detta inlån i traktens ordförråd då man namngav Kedjen-sjöarna i Gunnilbo?

Gunnilbo gränsar till Skinnskattebergs sn, där det bedrevs bergsbruk redan under medeltiden. Hernfrid Bark (1974 s. 41) uppger att Raven van Barnekow 1366 redovisade en skatt i form av 3,5 fat järn från Skinnskatteberg; han omtalar också (s. 35 ff.) fynd av slagg från mycket gammal tid söder om Riddarhyttan. Lilla och Stora Kedjen utbreder sig mellan Hedströmmens och Kolbäcksåns vattensystem; Stora Kedjens nordöstligaste vik är belägen drygt 4 km från den vidsträckta sjön Åmänningen. 8 km väster om Stora Kedjen ligger sjöarna Nedre och Övre Vättern, vilkas namn inte i första hand för tanken till medeltiden (se bl.a. Hellquist 1903–06 1 s. 748 ff., Andersson 1972 s. 16 f.). Det är rätt sannolikt att den inte obetydliga Stora Kedjen har burit ett namn redan vid medeltidens början (jfr Strandberg 2013 s. 147 ff. om älvsnamnet *Kedjan* i Karlskogatrakten). Någon anledning att anta ett medeltida namnbyte till förmån för en hydronym innehållande lånordet *kedja* föreligger inte i Gunnilbofallet.

Till det som Jöran Sahlgren (1912 s. 17 f.) reagerade mot i Hellquists viktiga sjönamnsmonografi hör föregångarens förklaring av vissa osammansatta sjönamnsformer, t.ex. *Hjorten* och *Svan*, som jämförelsenamn. Stora Kedjen sträcker en lång och smal vik mot nordöst, men frågan är hur närliggande jämförelsen med en kedja varit. Långsträckta sjöformationer är inte ovanliga i dessa trakter (se G 82). Att härleda *Kedjen* ur ett ånamn innehållande *kedja* är ett osäkert alternativ. Snart sagt varje vattendrag av någorlunda längd kan jämföras med en kedja, och mycket särskiljande blir inte ett namn med betydelsen 'ån som är lång som en kedja' (och inte heller ett namn med innebörden 'ån som rinner mellan och sammanbinder flera sjöar').

Kan sjönamnet *Kedjen* i Gunnilbo innehålla fsv. *kidh* n. 'killing'? Från ordbildningens synpunkt kan det synas närliggande att ansätta ett fsv. **Kidhi* m. 'killing-sjön' med den oblika formen **Kidhia*. Av vikt är här den starka ställning som *-an* fått i nominativ av sjönamn i Mälardalen; det kan vara fråga om ursprungligen oblika *an*-stamsformer eller ellipsformer som morfologiskt anslutits till svaga *n*-stammar (se Strandberg 2006 s. 199 ff. med litt.-hänv.). Uteslutet är annars inte att den å som

förenar Lilla och Stora Kedjen och fortsätter söderut (*Gunniloboån*) mot Färna herrgård och sjön Långsvan en gång benämns **Kidhia* f. 'killingån' och givit upphov till sjönamnet.

Vilka är de ljudhistoriska förutsättningarna för en tolkning utifrån *kidh*? Elias Wessén (1968 s. 76 f.) låter veta att den fornsvenska vokalöppningen *ĩ* > *e* framför en följande stavelses konsonantiska *i* genomförts i götamål men uteblivit i sveamål (jfr Hesselman 1909–10 s. 116 ff.). I ett annat arbete (1970 s. 23) nämner Wessén att vissa götiska språkdrag över Värmland och västra Västmanland trängt långt norrut. Vid undersökningen av ett rekonstruerat **Kidhia* ligger en ljudhistorisk-språkgeografisk jämförelse med bl.a. orden *midja*, *smedja* och *vidja* nära till hands. Claes Åneman (1970 s. 163 f.) framhåller att gränsen i Västmanland mellan västliga *e*-former och östliga *i*-former av *vidja* grovt räknat kan sägas följa Hedströmmen. Av stort intresse är hans ordgeografiska kartor (del 2) för orden *midja* f. (fsv. *midhia*), *smedja* f. (fsv. *smidhia*) och *vidja*, med västmanländska former som *meja* och *mea*, *smeja* och *smea* respektive *veja* och *vea*.

Gunnilbo socken ligger några kilometer öster om Hedströmmens vattensystem. Att överväga ett formellt primärt eller sekundärt fsv. **Kidhi*, *-ia* m. bakom dagens *Kedjen* ter sig inte alltför dristigt. En övergång **Kidh-* > *Ked-* i *Kedjen* är emellertid tänkbar även om man inte räknar med vokalöppning framför konsonantiskt *i*. *Kedjen* kan återgå på ett fsv. **Kidhsio(n)* eller **Kidhiasio(n)* som undergått ellips (**Kesiön* > **Keen/ *Kean* eller **Kedhasiön* > **Kedhen/ *Kedhan*). Före ellipteringen kan en förled **Kidhia-* ha reducerats till *Kidha-*, vilket senare gått vidare till **Kedha-*. Se Noreen 1904 s. 295 om utvecklingen *-ia-* > *-a-* i genitiv pluralis av *ja*-stammar och jämför ortnamnsexempel som *Kedevad*, Strå sn, Östergötland (fsv. *Kidhia-* och *Kidha-*, OAU) och *Kesätter* i Västra Vingåkers sn, Sörmland (fsv. *Kidhia-* och *Kidha-*; Ståhle 1954 s. 71 f.). Om fsv. *ĩ* > *e* Hesselman 1909–10 s. 37 ff., 61 ff., Wessén 1968 s. 76 ff., om förlängning av korta vokaler Wessén 1968 s. 90 ff. och om postvokaliskt *dh*-bortfall Noreen 1904 s. 237 f. (»Vor kons. *i* schon kaschw., z. b. nom. sg. f. *pri(b)ia*»), Wessén 1968 s. 161 f.

En ljudlagsenligt utvecklad sjönamnsform *Kedjan* 'killingsjön' kan givetvis leda tanken till ordet *kedja*. I bygdens språk kan ett på **Kidhsio(r)* eller **Kidhiasio(r)* återgående **Kean* ha givit samma associationer. VOrdb. ger belägg för formen *kea* (*tjea*) av *kedja* f. från olika socknar i Västmanland, bland dessa det nära Kedjen belägna Ramnäs; jfr de ovannämnda västmanländska formerna *mea* 'midja', *smea* 'smedja' och *vea* 'vidja'. En osäker möjlighet att förklara en utveckling till *Kājan* (> *Kejan*) är inskott av *ĭ* (*j*) vid hiatus (jfr Ålander 1935 s. 130 f.).

Namnen på tre industrianläggningar vid Stora Kedjen förtjänar att nämnas här. Ludvig Lorichs (1952 s. 334 f.) frågar sig varifrån »namnen på de tre hammare Get-, Bock- och Killinghammar, som ligga tätt bredvid varandra här uppe, kunna ursprungligen härstamma. Endast en sak är därvid klar, äldre än själva bruken äro dessa namn icke. Några jordebokshemman med dessa namn ha aldrig funnits.»

En tolkning av *Kedjen* i Gunnilbo utifrån ordet *kedja* skulle ge en intressant terminus post quem för namngivningen. Denna hydronym tycks dock inte kunna bidra till svaret på den principellt viktiga frågan hur länge en inte så obetydlig sjö kunnat förbli namnlös i ett område som Skinnskattebergs hd. Jag föredrar att sammanställa detta *Kedjen* med fsv. *kidh* n. 'killing'.

Källor och litteratur

- Andersson, Thorsten, 1972: Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamnens ålder och samband. I: NoB 60. S. 5–58.
- Bark, Hernfrid, 1974: Ur Skinnskattebergsbygdens historia. Skinnskatteberg.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Hesselman, Bengt, 1909–10: De korta vokalerna i och y i svenskan. Undersökningar i nordisk ljudhistoria. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1909. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 5.)
- Lorichs, Ludvig, 1952: Gunnilboboken. Färnabruk.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Sahlgren, Jöran, 1912: Skagershults sockens naturnamn 1. Uppsala.
- Strandberg, Svante, 2006: Feminina sjönamn. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Red. av Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 17.) S. 199–214.
- 2013: Älvsnamnet Kedjan. I: Karlskoga bergslag 54. S. 147–150.
- Ståhle, Carl Ivar, 1954: Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker. Nyköping. (Sörmäländska handlingar 18.)
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- 1970: Våra folkmål. Stockholm.
- VOrdb. = Västmanlandsordboken, SOFI.
- Ålander, A. T., 1935: Konsonanterna i Östergötlands folkmål. Ljudhistorisk och dialektgeografisk översikt. 2. Uppsala.
- Åneman, Claes, 1970: Om utvecklingen av gammalt kort *i* i ord av typen *vidja* i nordiska språk med särskild hänsyn till svenskan. 1. Text. 2. Kartor. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 49. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 4.)

Svante Strandberg

Skillinge i Litslena

En by i den uppländska socknen Litslena heter *Skillinge*. Äldre belägg för dess namn är bl.a. (*in*) *skylinge* 1346 30/1 u.o. SRAp or. (SD 5 s. 529, DMS 1:9 s. 151), (*j*) *skillinge* 1419 e. 29/9 u.o. [Trögds hdstg] SRAp or. (SDns 3 s. 508), *skillinge* 1540, 1542 OAUjb, *skillinge* 1556 ETb s. 84, *Skillinge* 1599 Uppl hdsdb s. 214. Namnet har upptecknats som *filiga* e.d. (A. Isaacsson 1922, J. Sahlgren 1933 m.fl., OAU).

Elof Hellquist (1904 s. 123 f.) har behandlat detta *Skillinge*. Han framhåller med hänvisning till belägget av år 1346 att bynamnet inte har utgått från ett ä. fsv. *Skillinge*. Han omtalar flera andra svenska *Skillinge*; i samband därmed säger han: »Skulle emellertid ett ursprungligt fsv. *Skillinge* finnas, vore det där ingående släknamnet *Skillingen* säkerligen identiskt med det icke ovanliga ags. personn. *Scilling*.» Han tillägger att ett *Skillinge* rätt tidigt kan ha framgått ur ett **Skildinge* och nämner möjligheten av ett antroponymiskt »**Skildinger* jämte *Skioldunger*; jfr fht. personn. *Sciltung*». (Jfr a.a. s. 128.)

I dagens forskningsläge finns ingen anledning att allvarligt överväga en personnamnsbas i Litslenanamnet *Skillinge*, om andra alternativ – som är fallet – erbjuder sig. Bynamnet kan dock återgå på ett ä. fsv. **Skildinge* bildat indirekt eller direkt till stammen i *sköld* (urn. **skeld-*) och utgöra ett sidostycke till svenska bebyggelsenamn på fsv. *Skiold-* framför *-ung-* (se Ståhle 1946 s. 269 ff. om *Skiold-*namn, bl.a. det sörmländska *Skillinge* i Kung Karls sn). Det är – trots Noreen 1904 s. 226 – rimligt att räkna med att förbindelsen *-ld-* även i betonad ställning ganska tidigt kan ha givit *-ll-*; se exempel hos Ståhle (269 ff.: *Skiold-* : *Skioll-*), Hellberg (1983 s. 45, 49 ff.: *Skild-* > *Skill-*) och se Hellberg 1973 s. 48, 50 om tidig övergång *-ld-* > *-ll-* på grund av ordlängdsbalans (med exemplet *Hyld-* 1220, *hild-* 1301 men *hill-* 1316 för *Hillinge* i det uppländska Hagby, varifrån det inte är så långt till Litslena). Att *Skillinge* i belägget från 1346 skrivs med endast ett *l* omöjliggör inte tanken på ett äldre **Skildinge*. Jfr följande i litteraturen anförda skrivningar (här återgivna i den form de har hos ifrågavarande författare): hos Ståhle 1946 s. 270 (*skølinge* 1400 för *Skillinge*, *sciolungi* 1329 för *Sköldinge*), 504 f. (*falunge* 1426 för *Fällinge*), 508 (*Hilinge* 1460 för *Hillinge*), hos Linde 1951 s. 205 (*kwlasta* 1554 för *Kullsta*; s. 242 f.: *Fulestad* 1546, 1547 för *Fullestad*, *fulesta* 1557 för *Fullersta*), i SOÖg 22 s. 97 (*skælungx-* 1376 för *Skällingstad*). *Skyllinge* i Gårdeby sn (se nedan) skrivs *skyølinge* i SRAp 1479 1/6 ?Halleby or. Någon avgörande motinstans är inte heller *-y-*tecknet i *skylinge* 1346; jfr i samma brev skrivningar som *syutolfft*, *drægyastum*, *myryby* och *abyornason*.

Innan alternativet *sköld* (**skeld-*) här diskuteras ytterligare skall några andra tänkbara utgångspunkter nämnas.

I olika toponymer har stammen *skedh-* antagits kunna ha innebörden 'landtunga, (skiljande) åsrygg' e.d. Se härom Ståhle 1946 s. 285 ff. Det forna bynamnet *Skillinge* i Sollentuna sn, Uppland (*skædlinge* 1347 3/2 u.o. DRAp or., SD 5 s. 632, *skællinge* 1409 30/8 Uppsala DRAp or., SDns 2 s. 164, *Skellinge* 1542 OAUjb), återför Ståhle (a.a. s. 283 ff.) på ett **Skēdhlinge*; han finner det tiltalande att för grundordet i detta namn anta betydelsen 'skiljande, utskjutande höjdsträckning': »Det kan ha betecknat den långsträckta, delvis bergiga ås, på vilken byn och gravfältet äro belägna.» Ståhle anför här också ett *Skedinge* i det sörmländska Strängnäs: »Byn ligger längst ute på en bergig ås.»

Skillinge i Litslena ligger uppe på en långsträckt höjd; betydelsen 'skiljande höjdsträckning' för **Skedh-* i ett bakom *Skillinge* liggande **Skedhlinge* vore lätt att moti-

vera (se glk Aa 7, T 11H SO). Nutidens Skillinge gränsar till Härkeberga sn; också ett **Skedh*- 'gräns' (jfr Ståhle a.a. s. 285) kan övervägas, i andra hand. Det sakligt tilltalande *skedh*-alternativet är språkligt möjligt men osäkert; se Noreen 1904 s. 95 om *-ē-* > *-ī-* framför lång konsonant och s. 238 om fsv. *-dhl-* > *-l-* efter vokal. Jfr beträffande *-dhl-* > *-ll-* Ståhle 1946 s. 341 ff. (*Mellinge*), 358 f. (*Killinge*), 493 (*Källinge*) och 516 (*Rällinge*).

Skillinge kan formellt sett innehålla ett ord bildat till roten **skel-* i sv. (*våg*)*skäl*, da. *skel* 'skillnad; gräns; råmärke' (varom Hellquist 1948 s. 970, Nielsen 1990 s. 372) med syftning på gränsläge eller ett vägshål (jfr Ödeen 1927 s. 222 f.), men det är inte så lätt att inse varför just *Skillinge* skulle ha utgått från ett sådant ord. Ett välbekant vägshål finns vid Litslena kyrka men kan inte antas ha motiverat ett **Skel-* i *Skillinge*.

Fsv. *skiul* n. 'skyddstak, skjul; gömställe' m.m. (Hellquist 1948 s. 938) må också nämnas här; med sådan utgångspunkt får man förutsätta delabialisering (jfr Noreen 1904 s. 93 f.) och vokalförkortning på grund av ordlängdsbalans (jfr t.ex. Hellberg 1973 s. 49 ff.) i ett fsv. *Skylinge*. Detta alternativ kan inte gärna ställas främst.

Trots allt är kanske *sköld* det grundord som här ligger närmast. Det har ofta förbundits med terrängupphöjningar men kan ha använts också om formationer av andra slag. Se Steenstrup 1909 s. 39 f., NG 11 s. 75 f., Ljunggren 1943 s. 150 ff., Ståhle 1946 s. 271 f., OGB 6 s. 220 f., OGB 17 s. 193, Hellberg 1983 s. 41 ff., 54 ff. Ett om en tjärn i Oppland använt *Skjellungen* förklarar Gustav Indrebø (1924 s. 177) som bildat till fvn. *skjoldr* m. och ger tydningen »den skjoldrunde» eller »den skjoldbreide». Samma bakgrund tillskriver han (s. 174) ett sjönamn *Skillingen* i samma fylke: »helst gn. **Skildingr*, ing-avledning av *skjoldr* m.» Indrebø (s. 176 f.) upptar en rad sjönamn under *Skjellbreid-*, vilket han återför på fno. **Skjaldbreið* 'den sköldbreda'. En av namnbärarna beskrivs som ett litet men »etter maaten nokso» brett vatten. Gård-, socken- och häradsnamnet *Skjold* i Rogaland åsyftar enligt Inge Særheim (2007 s. 204) en naturformation vid prästgården Skjold, »truleg med bakgrunn i den avrunda forma til Skjoldafjorden på denne staden». Storgårdsnamnet *Skjoldemose* på Fyn förklarar Bent Jørgensen (DSt s. 255) som 'mossen vid den runda backen' eller 'den sköldformade mossen' (jfr DS 13 s. 42). I Danmark har *skjold* enligt uppgift kunnat brukas om lokaler som ligger öppet och fritt (Steenstrup 1909 s. 39 f., Ljunggren 1943 s. 155).

Om nu *Skillinge* i Litslena är utgången från ordet *sköld* – vilket en hel del talar för – bereder den sakliga sidan av namntolkningen inga svåra problem. Den syftning på en mer eller mindre rund upphöjning – som exempelvis hos det sörmländska *Sköldinge* (varom Ståhle 1946 s. 270 ff., Strandberg 1973 s. 2 f.) – som man a priori gärna tänker på inför ett *sköld*-namn kan utan tvivel föreligga vid Skillinge. Redan den topografiska kartan låter förmoda en mindre rund upphöjning i omedelbar anslutning till bybebyggelsen, och terrängstudier på platsen 2014 har bekräftat detta intryck. Syftning på denna formation (med fornlämningsstecken på T 11H SO) är i dubbel bemärkelse det närmast liggande alternativet. Eljest saknas inte möjligheter att motivera ett urnord. **Skeld-* i *Skillinge* på annat sätt. Öster om Skillinge låg förr en sjö (*Hallarby siön* 1696 LSA B 42–8:1), som på glk Aa 7 (1863) motsvaras av Hallarby Sjöarne, två små vatensamlingar i ett inte alltför avlångt område med torvdy. I sänkan mellan Skillinge och bebyggelser i Härkeberga sn västerut kan en forntida våtmark tänkas ha haft rund form (jfr Hellberg 1983 s. 56 ff.). Man bör också ställa frågan om hela Skillingehöjden sedd från väster kan ha uppfattats som sköldliknande trots att den inte är rund. Om byn Skyllinge (i *skiollwng*e 1370) i Gårdeby sn, Östergötland, framhåller Gösta Franzén (i SOÖg 17 s. 23) att den låg »på en hög, långsträckt ås, vars konturer kan ha erinrat om en sköld».

Suffixet *-ing-* kan ha använts för elliptisk avledning, och därmed är en tidig form med **Skelð-* av det nordiska *Skjaldbreið(r)* inte en otänkbar alternativ utgångspunkt för *Skillinge* i Litslena. Se Fridell 2012 s. 71 ff. med där anförd litteratur om *Skjaldbreið(r)*.

Jag föredrar sålunda att söka förklara vårt *Skillinge* som ytterst utgående från ordet *sköld* i terrängbeskrivande funktion. En sekundärt inträdd övergång från *a*-stam (t.ex. ett **Skilding* m. 'den lilla skölden' eller 'åsen med den sköldliknande kullen') till form på *-inge* är tänkbar, men de kända beläggen talar inte för detta.

Källor och litteratur

- ETb = Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595. Utg. av Sven Ljung. 1960–66. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 65.)
- Fridell, Staffan, 2012: *Skjaldbreið(r)*. I: NN 29. S. 71–73.
- Hellberg, Lars, 1973: Skänninge och Skenaån. En ortnamnskombination i ljudhistorisk belysning. I: Svenska studier från runtid till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Stockholm. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 48.) S. 37–52.
- 1983: *Skillra, Vedergärde och Årnanäs*. Om ortnamnsförleder av typen *Gæltar* 'galtarnas'. I: NoB 71. S. 40–95.
- Hellquist, Elof, 1904: Om de svenska ortnamnen på *-inge*, *-unge* ock *-unga*. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 1905:1.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse 1923:7.)
- Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
- Ljunggren, Karl Gustav, 1943: Skälderviken och Kullen. I: NoB 31. S. 150–159.
- Nielsen, Niels Åge, 1990: Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie. 4. udg. København. (Gyldendals røde ordbøger.)
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Steenstrup, Johannes, 1909: Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning. København. (D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter. 7. Række, historisk og filosofisk Afd. 1.3.)
- Strandberg, Svante, 1973: Ortnamn i Lerbo och Sköldinge. Katrineholm. (Katrineholms hembygdsförenings skriftserie 19.)
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på *-inge* på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Særheim, Inge, 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- Uppl hdsdb = Uppländska häradsrättsdomböcker från 1500-talet. Jämtne inledning, ort- och personregister utg. ... genom Nils Edling. Uppsala–Leipzig. (Uppländska domböcker utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 5.)
- Ödeen, Nils, 1927: Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning. Lund.

Svante Strandberg

Namnekontinuitet og eigedomsgrenser – eit døme frå Kvinesdal (Vest-Agder)

Det er grunn til å tru at stadnamn som er knytte til grensepunkt, særleg eigedomsgrenser, har hatt større evne til å overleva enn andre stadnamn, bl.a. på grunn av utvida namnebrukarkrins. Det er elles kjent frå nokre stader at nye eigarar på gardsbruk har lært seg dei gamle namna på grensepunkta til garden sin for å vita kva for område eigedomen deira omfattar. Slike namn har blitt overleverte munnleg frå generasjon til generasjon, nokre av dei er også nemnde i eldre skriftlege kjelder. Ofte dreiar det seg om såkalla smånamn, t.d. namn på steinar, vardar, fjelltoppar, skard, fjellhyller, bekefar m.m.

I ei undersøking av namnekontinuiteten blant teignamna frå soknene Almunge og Vaddö i Uppland har Elin Pihl (2014) bl.a. sett på om leie på eller ved eigedomsgrenser har medverka til sterkare namnekontinuitet. Ein kan gå ut frå at ein større namnebrukarkrins vil medverka til sterkare kontinuitet for namna. For Söderby i Almunge viser undersøkinga at det har vore sterkare kontinuitet for slike namn, og for Norrby i Vaddö er det også indikasjonar på ein slik effekt. Leie ved eigedomsgrense ser likevel ikkje ut til å ha spela noka rolle for kontinuiteten i Ösby (Almunge) eller Södra Fjäll (Vaddö), men for desse to områda finst det færre belegg på teignamn på eller ved grenseliner.

Frå matrikkelgardane Gullestad og Eikeland i Kvinesdal (Vest-Agder) finst det eit interessant døme som synest gje innsyn i spørsmålet om namnekontinuitet for stadnamn – i dette høvet naturnamn – som er knytte til ei eigedomsgrense. Frå denne staden finst det eit diplom frå 1292 som omhandlar ei grenseline, og som nemner fleire lokale stadnamn. På Gullestad er det dessutan i seinare tid gjennomført djupinnsamling av stadnamn frå munnlege kjelder (Fintland 2005).

I eit domsbrev frå 1292 (DN 1 nr. 81) som stadfestar eit forlik mellom Valtjov Torbjellsson og herr Torvald Toresson om grensa mellom gardane Eikeland og Gullestad, er det nemnt sju lokale stadnamn. Diplomet gjer greie for kor grenselina mellom dei to gardane går:

or skotbærgi ok i steindyr, or steindurum i næfsteinin, firir ouan sauðato. or steinum ok (i) varðan sëm hæst er fiállæt. þaðan i runit sëm bækræn fællr or Miaua vatni i Kældo as vatne þaðan i holma þan sëm nestr ligr Valskarða lande.

Ifølgje Trygve Fintland (2005 s. 57), som har registrert stadnamn frå Gullestad i samband med eit særeminnearbeid i norsk ved Stavanger katedralskole, er alle sju namna som er nemnde i dette diplommet, attkjennande i dag av folk som står i den lokale namnetradisjonen. Namnet gno. *Skotberg*, som i diplommet er skrivne *skotbærgi* (dvs. dativ), svarar til dagens *Skotet* /'skå:de/. Gno. *Steindyr*, skrivne *steindyr* og *steindurum* (dvs. fleirtal, den sistnemnde forma i dativ), vert i dag kalla *Steindør* /'steindø:r/. For gno. *Nefsteinninn*, skrivne *næfsteinin*, seier ein no *Nasesteinen* /'na:sesteinen/; føreledda i bae namna tyder 'nase'.

Gno. *Sauðatō*, skrivne *sauðato*, heiter i dag *Saueto* /'saueto:/. Innsjøen med namnet *Mjåvatn*, skrivne *Miaua vatni* (dativ), vert no kalla *Mjåvatn* /'mjå:vat,n/; det tyder 'det smale vatnet'. *Kelduásvatn*, skrivne *Kældo as vatne* (dativ), har i dag forma *Kjeldåsvatnet* /'kjelå:svatne/. Gno. *Valskarðaland*, skrivne *Valskarða lande* (dativ), svarar til

gardsnamnet *Våskeland* /'våskelan/. Det er eit gammalt gardsnamn av *land*-klassen, nytta om ein heiegard som har lege øyde. Føreleddet tyder truleg 'falkeskardet', samansett av gno. *skarð* n. '(fjell)skard' og det gammalnorske ordet for 'falk', *valr* m.

Dette dømet frå Kvinesdal illustrerer kor god overlevering det har vore somme stader av stadnamn i munnleg tradisjon. Dei sju namna som er nemnde i brevet frå 1292, har levd vidare til vår tid, nokre av dei med mindre justering av namneforma. Dette indikerer at mange smånamn som ein kanskje trur er relativt unge, kan gå langt attende i tid, nokre av dei til mellomalderen. Ein ser elles at den eldre skrivemåten av gardsnamnet *Våskeland* er klart opplyssande når det gjeld opphavet til dette namnet, noko som sjølvstapt også gjeld for mange andre namn.

Det er etter måten godt samsvar mellom formene i mellomalderbrevet og namneformene frå nyare tid som er registrerte av Fintland (2005). Dei fleste namna har ubestemt form i dag, som i brevet frå 1292, t.d. gno. *Sauðató* (i dag *Saueto*), gno. *Mjávavatn* (i dag *Mjåvatn*) og gno. *Steindýrr* (i dag *Steindør*). Dette gjeld sjølvstapt også *land*-namnet gno. *Valskarðaland* (no *Våskeland*). Også gno. *Skotberg* har ubestemt form, medan det motsvarande usamansette namnet, *Skotet*, naturleg nok har bestemt form. Eitt av namna, gno. *Kelduásvatn*, har fått bestemt form, no kalla *Kjeldåsvatnet*. Det går elles fram at *Nefsteinninn* har bestemt form i diplommet, som også det motsvarande namnet som blir nytta i dag: *Nasesteinen*. Ein ser her at føreleddet i gno. *Nefsteinninn* i seinare tid har blitt skifta ut med det ordet for 'nase' som er vanleg i målføret i dag: *Nase*-.

Uttrykket i *runit* som er nemnt i diplommet, er formelt sett bestemt form av gno. *run* n. 'liten, smal straum mellom to vatn'. Dette ordet ligg føre i fleire norske stadnamn, bl.a. frå Vest-Agder og Sør-Rogaland. Frå grannebygda Sirdal (Vest-Agder) kan nemnast det usamansette *Rona* /'rå:ne/, som er registrert fem stader, alle med feminint genus og bestemt form (Særheim 1992 s. 348). Tilsvarende bruksmåte av dette ordet finn ein i Rogaland (Særheim 2007 s. 189).

Dei eldste sikre belegga på bestemt form i stadnamna finn ein ifølgje Vidar Haslum (2003) i skriftlege kjelder frå 1200-talet. Kvinesdal ligg nær kjerneområdet for bruken av ubestemt form i samansette naturnamn; dette området omfattar ein stor del av fylka Telemark og Aust-Agder. Dei moderne namneformene *Saueto*, *Mjåvatn* og *Steindør* er gode døme på dette fenomenet, alle med ubestemt form. At gardsnamnet *Våskeland* har ubestemt form, er som venta, for gamle samansette gardsnamn, t.d. namn av *land*-klassen, har i dag til vanleg ubestemt form.

Namnet *Steindør* førekjem også andre stader, t.d. på Fintland og Regevik i Sirdal, der det er brukt om ei trong opning (ein passasje) mellom fjellufser (Særheim 1992 s. 394). At det usamansette namnet *Skotet* har bestemt form, er som venta. Namnet *Skotberg* siktar truleg til støyting av tømmerstokkar utfør eit berg. I dag vert dette gjerne kalla *eit skot*. Dette ordet er vanleg i sørvestnorske stadnamn, jf. *Skotet* /'skå:de/, *Skotan* /'skå:dan/ (fleirtal), *Bjelkeskotet* og *Skotefjellet*, alle frå Sirdal (Særheim 1992 s. 195–196, 356). Usamansett form *Skotet* er heilt naturleg som noverande namneform frå Gullestad.

Sjolv om det synest spesielt å finna att i dagleg bruk så mange lokale namn som er nemnde i eit brev som vart skrive for meir enn 720 år sidan, har situasjonen når det gjeld namnebruk og namneoverlevering, truleg ikkje vore så ulik på fleire andre stader. På mange norske matrikelgardar er det registrert fleire hundre naturnamn (smånamn) som har vore i bruk like til vår tid. Mange namn finn ein elles i skjergarden, langs strendene og i høgfjellet, ofte knytte til fiske og fangst, dessutan til beite og slått i stølsmarka. Med bakgrunn i namnetilfang frå Trøndelag og Nordmøre skriv Ola Stemshaug

(2008 s. 198): «Tida rundt 1850 eller rett etterpå var kanskje den perioden i norsk historie da vi hadde flest stadnamn i aktiv bruk i vårt land.»

Frå Gullestad har Fintland (2005) registrert meir enn 300 stadnamn, dei fleste smånamn (mikrotoponym), dvs. lokale namn på jordbruksteigar i inn- og utmark, t.d. åkrar, enger, slåtteteigar, beitemark og stølsmark, dessutan namn på haugar, toppar, dalar, søkk, bekker, vatn, myrar, våtlende, vegar, stiar og båtstøer. Dei fleste namna er berre kjende av nokre få som står i ein munnleg tradisjon. Mange av namna står i fare for å gå ut or bruk i vår tid på grunn av endra bruk av terrenget og brot i den munnlege overleveringa, altså namnedaude. Dei fleste namna er truleg laga dei siste 200–300 åra. Slike namn inneheld opplysningar om eldre arbeidsliv, levemåte, tenkjemåte og språkbruk i området, og dei er slik viktige kulturhistoriske kjelder.

Litteratur

- Fintland, Trygve, 2005: Stadnamn frå Gullestad. Upublisert særnemneoppgåve. Stavanger Katedralskole. 2004–05.
- Haslum, Vidar, 2003: Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. En studie i onomastikk og dialektologi. Bergen.
- Pihl, Elin, 2014: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar. Uppsala. (Namn och samhälle 27.)
- Stemshaug, Ola, 2008: Namn i Trøndelag og på Nordmøre. I: Trøndersk språkhistorie. Språkforhold i ein region. Trondheim. (Det Kongelige norske Videnskabers Selskab. Skrifter. 2008:3.) S. 155–225.
- Særheim, Inge, 1992: Sirdal. Namn og stader. Tonstad.
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.

Inge Særheim

Skædhvi, Svedvi och Nedervi

I NoB 101 tar Lennar Elmevik (2013a) i ett smärre bidrag upp de fsv. *Skædhvi*-namnen till granskning. Han konstaterar att jag i min behandling av dessa 2001 »utan någon reservation» sammanhåller dem med verbet urg. **skaiðan* 'skilja, klyva' och han ifrågasätter att en tidig monoftongering av *æi* till *æ* framför konsonantgrupp, som den fsv. formen *Skædhvi* tycks förutsätta, är trolig. Han tillägger: »är det verkligen rimligt att tänka sig att utvecklingen *æi* > *æ* skulle ha försiggått i samtliga det dryga tiotalet namn som ingår i gruppen på det sätt som Vikstrand menar har skett?» Elmeviks eget förslag är att med Jöran Sahlgren (1912–35 s. 91 f.) »räkna med förekomsten av en urgermansk ordstam **skap-* 'välla fram' o.d. på nordiskt område». Till denna stam antar Elmevik att det funnits dels ett västligt **skaða-* 'källa' som skulle ingå bl.a. i en rad *-vin*-namn (fno. *Skōðin* < *Skōðvin*), »dels ett i huvudsak östligt orienterat till samma stam bildat **skaðia-* eller **skaðiō-*, och att appellativet fsv. **skædhvi* betyder 'kultplats med offerkälla'». Han lägger sig därvid nära Sahlgrens tolkning 'offerstället vid källan eller floden Skað' eller 'offerkällan, offerfloden'. Vokalismen i namnens förled skulle då enligt Sahlgren och Elmevik bero på *i*-omljud.

Till att börja med vill jag påpeka att *Skædhvi*-namnen, vilket Elmevik också instämmer i, med stor sannolikhet är resultatet av sekundär namngivning utifrån ett appellativ fsv. **skædhvi*. Det finns således ingen anledning att räkna med att monoftongeringen skett självständigt i tiotalet olika namn. Kritiken att ett **Skaiðvi* (**Skeiðvi*) borde resultera i ett **Skædhvi* och inte ett **Skædhvi* framfördes tidigt av Hjalmar Lindroth, men Elias Wessén uppfattade det inte som ett problem och inte heller jag kan tycka att kritiken är avgörande. Goda paralleller finns (se Vikstrand 2001 s. 352 f. och där anf. litt.). Vad gäller ljudutvecklingen har jag för övrigt aldrig, som Elmevik låter påskina, hävdad att ljudförbindelsen *-ðv-* (i **skæiðvi*) skulle blivit mindre tungrodd efter *-æ-* än efter *-æi-*. Däremot kan »tungroddheten» ha förstärkt monoftongeringstendensen.

Redan 2001 ställde jag mig avvisande till Sahlgrens tolkningsförslag utifrån ett **skap-* (Sahlgren skriver *skað-*) på den grunden att det laborerar med från nordiskt område icke belagt språk- och ordmaterial. Detsamma gäller Elmeviks förslag, där det, vid sidan av ortnamnen, enda betygade spåret av stammen **skap-* skulle vara dialektordet *skadda*, *skodda* f. 'dimma' (Elmevik 2009 s. 15 f.). Enligt en sund metodisk princip, som inpräntats i mig av bl.a. Elmevik själv i egenskap av lärare, ska man vid ortnamnstolkningar i första hand utgå från belagt ordmaterial. När det gäller *Skædhvi*-namnen finns sådant material i överflöd i form av bildningar med rikt förgrenade betydelseskridningar utifrån urg. **skaiðan* 'skilja, klyva', och det är i första hand detta man bör utgå från vid tolkningen. Det kan tilläggas att Sahlgren senare övergav ovan nämnda uppfattning av *Skædhvi*-namnen för en tolkning som utgår från **skaiðan* (Sahlgren 1951 s. 49 f.).

Slutligen framhåller Elmevik att det inte från saklig synpunkt kan riktas någon invändning mot hans etymologi, då det är en allmänt vedertagen uppfattning att källor spelat en roll i förkristen kult. Det låter sig sägas, men vill man på allvar hävda etymologin också som en ortnamnstolkning krävs att den prövas empiriskt mot de enskilda namnlokalerna.

I ett annat smärre bidrag i NoB 101 tar Elmevik (2013b) upp de båda västmanländska ortnamnen *Svedvi* och *Nedervi*. Sockennamnet *Svedvi* vill han tolka som en sammansättning av fsv. **vidhi* 'skog' och »ett ord urnordiskt **swaiðō*, fsv. **svēdh* 'brand', en bildning till preteritumstammen i singularis av det starka verbet *svida*,

fsv. *svīdha* 'sveda, svida', fvn. *svíða* 'svide, brenne, steikje mykje; valde svie, gjere vondt'. Han sammanfattar: »Namnet *Svedvi* skulle alltså med denna tolkning betyda 'brandskogen' och åsyfta en skog (ett skogsparti) som härjats av eld.» Vad gäller *Nedervi* i Lillhärads sn vänder sig Elmevik mot min uppfattning av namnet som 'den längre nedströms belägna helgedomen', givet i relation till det uppströms belägna *Litslunda*, fsv. *Lytislunda*. Elmevik invänder att en motpart till *Nedervi* också borde ha haft huvudleden *vi*. I stället vill han i namnet se en sammansättning med fsv. **vidhi* 'skog' och relatera det till de nordliga grannbyarna *Väster* och *Öster Skogsta*. »I *Nedervi* kan **vidhi* ha syftat på en skog belägen längre ned vid den aktuella ån än den som bör avspeglas i *Skogsta*.»

Det är tydligt att Emleviks syn på namnen på *-vi* står nära Jöran Sahlgrens visserligen aldrig direkt uttalade men ändå genom hans forskning tydliga hållning var att sakrala tolkningar bara skulle tillgripas som en sista utväg, när inga andra möjligheter stod till buds. Jag har kallat detta för principen om de icke-sakrala tolkningarnas företräde (se Vikstrand 2001 s. 38). För *vi*-namnens del innebar det att man skulle utgå från att de innehöll ett fsv. **vidhi* 'skog'. Endast i absolut tvingande fall, såsom när förleden utgjordes av ett gudanamn i genitiv, kunde man räkna med *vi* 'helgedom'. Min grundsyn är en annan. Sakrala ortnamn är ett globalt sett välkänt fenomen och utgör ett förväntat inslag i ett namnlandskap format av människans verksamhet och föreställningsvärld. Vi har ingen rätt att diskriminera sakrala tolkningar utan dessa måste behandlas som vilka andra förklaringar som helst. Namn som i fornspråkliga källor slutar på *-vi* bör i första hand antas innehålla fsv. *vi* 'helgedom, helig plats'. Vill man räkna med det obelagda **vidhi* 'skog' bör man ha goda skäl för detta, t.ex. i form av en förled som gör tolkningen sannolik, såsom är fallet t.ex. i de namn – *Ryssvi*, *Risevid*, *Rösavi* – som verkar återgå på ett fsv. appellativ **risavidhi* 'risskog, buskskog, småskog' e.d. Därtill bör givetvis också finnas en lämplig skog, gärna en större sådan (se Sundqvist & Vikstrand 2014 s. 157). Det är möjligt att *Svedvi* är just ett sådant fall, även om man enligt min mening kanske lika väl kunde räkna med en betydelse 'brandhelgedomen', dvs. den nedbrunna helgedomen, jfr ett namn som *Brännkyrka*.

Vad gäller *Nedervi* låter sig namnet enklast förklaras som 'den längre nerströms belägna helgedomen'. Att någon motpart med huvudleden *-vi* inte finns (dvs. ett **Övervi* e.d.) är på intet sätt avgörande. Långt ifrån alla *Nederby* relaterar till ett *Överby* och vice versa. Termen *vi* kunde som det verkar användas om helgedomar av olika slag, däribland heliga lundar. Ett exempel är *Oklunda* i Östergötland, där det *vi* som omtalas i den berömda runristningen på platsen vanligen identifierats med den lund namnet indicerar (se härom Vikstrand 2001 s. 325). Att ett *Nedervi* kan vara givet i relation till ett sakralt *Litslunda* är således helt oproblematiskt.

Detta sagt vill jag ändå påpeka att *Nedervi* är beläget ner mot gränsskogarna mot Dingtuna sn och att byns inägomarker på äldre kartor ligger mellan större skogsbevuxna utmarker. De sakliga förutsättningarna för ett **-vidhi* 'skogsmark' är således för handen. *Skogsta* bör dock lämnas utanför resonemanget. Ortnamnsmaterialet i Mälarområdet tyder inte på att *skog* här i äldre (förhistorisk) tid har haft sin moderna betydelse. För den ohävdade storskogen tycks *vidher* ha varit det normala ordet och för den hävdade lövskogen har kanske *lund* brukats. Ordet *skog* har i det fåtal gamla ortnamn där det uppträder (däribland ett par *Skogsta*) troligen en mer specifik innebörd (se von Friesen 1902 s. 224 f.). I ett eventuellt **Nidhervidhi* finge man i stället räkna med att förleden syftat på skogens läge »nedanför» den centrala Lillhäradsbygden.

Litteratur

- Elmevik, Lennart, 2009: Sjönamnet *Skagern* och en -vin-namnsgrupp. I: OUÅ. S. 11–18.
- 2013a: Fsv. Skædhvi. I: NoB 101. S. 210–211.
- 2013b: *Svedvi* och *Nedervi*. I: NoB 101. S. 212–214.
- von Friesen, Otto, 1902: Några ordförklaringar. I: Språk och stil 2. S. 224–232.
- Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten ock vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)
- 1951: Skövde. Förberedande meddelande. I: OUÅ. S. 47–50.
- Sundqvist, Olof & Vikstrand, Per, 2014: *Disevid* och *Distingen* – spår av östnordisk diskult? I: Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red.: Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Sundsvall. (Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet 1.) S. 153–178.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälارlandskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)

Per Vikstrand

Recensioner

Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. Redigerade av Staffan Nyström (huvudredaktör), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand. 192 s. Uppsala: NORNA-förlaget 2012. (NORNA-rapporter 88.) ISBN 978-91-7276- 087-5.

NORNA:s 40:e symposium ägde rum i Älvkarleö, Uppland, Sverige och kretsade kring temat binamn. Då det var bortåt 30 år sedan detta tema senast dryftades i NORNA:s regi får detta ses som ett välkommet tillfälle att återkomma till ämnet. Till skillnad från tidigare symposier som behandlat binamn (Binamn och släktnamn 1974, Personnamnsterminologi 1981) skapades här förutsättningar för ett bredare anslag genom att vid sidan av uppkomst, terminologi och bildning även inbjuda till studier om binamnens bruk samt binamn bildade till andra kategorier än personnamn. I den nu publicerade volymen ingår nio vetenskapliga artiklar som presenterats inför symposiet och sedan granskats särskilt av en opponent samt diskuterats av övriga symposiedeltagare. Vid sidan av dessa artiklar ingår också två oppositionsbidrag, en sammanfattning av en diskussion som förts samt en summering av hela symposiet. I denna recension kommer bidragen att kommenteras utifrån tre för mig framträdande teman.

I en del av artiklarna är det forskning om binamn snarare än ett visst binamnsmaterial som står i fokus. Eva Bryllas artikel ger en nyttig översikt av forskningen om personbinamn i Norden. Här tillhandahålls såväl en kärnfull sammanfattning av de diskussioner som förts om kategorins avgränsning och terminologi, som viktiga nyckelreferenser och uppslag för vidare forskning. Att det finns en varierande nordisk terminologi för namnkategorin i fråga tydliggörs också av symposierapportens skilda bidrag. Lennart Rymans samlade genomgång av ordböcker och samlingar med personbinamn från olika tidsperioder och nordiska länder (samt i förekommande fall avsaknad av sådana) torde också vara av stor nytta för kommande binamnsforskare. Här dryftas även möjligheter för digitalt tillgängliggörande av källmaterialen för att gynna fortsatt forskning om binamn, på ett sätt som onekligen låter intressant och givande men också framstår som svårigenomfört i dagens resursknappa forskningsläge, vilket Sundström också påpekar i sin skriftliga kommentar till artikeln. Silvio Brendlers mer teoretiskt inriktade artikel utgör ett välbehövligt komplement till de övriga bidragen i volymen. Här efterfrågas och tecknas ett förslag på hur namnforskningen skulle kunna ta ett helhetsgrepp om binamnen med analyser ur flera kompletterande perspektiv, vilket kunde bilda en ännu mer intressant och givande helhet än varje del för sig. Denna typ av samlande forskning skulle också utgöra en mycket spännande väg för att förena namnforskningens olika inriktningar (som ju i sig innefattar en mängd olika analysmetoder, teorier och källmaterial från olika tider) och vore därför ett angeläget uppdrag även för andra namnkategorier än binamnen.

Flera bidrag har ett fokus på personbinamn i historisk tid. Stefan Jacobsson framför i sin artikel starka argument för att binamnsskicket inte kan ses som ett eftervikingatida

fenomen, utan snarare är ett betydligt äldre och möjligen mer ursprungligt skick än ennamnssystemet. Utifrån morfologiska analyser och komparativa jämförelser inom det germanska och indoeuropeiska språkområdet föreslår förf. att personnamnen i runinskrifterna till stor del utgörs av binamn, snarare än huvudnamn. Vidare framförs intressanta stilistiska och kontextuella skillnader mellan rungenren och senare medeltida handskrifter som en viktig orsak till det skiftande bruket av binamn. Även Magnus Källström fokuserar på binamn i runinskrifter, men här rör det sig inte om självständigt förekommande (absoluta) binamn, utan om förekomsten av huvudnamn + binamn. Förf. gör en intressant kategorisering av namnen, inte bara utifrån semantiska grunder utan också utifrån vem som omnämns (runstensresare, den ihågkomne, runistare, övriga) vilket ger spännande resultat. Tyvärr försvåras slutsatserna av materialets begränsade storlek som gör att urvalsprinciperna får stor inverkan, men artikeln indikerar att den omnämnades roll påverkar vilket slags binamn som används och vilken funktion detta fyller i sammanhanget. Vikingatidens personbinamn står i fokus även i Gudlaug Nedrelids bidrag som diskuterar binamn (no. *tilnamn*) i Sverres saga. Här ges många intressanta exempel på kreativ och ibland svårtolkad namngivning med särskilt fokus på binamn innehållande en toponym i förleden, djurbenämningar, »vulgära» binamn, hus- och skeppsrelaterade binamn samt matrelaterade binamn. Förf. för också en viktig diskussion om svårigheten med att kategorisera och tolka namnmaterialet. Johnny Jakobsen analyserar bruket av binamn och släktnamn (da. *tilnavne*) bland kyrkans män i medeltidens Sverige och Danmark. En viktig slutsats är att binamn vid denna tid, till skillnad från vad som tidigare ofta antagits i litteraturen, inte alls var ovanligt i den kyrkliga sfären och särskilt i de fall då personens förnamn var mycket vanligt. Intressant är också förf:s belägg för att lokalitetsangivande binamn ofta tycks ha åsyftat den ort personen kommit från innan denne fick sitt tillnamn, snarare än födelseorten, vilket också kan förklara förekomsten av en del kontinentala orter i binamnen från denna tid.

Binamn i modern tid tas endast upp i två av volymens bidrag. Bertie Neethling diskuterar studenters binamn på ett mångkulturellt universitet i Sydafrika. Förf. lyfter bland annat fram att personbinamn har en särskild ställning bland namnen som ett identitetsskapande uttryck, med en potential att uttrycka en mer komplex och varierande personlig identitet än vad enbart officiella personnamn kan göra. Detta är en mycket intressant hypotes som vore angelägen att fördjupa i framtida forskning om namn och identitet. Även Maria Löfdahl behandlar samtidens binamn i sin artikel om barns användning av språk och ortbinamn i multietnisk miljö. Artikeln, vilken utgör en lätt bearbetning av en tidigare publicerad framställning, visar på intressanta slutsatser om hur barn språkligt orienterar sig i sin omgivning med hjälp av såväl kortformer av officiella namn som olika typer av påhittade namn av beskrivande eller jämförande karaktär. Ortbinamn står i fokus för ännu ett bidrag, Staffan Nyströms sammanfattning av en diskussion som förts på symposiet. Här utreds vilka terminologiska möjligheter som finns för att beteckna binamn som avser toponymer, och Nyström förordar termen *ortbinamn*, då denna är kort och praktisk, ansluter till gängse terminologi (*ortnamn* – *ortbinamn*) i analogi med *personnamn* – *personbinamn*) och tydligt signalerar namnets status som underordnat ett annat befintligt huvudnamn. Artikeln sammanfattar också symposiets tankar kring viktiga frågor för framtida forskning inom detta område och bör vara en god utgångspunkt för framtida forskare som vill fördjupa sig inom området.

Symposierapporten *Binamn*. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk erbjuder mycket givande läsning och en god grund för fortsatt forskning om binamn. Majoriteten av de publicerade bidragen har visserligen en mer traditionell och snävare inrikt-

ning med fokus på personbinamn och binamn i äldre tid (främst vikingatid), trots symposiets breda anslag. Detta är delvis beklagligt, då utökad forskning om ortbinamn och binamn i samtiden med exempelvis nya digitala miljöer, hade varit mycket givande. Icke desto mindre, ger boken många intressanta perspektiv på gårdagens och dagens binamn och binamnsforskning i Norden. Förhoppningsvis bidrar volymen också till att stimulera fortsatt framtida forskning och diskussion om binamn och deras uppkomst, bildning, terminologi och bruk.

Emilia Aldrin

Kathrin Dräger: Familiennamen aus dem Rufnamen Nikolaus in Deutschland. 285 s. Regensburg: edition vulpes 2013. (Regensburger Studien zur Namenforschung 7.) ISBN 978-3-939112-06-8.

Das hier besprochene Buch ist laut Vorwort „eine geringfügig veränderte Fassung der im Frühjahr 2011 von der Philologischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br. angenommene Inaugural Dissertation“. Dem Buch ist eine CD mit einem Namenlexikon auf 717 pdf-Seiten beigelegt.

Das Werk ist in drei Hauptteile gegliedert: A. Einleitung, B. Analyse, und C. Facit, wobei der zweite Teil bei weitem der umfangreichste ist (236 Seiten). Die Einleitung ist aber ein wichtiger Bestandteil der Arbeit. Sie besteht aus drei Kapiteln, die wieder in Unterkapitel geteilt sind. Am Anfang des ersten Kapitels (I) erklärt die Autorin die Zielsetzung der Arbeit, nämlich, „die enorme Vielfalt tatsächlicher und angeblicher FamN aus *Nikolaus* etymologisch und sprachgeschichtlich zu diskutieren und ihre heutige statistisch-räumliche Verbreitung in der Bundesrepublik Deutschland zu dokumentieren“ (S. 11). In folgenden Unterkapiteln werden u.a. der Stand und die Problematik der Patronymenforschung in Hinblick auf den Namen *Nikolaus* diskutiert.

Das zweite Kapitel (II) hat die Überschrift Gegenstand, Datenbank. Hier werden das Untersuchungsgebiet und die sprachliche Abgrenzung sowie der Untersuchungszeitraum, die DFA-Datenbank (Deutscher Familiennamenatlas), und das verwendete Kartierungsprogramm dargestellt und besprochen.

Das dritte Kapitel (III) hat die Überschrift Kultur-, sprach- und namengeschichtliche Hintergründe. Im Mittelpunkt stehen die Vita und der Kult des heiligen Nikolaus von Myra an, der nach Meinung der Autorin als einziger von mehreren Heiligen mit dem Namen *Nikolaus* für die Gebung von Rufnamen und Bildung von Familiennamen relevant ist. Das Kapitel ist flüssig geschrieben und dieses Hintergrundwissen ist notwendig, um den weit verbreiteten Gebrauch des Namens *Nikolaus* und dessen Ableitungen zu verstehen. Es folgt dann ein Abschnitt über den Namen *Nikolaus* als Rufname, sein Alter und seine Verbreitung im deutschen Sprachraum. Im letzten Teil des Kapitels wird die Rufnamenentwicklung im hohen und späten Mittelalter und besonders das wachsende Aufkommen von fremdsprachigen Rufnamen diskutiert. Die Hauptquelle für diese Namen ist die Bibel, sowohl das Alte als auch das Neue Testament. Auf einer Karte (Kunze 2004 40A) ist zu sehen, wie sich dieser neue Trend, von Frankreich ausgehend, von Westen nach Osten im 12. Jahrhundert bis ins 14. Jahrhundert durchgesetzt hat. Etwas später, im 15. Jahrhundert, ging die Entwicklung auch nach Norden und Süden.

Auf den einleitenden Teil (A) folgt der umfangreiche zweite Hauptteil (B), der die Analyse des gesammelten Materials (S. 30–256) beinhaltet. Eine solche Analyse ist

keine einfache Aufgabe und die Autorin hat hier viel Arbeit und Mühe hineingesteckt. Eine gründliche Besprechung der grammatikalischen Kategorien und der Etymologie einzelner Namen würde den Rahmen dieser Rezension sprengen, aber der Inhalt dieses Hauptteils des Buches soll im Folgenden kurz beschrieben werden.

Die Analyse wird in zwei Abschnitte gegliedert, Namensgrammatik und Etymologie. In dem Erstgenannten werden die Familiennamen aus *Nikolaus* und die ihnen zu Grunde liegenden Rufnamen grammatikalisch betrachtet. Die Bildung von Kurznamen und Koseformen wird zuerst untersucht, danach folgen Kapitel über Vokalismus, Konsonantismus, Morphologie und zum Schluss über Latinisierung und Gräzisierung.

Was die Etymologie angeht, hat die Autorin vorher (S. 15) darauf hingewiesen, dass es wegen der grossen Materialfülle in diesem Kapitel nicht möglich war, alle Familiennamen, die in dem Namenlexikon auf der beigefügten CD aufgeführt werden, zu behandeln. Mit Worten der Autorin: „Bearbeitet werden deshalb zum einen alle Namen, die im Jahre 2005 in der Bundesrepublik Deutschland mehr als 1000 Telef. [Telefonanschlüsse; Anm. der Rez.] aufweisen, zum anderen Namen, bei denen mit Hilfe des gesammelten Materials und der FamN-Geographie ein Beitrag zur Klärung geleistet werden kann.“ Eine solche Begrenzung ist sinnvoll und verringert nicht den Wert der Analyse.

In beiden Teilen der Analyse sind insgesamt 68 Karten, die die Verbreitung verschiedener grammatischer bzw. etymologischer Formen im deutschen Sprachgebiet aufweisen. Diese Karten sind übersichtlich und von grosser Hilfe für diejenigen, die sich in die Problematik einzelner Namen einarbeiten möchten.

Der dritte Hauptteil (C: Fazit) ist eine Zusammenfassung der Ergebnisse der Arbeit.

Das Buch ist im Allgemeinen sorgfältig bearbeitet, aber es wäre für den Leser hilfreich gewesen, wenn die Autorin die bei der Gruppierung der Namen verwendete Terminologie gleich am Anfang des Werkes kurz erklärt hätte. Zwar ist Kapitel I.4 der Terminologie gewidmet (S. 20–22) aber es werden dort nicht alle Begriffe besprochen. Es bleibt z.B. unklar, wie die Autorin zwischen *Beinamen* und *Übernamen* unterscheidet, was zu Missverständnissen führen kann, weil der Begriff *Übername* in der Fachsprache unterschiedlich verwendet wird (siehe dazu Konrad Kunze, dtv-Atlas Namenkunde 2004:138). Es wäre auch von Vorteil gewesen, wenn die Autorin den Patronymen, deren Problematik (I S. 12–14) und deren Benennungsmotivationen (III S. 35–37) ein besonderes Kapitel gewidmet hätte.

Ein weiterer kleiner Kritikpunkt ist der Umgang der Autorin mit Abkürzungen. Im Kapitel II werden viele Abkürzungen, wie auch sonst in der Einleitung, verwendet, die ganz hinten im Verzeichnis der Abkürzungen und Symbole zu finden sind (S. 284–285). Aber nicht alle. *ZugehörigkeitsN* fehlt, hätte aber genauso auf der Liste sein sollen wie *WohnstättenN*. *Kf.*, Abkürzung für *Koseform* und *Kurzform*, fehlt auch. Das Buch ist sicher sehr interessant für Leser, die sich nicht mit Namenforschung beschäftigen. Deshalb sollte man Abkürzungen soweit wie möglich vermeiden, oder bei Begriffen, die häufig vorkommen, wenigstens bei der ersten Verwendung erläutern, z. B. *Berufsname* (BerufsN), *Einzelname* (EinzelN) u.s.w. Als ein anderes Beispiel könnte *DFA-Datenbank* genannt werden. Nicht alle wissen wofür *DFA* steht. Im Abkürzungsverzeichnis steht es nicht, wohl aber im Literaturverzeichnis, falls jemand dort sucht. Hier wäre es für den aussenstehenden Leser hilfreich wenn „*DFA*“ in Klammern erläutert würde „(Deutscher Familiennamenatlas)“.

Wie schon erwähnt, liegt dem Buch eine CD mit einem umfangreichen Namenlexikon bei. Es ist für die weitere Forschung innerhalb der Etymologie gedacht. Auf der CD sind rund 4000 Belege von rezenten Familiennamen, rund 1500 Belege von

historischen Rufnamen sowie rund 4800 Belege von Bei- bzw. Familiennamen aufgeführt. Dieses Material ist für weitere Untersuchungen von grosser Bedeutung. Insgesamt handelt es sich bei dem Buch um einen sehr wertvollen Beitrag zur deutschen Namenforschung.

Guðrún Kvaran

The Gudme/Gudhem phenomenon. Papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA). Schleswig, April 26th and 27th, 2010. Edited by Oliver Grimm & Alexandra Pesch. 236 s. Neumünster: Wachholtz Verlag 2011. (Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe. 6.) ISBN 978-3-529-01876-3.

Vi borde vara glada åt att ett tyskt forskningsinstitut ägnat ett helt symposium åt ett ort-namnsrelaterat ämne – platser som bär namnet *Gudhem*. Och visst är initiativet lovvärt. Men samtidigt är det en ganska nedslående läsning där forskare efter forskare stångar pannan blodig mot *Gudhem*-problematiken. En av dem som lyckas hålla huvudet kallt är dock Stefan Brink, men sällan har man väl läst en så pessimistisk Brink. Han underkänner John Kousgård Sørensens tolkning av namnet som 'the place where the gods sojourn, their home and where they are the object of a particular cult'. I så fall, menar han, skulle man »certainly expect the names of these locations to denote the actual site of the cult, or the ritual activity performed, rather than the more elusive *Gudhem* 'home of the gods'». Han jämför med namn som *Gåde* (*Gudhø*) i Uppland och platser som Selaön i Södermanland – som med sitt starkt sakralt präglade namnskick kunde beskrivas som »gudarnas hem» – men är inte riktigt nöjd. Särskilt fäster han sig vid att det i de senare fallen rör sig om väl definierade områden som öar och inte enskilda gårdar. Han konkluderar att han inte kan hitta någon potentiellt trolig tolkning av namnen: »for me, the Gudhem problem, both the place names and the settlements, is even more of an enigma after this analysis than before». Det finns emellertid ett par iakttagelser i Brinks uppsats som blickar framåt. För det första påpekar han att namnen verkar kunna knytas till en sydsaskandinavisk kulturkrets, med ett par utlöpare in på gotiskt område. Det är viktigt. För det andra konstaterar han att då betydelsen 'område, distrikt' för *hem* i huvudsak uppträder i mycket gamla ortnamn, så är det troligare att vi i *Gudhem* har *hem* 'hem, gård' fast i den sekundära betydelsen 'värld'. Detta kan jämföras med att Lydia Klos utifrån en genomgång av belägg för namnet *Goðheimr* i litterära källor framhåller att *heima goða* inte verkar vara en enskild plats utan ett större område. Viktig är vers 13 i Håkonarmål (*Ríða vit skulum/kvað en ríkja Skoꝥul/grænna heima goða*). Olof Sundqvist, å andra sidan, föreslår under jämförelse med *Glaðsheimr*, *Þrymheimr* och *Alfheimir* att *hem* i *Gudhem* »should be interpreted more precisely as 'settlement, farm' or 'place of residence'» men understryker, med hänvisning till Stefan Brinks bidrag, att »there is no simple explanation for this name». Exemplet visar att namnet *Gudhem* är flertydigt och att vi ännu står ganska långt från en djupare förståelse av dess innebörd.

Alltsedan John Kousgård Sørensens analys av *Gudhem*-namnen har man räknat med att de inte är primära namnbildningar utan innehåller ett appellativ **gudhem*. Anledningen härtill är att 5 av de totalt 11 namnen ligger utanför *hem*-namnens vanliga utbredningsområde. På den punkten är Brink överens med den andre namnforskaren som

finns representerad i volymen, Bent Jørgensen. I övrigt är det mycket som skiljer dem åt. Jørgensens bidrag är som vanligt skarpt och kunnigt men samtidigt lite svårt att förstå sig på. Han inleder med den sedvanliga danska kritiken mot kontextuella namnundersökningar, där huvudpoängen är att namnmiljön inte kan eller får användas som argument vid tolkningen av ett enskilt namn. Därefter företar han dock just en kontextuell undersökning av namnmiljöerna kring de danska *Gudhem*-lokalerna, varvid han dessutom drar fram namnmaterial som både ligger avlägset och är synnerligen svårbedömt. Han är visserligen ibland kritisk – t.ex. när det gäller namn som innehåller *karl* – men konkluderar ändå att fyra av *Gudhem*-lokalerna »have, each in its own way, provided so much evidence worth pursuing that they begin to sketch the contours of potential central areas». Även om jag inte riktigt kan följa Jørgensens tankebanor i stort uppskattar jag mycket hans resonemang kring *Galdbjerg* i Gudme. Han diskuterar kritiskt betydelsen av det *gjal*d som tänkts ingå och drar fram nytt, viktigt material i form av namnet *Gjelkjærgaard* vars första komponent kan vara *gejl* 'heather or heather-like plants'. Tyvärr fullföljer han inte riktigt sina resonemang och vi får inte veta hur han tänker sig att det påverkar tolkningen av *Galdbjerg*. Förhoppningsvis återkommer han till detta i ett senare sammanhang – det är en viktig fråga med tanke på de höga växlar som dragits på Gudmes namnmiljö.

Namnet *Gudhem* uppfattat som 'gudarnas hem' var utgångspunkten för Lotte Hedeagers hypotes att centralplatsen Gudme var rumsligt arrangerad efter en kosmologisk modell, ett återskapande av Asgård i människornas värld (se Asgard reconstructed? Gudme – a 'central place' in the north. I: Topographies of power in the Early Middle Ages. Red.: M. de Jong, F. Theuvs & C. van Rhijn, Leiden 2001). Hennes idé tas upp till kritisk diskussion av religionshistorikern Olof Sundqvist. Han visar övertygande, utifrån en ingående analys av namnet *Vingólf*, att Hedeagers förhållningssätt till de norröna källorna är alltför oproblematiskt. Hon rekonstruerar en kosmologi med element från olika texter och skapar därvid en helhet som troligen aldrig funnits. Att dessutom använda de norröna texterna som direkta källor till förhållanden under sen romersk järnålder och folkvandringstid är, menar Sundqvist, mycket tveksamt. Samtidigt framhåller han att själva idén om symboliskt organiserade landskap, med referenser till kosmologi och mytologi, är väl grundad. Den kan mycket väl vara tillämplbar även på skandinaviska kultplatser, som kan ha varit utformade efter »a common cultural model».

I flera bidrag hänvisas till två svenska ortnamn, *Gudhemsmossen* och *Gudhemsberget*, med antydningar om att de skulle vara sakrala ortnamn med självständigt källvärde. *Gudhemsmossen* i Dalsland är dock formellt sekundärt till bynamnet *Gudhem* i Högsåters sn och betyder således bara 'mossen som hör till Gudhems by' e.d. Vad gäller *Gudhemsberget* i Huddunge sn i Uppland är bakgrunden oklar. Men att detta namn, som saknar äldre belegg och avser ett berg långt ute i skogen, skulle höra samman med förkristna föreställningar knutna till platsen, finner jag synnerligen osäkert. Om inte annat borde namnet *Klondyksberget*, en uppkallelse efter *Klondike* i norra Kanada, på höjden närmast i öster stämma till eftertanke. *Gudhemsmossen* och med stor sannolikhet även *Gudhemsberget* kan således avföras från diskussionen.

Ett värde med boken ligger i den omsorgsfulla kartläggningen av de danska och norska *Gudhem*-platsernas läge, topografi, arkeologiska fynd och miljöer genom en rad uppsatser. Det finns en tydlig ambition att i dessa översikter också beakta ortnamnsmiljöerna, vilket framstår som ett bra exempel på ett ökat intresse för ortnamn från danska och norska arkeologer. Intresse för ortnamnen visar också Lydia Klos i sin överblick av de svenska *Gudhem*-lokalerna. Här går det dock snett. Som exempel kan

nämnas hennes uppräknings av vad hon menar vara sakrala ortnamn runt Gudhem i Västergötland på s. 151. Att *Ullstorp*, *Balderstorp*, *Valtorp* och *Åstorp* inte är sakrala namn hade en hastig litteraturkontroll kunnat tala om för henne, liksom att *Älleberg* inte är en motsvarighet till *Albjerg* vid Gudme på Fyn utan innehåller dialektordet *ålla* 'avlång fördjupning'. Listan på feltolkade namn kan göras längre. Det grundläggande misstaget Klos begår är att hon inte använder någon som helst ortnamns litteratur. Det finns en kryptisk referens till Lundahl 1971, men hade hon verkligen använt sig av Ivar Lundahls Ortnamnen i Skaraborgs län, dvs. Sveriges ortnamn, hade hon knappast gått i så många fällor som hon nu gör. Ett annat tveksamt grepp är att hon till synes utvidgar sitt »Gudhem» till att omfatta i princip hela Falbygden. När hon t.o.m. drar in Finnestorpsfynden, över 20 km därifrån, som ett uttryck för den religiösa kontinuiteten vid Gudhem, klingar Sahlgrens raljerande tal om »kilometermetod» allt starkare i mina öron. I själva verket kan vi med hjälp av angränsande ortnamn ganska väl bestämma vad namnet *Gudhem* har avsett i forntiden. Det rör sig om ett område som i väst och sydväst avgränsas av byarna Bjurum, Ugglum, Tunhem och Jättene, samt i norr och nordöst av byarna Sätuna och Segerstad. Åt öster är territoriet svårare att avgränsa eftersom det äldsta namnskicket här är stört av *torp*-namn. Längre än till Torbjörntorp och Valtorp har det dock knappast sträckt sig, och troligen ger Gudhems sockens gränser en rimligt god bild av järnåldersdomänens utbredning.

Att Danmarks mest uppmärksammade centralplats från järnåldern bär det sakrala ortnamnet *Gudme* (*Gudhem*) har utan tvekan starkt bidragit till att öka danska (och svenska) arkeologers och religionshistorikers intresse för ortnamnen. Det ska vi vara tack samma för. Centralorten som »gudarnas hem» har också varit en godbit för de forskare som velat begränsa järnålderskulten till stormännens hallar och boplatser. Det är heller inte konstigt att man, om man ser namnet som ett uttryck för platsens centralitet, har riktat sitt intresse mot andra orter med namnet *Gudhem* och förväntat sig att dessa skulle vara av samma slag som Gudme. Men inte minst genom denna rapport har det blivit tydligt att den gemensamma nämnaren för *Gudhem*-orterna knappast ligger i deras egenskaper av centralplatser från järnåldern. Det är en nyttig lärdom. Kanske innebär det att vi måste återvända till den religiösa sfären för att förstå namnen. Stefan Brinks tveksamhet till att se dem som kultplatsbetecknande får förnyad aktualitet. Andres Dobats förslag att det i själva verket är sjöar eller våtmarker som i egenskap av rituella lokaler och gudarnas boningar varit de ursprungliga namnbärarna är inte rimligt, men ändå ett exempel på det nytänkande som nog krävs för att vi ska komma vidare. Ur namnsynpunkt är det några platser och namn som framstår som särskilt viktiga för den fortsatta diskussionen. *Gudhem* i Västergötland förtjänar största uppmärksamhet liksom de danska namnparen *Gudme* – *Gudbjerg* på Fyn och *Gudum* – *Vium* på Jylland. *Vium*-namnen har för övrigt knappast alls diskuterats i anslutning till *Gudhem*-problematiken, vilket är anmärkningsvärt. Som något av en nyckellokal framstår också Botne sn i Vestfold med namngruppen *Gudhem*, *Gudakr* och *Gudrann* inom ett begränsat område. Frans-Arne Stylegars genomgång av områdets arkeologi och topografi i den här recenserade boken tillhandahåller en gedigen grund för den fortsatta diskussionen av denna spännande namntrio.

Per Vikstrand

Kerkko Hakulinen & Sirkka Paikkala: Pariisista Papukaijannokkaan. Suomenkieliset ulkomaiden paikannimet ja niiden vieraskieliset vastineet. 492 s. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2013. (Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 172.) ISBN 978-952-5446-80-7.

Boken behandlar finska exonymer och deras motsvarande endonymer. Den finska titeln blir på svenska 'Från Paris till Papegojnäbben'.¹ Finskspråkiga utländska ortnamn och deras motsvarigheter på främmande språk'. Ortnamnen som är medtagna är större lokalers, enbart i ett fåtal fall förekommer mindre orter än städer. I boken förekommer inte exonymer där enbart den generiska termen är översatt till finska (förutom ett fåtal undantag). T.ex. förekommer inte *Ontariojärvi*, vars engelskspråkiga endonym är *Lake Ontario*.² Dock är sådana namn medtagna, där den specificerande namndelen på något sätt är anpassad till finskan, t.ex. den finska exonymen *Wrangelinsaari* (*Wrangel* + bindevokal-*i* + genitiv-*n* + 'ö') vars ryska endonym är *Ostrov Vrangelja*.³ Till de finska exonymerna ges de lokala officiella namnen och engelska och oftast även franska och tyska motsvarigheter. Även svenska exonymer och de lokala minoritetsspråkens namn förekommer ibland.

Boken innehåller sju kapitel med underavdelningar: 1. Exonymer (finskspråkiga namn), 2. Endonymer (lokala namn) och engelskspråkiga namn, 3. Språkens förkortningar och endonymernas latiniseringar, 4. Rättstavningsregler gällande exonymer, 5. Rättstavningsreglernas historia gällande finska exonymer, 6. Internationell namnvård, 7. Tidigare ortnamnshandböcker.

Det första kapitlet i boken, som är på 203 sidor, är en förteckning över runt 2 500 finska exonymer från över hela världen. Förteckningen är ordnad i sex kolumner, A–F. Exonymerna är alfabetiskt ordnade i kolumn A, t.ex. *Pähkinälinna*, i kolumn B framgår platsens slag (alla kolumnernas exempel här är för *Pähkinälinna*): stad, i kolumn C platsens läge: Ryssland (Leningrads län), i kolumn D det lokala namnet och språkets förkortning: *Šlisselburg ru*, i kolumn E det engelska namnet: *Schlisselburg*, och i den sista kolumn F som har beteckningen Tilläggsinformation förekommer de franska och tyska exonymerna, och om andra exonymer eller lokala namn är medtagna förekommer de här och ibland även med betydelse: *Chlisselbourg* (franska), *Nöteborg* (svenska), *Schlüsselburg* (tyska) 'nyckelborg'.

Det andra kapitlet i boken, som är det längsta på hela 243 sidor, är en förteckning över runt 3 200 endonymer och engelska motsvarigheter. Denna förteckning är ordnad i fem kolumner, A–E. Endonymerna och de engelska motsvarigheterna är alfabetiskt ordnade i kolumn A, där endonymerna är med fet stil och de engelska namnen med normal stil, i kolumn B framgår det på vilket språk namnet är, i kolumn C framgår platsens slag, i kolumn D platsens läge och i kolumn E de finska exonymerna.

Det tredje kapitlet är en förteckning över de i första kapitlet förekommande språkens förkortningar med två bokstäver enligt ISO 639-1, över språkens finska namn och om namnen har latiniserats enligt internationella regler eller finska.

Det fjärde kapitlet behandlar de finska rättstavningsreglerna för exonymer. Dessa regler följer i det närmaste reglerna Institutet för de inhemska språken i Helsingfors

¹ Den finska exonymen *Papukaijannokka* heter *Svay Riëng* på khmer och avser en provins i Kambodja.

² Den svenska exonymen är *Ontariosjön*.

³ Den svenska exonymen är *Wrangels ö*.

tillämpar på finska ortnamn för officiella kartor. Bland underavdelningarna i detta kapitel kan nämnas: Versal bokstav i ortnamn, Gemen bokstav i ortnamn, Ihopskrivning, Särskrivning och Användningen av bindestreck.

Det femte kapitlet går igenom rättstavningsreglernas historia gällande finska exonymer. Bland underavdelningarna i detta kapitel kan nämnas: Användningen av exonymer i allmänhet, Versal eller gemen bokstav, Ihopskrivning, Särskrivning, Användningen av bindestreck, Ortnamn som börjar på *Trans-* och *Kap-* och Förfinskningen av ortnamn.

Det sjätte kapitlet berör den internationella namnvården och i kapitlet går FN:s arbete med exonymer och endonymer och FN:s rekommendationer igenom. Även de internationella ortnamnsdatabaserna presenteras.

Det sjunde och sista kapitlet är en kronologiskt ordnad lista över finska ortnamns-handböcker från 1933 till 2012 med kommentarer.

Huvudsyftet med boken är att de som skriver på finska, t.ex. journalister, översättare och lärare, ska ha ett uppslagsverk med korrekta finskspråkiga exonymer att tillgå. Det finns två ingångar i boken: Antingen vet man hur den finska exonymen stavas på ett ungefär och man kan då gå in via den finska delen Exonymer (finskspråkiga namn) eller om man känner till det lokala ortnamnet eller den engelska exonymen kan man gå in via delen med lokala namn eller engelska namn: Endonymer (lokala namn) och engelskspråkiga namn. Kapitlet Rättstavningsregler gällande exonymer är utmärkt. Förtjänstfullheten rör inte bara dem som arbetar med exonymer utan att de flesta av reglerna även gäller för finska endonymer. Kapitlet Rättstavningsreglernas historia gällande finska exonymer är mycket intressant och speglar svårigheten med att normera stavningen av ortnamn, t.ex. rekommendationen 1932 att skriva *Kanarieöarna* på finska särskrivet: *Kanarian saaret* och 1945 ihopskrivet: *Kanariansaaret* och t.ex. rekommendationerna 1928, 1932, 1960 att skriva *Nya Zeeland* på finska särskrivet: *Uusi Seelanti* och 1966 med bindestreck: *Uusi-Seelanti* och t.ex. rekommendationen 1928 att skriva *Mälaren* i obestämd form med ordet *järvi* 'sjö' tillfogad med bindestreck: *Mälar-järvi* och 1980 i bestämd form, dvs. som endonym: *Mälaren*. Kapitlet Internationell namnvård är mycket intressant. Speciellt en rekommendation av FN från 1987 är intressant och ter sig utmanande, eftersom den skulle innebära t.ex. att man i Sverige bör sluta använda exonymen *Köpenhamn* till förmån för endonymen *København*. Den svenska exonymen *Köpenhamn* måste väl ändå ha ett kulturhistoriskt värde? Tråkigt nog gäller inte hävden och paragrafen om God ortnamnsd för exonymer.

Helhetsintrycket är att det är en mycket användbar handbok för finskspråkiga. Jag skulle dock velat ha lite fler officiella minoritetsspråksnamn med, t.ex. fattas det högsorbiska namnet *Lužica* och det lågsorbiska namnet *Lužyca* för *Lausitz* i Tyskland, medan det polska *Łużyce* finns med. En motsvarande svenskspråkig version skulle det nog finnas behov av. Bortsett från Utrikes namnbok finns det tyvärr inte något motsvarande i Sverige.

Björn Lundqvist

Ann-Mari Hållans Stenholm: Fornminnen. Det förflutnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen. 327 s. Lund: Nordic Academic Press 2013. ISBN 978-91-89116-99-3.

Intressanta och spännande forskningsrön har Ann-Mari Hållans Stenholm åstadkommit genom sin avhandling *Fornminnen. Det förflutnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen*. Den är tillkommen inom ramen för projektet *Vägar till Midgård – nordisk hedendom i ett långtidsperspektiv*, knutet till institutionen för arkeologi vid Lunds universitet. Avhandlingens resultat kommer att vara direkt användbara inom undervisning, för fortsatt forskning, i de kulturminnesvårdande myndigheternas arbete, liksom i vardagen hos olika arkeologiska firmor. Vi som får ta del av dessa resultat är tack-samma för att Hållans Stenholm har varit så uthållig och envis att hon rott sitt mång-åriga och stora projekt i hamn, trots att det på senare år skett parallellt med hennes arbete som antikvarie och projektledare (med viktiga utgrävningsprojekt som Lilla Ullevi och Nyköping) på Riksantikvarieämbetet UV-mitt.

Sammantaget har avhandlingsprojektet inte varit en lätt uppgift och i förordet beskriver hon försakelser och umbäranden som det inneburit, men även de perioder av flyt i skrivande och tanke då allt gått lättare. Men samtidigt som förf. har skapat en mycket användbar avhandling för många har hon inte gjort det enkelt för sina läsare. Det ska inledningsvis sägas att detta är en till omfånget mycket diger avhandling. Innan man ens har nått till analysdelen har man arbetat sig igenom text motsvarande en normal doktorsavhandling. När man nått till vägs ände har man läst 1,5 miljoner tecken! Boken är skriven med dubbelspalt i A4-format och bokstäverna har liten grad. Alltså vägar jag påstå att boken kommer att användas flitigt av många, men i sin helhet läsas av få.

Boken *Fornminnen* består av sju kapitel, en engelsk sammanfattning, noter, referenser och slutligen bilagor. Sammantaget bildar det 327 sidor. Textavsnitten har en tude-lad struktur: minne och återbruk. Först blir läsaren i sedvanlig ordning introducerad till en inledning där förf. redogör för syfte, metod och avgränsningar och läsaren får klart för sig var förf. teoretiskt hör hemma. Därpå följer minnesteoretiska kapitel, där Människa, minne och muntlighet, respektive Människa, minne och historiebruk samt Minne i de isländska sagorna diskuteras. Dessa kapitel är vart och ett på drygt eller knappt 20 sidor. Så vidtar ett kapitel som behandlar Gården som minne och modell, även det på knappa 20 sidor. Kap. 6 är avhandlingens stora analysdel, kallat Gårdsminnen – bruk och återbruk. Det spänner över 122 sidor och är bokens ojämförligt tyngsta avsnitt i många avseenden. Här beskrivs, analyseras och tolkas de olika sorters överlagringar eller återbruk som förekommer från Mälardalens järnålder i drygt 300 rapporterade grav- och boplatzgrävningar. Först tas fenomenet upp där grav placeras på grav, där-efter fenomenet där hus placeras på hus, följt av de fall där grav placeras på hus och slutligen det ovanliga bruket där hus placeras på grav. Avhandlingens båda delar människa och minne, respektive återbruk av gravar och hus, knyts ihop i en syntetise-rande avrundning genom slutkapitlet: Minneskultur – en slutdiskussion. Den bärande tanken är att överlagringar kan betraktas som en referens till det förflutna och därmed en minneskonstruktion. Viktigt är att återbruk inte förutsätter en föregående diskonti-nuitet. I stort sett alla platserna i studien har brukats kontinuerligt. Målet för arbetet är ytterst att analysera konstruktionen av minne på enskilda gårdar i Mälardalen.

Redan i inledningen följer en läsanvisning där hela avhandlingen sammanfattas, för att underlätta för den fortsatta färdan genom boken. Även i inledningen till analysav-snittet i det stora kap. 6 sammanfattas de viktigaste resultaten. Detta vittnar om att förf.

vet att hennes bok är omfångsrik och att hon gjort sitt bästa för att hjälpa sina läsare. Ändå blir det i mastigaste laget. Som läsare önskar man en kortare text. Själv hade jag efter inledningen velat gå direkt på kap. 5, om gården som minne och modell. Det stora kap. 6 hade jag önskat att få uppdelat i flera kapitel, som gjort det överskådligare och tydligare, för här finns många viktiga iakttagelser att smälta. Här kommer förf. med avgörande och nya forskningsrön som ändå framstår som underkommunicerade. Med denna alternativa disposition hade texterna kring minnesteori och muntlighet följt därefter och på så vis kunnat bli inflätade och metodiska redskap i en argumenterande och tolkande diskussion kring de mönster som framkommit i det stora analysavsnittet. Det hade gjort att minneskapitlen blivit mindre deskriptiva och istället mera »hands on». Det hade även tvingat fram ett större driv i texten som helhet och gjort att textmängden kunnat kortas ned. Ett annat alternativ hade varit att Hållans Stenholm haft en katalog med fördjupade kontexter som gjort att kap. 6 istället kunnat bli en kortare syntetiserande kapiteltext. Nu blir det stora tunga analyskapitlet om bruk och återbruk väl antikvariskt och deskriptivt, och man tenderar som läsare att förlora sig i de olika exemplen. I kapitlen som behandlar den minnesteoretiska diskussionen och i slutkapitlet gör sig Hållans Stenholm synlig i sin roll som projektdeltagare i Midgårdsprojektet. Analysdelen däremot bär mer prägel av förf:s roll som antikvarie. Här möter man rapporternas gravfälsplaner och många enskilda exempel, och förf. argumenterar inte längre med minnet och människan i fokus utan med odalrätten och med den enskilda graven. Där används inte den minnesteoretiska diskussionen så aktivt som jag skulle önska. För som läsare förväntar man sig att de funna mönstren ska tolkas i enlighet med minnesdiskussionen, men finner ofta istället en egendomsrättslig tolkningsram med referens till den odalrätt om vilken det initialt i boken beskrivs som osäkert om den alls förekom i Östnorden. Detta är givetvis en frukt av att avhandlingsarbetet pågått under lång tid, och var och en, inte minst jag själv, vet att när ett avhandlingsarbete drar ut på tiden är det mycket arbetsamt att dels uppdatera texten med referenser till aktuell forskning, dels se över texten så att den är konsekvent. I båda dessa avseenden bär denna avhandling spår av att ha producerats under ett tiotal år.

Det stora empiriska analyskapitlet inleds med ett klagörande diagram på sidan 94. Där visas merparten av de fall där grav placerats ovanpå grav sett i relation till sitt gravfäls brukningstid. Källmaterialet utgörs som sagt av drygt 300 rapporterade gravfäls- och bopplatsundersökningar, främst slutundersökningar rapporterade mellan åren 1970 och 2003. 100 av dessa uppvisar överlagringar. Detta har samlats i två databaser, en första som ringar in geografi, topografi osv., en andra på anläggningsnivå – dvs. det enskilda huset eller graven. Dessa har Hållans Stenholm i sin tur sammanställt i tabeller som återfinns i bil. 1–6, 46 sidor. De arkeologiska undersökningarna speglar var exploateringar ägt rum och är i vanlig ordning geografiskt ojämnt fördelade. Likaså utgör bopplatsundersökningarna bara en fjärdedel av antalet undersökta gravfält.

När uppträder då fenomenet grav ovanpå grav? Det förekommer sparsamt under tiden år 0–750, tar fart under folkvandringstid och blir vanligast främst under vikingatidens senare del, tiden 900–1100. Det är en ovanlig sedvänja under hela tiden som en etablerad strategi. Av de gravfält som löper fram till och med vendeltid (till år 800) har bara vart tionde överlagringar. Medan en fjärdedel av de totalundersökta gravfälten, som även innehåller vikingatida gravar, har det. Det är således en sedvänja i växande. Traditionen förekommer på gårdar med gamla anor och »långa gravfält», som etablerades under romersk järnålder eller tidigare. Vissa regionala skillnader kan skönjas. I Attundaland har hälften av alla gamla gravfält överlagringar, medan en fjärdedel av dem från yngre järnålder har det. I Södermanland har bara gamla gravfält överlag-

ringar, de yngre gravfälten saknar detta. Folkvandringstida gravar som överlagrar äldre gravar finns på framgångsrika gårdars gravfält, dvs. på gårdar som etablerats i romersk järnålder (0–400 e. Kr.) eller tidigare och som överlevt till vikingatid.

Om vi ser till hur gården/bebyggelsen och gravfältet förhåller sig till varandra, så sker återbruket på gårdar med anor, något som är ett genomgående mönster men tydligast i Attundaland. Överlagringar av grav på grav sker under många generationer i samma familj. De gravlagda har hög samhällsställning att döma av sitt gravgods och de bebodde gårdar som var storgårdar. Ofta innebär överlagringarna avsevärda avstånd i tid, som sammanfaller med ett hypotetiskt mannaminne om fem generationer (s. 118).

De överlagrande gravarna från folkvandringstid är ofta solitära gravhögar. Även under vendeltid var de ofta den enda gravhögen på gravfältet. Så gott som samtliga innehöll spelbrickor. Dessa individer tolkar Hållans Stenholm som speciella döda utvalda för att representera sin gårds ursprung. Underliggarna utmärker sig vanligen inte genom sitt fyndinnehåll (s. 134). Men de senare gravarna är ofta högt placerade på gravfältets äldsta del och har konstruktionsdetaljer av röd eller gul sandsten. Det kan vara så att överlagringarna regelmässigt skapades i samband med att släktens äldsta gravlades och att vi kan tänka oss att en generation innefattade ca 30 år, menar Hållans Stenholm (s. 135). I folkvandringstid var det dock sällan mer än en överlagring per gravfält. I vikingatid är ofta torshammarringar enda fyndet i överlagrande gravhögar.

Överlagringar där grav läggs på grav var inte något allmänt fenomen, för inte ens hälften av alla gårdar hade sådana. Överlagringarna i sig visar att det funnits ett socialt minne om vem som låg gravlagd var. Att detta gjordes medvetet visar det faktum att gravarnas sammansättning och karaktär bildar ett mönster när yngre gravar placeras på äldre. Fenomenet förekommer främst under vikingatid men finns redan under folkvandringstid och vendeltid. Det äger rum över hela Mälardalen men är vanligast i sydöstra Attundaland. Detta bruk äger rum på gravfält med gamla anor och överlagringarna sker i gravfältets slutfas. Det uppträder vanligen inte i samband med återupptagande av gravläggning på gamla gravfält. Det är ofta lång tidsrymd mellan överliggare och underliggare, 5–10 generationer (150–300 år), men under vikingatid kan det vara en kortare tid. Det är ofta en betydelsebärande del av de underliggande gravarna som överlagras, såsom kantkedja, hörnsten osv. Stora högar eller runda stensättningar kan överlagra flera gravar. Vissa gravformer uppträder i samband med överlagringarna, som gravhögar, runda, men även fyrsidiga eller tresidiga stensättningar. De överliggande gravarna skiljer sig från samtida gravar på gravfältet och ibland i regionen. Fyr- och tresidiga är överrepresenterade, liksom folkvandringstida och vendeltida högar som ofta utgör de enda gravhögarna på sina respektive gravfält. Det rör sig alltså, menar Hållans Stenholm, om utvalda gravar i överlagringarna, således om speciella och utvalda människor (s. 153).

Boken Fornminnen kan med fördel läsas tillsammans med Per Vikstrands nyutkomna Järnålderns bebyggelsenamn. För genom sitt fokus på överlagringar har Hållans Stenholm synliggjort moderbebyggelser, med anor och »långa» gravfält.

I Fornminnen möter man ibland exakt samma bebyggelser som Vikstrand har valt ut för sina specialanalyser: Kumla i Härad, Lida i Åker, Kymlinge, Ärvinge och Hjulsta i Spånga, Valsta i Norrsunda, Görla i Frötuna, Lunda på Lovö och Täby i Vänge socknar. Dessa boplatser representerar överlevarna, de som genomlevde mellersta järnålderns landskapsomvandling och i de allra flesta fall behöll sina namn. Intressant är att flera av de s.k. comitatusnamnen, följesnamnen som *Rinkeby*, *Hersby*, *Karleby* osv. som Vikstrand däremot inte behandlar, dyker upp med återbrukade gravar i Fornminnen. Det är förstås inkonsekvent av mig att här önska att förf. gjort ytterligare lite

till. Men avhandlingen hade vunnit på, det i sammanhanget lilla extraarbetet, att benämna gravfälten och boplatserna inte genom sitt »rapportnamn» utan genom sin bebyggelsestillhörighet. Då hade läsaren blivit varse att bakom gravfältet Almvägen i Sol-lentuna döljer sig Hersby, bakom Grindstugan i Lästringe sn finns bebyggelseenheten Åkra och bakom Lida skymtar förmodligen det gamla Tuna i Åker. Det skulle ge en tydligare bild av Vem där? För det är den fråga man som läsare ställer sig, såväl när det gäller de enskilda individerna som vilar i de överliggande respektive underliggande gravarna som när det gäller de enskilda boplatserna. Vems är graven och vems är huset som blev återbrukat? Och vem eller vilka kan vi skymta i »överliggarna», i gravarna och husen som placeras ovanpå? Där ger oss Hållans på en gång konkreta och samtidigt lite anonyma svar. Vi möter inte individen eller individerna i den över- eller underliggande graven arkeologiskt tolkade genom sitt gravgods som socialt kön eller in-placerade i sin sociala tillhörighet. Istället blir det graven som blir textens huvudperson och människan diskuteras indirekt, som de som begravts i gravhögar, med spelbrickor, i tresidiga gravar, eller i fyrkantiga, ibland finns även uppgift om osteologiskt kön. En läsning mellan raderna visar att många av dessa aktörer varit män, men det diskuteras inte uttryckligen. Det här ger en känsla av att man som läsare står bakom spegelglaset och famlar. För det var ju människorna som uppbar den minnestradition som gestaltas genom återbruket som vi tänkte oss kunna finna genom Hållans Stenholms text. Nu ska det sägas att förf. tagit på sig en mycket stor uppgift och att gå i land med hela den är för mycket inom ramen för ett avhandlingsarbete. Bara att vaska fram alla överlagringar av gravar och hus i rapporter producerade mellan 1970 och 2007 är en stor uppgift. Detta eftersom alla överlagringar inte bedömts som sådana. Så att bestämma alla till socialt kön är ytterligare en, social tillhörighet ytterligare en. Låt mig istället hoppas och tro att Hållans Stenholm kan fördjupa några av sina mest fruktbara kontexter i en separat artikel.

Boningshuset är en metafor för hushållet. Hållans Stenholm visar att det på vanliga gårdar finns tydliga mönster i vilka delar av gården som blev återbrukade. Man bodde kvar i det gamla boningshuset, medan det nya byggdes. Men då förlorade man samtidigt det topografiskt bästa läget, som det första boningshuset hade. Platsen för det äldsta eller äldre gårdsläget återanvände man inte, vilket gjorde att boningshusen med tiden fick ett alltmer marginaliserat läge. Samtidigt innebar detta att generationsskiften hela tiden synliggjorts och tydligt exponerats. Traditionen på vanliga gårdar har bjudit att boningshus överlagrades, men enbart av ekonomibyggnader. Ekonomibyggnader däremot blev vanligen inte återbrukade. Det tycks även ha varit viktigt att stänga den gamla hustomten, vilket märks i hur ekonomibyggnader placerats i relation till ett äldre boningshus ingångar.

På storgårdar med hallbyggnader var byggnadstraditionen en helt annan. Hallbyggnader blev konsekvent överlagrade, detsamma gäller terrasshusen som var vanliga under främst yngre romersk järnålder/folkvandringstid, i Attundalands sprickdalslandskap och i Södermanland. Den nya hallen stod på samma plats som den gamla. Hela rumssdispositionen återanvändes, såväl hård som högsäte. Högsätet visar sig vara det som mer än något annat överlagrats. Man drog upp de bärande takstolparna och ersatte hela den gamla byggnaden fullständigt. Därigenom kom det förflutna att byggas in i hallen. Ofta har man uppfört nya byggnader inom ett intervall om 150 år eller kortare. Hållans Stenholm ser hallstrategin, att bygga hall ovanpå hall, som ett sätt att skapa kontinuitet och maskera generationsskiften (s. 184).

På vanliga gårdar undviks eller respekteras det äldre huset/hushållet, men fortsätter att existera i det sociala minnet. I den bebyggelsekultur som rått i hallmiljöerna under-

ströks istället kontinuitet. I analysen av återbruket av hus kommer Hållans Stenholm till intressanta och nyskapande resultat. Här hade det varit viktigt att knyta an till danska arkeologer, som Lars Jørgensen och Mads Kähler Holst och deras tolkningar av fenomenet hus på hus, som uttryck för arvsaspekter. Det hade varit oerhört spännande att jämföra återbruket av boningshusen, i hall- och terrasshusmiljöerna med återbruket av gravar på deras samtida gravfält. För det är först i mötet mellan gård och grav som konsekvenserna av återbruket når sitt djup och sin komplexitet. Men dithän har Hållans Stenholm inte riktigt mäktat. Hallmiljöerna och deras gelikar terrasshusmiljöerna kan ha levt efter en arvsprincip där de inte delat upp arvet av gården. Den har odelat gått till ett av barnen, troligen äldste sonen, dvs. odalrätt. Gården har därför legat kvar på sin plats och kontinuiteten har varit synlig i landskapet. Dessa släkter borde ha haft gravfält där legitimitet och hävd synliggjorts genom överlagringar. »Vanliga gårdar» däremot har flyttat runt på sina gårdstun och kan ha levt efter principen med delat arv (jfr Kähler Holst 2004); när ett nytt hushåll skapats har man uppfört ett nytt hus (jfr Gerritsen 1999). Rimligen borde de inte alls ha överlagringar av gravar på sina gravfält i den utsträckning som hall/terrasshusmiljöerna har. Jag själv hade stannat vid denna diskussion om egendomsrätt och hävd. Det tänker jag mig inte att Hållans Stenholm gjort, utan att hon fört diskussionen vidare och diskuterat olika minnestraditioner på vanliga gårdar, respektive i hall- och terrasshusmiljöer och hur dessa kontexter givit stöd och auktoritet för olika sorters minne. Och att minnesmästarna kan ha representerat olika sociala kategorier i de olika miljöerna. Kan somliga av dem ha varit identiska med de människor som begravts med lodjursfällar och som Hållans Stenholm, liksom även tidigare Bo Petré (2010 s. 412 f.), lyft fram som speciella i skilda återbrukssammanhang?

Om Hållans Stenholm gjort sig skyldig till någon underlåtenhetssynd, så är det att glida förbi perioden folkvandringstid och äldre vendeltid och behandla dem som en kontext (jfr s. 102 f.). Det gör att hon inte positionerar sig gentemot den aktuella diskussionen kring klimatkatastrofen år 536 och dess sociala konsekvenser vad gäller järnålderns bebyggelse, samhälle och för den delen minne, som kunnat ge rikligt med spänstigt motstånd och fruktbara uppslag att förhålla sig till. Det hade varit skäl att kort diskutera Gräslund (2007), Renck (2008), Zachrisson (2011), Löwenborg (2012 med svar av Gräslund och Näsmän). Det får konsekvenser för och är mest uttalat när det gäller en av de gravfältsmiljöer som Hållans Stenholm specialstuderar, nämligen Kumla i Härads socken i Södermanland. Det är en högtintressant miljö, inte så ofta uppmärksammas utom hos John Ljungkvist som återkommer till den (exempelvis 2010) och senast hos Per Vikstrand (2013). Här använder sig Hållans Stenholm av Margareta Drotz och Thomas Ekmans kronologi i rapporten från gravfältundersökningen (1995), som just håller samman folkvandringstid och äldre vendeltid till en tidsperiod. Men idag finns inga skäl att föra samman det sena 500-talet med folkvandringstid, alltför mycket av förändringar sker i den materiella kulturen oavsett om det gäller bebyggelse eller gravseder. På Kumlas gravfält finner Hållans Stenholm en övervikt för vendeltida (här alltså 600–800) överlagringar jämfört med vikingatida, och trots att gravhögar utgör en mindre andel av gravarna på gravfälten utgörs överlagringarna ofta av gravhögar. En fördjupad förståelse tror jag kan vinnas först när man också för in bebyggelsens historia i gravläggningarnas. Kring Kumla i Härad vet vi att det under folkvandringstid funnits minst tre gårdar, senast diskuterade hos Vikstrand (2013). I början av vendeltiden ca 550 överges dessa. Samtidigt slutar ett av gravfälten (RAÄ Härad 72:1) att användas. Troligen är det nu som bebyggelsen koncentreras till den från historisk tid kända bytomten eller dess närhet. Det kan möjligen ha funnits en bebyggelse där redan under

folkvandringstid för gravläggningen på gravfält (RAÄ Härad 15:1) börjar i romersk järnålder. Namnet *Kumla* visar att bebyggelsen är sekundär till gravfältet. Den har anlagts vid kumlen (gravarna). Samtidigt som bebyggelsen koncentrerades till den från historisk tid kända bytomten verkar begravingarna ha koncentrerats till gravfältet raä 15. Lite för sig i östra sluttningen placeras då gravfältets största hög (A25). Här har en man och kvinna gravlagts med exklusiva föremål: snabelbägare, guld, granater och elfenbensring liksom den äldsta gravfunna årderbillen. De har nyligen daterats av John Ljungkvist till äldsta vendeltid (550–600 e. Kr., se Ljungkvist 2010, vendeltid 1). Ytterligare en grav 102 uppförd över en kvinna har två ametistpärlor (vendeltid 3). De ingår bland de 24 gravar i Mälardalen som Ljungkvist menar har elitstatus, tack vare sitt gravgods bestående av bysantinska föremål av bl.a. elfenben och ametister och andra import. Dessa människor har helt uppenbart ingått i tidens fashionabla nätverk vars påverkan från Bysans troligen förmedlades via merovinger och anglosaxare och som synliggjorts i klädedräkt och livsföring. Dessa båda gravar deltar inte i traditionen med överlagringar, men ligger synliga och markerade ytterst på gravfältet. Gravhög 12 är den näst största högen. Den däremot byggs på genom överlagring i omgångar och blir slutgiltig i vikingatid. Den var mittpunkt i den äldre delen av gravfältet. Är det de inflyttade gårdarnas gravar som läggs längst i söder och utgör de exklusiva gravar som Ljungkvist finner? Den näst största högen, mittpunkt i det gamla gravfältet, tillhör den en släkt som var bördig från modergården för Kumla? Ytterligare en gravhög med spektakulärt läge knyter an till äldre gravar. Dessa gravar hade inget uppseendeväckande fyndmaterial. Kumla visar att olika minnesstrategier har stått till buds för människorna på de olika gårdarna, som verkar ha associerat sig med antingen tradition och återbruk (släkt med anor och gammal hävd?) eller förändring och avsaknad av återbruk (nyinflyttade med andra sociala nätverk?). Men som ändå gravlagts på samma gravfält.

När det gäller traditionen att placera grav på hus, så verkar det ha varit mer regel än undantag. Ändå bildar det en lite undflyende sedvänja. För här döljer sig de många konstateranden om mörkfärgade kulturlager under gravar som nämns i äldre utgrävningsrapporter. När det gäller uppgifter om konkreta hus är antalet beskedligt. Hållans Stenholm har lyckats hitta 20 undersökningar med lagerföljd som tydliggör undre boplatslämningar. Vanligast är att det rör sig om vikingatida gravar som placerats på äldre hus. Exempelvis etableras gravfältet i Öster Arninge med att en exceptionell grav placeras ovanpå ett 30 meter långt hus. Graven läggs över husets största hård. Denna grav innehåller ett stort antal individer och djur och är med sina 90 liter brända ben en av de berrickaste i Mälardalens järnålder. En av huvudpersonerna har varit kvinna. Graven illustrerar det faktum att gravar som överlagras äldre hus ofta kan röra sig om gravar med flera döda i, alternativt kan det även inbegripa till det yttre ovanliga gravformer. Ett intressant mönster som Hållans Stenholm funnit är att gravhögar verkar ha placerats över hård, medan runda stensättningar placerats över gavlar. Det gör att man kan fundera på om det finns en genusaspekt i var man valt att placera de döda som burit på gårdsminnet. Ovanpå de döda ville man däremot inte bo och leva. Det sker först under medeltiden.

Tacksamma ska vi vara för att Hållans Stenholm gav sig i kast med sitt stora avhandlingsprojekt, få andra skulle ha gjort det. Förhoppningsvis blir boken Formminnen. Det förflytnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen flitigt använd, det förtjänar den. För den utmanar och komplicerar vår bild av Mälardalens gravar och bebyggelse, det som så ofta får stå modell för järnålderns samhälle i Östnorden.

Litteratur som det hänvisats till ovan : Drotz, Margareta & Ekman, Thomas, 1995: Kumla ättebacke – 1000 år i Härads Kumla. (Raä UV Stockholm. Rapport 1995:32.) — Gerritsen, Fokke, 1999: The cultural biography of Iron Age houses and the long-term transformations of settlement patterns in the southern Netherlands. I: Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998. — Gräslund, Bo, 2007: Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e.Kr. I: SaoS. — Gräslund, Bo, 2012: Comments on Löwenborg. I: Journal of archaeology and ancient history 2012:4. — Holst, Mads K., 2004: The syntax for the Iron Age village. Transformations in an orderly community. Aarhus Universitet. Otryckt avhandling i arkeologi. (Jfr Holst, Mads K., 2010: Inconstancy and stability – Large and small farmsteads in the village of Nørre Snede (Central Jutland) in the first millennium AD. I: Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 33.) — Jørgensen, Lars, 1994 i The Archaeology of Gudme and Lundeberg, papers presented at a conference at Svendborg October 1991. — Ljungkvist, John, 2010: Influences from the Empire. Byzantine-related objects in Sweden and Scandinavia – 560/70–750/800 AD. I: Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter. Peripherie und Nachbarschaft. 3. — Löwenborg, Daniel, 2012: An Iron Age shock doctrine – Did the AD 536-537 event trigger large-scale social changes in the Mälär Valley? I: Journal of archaeology and ancient history 2012:4. — Näsman, Ulf, 2012: Comments on Löwenborg. I: Journal of archaeology and ancient history 2012:4. — Petré, Bo, 2010: Arkeologiska undersökningar på fornlämning RAÄ 34, Lunda/Berga, Lovö sn, Uppland. — Renck, Anna Maria, 2008: Erövrard mark – erövrat släktskap. I: Hem till Jarlabanke: jord, makt och evigt liv i östra Mälardalen under järnålder och medeltid. — Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. — Zachrisson, Torun, 2011: Fjärran ting – exotiska föremål och nya seder i Mellansverige ca 550–700 e.Kr. I: Förmodern globalitet. Essäer om rörelse, möten och fjärran ting under 10.000 år. — Zachrisson, Torun, 2012: (projektredovisningen) Egendom och ära – bebyggelseomflyttning i Mellansverige 200-1000. <http://anslag.rj.se/sv/anslag/37339>.

Torun Zachrisson

Carl-Erik Lundbladh & Ingrid Reiz: Blekingiska dialektord. 373 s. Lund: Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2013. (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 13.) ISBN 978-91-86959-10-4.

År 2012 publicerade Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund en ordbok över äldre skånsk dialekt redigerad av Carl-Erik Lundbladh: Skånska dialektord (se recension i NoB 101 s. 247 ff.). I fjor utkom uppföljaren till detta verk: en ordbok över äldre blekingiska dialektord, redigerad av Carl-Erik Lundbladh och (den infödda blekingen) Ingrid Reiz.

Upplägget är detsamma som i den skånska ordboken. Materialet utgörs av ett urval av de blekingiska dialektord som när redigeringen av ordboken avslutades förelåg inmatade i Syd- och västsvensk dialektdatabas,¹ vilken också innehåller material från Skåne, Halland, Småland, Bohuslän, Dalsland, Västergötland och Öland.

¹ Denna är tillgänglig via <http://dal2.isof.se/dialekt/dialekt.aspx>. Vidare upplysningar om databasen lämnas s. 15 f. i den här recenserade ordboken.

Ordboken sönderfaller i tre delar med olika indexering av materialet, vilket möjliggör sökning på ettdera normaliserade (standardspråkliga) former, dialektformer eller betydelser. De två senare avdelningarna innehåller hänvisningar till den första, som är den fylligaste. De flesta ordartiklar i denna del är försedda med belysande språkprov. Till skillnad från i den skånska ordboken anför språkproven här i sin helhet – inte bara det aktuella ordet – i dialektal form, vilket medför att de också måste översättas i sin helhet. Detta tar en del plats i anspråk, men det nya förfaringssättet kommer å andra sidan språkproven att ge ett mindre konstlat intryck och en mer rättvisande bild av den behandlade dialekten.

Själva ordboksdelen (s. 22 ff.) föregås av dels en introduktion till äldre blekingsk dialekt (s. 5 ff.) som bl.a. behandlar diftongering, vissa dialektdrag i konsonantismen, genus hos substantiv och verbböjning, dels en redogörelse för ordbokens uppbyggnad (s. 10 ff.). Verket bär en tydlig populärvetenskaplig prägel. Dess syfte framgår av inledningen (s. 5):

Ordboken kan vara en hjälp att förstå vad det var för ord man hörde som barn eller vad det där ordet som mormor använder egentligen betyder. Tanken är inte att blåsa liv i ett dialektalt talspråk utan att underlätta förståelse, stilla nyfikenhet och hjälpa dem som vill knyta an till den äldre dialekten att göra detta med kunskap i bagaget.

Denna hedervärda ambition lever ordboksredaktörerna med råge upp till. Dialektordböcker riktade till allmänheten men redigerade av språkvetenskapliga fackmän utgör en viktig men sällsynt typ av publikation. Blekingska dialektord bidrar därmed till att fylla en lucka i svensk dialektologisk och lexikografisk litteratur. Boken bidrar förhoppningsvis också till att sprida kännedomen hos den intresserade allmänheten om den viktiga databas den bygger på.

Mathias Strandberg

Det medeltida Sverige 2. Södermanland. Stockholm: Riksarkivet.

3. *Jönåkers härad. Nyköpings stad.* [Av] Kaj Janzon. 296 s. 2013. ISBN 978-91-87491-03-0.

Sedan Riksarkivet 2012 övertog huvudmannaskapet för Det medeltida Sverige har två volymer i den sörmländska delserien utgivits: 2:3. Jönåkers härad. Nyköpings stad av Kaj Janzon (2013) och 2:4. Daga härad. Villåtttingen av Hanna Källström (2014). Jönåkers härad mellan östgötagränsen vid Bråviken och vattenleden Yngaren–Långhalsen–Nyköpingsån sträcker sig från det inre av Kolmården till havet vid Nyköping och Oxelösund. Häradets två viktigaste åar, Kilaån och Nyköpingsån, utmynnar i Östersjön vid Nyköping. Kilaån är återstoden av en ytterst långsmal havsvik som långt tillbaka i forntiden från havet nådde fram till den senare huvudbygden i Kila sn och rimligtvis var det inslag i landskapet som en gång bar namnet *Kil*, senare bygdenamn och 1362 betygat som namn på Kila sn. I en urkund från 1346 omtalas Bergshammars kyrka som *ecclesie bershamar in kilum*, och Lunda sn sägs fram mot medeltidens slut ligga i *Kilin*. (Svante Strandberg i Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg,

1997, s. 270 ff.) En del av Björkviks sn överfördes från Oppunda hd till Jönåkers hd på 1500-talet; de forna Oppundabebyggelserna uppräknas i DMS 2:3 (s. 45).

Jönåkers härad hade under medeltiden tingstad vid Stigtomta malm, i anslutning till kyrkbyn i Stigtomta sn (DMS 2:3 s. 25). Läget för den åker (samlingsplats) som givit upphov till häradets namn är ännu inte fastställt. Namnet *Jönåker* är formellt intressant på så sätt att det i de äldsta källorna inte åtföljs av ordet *hundare* (s. 30), trots att det i begynnelsen knappast kan ha fungerat som bygdenamn (se t.ex. SOL s. 158).

I sitt förord till DMS 2:3 betonar Claes Gejrot vikten av att studera inledningen till arbetet. Denna inledning (s. 9 ff.) ger läsaren information om källor och materialredovisning, kamerala förhållanden (t.ex. jordetal s. 11 f.) och redaktionella principer i den föreliggande volymen och är belärande också som allmän introduktion till studiet av äldre källmaterial. Namnvårdaren kan notera att nutida namn återges enligt vägledningen om god ortnamnsred i Lag om kulturminnen m.m. (s. 10).

Två framträdande inslag i den historiska bilden av Jönåkers hd är den gamla centralorten Nyköping och Närkebergs medeltida bergslag. Från Nyköping redovisas bl.a. fastigheter, Franciskankonventet, Helgeandshuset, gillen, Nyköpingshus och Stora Kungsladugården. Huvuddelen av Närkebergs forna bergslag tillhör den del av Tuna medeltida socken som 1626 bröts ut och bildade Tunabergs sn. Närkeberg, där Vadstena kloster hade ett stort godsinnhav, redovisas i en särskild avdelning i DMS 2:3 (s. 208 ff.).

Det medeltida beläggsmaterialet för ortnamn är mycket omfattande i Jönåkers hd, och många enskilda bebyggelseavsnitt är innehållsrika. Redovisningen av Täckhammar i Bärbo sn (s. 71 ff.) kan nämnas som exempel på ett både långt och historiskt intressant avsnitt.

Inledningen meddelar bl.a. att när det äldsta belägget har hämtats ur tryckta källor av god kvalitet, återges stavningen enligt trycket utan att den har kontrollerats mot originaldokumentet. I enlighet med denna princip anförs det äldsta belägget (1286) för *Ärilla* i Sankt Nikolai sn i den från SD 2 (s. 13) hämtade formen *Ælghældør*. Namnformen i originalet bör dock snarare läsas *ælghælder* (se Svante Strandberg i SaoS 1985 s. 91).

Under namnet *Femöre* i Sankt Nikolai sn har jag råkat observera en obetydlig inadvartens. Belägget *Fimernsund* (o. 1300) anförs där efter Jarl Galléns bok *Det danska itinerariet. Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön* (1993; s. 51). Gallén har emellertid – liksom originalet (Vjb) – formen *fimersund*.

Varje publicerad DMS-volym är viktig också för namnforskningen. Det är mycket glädjande att det rika materialet i Jönåkers hd nu har presenterats på ett så tilltalande sätt.

Svante Strandberg

Målblomar til Margit. Veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen den 9. juni 2013. Redigert av Tom Schmidt. 181 s. Oslo: Novus forlag 2013. ISBN 978-82-7099-720-6.

Med anledning av Margit Harssons 70-årsdag har man hedrat henne med en festskrift. Volymen består av tolv bidrag och avslutas med en bibliografi över Margit Harssons egna skrifter. Festskriften spänner över ett brett fält inom norsk språkforskning, med artiklar som rör språkhistoriska skeenden och etymologier av urnordiska ord, till mer

moderna inriktningar såsom lingvistiska landskap och beskrivningar av databasen över norska »hovudoppgåver».

De bidrag som först och främst rör ortnamnsforskning är de av Kristin Bakken, Maimu Berezkina, Erik Simensen och till viss del även de av Gunhild Birkeland och Botolv Helleland. Kristin Bakken utgår ifrån jubileärens bok om norska *rud*-namn och tar särskilt upp namnen *Glomsrød/Glomsrud* som för in henne på en sägen från hennes hemtrakter (i Flatdal sokn i Seljord) om de tre kämparna *Glum Sundbø*, *Sloe Manndal* och *Roland Høydal*. Dessa personnamn återfinns i namn på tre stenar: *Glomshaug*, *Sloehella* och *Rolandssteinen*. Bakken redovisar dels de arkeologiska sammanhangen, dels »personnamnens» etymologi och utbredning och kommer fram till att sägnen troligen har tillkommit senare än stennamnen. Förf. påpekar att de mytiska namnen likväl är intressanta ur ett namnforskarperspektiv, eftersom de visar på människors önskan att knyta namnen i deras närhet till ett historiskt eller kulturellt sammanhang och deras intresse för namnstruktur och namnanalys.

Maimu Berezkina har undersökt det lingvistiska landskapet i Grönland, en av Oslos förorter där människor från många olika kulturer lever. Förf. har undersökt alla texter som förekommer i förorten, inte enbart namn, både officiella och mer tillfälliga skyltar eller posters. De flesta texter är skrivna på norska, därefter engelska, och förf. konstaterar att norska är det gemensamma språket för de flesta invånare i Grönland. Framför allt är det texter från myndigheter och reklam från norska kedjor som är skrivna på norska, butiksnamn och korta reklamtexter är skrivna på engelska och minoritetsspråken syns framför allt på handskrivna lappar och annonser riktade till en särskild målgrupp. Berezkina genomförde även en attitydundersökning om ortnamn med icke-norsk bakgrund och fann att även om vissa önskade fler namn som avspeglade den mångkulturella sammansättningen i Grönland så fanns det ingen tydlig press från minoritetssamfundet att påverka valet av officiella namn.

Erik Simensen går grundligt igenom namnet *Oland* som bärs av två gårdar i Aust-Agder. Det är tolkningen av förleden *O-* som intresserar honom. Efter en genomgång av källäget, geografin och tidigare tolkningar ger han själv en ny tolkning, där han utgår från att det är ordet *one* 'tillfredsställelse, trivsel o. dyl.' som förekommer i (troligen) två olika former och namnet skulle då betyda 'den trevliga marken, det behagliga området'. Även Harald Bjorvand ger etymologin till ett ortnamn: *Tom(n)*. Han kopplar samman det med ett urgermanskt ord som betyder 'stock, stång', och antar att namnet motiverats av en höjd i närheten av två namnbärare. Bjorvand ger även nya, eller variationer på tidigare, etymologier till de norska (och i vissa fall nordiska) orden *tid*, *jul*, *ve*, *bikkje* och *gamme*.

Den sista artikeln som kan sägas behandla ortnamn är Gunhild Birkelands och Botolv Hellelands artikel Hovudoppgåver i stadnamn og Hovudoppgåvereregisteret (HOP) ved Universitetet i Oslo. De berör inte tolkningen av ortnamn men beskriver hur man skapat ett register med namn som ingår i uppsatser från universitetet och berättar om den forskningshistoriska bakgrunden till ortnamnsuppteckningar. En historisk bakgrund har även Magne Myhren som i sin artikel beskriver och jämför de lexikaliska dragen hos M. B. Landstads Norske Folkeviser och Ivar Aasens Norsk Ordbog, och konstaterar att de två forskarna faktiskt påverkade varandra till stor del.

Två av artiklarna behandlar särskilt norsk historia. Gudlaug Nedreid diskuterar huruvida man kan använda termen *mellomnorsk* om en speciell språkperiod och vilka drag som utmärker den, och Åse Wetås undersöker pluralböjningen i hallingmålet.

De övriga artiklarna behandlar olika aspekter av personnamn. Line Lysaker Heinesen skriver om blomnamn som personnamn, Ole-Jørgen Johannessen ger en historisk

bild av namnen *Baste*, *Fabian* och *Crispinus*, Kristoffer Kruken beskriver nybildade förnamn under perioden 1750–1949, deras utbredning, kronologi och varifrån påverkan kan ha kommit, och slutligen skriver Benedicta Windt-Val om namnet *Margit*.

Festskriften spänner över många (språkliga) fält och det är svårt att se någon sammanhängande tråd. Min slutsats blir att Margit Harssons forskning och intressen sträcker sig brett inom den språkliga sfären.

Elin Pihl

Names and identities. Eds.: Botolv Helleland, Christian-Emil Ore & Solveig Wikstrøm. 284 s. Oslo: University of Oslo 2012. (Oslo studies in language 4(2).) ISSN 1890-9639.

Online: <http://www.journals.uio.no/osla>

Ved Universitetet i Oslo afholdtes i 2007 og 2008 to workshops, hvor forskere fra forskellige humanistiske discipliner diskuterede stednavne og personnavne som identitetsbærere og -markører. Resultatet foreligger nu i form af 19 artikler, udgivet både i bogform og som internetpublikation med titlen *Names and identities*. Mere end halvdelen af bidragyderne er navneforskere, men også andre fag, bl.a. lingvistik, antropologi og kulturgeografi, er repræsenterede. Hovedparten af forf. hører hjemme i Europa (9 fra Norge, 1 fra Sverige, Finland, Nederland, Tyskland, England, Østrig, Italien og Serbien). Herudover finder vi to fra Afrika (Zimbabwe og Sydafrika). I indledningen introduceres alle artikler i korte men nyttige sammenfatninger, opført i alfabetisk rækkefølge efter forf.s efternavne, på samme måde som artiklerne er aftrykt i bogen.

Inden for onomastikken tilhører bogens emne en nyere trend. Redaktørerne fremhæver, at termen *identitet* er vag og kompleks. Dette er måske baggrunden for, at de ikke har forsøgt sig med en tematiseret præsentation af artiklerne. Titlens flertalsform »identities« skal nok ligeledes ses i dette lys. Problemkomplekset navn og identitet har i øvrigt oftere været berørt i personnavneundersøgelser end i stednavneundersøgelser. Denne skævhed kunne vel tænkes forårsaget af, at det formodentlig er lettest at identificere identitet i forbindelse med personnavne, da der er en mere direkte relation mellem en person og dennes navn end mellem en person og en lokalitets navn. Så meget desto mere positivt er det, at et stort antal af bogens forf. har inddraget stednavnemateriale i deres undersøgelser.

Mere overordnede refleksioner over emnet navne og identiteter og forsøg på en definition af det vanskeligt håndterbare begreb identitet finder vi især i de tre artikler, *Place names and identities*, *Place names as ingredients of space-related identity* og *Names and collective identity*, forfattet af henholdsvis Botolv Helleland, som belyser problemstillingen fra et onomastisk synspunkt, Peter Jordan, hvis indfaldsvinkel er kulturgeografisk og Otto Krogseth, der i et kultursociologisk perspektiv bl.a. fortolker den stigende interesse for begrebet identitet som et resultat af en herskende identitetskrise i samfundet.

Teoretisk sigte har Silvio Brendlers bidrag *Identity of name(s) as a crucial problem in name studies*, or: *Towards the recognition of onymic identity as a principal onomastic concept*, der egentlig ikke drejer sig om navn og identitet, men om navneidentitet. Han skelner således mellem etymologisk, formel, semantisk og funktionel/referentiel identitet og anvender en kompliceret teoretisk analysemodel kaldet *nomematics* til

bestemmelse af, om der foreligger identitet mellem forskellige navnemanifestationer.

De fleste af de øvrige artikler har karakter af case studies. Stednavne brugt som instrument til etablering af en fælles national identitet er tema for Emmanuel Chabata i *Feature names and identity in Zimbabwe*, mens Inge Særheim i *Official naming in Hå, Klepp and Time* beskriver myndighedernes ønske om gennem navngivning af veje at skabe eller forstærke den regionale identitet. I artiklen *Can choosing the form of a name be an act of identity?* drøfter Aud-Kirsti Pedersen bestemte ortografiske former af gård- og sognavne som markører af lokal identitet.

Valget mellem alternative stednavne kan være udtryk for navnebrugerens gruppetilhørsforhold, således som det demonstreres i Richard Coates' artikel *Endonymic place-name alternants and their cultural significances* og i Terhi Ainiolas *Place names and identities: The uses of names of Helsinki*. Førstnævnte diskuterer et meget righoldigt materiale af alternative navne på et stort antal lokaliteter i England, ofte uofficielle versus officielle, som han klassificerer efter en række forskellige kriterier, mens sidstnævnte redegør for den måde, hvorpå sociale og etniske grupper bruger alternative navne for Helsinki til at signalere en reel eller ønsket relation til en enkelt lokalitet, nemlig Finlands hovedstad.

Politiske, etniske, demografiske, økonomiske og kulturelle forandringer fører som bekendt ikke sjældent til stednavneændringer. Især inden for den urbane toponymi afskaffes eksisterende navne ofte til fordel for nye med det formål at fremme en ny identitetsfølelse hos navnebrugeren svarende til en nyorientering i samfundet. I *The post-colonial identity of Durban* giver Adrian Koopman på baggrund af Sydafrikas brogede politiske historie en grundig beskrivelse af specielt gadenavneskifter i Durban og den ofte ophedede diskussion, disse har medført. En lignende omend mere ekstrem serbisk situation skildres af Ljubiša Rajić i *Toponyms and the political and ethnic identity in Serbia*, hvor han med mangfoldige eksempler illustrerer magthavernes manipulation af gadenavneforrådet gennem 150 år. I *Place names in multicultural societies* forudser Thomas Hylland Eriksen, at Oslos gadenavne m.m. i en ikke fjern fremtid vil kunne undergå forandringer under indflydelse af en multiethnisk befolkning, på samme måde som det er sket i Toronto, Teheran og Trinidad.

Personnavne som bærere og markører af egen og andres identitet er temaet i fire artikler. I *"Tonalism": Name, soul, destiny and identity determined by the 260-day calendar in Mesoamerica* tager Lars Kirkhusmo Pharo et noget usædvanligt emne op, nemlig kalendernavnens indflydelse på personnavneforrådet i mellemamerikanske kulturer. På mere bekendt grund er vi med Solveig Wikstrøms artikel *Surnames and identities* og Guro Reisæters *Immigrants in Norway and their choice of names: Continuation or adaption?*, der begge hviler på norsk materiale. Wikstrøm analyserer således forholdet mellem forskellige typer efternavn og identitet, sådan som det opleves af en større gruppe indbyggere i Oslo. Reisæters undersøgelse vedrører immigranternavne i Tromsø, herunder specielt spørgsmålet om immigranter ved navngivning af deres børn vælger navne fra deres egen kultur eller nogle, der er mere eller mindre tilpasset norske normer, og den identitet navnene signalerer. I artiklen *Naming me, naming you. Personal names, online signatures and cultural meaning* bevæger Charlotte Hagström sig såvel i dagliglivets virkelige verden som i den virtuelle verden, hvor navnenes identitetsformidlende rolle er helt essentiel.

Tre artikler falder inden for området litterær onomastik. *Benedicta Windt-Val* introducerer og eksemplificerer i *Personal names and identity in literary contexts* nogle generelle aspekter af personnavnes identificerende funktion i litterære værker. Anvendelse af personnavne til karakterisering af skurke og helte i en specifik genre, nemlig den

italienske detektivroman, dröftes af Maria Giovanna Arcamone i *Names and identities in the Italian detective story*. Endelig konkluderer Karina van Dalen-Oskam efter analyse af en nederlandsk roman i artiklen *Who is Hvalbiff? Name and identity in W. F. Hermans' "Beyond Sleep"*, at ikke-navngivning af fiktive figurer kan være et lige så vigtigt identitetsskabende litterært værktøj som navngivning.

Redaktørerne udtrykker i indledningen håbet om, at bogen vil animere til yderligere forskning og give læseren en bredere indsigt i emnet. Forf.s mange indfaldsvinkler og bidragenes store detaljerighed vil givetvis medvirke til at opfylde denne forhåbning, som man i øvrigt kun kan tilslutte sig. Artiklernes diversitet afslører imidlertid også, at identitet stadigvæk er et noget diffust begreb, og at relationen mellem navn og identitet langt fra er klarlagt.

Vibeke Dalberg Rob Rentenaar

Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011 redigerade av Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson. 269 s. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken 2013; Uppsala: NORNA-förlaget 2013. (Institutet för de inhemska språken. Skrifter 7; NORNA-rapporter 90.) ISBN 978-952-5446-82-1.

NORNA:s 42 symposium *Namn i stadsmiljö* ägde rum i Helsingfors i november 2011 och arrangerades av Institutet för de inhemska språken, Finska, finsk-ugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet, Svenska litteratursällskapet i Finland och Institutionen för språk och översättningsvetenskap vid Åbo universitet. I handlingarna från symposiet publiceras 16 av symposiets presentationer vilka belyser ortnamn och personnamn i olika stadsmiljöer.

Symposiehandlingarna inleds med Lars Huldéns mycket personliga berättelse En främling kom till Helsingfors, om hur han som barn, tonåring och student kom till Helsingfors, uppfattade och upplevde staden och platser i den.

Gunnstein Akselbergs bidrag Forskningsområdet *urban names* – avgränsning och utfordringar är en ansats till avgränsning av forskningsfältet urbana namn. Akselbergs utgångspunkt är att namnkategorin måste avgränsas för att forskningsfältet ska kunna avgränsas, men han framhåller att *urban* omfattar mer abstrakta fenomen än t.ex. älvor, gårdar och kvarter. Förf. diskuterar skillnader mellan stadens namn, stadsmässiga namn och urbana namn och hur dessa kan kategoriseras. Framställningen är problematiserande men svävande och som läsare frågar man sig om just *urban names* verkligen är den namnkategori som behöver avgränsas enligt namnforskningens traditionella mönster? Akselberg diskuterar personnamnet *Urban* och gör en inte övertygande koppling mellan detta personnamn och mentalitet i nutida urbana miljöer.

Två bidrag behandlar beståndet av personnamn i städer i äldre tider. Katharina Leibring och Kristina Neumüller ger intressant inblick i namnskick vid 1600-talets slut i Borås och Luleå. Materialet från dopböcker omfattar namn på både barn och vuxna. Fler bibliska och tyska förnamn bland män i Luleå, fler nordiska förnamn i Borås och ett stort, varierat och modernt namnförråd i Luleå förklaras genom de två handelsstädernas olika karaktär. I Borås bedrevs handel främst med landsbygden medan Luleå hade mer kontakt med andra köpstäder och urbana nätverk. Även namnfrasernas mönster skiljer sig mellan städerna, i Borås är de ålderdomliga och påminner om namnfraser

i landssocknar, medan namnfraser i Luleå genom tillnamn av släktnamnskaraktär ger ett urbant och familjeborgerligt intryck. Minna Nakari presenterar variation i det officiella namn- och titelbruket hos yrkesverksamma kvinnor i Helsingfors vid förra sekelskiftet, då namnbruket i Finland ännu inte var reglerat. Nakari utgår från kvinnornas val av namnfraser i näringsanmälningar. I en fallstudie av näringsanmälning och tidsningsannonser beskrivs hur en kringelbagerskas affärsverksamhet utvecklade sig under 1880-talet.

Emilia Aldrin och Anna Masanti analyserar i sina bidrag personnamn med fokus på hur namnbärare och namngivare i nutid uppfattar och värderar namn. Undersökningarna kompletterar varandra förtjänstfullt. Aldrins enkätundersökning behandlar föräldrars val av namn på sina barn ur aspekterna nyskapande, trendmedvetenhet och språkmöten. Förf. framhåller klokt att urban miljö och livsstil inte kan definieras universellt, påpekar att undersökningen inte har något icke-urbant jämförelsematerial och att det inte är självklart att förnamnsgivning skiljer sig mellan urbana och icke-urbana miljöer. Masantis intervjustudie utgår istället från namnbärares uppfattning om namnens lingvistiska bakgrund, om de egna namnen och om namnens koppling till nationalitet, klass och namngivarens värderingar. För finska informanter är sambandet mellan namnet och nationalitet mindre viktigt än för Sverigefinska, vilket påminner läsaren om aspekten språkmöten i Aldrins bidrag.

Sophie Holm och Tom Schmidt behandlar ortnamn i stadsmiljö i äldre tider. I bidraget *Från Gustavus Magnus till Ära, Dygd och Godt samvete* redovisar Holm sin undersökning av namngivningen av Sveaborg och andra befästningar. Namngivningen var avvikande jämfört med tidigare namnbestand och speglar enligt Holm en ny tid. Namn som *Ära* och *Dygd* speglar centrala begrepp i 1700-talets politiska retorik. En stor del av namnen gavs efter samtida personer även utanför kungahuset, vilket tolkas som Augustin Ehrensvärds, chefens för fästningsarbetet i Finland, tack för och försäkran om politiskt stöd. I *Løkkenavn* i Oslo redovisar Tom Schmidt sin undersökning av namn på løkker, dvs. inhägnade betesmarker inom staden. Flera äldre naturnamn och gårdssnamn övergick till namn på løkker men vanligare är att namn kan knytas till personer, såsom *Majorstua*, *Adamstua*, *Elisenberg*. Schmidt klassificerar 79 av de 521 løkkenamnen som metaforiska, lånade eller nationalromantiska, exempelvis *Minnet* och *Fjellstua*. Många løkkenamnen lever vidare i staden, 49 används ännu och 65 utgör leder i gatu- och platsnamn.

Fem bidrag behandlar nutida namnplanering, namnbruk, namnbildning och uppfattning om ortnamn i städer, två av dessa om praktisk namnplanering i Helsingfors respektive Esbo. Sami Suviranta beskriver hur studenter på en kurs i namnforskning tog fram förslag till kompletterande namn för detaljplanområdet Nipertängen, förslag som sedan överlämnades till Esbo stads namngrupp. Detta är ett fint exempel på hur undervisning i namnforskning kan utvecklas och genomföras i nära samarbete med namnplaneringsarbete i praktiken. Johanna Lehtonen och Alisa Isokoski tar upp de utmaningar som namnplanerare ställdes inför vid inkorporeringar av två nya stadsdelar i Helsingfors. Även här redovisas ett gott samarbete mellan högskolan och det kommunala namnarbetet då Helsingfors stad anställde två högskolepraktikanter för att genom intervjuer kartlägga befintligt namnskick. I bidraget beskrivs hur kommunala namnfrågor kan bli både politiskt och språkpolitiskt känsliga och hur namnförslag väcker synpunkter bland orsborna.

Staffan Nyström och Maimu Berezkina ger olika perspektiv på hur namn i städer uppfattas. Berezkina har undersökt uppfattning om och upplevelse av ortnamn i Oslo hos invånare av pakistansk, polsk respektive norsk etnicitet utifrån bl.a. namnens se-

mantiska betydelse, klang och form. Nyström beskriver hur gentrifieringsprocessen i Stockholm lett till att stadsplanerare, byggfirmor och mäklare med hjälp av namnleder som t.ex. *strand*, *terrass* och *park* skapar namn med avsikt att göra ett område attraktivt. Namn på attraktiva och statusfyllda stadsdelar används också för lägen utanför stadsdelens gränser, vilket Nyström kallar för manipulativt namnbruk.

Barns onomastikon och namnbildning analyseras ur ett andraspråksperspektiv av Maria Löfdahl och Sofia Tingsell, som i bidraget Gröna gården och Häxeskogen jämför barns namnbruk och namnbildning i den flerspråkiga stadsdelen Angered med en kontrollgrupp i stadsdelen Örgryte. Barn fotograferade platser som betydde mycket för dem och intervjuades utifrån bilderna om sitt namnkunnande och namnbruk. Undersökningen visar att barnen i Angered bildar namn efter ett mer stereotypiskt mönster och att barnen i Örgryte har en större repertoar i sina namnbildningsmönster och kulturella referenser i sin namnbildning. Förf. visar att begreppen BICS (Basic interpersonal communicative skills) och CALP (Cognitive academic language proficiency) är relevanta i analysen av barnens onomastikon.

Symposiehandlingarna innehåller Mats Wahlbergs utmärkta sammanfattning av och reflektioner om symposiet. Wahlberg anser att den historiska aspekten inte får tappas bort i forskningen om stadens namn. Bidragen i skriften visar dock tydligt det växande intresset för namnforskning även ur andra aspekter och att namnforskare idag bör bidra med sin kompetens ur fler perspektiv än enbart det historiska. Frågan är var forskningsresurser kommer att satsas och vilken roll namnforskarna väljer att inta gentemot andra discipliner och i samhällsdebatten framöver? Det får framtida symposier utvisa.

Carina Johansson

Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Redigerad av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torensjö & Mats Wahlberg. XVI, 340 s. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen 2012. (Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B:12.) ISBN 978-91-86959-06-7.

Den 11. december 2012 fylgte Staffan Nyström 60 år og hædredes af sine kolleger med et vänskrift. Nyström er professor i nordisk navneforskning ved Uppsala Universitet og har beskæftiget sig med mange aspekter inden for navneforskningen. Det afspejles allerede i bogens velvalgte titel *Namn på stort och smått* som fortæller om de mangeartede emner som belyses i bogens 34 artikler, men den henviser også implicit til vigtige dele af Nyströms forskning, nemlig navne på højder og de såkaldte smånamn.

Som anmelder undrer jeg mig over forskellen på festskrift, vänskrift og hyllningsskrift hvoraf jeg kun kender de to sidste fra svenske udgivelser. Jeg fornemmer en variation i forhold til hvor formelt skriftet er. Det ser ud til at et vänskrift og et hyllningsskrift er en smule mere uformelle og har flere »skæve vinkler« på stoffet end et festskrift, som man tilsyneladende skal fylde mindst 70 år for at kunne opnå. Dette er givetvis barnelærdom for svenske akademikere, men dunkelt for en dansk akademiker.

En stor del af bogens artikler omhandler forskellige emner inden for stednavneforskningen. Flere af dem vedrører navne på søer og andre vanddrag. Birgit Falck-Källquist har skrevet en interessant lille artikel om hvordan ordet *myr* i Stångenäs härad i Bohuslän har ændret betydning fra at være brugt om tørvemoser og sumpede og vandlidende områder til at betyde 'lille sø'. Denne udvikling skyldes tørvegravning i moser med navne på *-myr* hvor der er opstået en lille sø som resultat af gravningen. Staffan Fridell tolker 21 sønavne fra forskellige steder i Sverige. Fælles for navnene er at de alle begynder med bogstavet *A*, og at de er hentet fra et materiale om ellipse i sønavne. De enkelte navne behandles for sig med udmærkede tolkninger og betragtninger. Fremstillingen har altså leksikal karakter, og den har ingen sammenfattende bemærkninger til sidst; det – sammenholdt med stor spredning i geografi og navnenes alder – gør det lidt svært at gennemskue motivationen for at behandle navnene netop her. Også Svavar Sigmundssons artikel har leksikal karakter. Her opregnes en ret stor mængde navneled som forekommer i navne på vanddrag i Flói i det sydlige Island hvor landskabet er meget fladt, og hvor der var mange moser og sumpe indtil man begyndte at dræne i midten af 1900-tallet. Svante Strandberg gennemgår tolkningsmulighederne for de tre upplandske sønavne *Kornan*, *Mälaren* og *Slänningen*. De tre uafhængige gennemgange er mønstereksempler på klassisk stednavneforskning med en bred afsøgning af tolkningsmuligheder, med den enkleste sproglige forklaring og den topografisk mest relevante mulighed i forening som det foretrukne. Også Eva Nyman har fat i et vanddragsnavn som muligt forled i det hallandske stednavn *Sjönevad*. Gennem grundige undersøgelser af sproglige og reale forhold på stedet finder hun frem til det stadig eksisterende vadedest som sandsynligvis har givet anledning til navnet. Lige så grundigt argumenteres der for at navnets forled er et oprindeligt ånavn, **Skøna*, på (en del af) den nuværende *Lillån* dannet til et forsvundet bygdenavn **Skeyn* f., af germ. adj. **skauni-*, med betydningen 'glänta, ljusning'.

Navne på gamle bygder er også centralt hos Thorsten Andersson som beskriver hvordan en række nordiske ord som oprindeligt har betegnet naturligt fremvoksede bygder, fx no. *bygd*, sv. *bo* og isl. *hreppur*, er kommet i anvendelse som betegnelser på administrative distrikter og nogle steder konkurrerer med distriktsadministrative termer, fx gl. *bygd* : *sys(æ)l* og fsv. *grænd* : *skiri*. Klassisk grundig stednavnetolkning præsenteres ligeledes af Lennart Elmevik som undersøger muligheder til forklaring af de to østgötske stednavne *Sya* og *Normlösa*. Elmevik må langt omkring i de germanske sprog og sprogtrin, men kommer med gode velbegrundede bud på navnenes sproglige indhold. En anden som også er langt omkring er Lars-Erik Edlund i hans meget interessante artikel om *Lövånger* og andre gamle navne ved kysten i Västerbotten. Navne på *-ånger* er helt centrale i artiklen, men ingen steder oplyses det eksplicit hvad *-ånger* betyder, sandsynligvis fordi det er så oplagt for forf. at han ikke har tænkt på det. SOL oplyser under *Lövånger* at *-ånger* betyder '(havs)vik', og det er da også det der fremgår i betydningsangivelser af andre navne længere henne i teksten. I artiklen møder man faktisk en del navneled uden betydningsangivelser og selvom navneleddenes betydning ikke er centralt for emnet, får det alligevel hele artiklen til at virke indforstået, og det vil sandsynligvis få en del læsere til at føle sig udenfor – ikke inviteret med! Det rokker dog ikke ved at artiklen er god og giver interessante præciseringer på navnetolkninger og den historiske kontekst navnene er dannet i.

Per-Axel Wiktorsson giver plausible argumenter for at efterleddet i stednavnet *Bergslagen* og andre senmiddelalderlige navne med efterleddet *-lag* ikke betyder 'lag, lex', men derimod 'läge, område', og således ikke kan sammenlignes med eksempelvis *Danelagen* i England som er vikingetidig. Terminologi i kontaktonomastikken er em-

net i Alexandra Petrulovichs artikel. Hun argumenterer grundigt og overbevisende for at det er vigtigt at holde termene *ortnamnslån* og *ortnamnsanpassning* særskilt. De to termer er relaterede til hinanden, men drejer sig om to forskellige onomastiske processer. Ortnamnsanpassningen kan foregå længe efter et navn er indlånt! Elin Pihl undersøger sammenligningsnavne i marknavne uden et navneled som signalerer at der er tale om et marknavn, fx *Svintrytan* 'svintryne' og *Ostkar* 'ostform'. Hun er også stødt på metaforiske navne som eksempelvis engnavnet *Girigbuken* som på dansk betyder 'gnier, grisk person' (jf. www.sprogbro.org). Lennart Dehlin beskæftiger sig med navne på højder i blandt andet Flen – et område med tilknytning til bogens modtager. Fødselaren må også have et nært forhold til katte, idet der er hele to artikler som omhandler disse dyr. Mats Wahlberg afdækker kattens introduktion i Sverige gennem arkæologiske fund og ordet *katt*, fsv. *katter*, i stednavne og sandsynliggør at ordet fsv. *katter*, lat. *cattus*, er indlånt i svensk (og nordisk) fra senlatin i århundrederne før Kristi fødsel – for det faktisk er overleveret i latinsk tekst. Katharina Leibring har undersøgt navne på nutidens katte i Sverige, og finder at mange giver deres katte de samme navne som er populære blandt nyfødte børn.

Navnebrug er emne for flere af bogens artikler. Maria Löfdahl har undersøgt omkring 120 unges brug af uofficielle stednavne i Göteborg og finder at de forskellige navne bruges i ungdomsgrupper af meget forskellig størrelse. Lennart Ryman beskriver sin egen datters brug af uofficielle stednavne i området hvor de bor. Det er altså to meget forskellige artikler, men de giver begge et fint billede på uofficiel stednavnebrug og navnedannelse. På lidt anden vis har også Terhi Ainiala undersøgt unges forhold til navne. I forbindelse med undervisning i navnekundskab bad hun en gruppe studerende skrive de navne ned som de havde mødt i løbet af den pågældende dag. Materialet indeholder overraskende mange navnekategorier, og viser også at de studerende ikke altid skelner klart mellem appellativ og proprium. Studerende synes at være en oplagt gruppe at undersøge, og det har også Leila Mattfolk gjort i hendes undersøgelse af associationer til fornavne. Der blev spurgt om man mente en navnebærer var fx ung eller gammel, snakkesalig eller stille, eller om vedkommende var højt- eller lavtuddannet. Det viser sig at de unges associationer er påfaldende ens om end der er lidt forskel på finlandsfinske og finlandssvenske studerendes associationer.

Tre af bogens personnavnebidrag omhandler navne i runeindskrifter. Helmer Gustavson undersøger personnavne i indskrifter på runegenstande fra Sigtuna, og der viser sig at være bemærkelsesværdigt flere forekomster af binamn, særligt kvindelige binamn, i dette materiale end der er i andre sammenlignelige materialer. Magnus Källström redegør grundigt for (endnu) en revideret læsning og tolkning af det første navn på Hågastenen (Sö 22), som han mener, skal være *Pr[ȳ](t)skR*, af fsv. adj. *þryzsker* 'öfvermodig, trotsig, uppstudsig'. Endelig har Henrik Williams fat i personnavnet **suan** på Vanstastenen (Sö 254) som tidligere har været tolket til mandnavnet *Svæinn*. Williams mener imidlertid at der snarere er tale om et navn *Svan* dannet til fuglebetegnelsen *svane*, sv. *svan*.

Lena Peterson har behandlet det middelalderlige *Ødhbøn* som hidtil har været anset for at være et kvindenavn, men som Peterson overbevisende afskaffer idet hun mener det er en fejltolkning af fsv. *ødhbøn* 'helgonbild af något slag'. Middelalderligt overleverede navne findes også i *Volsunga saga* hvor Agneta Ney har undersøgt sammenhængen mellem navngivning og mandlig identitet. Navnebrugen i sagaen viser at navneled med betydninger inden for genealogi, mod og styrke var vigtige i den mandlige navngivning, og det viser at slægtens videreførelse og fremgang i krig var vigtigt for *volsunga-slægten*.

Kristina Neumüller undersøger de mange navnefraser en mand omtales med i 1600-tallets Sörmland. Navnefraser som fx *Sigge vid bruket* og *Svine-Sigge* skiller sig ud fra den almindelige måde at omtale mænd på den tid, måske fordi han tilhørte samfundets nedre lag, måske fordi han bar et temmelig sjældent navn, og måske fordi han kunne være uægte søn af en sognepræst på stedet. Agneta Sundström har set på øgenavne (*tilnamn*) fra 1900-tallets Sigtuna hvor det ligesom i andre lignende undersøgelser oftest er mænd som har øgenavne. Interessante er de kollektive øgenavne, fx *Gre-vinnorna Plåt och Plunta* og *De tre vise männen*, som gælder gruppen mens de enkelte personer ikke har været vigtige i sammenhængen. Øgenavne gives af andre, men nye efternavne vælger man selv. Eva Brylla beskriver med udgangspunkt i Esaias Tegnér's d.y. fremstilling om svenske familienavne i anden halvdel af 1800-tallet, hvad man har ønsket at kalde sig dengang og frem til i dag. Det viser sig at man stadig i dag i høj grad følger de samme grundtyper og den samme struktur i navnene samtidig med at nye indslag kommer frem, fx nye *son*-navne dannet af fremmede fornavne som *Jadersson*. Når det gælder fornavne, er det et barns forældre som vælger, og nogle vælger et idolnavn. Færre vælger nok et dobbelt idolnavn, men Linnea Gustafsson påviser at navnet *Cecilia Lind* er udbredt som dobbelt idolnavn efter en kvinde med dette navn i en vise af Cornelis Vreeswijk. Der er simpelthen flere kvinder med fornavnet *Cecilia* blandt folk med efternavnet *Lind*, end der er generelt i befolkningen.

Navneplanlægning er et emne Staffan Nyström har beskæftiget sig meget med som namnberedare. Det fortæller Lars Cleve, Carina Johansson og Harald Norbelie om i deres artikel Staffan Nyström som namnberedare i Stockholm hvor det understreges at Staffan er meget kompetent og respekteret i sit arbejde som namnbereder. Annette Toren sjö omtaler dilemmaerne i stednavnesager, og konkluderer at »vårt hävdvunna namnskick måste vårdas samtidigt som vi är öppna för nyskapande«. Stednavnene er desuden en vigtig del af adresser, og Leif Nilsson beskriver hvad ordet *adress* faktisk dækker over. Det er nemlig andet og mere end blot 'postadresse'. I navneplanlægningen optræder ofte navneskifter, og det er emnet i to af bogens artikler. Karolina Andersdotter har lavet en interessant undersøgelse af effekten af et navneskifte til flere forskellige navne på en strækning i Enköping som indtil 2002 hed *Slånbärsvägen*. Ti år efter navneskiftet bruges det gamle navn stadig, og det ser ud til at tage lang tid for de nye navne at slå igennem. Björn Lundqvist beskæftiger sig med navneskifter i Budapest. Her udskiftes navnene hyppigt i forbindelse med historiske hændelser og politisk forandring ligesom man ser det i andre østeuropæiske lande. I Budapest er der desuden en stor del identiske navne i byens forskellige distrikter, og det besværliggør orienteringen i byen som ender med at være temmelig kaotisk. Botolv Helleland belyser – med hovedvægt på norsk – hvordan forskellige (sprog)historiske forhold har gjort at man i de tre ellers så samstemmende sprog norsk, svensk og dansk i nogle tilfælde bruger forskellige eksonymer, fx *Firenze* og *Florens*. Artiklen er god og interessant, men at formen *Florens* betegnes som dansk uden andre kommentarer er mangelfuldt. Godt nok er formen brugt i dansk, men i dag er der ikke mange der benytter den. I »Korpus-DK – sproget i brug« (ordnet.dk/korpusdk) findes *Florens* således kun fem gange mod 236 forekomster af *Firenze*.

Sidst, men ikke mindst, har Per Vikstrand skrevet om navne på svenske rockgrupper i perioden 1960–2000. Her får vi en interessant oversigt over navne og navnetyper hvor eksempelvis navne af *the*-typen, fx *The Shanes*, er dominerende i 1960'erne, og svensksprogede navne er dominerende i 1970'erne. Emnet er temmelig nyt i nordisk navneforskning, men det er interessant og kunne med fordel uddybes ved lejlighed; for hvad betyder det for en musikgruppes identitet at det har et navn på engelsk eller

svensk? Eller om navnet består af en frase eller et simpleks? Og er der forskel på hvad en musikgruppe tror de signalerer med deres navn, og hvordan deres publikum opfatter dem gennem deres navn?

Efter denne gennemgang af bogens artikler, fremgår det tydeligt at de 34 artikler kommer vidt omkring i navneforskningens kroge og de fleste artikler har et høj videnskabeligt niveau. Jeg har dog lagt mærke til at bogen ikke har været gennem fagfællebedømmelse, det oplyses i hvert fald ingen steder, og det er vel heller ikke noget krav i den svenske universitetsverden. Men selvom det er tidskrævende, så mener jeg faktisk det er en gevinst for forskningen at foretage fagfællebedømmelser. Når en udenforstående forsker læser en artikel, vil forskellige uhensigtsmæssige forhold blive påpeget og udbedret så mange får mere ud af udgivelsen. Det kunne være angivelse af ords betydninger eller mindre mangler i artiklens struktur som fx motivation for emnet eller nogle opsamlende kommentarer til sidst. Et eksempel er at jeg som ikke er interesseret i fodbold, undrer mig over hvorfor de ungarske fodboldspillere fra 1950'erne var legendariske (s. 151), det er der ingen forklaring på! En anden konkret ting som har irriteret mig lidt ved læsningen, er de relativt mange righoldige fodnoter, som indeholder væsentlige oplysninger. Kunne dette væsentlige indhold ikke have fået plads i artiklernes tekst? Det havde været en god service for læseren som derved kunne have undgået mange afbrydelser i læsningen.

Som allerede sagt er Namn på stort och smått en rigtig god bog, og der er mange både klassiske og nyere vinkler på meget forskelligartede navnematerialer. Det ærgrer mig dog at man tilsyneladende ikke inkluderer en bibliografi over udgivelser af skrifterets modtager i svenske festskrifter, vänskrifter og hyllningsskrifter som man almindeligvis gør i andre nordiske skrifter af denne art. Sådanne bibliografier giver ellers god anledning til genopdagelse af ældre udgivelser, og de bringer letskjulte udgivelser frem i lyset igen. Jeg havde gerne set en bibliografi over Staffan Nyströms samlede produktion!

Birgit Eggert

Elin Pihl: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar. 247 s. Uppsala : Uppsala universitet 2014. (Namn och samhälle 27.) ISBN 978-91-506-2384-0.

Elin Pihls doktoravhandling er ei undersökning av teignamn, nærare bestemt av namnstruktur og namnekontinuitet for denne namnetypen. Materialet for studien er henta frå innlandssokna Almunge og kystsokna Vaddö i Uppland. Tilfanget omfattar namn på åkrar, enger og beitemark, både namn i innmarka og utmarka. Det dreiar seg her om ei stor namnegruppe, men likevel ikkje om ein namnetype som har fått stor plass i faglitteraturen. Det er difor gledeleg at Pihl har valt å ta opp denne namnetypen til nærare undersökning. Teignamna høyrer til såkalla smånamn. Det er ofte tale om yngre lagingsar, gjerne frå dei siste to-tre-fire hundreåra, i mange høve namn med relativt kort levetid, og ofte namn som er gjennomskinlege når det gjeld opphav og tyding. Namnegruppa høver likevel godt til nærstudium, bl.a. av namnelaging, namnstruktur og namnekontinuitet.

Ifølgje Pihl finst det eit særskilt teignamnstilfang, som skil seg frå andre delar av onomastikonet, bl.a. gjennom typiske hovudledd, *-äng*, *-vret* mfl. Ho samanliknar namn frå ulike område og tidsperiodar for å sjå korleis namna og namnebruken varierer

og endrar seg. Ho vil for det første gje eit bilde av teignamnas semantikk og morfologi frå tidlege belegg på 1600-talet til 2012. For det andre vil ho undersøkje kontinuiteten blant slike namn og finna ut kva som avgjer om eit namn har sterk eller svak overlevingssevne, og for det tredje undersøkje om namna i kyststrok skil seg frå namna i innlandsstrok. Når det gjeld ytre tilhøve som har noko å seia for overlevingssevna til teignamna, ser Pihl nærare på faktorar som sameige, lægje på eller ved eigedomsgrense og markslagtype. Av andre tilhøve som kunne ha vore drøfta nærare, kan nemnast effektiviseringa i det moderne jordbruket og samanslåinga av småteigar til større einingar.

Pihls studie og avhandling er først og fremst ei undersøking av overlevingssevna til teignamna. Dei to andre spørsmåla som er tekne opp, synest gå naturleg inn i den overordna undersøkinga av namnekontinuiteten. Det kan også leggjast til at forf. ville ha fått betre retning og samanheng i studien og framstillinga dersom ho tidleg hadde formulert tydelege hypotesar til utprøving.

Den teoretiske ramma for undersøkinga er dialogisme (dialogisk teori), ein teori som særleg samtaleforskarar har arbeidd ut frå. Det er her grunnleggjande at forståing og tyding ikkje skjer einsidig, men mellom personar, tekster eller andre aktørar. Ifølgje Pihl er namnebruk og namngjeving del av slike forståingsprosessar, som ein type dialogar. Forma og innhaldet til namna blir påverka av om dei ligg føre munnleg eller skriftleg, noko som på si side er avhengig av konteksten og kva for aktørar som er delaktige i den prosessen som rekontekstualiseringa utgjer. Namna er ein del av den dialogiske røyndomen og bør alltid sjåast i relasjon til namnebrukarane. Sjølv om denne teorien primært høver for gransking av samanhengande tekst, i mindre grad for ein isolert ordklasse, namnestruktur eller språkleg utvikling, synest teorien vera anvendeleg i forståinga av visse sider ved namnebruk, bl.a. rekontekstualisering.

Undersøkingsområdet omfattar to sokner i Uppland: Almunge og Vaddö. I ein nærstudie blir materialet frå Söderby og Ösby i Almunge og Södra Fjäll og Norrbylle i Vaddö undersøkt. Frå Almunge har Pihl registrert 3 708 namnebelegg og frå Vaddö 6 868. Materialet er henta frå 186 landmålarhandlingar i Almunge sokn og 439 i Vaddö sokn, dessutan frå registreringar i Ortnamnsarkivet i Uppsala og frå Pihls eiga registrering. Totalt består materialet av 5 736 teignamn.

Pihl peikar på at mange namn frå 1600-talet er like, og ho mistenkjer sterkt at karta avspeglar landmålares eigen konvensjonaliserte språkbruk. Under rekontekstualiseringa frå munnleg namnebruk til skriftleg namnebelegg kan landmålararen ha blitt påverka av den samanhengen han produserer teksten i, og dermed har ein annan namnebruk oppstått i det skriftlege materialet enn den faktiske munnlege bruken. Med slike reservasjonar i mente kan ein stilla spørsmål om kor påliteleg materialet er til undersøking av namnelaging og namnebruk, bl.a. av namneformer, t.d. bruk av bestemt eller ubestemt form.

Ved analysen av materialet har Pihl delt inn i fem tidsperiodar: 1640–1751, 1752–1826, 1827–1929, 1930–1963 og 2010–2012. For å rekna med kontinuitet er det stilt som krav at namnet førekjem i minst to periodar, medan førekomst i tre eller fleire periodar er merke på sterk kontinuitet. Ved den strukturelle og semantiske analysen har ho først delt namna inn etter om dei er einledda eller toledda. Deretter er hovudledda klassifiserte etter om dei har tilknytning til eit markområde eller ikkje, og vidare bestemmingsledda etter det semantiske innhaldet. Dei sistnemnde er delte i substantiv, med sju semantiske underkategoriar, vidare i adjektiv/adverb, med seks undergrupper, dessutan i verb og ukjent. I denne underdelinga finst det sjølvsagt også eit formelt grunnlag, nemleg ordklassenivået.

Ifølgje forf. viser undersøkinga at teignamna utgjer ei særskild gruppe av stadnamn med namnelagingsmønster og hovudledd som er typiske for gruppa. Det finst med andre ord eit særskilt teignamnsonomastikon. Det mest frekvente teignamnet i dei to soknene er *Norrgårdet*, som denoterer 38 jordeigedomar. Det klart vanlegaste hovudleddet i dei to soknene er likevel *-vret*, følgt av *-äng* og *-hage*, altså med nemne for dei tre ulike markslaga: åker, eng og øvrig mark (først og fremst beite). Dei fire mest frekvente einskildnamna har likevel *-gårde* som hovudledd og eit ord for himmelretning som bestemming. Først på femteplass finn ein *Storängen*. Nokre av dei mest frekvente namna kunne lett førast til leksikonet, men blir likevel rekna som fullverdige namn ut frå kriterium som er valde. Forf. peikar på skilnad i namnekarakter mellom nokre frekvente namn, som *Storängen* og *Kalvhagen*, i og med at berre det sistnemnde har motsvar i eit appellativ, dvs. *kalvhage*. Med bakgrunn i slike døme diskuterer ho også spørsmålet om mogleg namneval, med lån av namnet «i sin helhet» frå jordbrukarens onomastikon (s. 61). I denne samanhengen kan ein ta med i vurderinga at teignamna er nærhorisontsnamn med liten brukarkrins. Namn som *Storängen*, *Storvreten* og *Kalvhagen* vil kunna fungera i slike brukarmiljø trass i at same namnet også førekjem på mange andre gardar.

Dei fleste namna er toledda, berre kvart tiande namn er einledda (medrekna avleidde namn, elliptiske namn og simpleksnamn). Den vanlegaste semantiske typen er eit markskildrande hovudledd og eit namn på eit natur- eller kulturområde som bestemmingsledd. I og med at dei ti vanlegaste hovudledda er nytta i ca. 70 % av teignamna i kvar av soknene, stiller forf. spørsmål om ein kan tala om variasjonsbrist og fantasifattigdom (s. 178). Men ho forklarar dette ut frå den dialogiske teorien og tanken om eit teignamnsonomastikon. Dei namna som alt finst, påverkar namngjevaren ved namnelaginga, dessutan forventar namnebrukaren ein viss type namn. Det kan leggjast til at det for teignamna hovudsakleg er tale om tre funksjonar, åker, eng og beite, og difor kanskje mindre behov for utskiljing i hovudledda enn for visse andre namnetypar, t.d. for grunnar i sjøen.

Namnelagingsmønstera er svært like i dei to soknene, og dei synest visa eit mønster som er generelt for teignamn, i alle fall i Uppland. Talet på hovudledd som svarar til eit teigskildrande appellativ er klart størst i alle tidsperiodane, deretter kjem naturskildrande hovudledd. Men hovudledd som ikkje svarar til markskildrande appellativ aukar gradvis gjennom periodane. Det same gjeld delen av einledda namn, t.d. samanlikningsnamn som *Byxarslet*, *Kattrumpan* og *Nattkappan*, noko som forf. set i samanheng med ei omvelting i jordbruket som medfører færre jordbrukarar og namnbrukarar og meir bruk av nærhorisontsnamn, altså friare namngjeving. Det kan leggjast til at omfanget av einledda teignamn og av teigskildrande hovudledd i namnematerialet frå Almunge og Vaddö i Uppland ser ut til å høva godt med norsk materiale frå utvalde område, t.d. kystbygda Klepp (Rogaland) og fjellbygda Sirdal (Vest-Agder). Pihl synest ha funne eit mønster som høver for ein større del av Skandinavia.

Når det gjeld bestemmingsledd, er lægje sterkt representert både i Almunge og Vaddö under den første perioden, men taper seinare terreng. Eit anna utviklingsdrag er at kategoriane busetjingar og personar veks. Det synest vera ei endring frå lægjebeskrivande til eigar- og brukarbeskrivande bestemmingsledd. Teignamnsonomastikonet synest ikkje gjennomgå nokre drastiske endringar i dei undersøkte tidsperiodane – i motsetnad til sjølve jordbruket. Det finst store likskapar mellom dei vanlegaste semantiske typane under dei einskilde periodane, særleg når det gjeld hovudledda.

Både innomonomastiske og saklege tilhøve spelar ifølgje forf. ei rolle når det gjeld teignamnskontinuitet. Blant dei førstnemnde kan nemnast ein svak tendens til at einledda namn har betre overlevingsevne. Når det gjeld hovudleddstypar, ser det ut som namn med naturskildrande hovudledd har litt betre overlevingsevne, noko som ifølgje Pihl kan ha med sjølve namnet å gjera. Dei har tidlegare truleg denotert naturlokalitetar og kan som naturnamn vera gamle og truleg ha fleire namnebrukarar og kanskje fleire funksjonar.

Den vanlegaste kategorien blant bestemmingsledda er natur- og kulturområde, særleg namn på slike område, og det er også den kategorien som er best representert blant namna som finst i fire periodar. Deretter kjem kategorien lægje i Vaddö og storleik i Almunge. Namn med bestemmingsledd som skildrar utsjånad eller lægje, synest ha større sjanse til å overleva enn namn som opplyser om eigar eller brukar.

Einledda namn med sterk kontinuitet har ofte svak namnekarakter, t.d. *Fjällen*, *Siddorna* og *Vreta*. Også blant toledda namn er det namn med svak namnekarakter – gjerne dei mest typiske teignamna – som har sterkast kontinuitet, t.d. *Norrgårdet* og *Storängen*. Forf. peikar på at dette kan seiast å stå i strid med hennar eigen hypotese om at namn som ligg lenger frå det typiske lagingsmønsteret, har betre moglegheiter til sterk kontinuitet.

Når det gjeld utanomspråklege tilhøve, synest det vera ein klar tendens at namn som denoterer engmark, ofte finst blant namna med sterk kontinuitet. Det kan ha samanheng med kjeldene. Alle namna som har funnest på åkermark, er ikkje attgjevne i landmålingsaktene, medan ein større del av namna på enger er det. Ei anna forklaring kan vera at namn som er knytte til bestandige terrengformasjonar, held betre stand enn andre namn. Ein større namnebrukarkrins kan her vera ein medverkande faktor.

Det finst ein tendens til betre sjanse for namneoverleving dersom det er tale om sameige, noko som synest vera tydeleg i Söderby. Men dette gjeld ikkje for alle undersøkte busetjingseiningar. For Söderby ser det elles ut som lægje på eller ved eigedomsgrensa har ført til sterkare namnekontinuitet. Også i dette tilfellet er det den større namnebrukarkrinsen som medverkar til namneoverlevinga. I Norrbyle finst det tendens til ein slik effekt, medan lægje ved grensene ikkje ser ut til å ha spela noka rolle for Ösby eller Södra Fjäll (men der er det færre eldre belegg for namn på eller ved grenselinene). Utanomspråklege forhold som markslag, sameige og lægje ved ei eigedomsgrense har, med andre ord, ofte noko å seia for namnekontinuiteten over periodar, på grunn av utvida namnebrukarkrins.

Undersøkinga tyder på at ein kombinasjon av ytre og innomspråklege faktorar er avgjerande for om eit teignamn overlever eller ikkje. Dette er avhengig av namnebrukarane, denotatum og situasjonen, men også av innomonomastiske tilhøve.

Elin Pihl har gjennomført ei omfattande og arbeidskrevjande undersøking av eit viktig forskingsmateriale. Ho har analysert eit stort materiale av namnebelegg, både frå skriftlege og munnlege kjelder og gjennomført studien på ein ryddig og fagleg sett overtydande måte. Avhandlinga er veldisponert med informative tabellar og figurar, dessutan gode oversyn over kjelder og register. Val av materiale og problemstillingar og godt gjennomførte analysar og drøftingar gjer Elin Pihls avhandling til eit viktig verk innom nordisk onomastisk forskning.

Inge Særheim

Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein: Lexikon schwäbischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Bayerisch-Schwaben. 475 s., 12 kartor. München: Verlag C.H.Beck 2013. ISBN 978-3-406-65208-0.

Efter att 1991 ha utgivit andra upplagan av sitt Lexikon bayerischer Ortsnamen (rec. i NoB 81, 1993, s. 187 f.), fortsatte Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein sitt lexikografiska arbete i Bayern med volymerna Lexikon bayerischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Oberbayern, Niederbayern, Oberpfalz (2006; rec. i NoB 95, 2007, s. 145 f.) och Lexikon fränkischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Oberfranken, Mittelfranken, Unterfranken (2009; rec. i NoB 98, 2010 s. 178 f.). I den mäktiga volym som nu uppmärksammas behandlar han toponymer i förvaltningsområdet (Regierungsbezirk) Bayerisch-Schwaben.

Schwaben, som delvis tillhör delstaten Baden-Württemberg, utbreder sig mellan Schwarzwald i väster och floden Lech i öster och mellan Bodensee och Rhen i söder och mellersta delen av floden Neckar i norr. Det långsträckta Bayerisch-Schwaben följer Bayerns västra gräns som till en del sammanfaller med floden Iller. Städer vid denna gräns är Lindau, Memmingen och Neu Ulm. Förvaltningsområdets östra gräns löper mellan Augsburg och München.

Ett adelsmärke för von Reitzensteins här omnämnda lexika är den påfallande ymniga redovisningen av äldre belägg, som ger ett starkt intryck av soliditet och sakkunskap och måste kunna bli till glädje för snart sagt alla historiskt intresserade läsare. I sin inledning eller »bruksanvisning» (Anleitung) redogör förf. (s. 9 ff.) för arbetet med detta material (bl.a. »bei der langjährigen Sammlung der Belege im Bayerischen Hauptstaatsarchiv») och presentationen därav i ordboken. Denna inledning är överhuvudtaget mycket instruktiv och skulle med fördel kunna infogas i en introduktion i ortnamnsforskningens konst. Han pekar på olika intressanta frågor, bl.a. den rörande det geografiska avståndet mellan tillkomstorten för en skriftlig källa och den omtalade namnbäraren. Om förfälskade urkunder heter det att det »ist [...] geschickten Fälschern manchmal gelungen, urkundliche Namenformen in die Zeit der angeblichen Ausfertigung zurückzusetzen». Knappast till forskare av facket men inte utan skäl till den intresserade allmänheten vänder sig förf., när han (s. 10) påpekar att tidpunkten för det första belägget för ett ortnamn endast i sällsynta fall sammanfaller med tiden för den namnbärande bebyggelsens tillkomst. Värdefull är hans redogörelse (s 10 ff.) för äldre skrifteckens eller bokstavskombinationers utseende, ljudvärde och användning i ortnamn.

I inledningsavsnitten Identifizierung (s. 14 ff.) och Erklärung (s. 16 ff.) lämnas exempel på olika företeelser som förtjänar belysning, t.ex. förkortning av namn, sekundärt tillfogad bestämmingsled, byte av huvudled och byte av bestämmingsled; ett påfallande exempel på det sistnämnda fallet ger *Frauenzell*, en »Pfardorf», som uppvisar en rad olika namn (s. 16, 127 f.) – alla med *cella* som huvudled – och påminner om att svenska prästgårdars namn är ett ämne som förtjänar fortsatt forskning.

Förf. nämner (s. 16) olika språkliga skikt i namnmaterialet: »indogermanisch-vor-einzelsprachig» som det äldsta hydronymiska och vidare det keltiska, romerska och germanska (tyska). Till det förstnämnda skiktet hör efter hans mening kanske flodnamnen *Donau* och *Iller*; till det keltiska skiktet räknar han stadsnamnet *Kempten* och flodnamnet *Mindel*. Det mest berömda namnet från den romerska perioden är *Augsburg*, ett språkligt minnesmärke över kejsaren Augustus (s. 16, 39 ff.). Avsnittet om namnens förklaring redogör kortfattat men instruktivt för olika ordbildningssätt bland toponymerna.

Förf. framhåller (s. 14) att i Schwaben »die Überlieferung der Ortsnamen meist später als in Altbayern einsetzt». Detta hindrar dock inte att man gång på gång möter skriftformer av för en nordist avundsvärt hög ålder. Att *Augsburg* påträffas i synnerligen tidiga dokument är inte ägnat att förvåna, och inte heller att en del flodnamn uppvisar tidiga belägg. Antikens *Istros* för Donau är betygat långt före Kristi födelse, och före vår tideräknings början framträder även skrivningar av *Donau*. Kända belägg från den period som i Sverige motsvaras av yngre järnålder har hydronymerna *Brenz*, *Iller*, *Mindel* (indirekt) och *Wertach*, och *Lech* påträffas i en källa från romersk järnålder. Flodnamnet *Günz* är, meddelar ordboken, indirekt belagt genom ett *Gontiae sacr(um)* (ca 200 e.Kr.); »allerdings handelt es sich hier um den Namen einer Flussgöttin, die offenbar den gleichen Namen wie das Gewässer hatte». Tidigt omtalade är också bebyggelsenamn som *Dasing* (828), *Deiningen* (760), *Gunzenheim* (795–804), *Kempen* (romersk järnålder), *Lindau* (882), *Oberreitnau* (805) och *Wasserburg* (784).

Ofta återkommande ortnamnstyper i von Reitzensteins lexikon är bl.a. toponymer innehållande *-heim*, *-ried*, *wang* (som förbinds med fhty. *wang* 'fält'; jfr sv. *vång*) och *-ingen*-namn. Påfallande från svensk synpunkt är fall där förleden i ett gammalt bebyggelsenamn på *-heim* (ställt till mhty. *heim* 'Haus, Heimat') förklaras som antroponymisk, så t.ex. i *Gunzenheim* (till *Gunzo*). Detsamma gäller ju de till personnamn bildade *-ingen*-namnen, t.ex. *Germaringen*, *Herblingen* och *Wiedergeltingen*, vilka förbinds med *Germar*, **Herilaib* respektive *Widargelt*. Som »Grundwort» i namn på *-ried* anges mhty. *riet* 'röjning'.

En nordisk namnforskare påträffar mycket av intresse i den nu aktuella volymen. I artikeln om *Aitrang* behandlas ett *Aitrach*, som med förf:s tolkning är att sammanhålla med de europeiska hydronymer, bl.a. sv. *Åtran*, som innehåller urg. **aitra-* 'svällande'. Värt att notera är att förf. här som rotform anger både ie. **oid-* (efter Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1, Bern 1959) och **h₂eid-* (efter Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. 2. Aufl., Wiesbaden 2001); kanske är det i nu rådande forskningsläge efterföljansvärt att som här skett meddela såväl en hävdvunnen äldre rotform som en yngre med laryngal (jfr Harald Bichlmeier i *Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methodik und Praxis*, Berlin 2011, s. 65 f.).

Ett mycket bekant, i lexikonet upptaget namn är *Bodensee*; även i ett nordiskt perspektiv är det intressant att förleden *Boden-* åsyftar en numera inte lika bekant bebyggelse vid ena änden av den väldiga sjön. För en som prästgårdsnamnet *Glött* bevarad hydronym har ansatts ett äldre **Gladja*, som förklaras utifrån fhty. *glatt* 'klar, ogrumlad'; med en sådan tolkning sammanhänger namnet etymologiskt med bl.a. det östgötska sjönamnet *Glan* (*Gladh* 1560; SOL). Ett *Harthausen* översätts med »zu den Häusern am Wald», varvid mhty. *hart* »fester Sandboden, Weidetrift, Wald, Weidewald» åberopas. Detta mhty. *hart* har tidigare aktualiserats vid tydningen av de svenska sockennamnen *Hardemo* i Närke (SOL) och *Håle* i Västergötland (SOL). Jag har nyligen (i AnKnytningen 31, 2014:3) behandlat det sörmländska önamnet *Femöre*; därvid hade jag kunnat anföra von Reitzensteins tolkning av *Fünfstetten* i Bayerisch-Schwaben som sammansatt med räkneordet mhty. *vünf* 'fem'.

Lexikon schwäbischer Ortsnamen är ett mycket värdefullt och välkommet verk med otaliga intressanta toponymer. Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein har inte bara utgivit stora bayerska ortnamnslexika. Litteraturförteckningen i den senast publicerade ordboken upptar ett stort antal andra arbeten av hans hand. Han är utgivare av tidskriften *Blätter für oberdeutsche Namenforschung*. Man måste önska en sådan vetenskapsman ytterligare många framgångsrika år i namnforskningens tjänst.

Svante Strandberg

Catarina Røjder: Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 19. Ortnamnen i Tanums härad 1. Bebyggelsenamn. XLII, 239 s., 1 lös karta. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg 2013. ISBN 978-91-86959-01-2.

Catarina Røjders bidrag till OGB, som behandlar bebyggelsenamnen i Tanums hd, utgör även hennes licentiatavhandling i nordiska språk. Avhandlingen är en viktig pusselbit i det snart färdiga stora bygge som heter Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. Det är fråga om ett gott ortnamnshantverk med en stor arbetsinsats bakom.

Tanums härad består av endast två socknar: den mindre Lur och den större Tanum. De mest kända tätorterna idag är väl Grebbestad och Tanumshede. Redan tidigare (2006) har OGB-delen om häradets naturnamn publicerats, skriven av Maria Löfdahl (recenserad av Staffan Nyström i NoB 95, 2007, s. 49–60).

Arbetet börjar med en inledning som belyser häradet och särskilt dess bebyggelsenamnsskick ur olika perspektiv. Allra först redogörs för namnet på häradet, som under medeltiden hörde till Luderlags skeppsreda. Namnet *Luderlag* innehåller sockennamnet *Lur* (behandlat s. 1 under *Lurs socken*, ett ursprungligt bygdenamn innehållande fvn. *lúðr* 'urholkad stock, kista; kvarnbänk; blåsinstrument' med topografisk syftning på en markant dalgång). *Tanum*, som behandlas s. 191 ff., möter som namn på häradet (skeppsredan) först 1544 men redan 1391 som namn på socknen. Det innehåller *tun* och *hem* (förledens oväntade vokalism har varit föremål för diskussion, vilken redovisas s. 192).

Vidare redogörs bl.a. för häradets läge, areal och folkmängd, dess indelning ur olika synpunkter (administrativ, kyrklig, militär), dess bebyggelseutveckling och dess geologi, topografi och flora och fauna, genomgående med anknytning till ortnamnsskicket. Häradets bebyggelseutveckling tas upp till behandling i ett särskilt avsnitt, där den traditionella uppfattningen att »gårdars och byars storlek vanligen står i proportion till deras respektive ålder» kritiskt diskuteras.

All litteratur kan naturligtvis inte återopas i en framställning som denna, men man saknar ändå en del relevanta litteraturhänvisningar i boken. I den allmänna inledningen borde väl Stefan Brinks artikel Västsvenska namnmiljöanalyser (i: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg, 1997) ha återopats. Där återfinns nämligen en översikt (med karta) över de äldsta bebyggelsenamnen i Tanums härad. Likaså kunde Alfred Alströms korta artikel Ortnamn i Tanum (i: Vikarvet 1922) ha förtjänat ett omnämnande. Även om denna är enkel och amatörmässig, så har han ändå tolkat ett drygt tiotal ortnamn korrekt.

I det mest omfattande avsnittet (s. XXVI ff.) redogörs för de namntyper som förekommer i häradet. Rikligt representerade är, liksom i Sverige i stort, namn på *-by*, *-röd* (*-ryd*, *-red*; i Bohuslän normaliseras de *-röd*, men åtminstone i Tanums härad uttalas de merendels *-rə*) och *-torp*. I högre grad speciella för Bohuslän är exempelvis namnelementen *hog* (< fvn. *haugr* 'hög') och *klåva(n)* 'klyfta, liten dalgång mellan branta bergväggar'.

Förf. säger att fvn. *rjóðr* »brukar tolkas som 'gräsplätt, öppen plats i skog'» (s. XXVIII) och hänvisar till SOL. Ordet *gräsplätt* återfinns dock inte i SOL och är ganska illa valt. Man associerar snarare till stadsparker än till öppen mark i skog.

Det är utmärkt att sammansättningsfogen (s. XXXVII) tas upp till särskild behandling. Det framgår att appellativ merendels står i stamform i förledsställning, personnamn och djurbeteckningar däremot i genitiv. Adjektiv står antingen i böjd form eller

i stamform. Adjektivs böjningsändelse kvarstår vanligen medan substantivs böjningsändelse ofta faller under medeltiden, men många namn undergår senare ett inskott av en ny fugevokal som alltså inte återgår på genitivändelse, så t.ex. *Elofsröd*.

Ett avsnitt i inledningen (s. XXXVIII ff.) behandlar dialekten i Tanums härad, som bl.a. karaktäriseras av i viss mån kvadröjande kortstavighet. Förf. noterar en variation med avseende på dels kvantiteten hos den ursprungligen betonade stavelsen, dels betoningens placering i (ursprungligen) kortstaviga ord: informanterna tycks »i många fall inte [...] höra skillnad mellan t.ex. *Bólin* och *Bolín*; *Toren* och *Torén*». I den slutsats som sedan dras möter en ovanlig användning av den fonologiska termen *markerad*: »Det verkar alltså inte som om accent [d.v.s. betoning] och ljudlängd är markerade variabler i somliga äldres språk, precis som tonande respektive tonlöst *s* inte är det i svenskan (däremot i engelskan).» Termen *markerad* har använts på en rad olika sätt i den språkvetenskapliga litteraturen (se översikt hos Martin Haspelmath i *Journal of linguistics* 42, 2006, s. 25–70), men bara om enskilda parter i en grammatisk opposition eller kontrast; aldrig för att ange att en kontrast över huvud föreligger. Slutsatsen synes dessutom vara alltför generellt formulerad; det tycks snarast vara fråga om en möjlig avsaknad av kvantitets- resp. betoningskontrast enbart i flerstaviga former med (ursprungligen) kort rotstavelse samt vissa former som genom analogi har anslutit sig till detta mönster.

I avsnittet om dialekten ges också (s. XXXIX f.) några uppgifter om sammansatta ortnamns accentuering. Sådana med enstavig förled med genitiv-*s* har normalt accent 1 medan sådana utan genitiv-*s* till övervägande delen har accent 2. Något oklar är formuleringen (s. XL) att »skillnaden mellan accenttyperna» är »mindre» i förleder »som innehåller en sammansättning» än i »icke sammansatta förleder, vilket beror på att torpnamn med släkt-/soldatnamn av typen *Axbergeröd*, *Rybergstorpet*, *Svanströmstorpet* oftast har akut accent på första leden». Den ska väl förstås så att den flerstaviga (sammansatta) förledens accent 1 här medför accent 1 hos hela det sammansatta ortnamnet. Detta är en intressant iakttagelse och troligen helt i överensstämmelse med förhållandena i t.ex. Skåne.

Om hemmansnamnen skriver förf. (s. XLI):

Det är nu [efter 1658] så gott som alla namn på gårdar i by av typen *Fossum Norra*, *Litsleby Uppegården*, *Ryk Östergården* kommer till. Man kan se att dessa särnamn inte användes av folket (och knappast sågs som namn) genom de varierande skrivningarna genom åren [...]

Detta kan i hög grad ifrågasättas. Det är sannolikt att enskilda gårdar/hemman i en by alltid har haft namn så länge de har funnits. Det måste hela tiden ha funnits ett behov att omtala de enskilda gårdarna och det är svårt att tänka sig att de inte har haft namn. Det som händer vid 1600-talets mitt är endast att dessa namn, till skillnad från tidigare, systematiskt börjar noteras i skrift. Att det finns en namnvariation är fullt naturligt och säger inte att namnen inte användes av folket, snarare tvärtom. Variationen är oftast större i talspråk och lågstil än i skrift och högstil.

Efter inledningen följer 221 sidor namntolkningar som i allmänhet ger ett uppslagsrikt och vederhäftigt intryck. Förf. försmår inte att ta de sakliga förhållandena i beaktande och anför i många fall dessa som utgångspunkt eller stöd för sina tolkningar, så t.ex. i fråga om *Rödhammar* (s. 66), *Berg* (s. 71) och *Kuseröd* (s. 130). Några av dem illustreras i en bildbilaga innehållande 13 svartvita fotografier tagna av förf. (s. 223 ff.).

Tolkningen av förleden i *Björnim* (s. 7) som genitiv av bruten form av *bera* 'björnhona' bygger på det äldsta belägget som återges som *Bierueim* 1496. Detta är hämtat

från DN men det finns stark anledning att misstänka att det är fråga om en felläsning av ett *Bierneim* i originalet och att namnet alltså helt enkelt är ett fvn. **Bjarnheim* med stamform av *björn* 'björn' som förled. Även *Björnås* och *Björnäs* torde innehålla någon form av djurbeteckningen, snarare än mansnamnet, vilket föreslås som alternativ (s. 74).

Om bynamnet *Kil* säger förf. (s. 26):

Den stora, uppgrundade vik som gårdarna ligger vid gör inte skäl för namnet [*Kil*] då den innanför en smalare öppning har närmast cirkelrund form. Men *kil* kan ofta syfta på en ägas form, och kunde här syfta på den på EK ca 300 m smala ägokorridoren ut mot havet.

Här blandas de två olika betydelserna av ordet *kil* i ortnamn ihop: den västnordiska 'trång vik' och den östnordiska som är en metaforisk användning av redskapsbeteckningen med syftning på något kilformat (se utförligt Staffan Fridell: Två västmanländska sockennamn i OUÅ 1996 s. 8 ff.). Troligast är att bynamnet syftar på hela den havsvik som sträcker sig från Måksund i söder till Småget i norr och som öster om Galtö bildar ett trångt långsmalt sund.

Bynamnet *Löse* föreslås innehålla ortnamnselementet *lösa* som simplex (s. 148). Tolkningen kan synas djärv. Ändå är det inte omöjligt att förf. kan ha rätt. Det finns ju två uppenbart »äkta» *lösa*-namn i Tanums socken: *Underslös* och *Varlös*. Eftersom *Löse* i äldsta beläggen från 1573 till 1680 var namnet på en äng, får man i sådana fall utgå från att det är den antagna ursprungliga ägobetecknande innebörden av ortnamnselementet som relikartat har överlevt här. De två medeltida belägg som anføres för *Löse* borde dock utmönstras. Belägget *j Liodhusum* 1391 hör, som redan Hjalmar Lindroth menade, säkert inte hit och skrivningen *llawso* 1418 är inget ortnamnsbelägg alls utan dativ neutrum singularis av adjektivet fvn. *lauss* 'lös' med syftning på lös egendom (vilket framgår av kontexten som återges i en fotnot på s. 148).

Amdal förklaras som innehållande antingen trädbeteckningen *alm* eller ett ånamn **Alm(a)*, bildat antingen till trädbeteckningen eller till roten **al* - 'växa; översvämma' (s. 2). Tolkningarna är fullt möjliga, men som en alternativ möjlighet borde kanske även nämnas en bildning till roten **am* - 'trång, smal', med tanke på att »vattendraget löper genom en trång dal» (s. 2).

För *Fröstorp* tvekar förf. i onödan mellan flera olika tolkningar utan att kunna ta ställning (s. 88 f.), men genitiv av mansnamnet fvn. *Freysteinn* är sannolikt det rätta. Det äldsta belägget *ffrostethorp* 1544 ges alltför stor vikt, trots att just denna källa i inledningen (s. XLI) nämns med viss berättigad källkritisk skepsis.

Gerum tolkas som **Gerðiheim* till *gerði* 'gärde; stängsel, inhägnad' (s. 92). Det är i och för sig möjligt, men en annan likvärdig möjlighet är ett **Garðheim* till *garðr* med sekundärt *i*-omljud från efterleden. Jfr *Länglichem*, *Längjum*, *Längnum* < **Langheim*.

Gurseröd antas innehålla ett personnamn på *Guð*- (s. 99), men kanske troligare är mansnamnet *Gautr*, som antas ingå i *Gustorp* (s. 100 f.) med liknande belägg vad gäller förledens stavning.

För *Kalleby* är det helt onödigt att som alternativ tolkningsmöjlighet räkna med mansnamnet *Karle* (s. 119). Vad ortnamnstypen *Karlaby* betyder är väl etablerat genom Lars Hellbergs forskning.

Torpnamnet *Kaltenbacheröd* (till släktnamnet *Kaltenbach*) har i uttalet ombildats till *Kalkenbackre*. Det förklaras genom att upptecknaren »missuppfattat det ovanliga släktnamnet och tyckt sig höra *Kalk*» (s. 6). Ombildningen kan dock språkligt förklaras som en fjärrassimilation *k:t* > *k:k*.

I några fall har namnen oväntade uttalsformer, där man saknar en förklaring eller kommentar till detta i namnartikeln: *Galtö* har som alternativt uttal *Jaltö* (s. 13), *Arendal* uttalas i dialekten *Önndal* eller *Unndal* (s. 68), *Surtung* uttalas dialektalt konsekvent med initialt *sje*-ljud, vilket även motsvaras av en skrivning *Siutungh* i jordeboken 1680 (s. 179).

Boken är (s. 230 ff.) försedd med ett flertal ordregister: över ortnamn, förnamn, bionamn, soldat- och båtsmansnamn och övriga ord, och dessutom med ett kulturhistoriskt sakregister. En instruktiv lös utvikskarta i färg är värdefull vid läsningen.

Staffan Fridell Mathias Strandberg

Senmedeltida kopparutvinning i Åtvidaberg speglad i räkenskaper från 1500-talets början. Utg. av Evert Melefors. 138 s. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet 2013. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 98.)

Kärnan i det anmälda arbetet är en utgåva av sex olika handskrifter i SRA. Dessa är C 45. Räkenskapsbok från 1480–1500-talet; C 46. Räkenskapsbok från Östergötland; C 47. Räkenskapsbok från Östergötland; C 48. Räkenskapsanteckningar från Östergötland; C 50:VIII. Jordeboksanteckningar från Östergötland; C50:XVI. Räkenskaper rörande Kinda härad och Kalmar län. De i bokens titel ingående orden *kopparutvinning*, *räkenskaper* och *Åtvidaberg* säger mycket om materialets bakgrund och karaktär. Till de utgivna texterna har Evert Melefors fogat rikliga och intresseväckande kommentarer med tolkningar och analyser.

Handskrift efter handskrift återges diplomatariskt med texten tolkad till modern svenska i en parallellt löpande högerspalt (s. 22 ff.). Ett *rawall* i *altzrw*m t.ex. i den vänstra spalten motsvaras i den högra av *Raval* i *Alserum* (s. 22). Boken avslutas med en fotografisk återgivning av de sex handskrifterna (s. 103 ff.). Den innehåller ortnamnsregister (s. 93 ff.) och personregister (s. 97 ff.).

Räkenskaperna består till större delen av gäldförteckningar, dvs. noteringar om utestående fordringar hos bönder och bergsmän i Åtvidstrakten och i Tjust, konstaterar utgivaren (s. 18). Han diskuterar handskrifternas kronologi och inbördes samband.

Arbetet erbjuder givande information om bl.a. gruvor, hyttor, varuhandel och en mängd personer; bland de senare ägnar Melefors stort intresse åt Johan Stensson Bese och hans dotter Gunnild Johansdotter Bese.

I handskrifterna finner man talrika personnamn och ortnamn. Inte minst dessa motiverar en anmälan i NoB. Om utgåvans värde för toponymisk forskning erinrar t.ex. belägget *endetorp* i C 46 för *Än(d)torp*, Åtvids sn; något äldre belägg för gårdnamnet finns inte i OAU:s sockensamling för Åtvid.

I C 46 möter man t.ex. tillnamnen *Biskop*, *Garp*, *Jeske* och *Stare* (s. 23 ff.). *Jeske* är enligt utgivaren troligen av tyskt ursprung (s. 29). Om Mårten Garp sägs att han troligen var en invandrad bergsman (s. 24) och om Johan Franke att han sannolikt »av namnet och värvet att döma» var en till orten invandrad bergsman (s. 25).

Melefors intressanta och värdefulla utgåva är sålunda ett arbete som namnforskare – och alla kulturhistoriskt intresserade – har goda skäl att studera.

Svante Strandberg

Språken, tiden, rummet. Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013. Studier redigerade av Daniel Andersson & Susanne Haugen. 162 s. Umeå: Umeå universitet. Institutionen för språkstudier 2013. (Nordsvenska. Supplement 1.) ISBN 978-91-7459-694-6.

Tio av Lars-Erik Edlunds förutvarande eller nuvarande doktorander har skrivit varsin artikel som tillsammans bildar denna festskrift. Ämnesvalen avspeglar Edlunds egna breda forskningsintressen, men i denna anmälan fokuseras på de fem ortnamnsinriktade uppsatserna.

Daniel Andersson skriver om ortnamn och ortnamnsnarrativer i O. P. Petterssons verk *Gamla byar i Vilhelmina*. Förf. skriver: »En viktig del av skapandet av plats är [...] namngivning och en annan är berättande.» (S. 33.) Tonvikten i artikeln är på kontakten mellan det svenska och det samiska.

Arkeologen Marianne Lönn anknyter till sin avhandling och diskuterar ortnamnens funktion i järnålderns kulturlandskap med material från Skee socken i norra Bohuslän. Hon utgår då från förslag till namntolkningar i OGB 20:1 av Gustaf Sohlberg (men felstavar hans eget namn), fast hon har ibland stannat för en alternativ tolkning som hon menar »verkar rimligast» (s. 50). Man kan dock ifrågasätta om *Folkestad* verkligen betyder »platsen för folk, kanske mötesplats» (s. 50). Här är Sohlbergs tolkning med mansnamnet *Folke* att föredra. Däremot är Lönnns förslag att tolka *Högstad* (j [...] Hadustadum 1391 RB s. 393) som »getplatsen» (s. 50), »getstället» (s. 53, 57) och *Rogstad* (i Rokstadum 1339 DN 5 s. 109) som »skarvstället» (s. 53 f.; annorlunda s. 50) – dvs. väl »stället där det finns (mycket) skarvar» – intressanta alternativ till att se förlederna som personbinamn bildade till resp. djurbeteckning. Förf. framhåller: »Ortnamn kan [...] ha haft en stor roll att spela inte bara för identifikation av platser utan även för orientering.» (S. 56.) Platser som har fungerat som landmärken, »ett slags förhistoriska vägs skyltar», såsom »punkter längs ett vattendrag, åmöten, dalmöten, tydliga och ytmässigt begränsade bergsformationer» (s. 55) har namngetts. En brist i artikeln är att de rekonstruerade kartorna över havsnivån under »järnåldern» inte närmare dateras så att man vet vilken tid de avser. Den åberopade referensen »Lönn 2011» (s. 48), där man kanske hittar dateringen, finns inte i litteraturlistan.

Susanne Haugen följer också upp sin avhandling genom att undersöka betydelsen av *Bauta-* i svenska gatunamn som *Bautastensgatan*, *Bautavägen* o.d. Slutsatsen är att namnen i samtliga sju fall sannolikt är sakligt motiverade genom att det finns resta stenar i närheten av gatorna, i ett fall (i Sollentuna) dock en runsten i stället för en oorne-rad rest sten, som ju är den vanliga denotationen för ordet *bautasten*. Haugen för en intressant diskussion kring bakgrunden till dessa »bautagator» i västra Götaland (s. 73):

En stor mängd resta stenar kan [...] ha lett till att ordformen *bautasten* fått ett tydligt innehåll i Sydvästsverige. Dessutom har ordet *bautasten* ett framträdande drag [...] i diftongen *au* som är en ovanlig bokstavsföljd i svenskan. Detta framträdande drag kan bidra till att människor även fäster uppmärksamhet vid ordformen.

I Uppland däremot har »runstenar ett framträdande drag i relation till resta stenar» (s. 73).

Därmed blir innehållet i ordformen *runsten* tydligt, vilket underlättar ordets etablering. Ett pregnant innehåll för formen *runsten* och ett vagare innehåll för

bautasten kan således vara en förklaring till att *Bauta*-namn är fåtaliga i regionen, samt att innehållet, betydelsen, i formen *runsten* även tillämpas på formen *bautasten* i Sollentuna. (S. 73 f.)

Jag har svårt att tro att det inofficiella områdesnamnet *Bauta* i Lundby på Hisingen i Göteborg skulle ha givits efter de resta stenarna vid Bautastensgatans slut (s. 65). Det är snarare *Bautastensgatan* som är det primära namnet, till vilket såväl områdesnamnet *Bauta* som *Bauta livs* och *Bauta matmarknad* på en affär på tvärgatan Lambergsgatan (i artikeln felaktigt kallad *Lambgatan*) bildats.

Ulf Lundström redovisar ortnamn i Västerbotten som innehåller ord för byggnader (*bastu, fjälabod, häbbre, stabbur* och *störhus*), medan Staffan Wiklund redogör för betydelsen av några terrängord i lulemälen (*görja, rolka, wolja, veisa, röta, val, lid* och *to*). I båda fallen är det snarast fråga om materialredovisningar. Man hade gärna sett lite mer diskussion (kring t.ex. etymologi, betydelseutveckling, ordspridning eller annat) i anslutning till det intressanta materialet.

Staffan Fridell

Sveriges medeltida personnamn. Häfte 16. Iohan – Iordan. Sp. 1–160. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen 2011. ISBN 978-91-7229-081-5.

Den här boken, Sveriges medeltida personnamn, utgör det sextonde häftet inom projektet med samma namn. Det är en ordbok som bygger på ett omfattande material av både förnamn och binamn, vilket har samlats in av både forskare och studenter under senare hälften av 1900-talet. Materialet förvaltas numer av Namnarkivet i Uppsala, som är en del av kulturmyndigheten SOFI. Ordboken kommer, när den blir färdig, att behandla alla personnamn som brukats inom Sveriges nuvarande gränser samt motsvarande svenska personnamn i Finland. Projektet bygger på en sammanställning av personnamnsmaterial som förekommer i olika medeltida dokument, t.ex. jordeböcker, brev, kyrkliga dokument och tänkeböcker, fram till omkring år 1520.

I häfte 16 behandlas sammantaget fem förnamn i egna artiklar: mansnamnen *Iohan*, *Iohannes*, *Jonas* och *Iordan* samt kvinnonamnet *Iohanna*. Utifrån dessa förnamn utgår sedan i något fall vissa närliggande namnvarianter. Varje artikel ger exempel på hur, var och när namnformen, eller i något fall namnvarianterna, har förekommit. Artiklarna bygger, som nämnt ovan, på den information som finns tillgänglig vid namnarkivet i Uppsala. Häri ingår årtal (i de fall då dessa är kända i materialet) och källhänvisning för de olika beläggen av förnamnen och namnformerna. I det föreliggande häftet är fyra av de fem behandlade förnamnen mansnamn och de artiklarna är också längre än den som behandlar det enda kvinnonamnet, *Iohanna*, som avhandlas över endast fyra spalter. Sannolikt speglar det här den befintliga materialtillgången som häftet bygger på.

Sidorna i boken är uppställda i dubbla spalter där den längsta artikeln (*Iohan*) sträcker sig över nästan 100 spalter. Vissa artiklar är dock betydligt kortare, t.ex. *Iordan* som behandlas över knappt två spalter. Detta speglar naturligtvis det faktum att namnen är mer eller mindre komplicerade och förekommer i olika utsträckning i det material som ligger till grund för arbetet.

Genom artiklarnas innehåll bidrar häftet till både språkhistorisk och personhistorisk information samt information om den kulturhistoriska miljö där namnbärarna levde och verkade under medeltiden. Härigenom torde häftet vara av stor betydelse och un-

derlätta forskningen och det dagliga arbetet för verksamma forskare och andra intresserade inom t.ex. vissa delar av språkvetenskapen, historia och andra s.k. kulturarvsvetenskaper.

Sammanfattningsvis ger boken, häfte 16, ett vederhäftigt och gediget intryck. Det ligger ett stort arbete bakom insamlandet och sammanställningen av materialet. Den kommer säkerligen att fylla sitt syfte som lättillgängligt uppslagsverk över de fem behandlade medeltida personnamnen, och den kommer utan tvivel att få stor betydelse och användas mycket av t.ex. personnamnsforskare i åtminstone hela Norden.

Linnea Gustafsson

Æbelholt Klosters Brevbog. Med dansk översättning, inledningar og noter. Udgivet af Finn Erik Kramer, Ivan Boserup, Bent Christensen, Bent Jørgensen, Chr. Gorm Tortzen & Susanne Vogt. 591 s. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2013. Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag. ISBN 978-87-7533-022-5.

Utgåvan inleds med styrelsens förord, där det konstateras att de flesta av breven i brevboken tidigare är utgivna i *Diplomatarium Danicum* men då efter andra principer. Därefter följer utgivarnas förord, där den utgivna källan kort presenteras. *Æbelholt Klosters Brevbog* eller *Æbelholtbogen* omfattar 138 dokument. Fem skrivare har varit verksamma: två omkring 1460 och tre omkring 1520. Handskriften omfattar 200 sidor. Hälften av breven är på latin.

Låt mig genast konstatera att detta är en utgåva som har allt. I hela 5 inledande artiklar redogörs det för fakta omkring utgåvan. Museichefen Finn Erik Kramer skriver om klostrets historia. Han konstaterar att denna är väl belyst genom arkeologiska utgrävningar, brevboken, abbot Vilhelms vita (han avled 1203 och helgonförklarades 1224) samt av dennes brevsamling. Klostret startade på Eskilsø i Roskilde fjord omkring 1130. Det hotades dock av andligt förfall och av vernalas härjningar. Abbot Vilhelm inkallades från klostret Sainte Geneviève i Paris för att reformera verksamheten. Omkring 1171 och omkring 1175 fick klostret jord i *Æbelholt*, 5 km väster om Hillerød, i sin tur 20 km sydväst om Helsingør. Där anlades klostret på byn Tjæreby's ägor omkring 1175 av 3 skäl: 1) jordinnehavet, 2) tillgången på vatten i *Æbelholt å*, 3) läget vid allfarvägen Roskilde–Helsingør. Förhållandet till det andra stora klostret på Sjælland, Esrom, var i regel gott. *Æbelholt* fick en kyrka i sten 1238. Det var det största augustinklostret i Norden, hade även dotterkloster och ägde omkring 250 gårdar. Den siste abboten lämnade klostret 1560. Snart revs klostret och byggmaterialet användes till att uppföra Frederiksborgs slott. – Klostret var på sin tid omgivet av en kanal. Där har omkring 800 gravar påträffats.

Filologen Ivan Boserup skildrar *Æbelholt*bokens tillkomst omkring 1460 och omkring 1520. Han skriver inledningsvis om brevböcker i allmänhet och klosterbrevböcker i synnerhet och nämner från dansk botten exempelvis *Esromboken*, *Ømboken*, *Sorøboken*. (Från svensk botten skulle man kunna nämna *Nydala klosters brevbok*, utgiven i faksimil.) Brevböcker finns också för domkapitel och är samlingar i bokform av kopior av ett klostres eller ett domkapitels arkiv. Fördelen med brevböcker var att när breven väl var inskrivna i brevboken, kunde man lätt bläddra fram det önskade brevet.

Brevboken kunde medföras till olika orter. Dessutom fungerade brevboken som exemplarsamling för skrivare. Boserup nämner också vissa tolkningsproblem: Ju längre tid som har förflutit mellan tillkomsten av (ett förlorat) original och avskrift, desto svårare är det att värdera avskriftens trohet mot originalet. De äldsta breven i brevboken kan vara enbart utkast gjorda av abbot Vilhelm.

Boserup berättar om Æbelholtboken att den förvaras i handskriftssamlingen i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn under signum Additamenta 51 2o, dit den överfördes från Universitetsbiblioteket 1935. Æbelholts arkiv är försvunnet och inget brev i boken finns i andra danska medeltidskällor. (Av 7 påvebrev finns endast nr 9 av Honorius III från 1216 i Vatikanens arkiv. Avvikelserna här gäller främst ortnamns stavning.) – Bokbandet är senmedeltida och innehåller 100 blad i kalvskinnspergament. Det första brevet på danska är från 1422 och det sista på latin från 1449. Här har 5 olika händer skrivit. Huvudinnehållet är: del I (huvuddel) omkring 1460 (med brev 1171–1458): a) privilegier, b) jordebok och beskattningslista med inflåtade gåvobrev; del II (supplement) omkring 1520 (med brev 1435–1515), c) brev 1435–1515, d) supplerande brev (1446–1507). Boken är inte fullständig: den slutar mitt i ett brev (6–8 blad i slutet av boken är bortskurna). Ingenting saknas i början.

Boserup berättar också om proveniensen. Æbelholtbogen användes av Arni Magnússon, som skrev av 49 av breven. Medan abbot Vilhelms brevbok gick förlorad vid Köpenhamns brand 1728 (dock känd genom avskrifter) räddades Æbelholtbogen genom att den var i ätten Rantzaus ägo. Den donerades 1731 till det nygrundade Universitetsbiblioteket. Här påträffades den av Jakob Langebek, som skrev av den, och med denna avskrift som grund gav historikern P. F. Suhm ut den i tryck 1786. – Boserup ger också en noggrann beskrivning av handskriftens materiella struktur och nämner att den består av 11 lägg (med växlande antal blad), av vilka de två sista utgörs av regelbundna quationer. Detta har betydelse för stadierna i bokens utveckling. På dessa båda sista lägg skriver endast hand 4 och detta blir en formell avrundning av boken. Hand 5 har varit överordnad och gjort överskrifter och sidnumrering. Hand 1 har en gång lagt upp boken och skrev omkring 1460 av 86 brev och hand 2 supplerade genast den förres arbete. Ett par generationer senare (o. 1520) skrev hand 3 in ett antal brev och sedan övertog hand 4 arbetet. – Bokens pergament och skrift är av god kvalitet. Den är trots det ingen praktvolym utan avsedd för praktiskt bruk. Beträffande skrivstilarna använder hand 1 bastarda, medan hand 2–5 skriver mera kursivt. – Om skrivarhänderna sägs det att hand 1 var mycket noggrann, vilket framgår av att han till och med verkar återge förlagornas initialer. Hand 2 skrev av 2 brev som supplement till hand 1:s arbete men verkar inte ha varit inne i skrivarrollen. Hand 3 skrev 25 brev och var en rutinerad skrivare; han skrev endast små initialer och hade alltså sin egen layout. Hand 4 med 25 brev var en disciplinerad skrivare, som endast uppvisar sina egna skrivvanor, inte förlagornas. Hand 5 använder en kantig gotisk utveckling av bastardan. Han gjorde 39 överskrifter och var inte någon professionell skrivare utan möjligen någon av klostrets sista abbotar.

Museichefen Finn Erik Kramer skriver om bokens jordeboksuppteckningar. På 26 sidor finns det anteckningar om några av landsbyarnas avgifter, gjorda av hand 1 (troligen 1458–1461). Det finns en genomtänkt plan bakom boken. Dess huvuduppgift var inte historisk utan att dokumentera grunden till klostrets intäkter. Det finns också en geografisk systematik beträffande breven samt jordeboks- och tiondeanteckningarna. Genomgången börjar öster om Roskilde fjord och slutar i Halland. Det saknas köpebrev för de äldsta jordförvärven på 1100-talet. Kanske har det aldrig funnits några sådana brev, utan muntliga överenskommelser har gällt. Men (som brev 15 anger): »Då

det på grund av människors kortvariga minne ofta uppstår tvist om det som sker i lagens namn, har kloka män i sin framsynhet, på tillskyndan av gudomlig ledning, uppfunnit skriften till skydd mot de förluster som glömskan vållar.» För den första tiden ersätts köpebrev av biskop Absalons 3 stadfästelsebrev, som troligen har skrivits ner utifrån tillkallade vittnens muntliga uppgifter om jordförvärven. Jordeboksanteckningarna upphör plötsligt, troligen därför att man har lagt upp en regelrätt jordebok i stället.

Projektmedarbetaren Susanne Vogt skriver allmänt om diplomens uppbyggnad, utifrån en handout från professor Niels Skyum-Nielsens kurs i diplomatik vid Köpenhamns universitet 1962.

Lektor Chr. Gorm Tortzen beskriver utgivningsprinciperna. Utgåvan återger breven i den ordning som de står i brevboken, vilket tidigare utgåvor (Suhm och DD) inte gör. På varje uppslag i utgåvan trycks på vänstersidan en textsida ur handskriften och på högersidan en översättning härav till vår tids danska. Utgåvan är diplomatarisk: den återger alltså texten sidrätt och radrätt med textkritiska noter nertill på sidan. Endast i dansk text återges förkortningar (genom kursivering). I noterna anges tidigare utgiva- res förslag till rättelser i texten. Där refereras det till Arni Magnússons avskrifter från 1680 av brevbokens privilegiebrev samt Thomas Bartholins egenhändiga noter till Arnis avskrifter. Vidare refereras det till P. F. Suhms utgåva i *Scriptores rerum Danicorum* 1786, som grundar sig på Arnis avskrifter samt på en ej bevarad avskrift av Jakob Langebek 1736. De danska breven översätts nu i regel för första gången.

I högersidornas översättningar finns a) brevens nummer i handskriftens ordning (också införda i vänstersidornas medeltida text), b) år, datum och ort för brevens utgivning, c) regest, d) handskriftens eventuella överskrifter till breven, e) översättningar av brevtexterna, f) eventuella noter, g) stundom (fol. 27v–61r) mellan breven inplacerade upplysningar om avgiften från klostrets gods i en inte konsekvent genomförd jordebok. I översättningen har målet varit att återge brevens formler på samma sätt varje gång. Ortnamnen återges i sin nutida form och vid namn på försvunna orter med »en form som den språkliga utvecklingen borde ha lett fram till». Vid personnamnen har en ensartad översättning eftersträvt.

Så följer på s. 79–471 brevbokens text med tillhörande översättning. Textutgåva och översättning uppfyller mycket högt ställda krav.

Utgåvan avslutas med ett parti med litteraturhänvisningar, register och översikter. Den rymmer en litteraturlista i urval, en ordlista med ett 80-tal termer (utarbetad av Bent Jørgensen och Susanne Vogt), samt en nyttig översikt över tidens påvar, ärkebiskopar, biskopar, abbotar och kungar. Här intresserar särskilt namnen på de 17 kända abbotarna i klostret. – På s. 499–513 finns det ett personregister, också det gjort av Bent Jørgensen och Susanne Vogt. Bortsett från unionskungarna saknas här personer med svensk anknytning. Här finns dock intressanta danska förnamn, såsom mansnamnen *Avde*, *Barvid*, *Gyncelin*, *Skjalm*, *Styrmer* och *Tokke* samt kvinnonamnen *Ingerd*, *Sunne* och *Trund*. – På s. 515–521 har Finn Erik Kramer upprättat ett register över adelssläkter med anknytning till boken jämte adliga personer, som inte är hänförliga till släkter. – Ortregistret, s. 523–527, har utarbetats av Bent Jørgensen. Från nuvarande svenskt område nämns bl.a. de halländska enheterna Boarp (*bootorp*), Vrenninge (*Wreninghe*, *wreyninghe*), Äspered (*æesperød*) (alla i Enslövs socken, Tönnersjö härad) och Vallen (*waldhen*) (i Voxtorps socken, Höks härad) samt de skånska Järnhyttan (*Jermhytthem*) och Stidsvig (*Tiiswigh*) (båda i Östra Lyngby socken, Norra Åsbo härad). – Utgåvan avslutas med två översikter (s. 528–591), utarbetade av Bent Christensen, en över breven i brevbokens ordning (nr 1–138) och en i kronologisk ordning (år 1171–1517).

Skulle man utöver utgåvans nuvarande utseende önska någonting, vore det möjligen en faksimilutgåva av handskriften. Men å andra sidan är utgåvan så välgjord att ett faksimil skulle vara i det närmaste överflödigt.

Per-Axel Wiktorsson

Författarna i denna årgång

Terhi Ainiala, docent, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. terhi.ainiala@helsinki.fi

Emilia Aldrin, fil. dr, Sektionen för humaniora, Högskolan i Halmstad.
emilia.aldrin@hh.se

Hallgrímur J. Ámundason, ph.d., Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. hja@hi.is

Thorsten Andersson, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
thorsten.andersson@telia.com

Kristina Bengtsson, fil. kand., doktorand i arkeologi, Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet. kristina.bengtsson1@comhem.se

Eva Brylla, docent, f.d. forskningschef, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. eva.brylla@sprakochfolkminnen.se

Vibeke Dalberg, dr phil., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. dalberg@hum.ku.dk

Lars-Erik Edlund, professor, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet, lars-erik.edlund@nord.umu.se

Birgit Eggert, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. eggert@hum.ku.dk

Lennart Elmevik, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
lennart.elmevik@telia.com

Staffan Fridell, professor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. staffan.fridell@nordiska.uu.se

Linnea Gustafsson, fil.dr, Sektionen för humaniora, Högskolan i Halmstad.
linnea.gustafsson@hh.se

Pamela Gustavsson, förste arkivarie, Språkarkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. pamela.gustavsson@sls.fi

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. jggj@hum.ku.dk

Anfinnur Johansen, lektor, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn. anfinnur@setur.fo

Carina Johansson, fil.dr, Kansliet för naturvetenskap och teknik, Uppsala universitet. carina.johansson@uadm.uu.se

Bent Jørgensen, professor, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. berge@hum.ku.dk

Guðrún Kvaran, professor, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. gkvaran@lexis.hi.is

- Mats G. Larsson, docent, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. m.g.larsson@telia.com
- Björn Lundqvist, forskningsarkivarie, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. bjorn.lundqvist@sprakochfolkminnen.se
- Maria Löfdahl, fil. dr, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen. maria.lofdahl@sprakochfolkminnen.se
- Leila Mattfolk, fil. dr, Institutet för de inhemska språken, Helsingfors. leila.mattfolk@sprakinstitutet.fi
- Evert Melefors, docent, f.d. forskningschef, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. evert.melefors@nordiska.uu.se
- Gudlaug Nedrelid, professor, Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder. gudlaug.nedrelid@uia.no
- Rikke Steenholt Olesen, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. steenhl@hum.ku.dk
- Elin Pihl, fil.dr, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. elincpihl@gmail.com
- Rob Rentenaar, professor em., Instituut voor Cultuur en Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam. dalrent@mail.dk
- Svavar Sigmundsson, professor em., Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. svavar@hi.is
- Mathias Strandberg, doktorand, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. mathias.strandberg@svenskaakademien.se
- Svante Strandberg, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. svante.strandberg@nordiska.uu.se
- Inge Særheim, professor, Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger. inge.særheim@uis.no
- Maria Vidberg, fil. mag., doktorand, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. maria.vidberg@helsinki.fi
- Per Vikstrand, docent, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. per.vikstrand@sprakochfolkminnen.se
- Per-Axel Wiktorsson, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. per-axel.wiktorsson@nordiska.uu.se
- Torun Zachrisson, docent, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. torun.zachrisson@ark.su.se

Auktoriserade translatoren Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Insänd litteratur

Acta onomastica 54 (2013). – *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 71 (2014). – *AnKnytningen* 31 (2014):2–3. – *Annales de Normandie* 64 (2014):1. – *Béaloideas* 81 (2013). – *Folkmålsstudier* 52 (2014). – *Gränssnittet* 2014:1. – *Heimen* 2014:1–3. – *Kilabygden. Kila hembygdsförenings årsskrift* 25 (2014). – *Källan* 20 (2013):2, 21 (2014):1. – *Maal og minne* 2013:2, 2014:1. – *Mitteilungen der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 86–87 (2014). – *Neuphilologische Mitteilungen* 114 (2013):3–4, 115 (2014):1. – *Nomina* 35 (2012). – *Nytt om namn* 58 (2013). – *Skara stiftshistoriska sällskap. Medlemsblad* 21 (2013):4, 22 (2014):3. – *Slověne* 2 (2013):1. – *Society for Name Studies in Britain and Ireland. Newsletter* NS. 8. Spring 2014, NS. 9. Autumn 2014. – *Språk och stil* 23 (2013). – *Språkbruk* 2014:2. – *Studia anthroponymica Scandinavica* 31 (2013). – *V. Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift* 2014. – *Vårt Östra Vingåker. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift* 2014.

Van Acker, M., se *La variation et le changement en langue (langues romanes)*. – *Albris, S. L.*: At bo, at benævne. Arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab. Eksempler fra Sydvestsjælland, København 2014 (Navnestudier udg. af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut 41). – *Andersson, D.*, se *Språken, tiden, rummet*. – *Andersson, T.*: Distriktsbeteckningen *hund* än en gång (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Efterskrift [till: Hellberg, L.: Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av ett forskningsprojekt] (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Svenskt förnamnsskick i förändring (ur: SAS 31, 2013). – *Dens.*: Val av förnamn till »tredjeköns»-barn (ur: SAS 31, 2013).

Boutier, M.-G., se *La variation et le changement en langue (langues romanes)*. – *Brylla, E.*, *Strandberg, S.* & *Wahlberg, M.*: Allan Rostvik (ur: Upsala Nya Tidning 27.6 2014).

Conradi Mattsson, A.: Som spindeln i nätet. Kristina Laurensdotter av Aspenäsåätten. Centrum i sin egen släktkrets, Skara 2014 (Skara stiftshistoriska sällsksaps skriftserie 75).

Dalberg, V. & *Rentenaar, R.*: Marknavn, Flurname, veldnaam, field-name. Nogle af grænsningsproblemer (ur: På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014, København 2014). – *Desamma*: Rec. av Deutsches Ortsnamenbuch. Hrsg. von M. Niemeyer (2012) (ur: BNF NF 48, 2013). – *Düwel, K.*: Rec. av Barnes, M. P: Runes: A handbook (2012) (ur: Göttingische gelehrte Anzeigen 266, 2014). – *Dens. & Kuzmenko, Y.*: Runic inscriptions in Eastern Europe – an overview (ur: Studia historyczne 56, 2013:3).

Eggert, B., se *På sporet*. – *Elmevik, L.*: Akademiens högtidssammanträde 6 november 2013 (ur: SaoS 2013). – *Dens.*: Bynamnet *Hade*. Ett tolkningsförsök (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: Fsv. *Skædhvi* (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Häradsnamnet *Frökind* (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: Minnesord den 6 november 2013 (ur: SaoS 2013). – *Dens.*: Möjbrostenens inskrift och ryttribild (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Det norska gårdnamnet *Lote* (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Några fall av *dd* för äldre *ð* i svenskan (ur: SvLm

2013). – *Dens.*: Ortnamn jag stött och blött (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: Sigurd Fries. Minnesord (ur: Scripta Islandica 64, 2013). – *Dens.*: Svedvi och Nedervi (ur: NoB 101, 2013). – Ericsson, G., se *Register över visor och ramsor från norra Södermanland*. – *Ex philologia lux: essays in honour of Leena Kahlas-Tarkka*. Ed. by J. Tyrkkö, O. Timofeeva & M. Salenius. Layout and technical editing: M. Ursin, Helsinki 2013 (Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki 90).

Fridell, S.: *Krägga* (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: Nybyli (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Olika slags helighet? Om ortnamn på *Helga*- o.d. i Varend (ur: Den heliga platsen, se detta). – *Dens.*: Ortnamnet *Hassmyra* på Vs 24 (ur: Futhark 4, 2013). – *Dens.*: *Skjald-breið(r)* (ur: NN 29, 2012). – *Dens.*: Tre småländska bynamn (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: *Tönnersa, Tönnersjö, Tynderö och Timrå* (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: *Próttólfur* (ur: SAS 31, 2013). – *Dens.*: Vad betyder *Bautil*? (ur: Futhark 4, 2013). – *Dens.*: Rec. av Peterson, L.: »En *brisi* vas *lina* sunn, en *lini* vas *unar* sunn ... En þa *barlaf* ...». Etymologiska studier över fyra personnamn på Malsta- och Sunnåstenarna i Hälsingland (2012) (ur: Futhark 3, 2012). – *Dens.*: Rec. av Epigraphic literacy and Christian identity. Modes of written discourse in the newly Christian European North. Eds.: K. Zilmer & J. Jesch (2012) (ur: Futhark 4, 2013). – *Dens.*, se *Larsson, M. G. & Fridell, S.*

Gammeltoft, P., se *På sporet*.

Hadermann, P., se *La variation et le changement en langue (langues romanes)*. – *Hagberg, J.*, se *Haquin Spegel – en antologi och Skara stift 1000 år*. – *Hammarström, K.*, se *Register över visor och ramsor från norra Södermanland*. – *Haquin Spegel – en antologi*. Red.: J. Hagberg. Skara 2014 (Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie 76). – *Haugen, S.*, se *Språken, tiden, rummet*. – *Den heliga platsen*. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red.: E. Nyman, J. Magnusson & E. Strzelecka, Sundsvall 2014 (Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet 1). – *Hellberg, L.*: Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av ett forskningsprojekt (ur: NoB 101, 2013). – *Hellberg, S.*, se *Nordiska språk då och nu*. – *Hoel, K.*: Bustadnamn i Östfold 13. Hvaler. Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier ... ved T. Schmidt, Oslo 2014. – *Huldén, L.*: Kroppen sig framåt lutar, Helsingfors 2014. – *Dens.*: Om Tölö och andra namn på Töl- (ur: Språkbruk 2014:2).

Janzon, K., se *Det medeltida Sverige*. – *Jørgensen, B.*: Sproghistorie og andre historier, København 2014.

Kremer, D. & D., se *Die Stadt und ihre Namen 2*. – *Kuzmenko, Y.*, se *Düwel, K. & Kuzmenko, Y.* – *Källström, H.*, se *Det medeltida Sverige*.

Larsson, M. G. & Fridell, S.: Runristningen på Hovgårdsstenen (ur: SaoS 2013). – *Litvina, A. F. & Uspenskij, F. B.*: Russkie imena poloveckich knjazej. Meždinastičeskie kontakty ckvoz' prizmu antroponimiki, Moskva 2013. – *Lundblad, C.-E. & Reiz, I.*: Blekingiska dialektord, Lund 2013 (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 13).

Magnusson, J., se *Den heliga platsen*. – *Man'kov, A. E.*: Skandinavskij ostrov v slavjanskij jazykovej srede. Dialekt cela Starošvedskoe: Imja suščestvitel'noe/A Scandinavian island in a Slavonic linguistic environment. The dialect of Gammalsvenskby:

Nouns (ur: Slověne 2, 2013:1). – *Det medeltida Sverige* 2. Södermanland 3. Jönåkers härad. Nyköpings stad. [Av] K. Janzon, Stockholm 2013. – *Det medeltida Sverige* 2. Södermanland 4. Daga härad. Villåtttingen. [Av] H. Källström, Stockholm 2014-. – *Melefors, E.*: Gutnal þing och Gutnalia än en gång (ur: Gutagåtor. Historiska problem och tolkningar, Visby 2014). – *Monka, M.*: Sted og sprogforandring – en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev, København 2013 (Danske Talesprog 13). – *Mörner, N.-A.*: An M > 6 earthquake ~ 750 BC in SE Sweden (ur: Open journal of earthquake research 2014).

Nilsson, J., se *Svahn, M.* & *Nilsson, J.* – *Nordiska språk då och nu*. Artiklar av stockholmsforskare från skilda tider. Red.: S. Hellberg, Stockholm 2013 (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology. New series 59). – *Nyman, E.*: Sakrala ortnamn i Mellannorrland. En översikt (ur: Den heliga platsen, se detta). – *Dens.*, se *Den heliga platsen*.

Olausson, M., se *Runsa borg*. – *Olesen, R. Steenholt*: Om tolkningen af glde. *skēth*, f., i betydningen 'skibssætning' (ur: På sporet, se detta). – *Dens.*, se *På sporet*.

Pihl, E.: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar, Uppsala 2014 (Namn och samhälle 27). – *På sporet*. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. Red. af B. Eggert, P. Gammeloft & R. Steenholt Olesen, København 2014 (Navnestudier udg. af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut 42).

Register över visor och ramsor från norra Södermanland. Upptecknade 1860–1890 i Åkers och Rekarne härad av G. Ericsson. Sammanställt av K. Hammarström, Uppsala 2014. – *Reiz, I.*, se *Lundblad, C.-E.* & *Reiz, I.* – *Rentenaar, R.*, se *Dalberg, V.* & *Rentenaar, R.* – *Runsa borg*. Representative life on a Migration Period hilltop site – a Scandinavian perspective. Ed.: M. Olausson, Östersund 2014 (Papers from the project Runsa borg, Uppland 2).

Salenius, M., se *Ex philologia lux*. – *Schmidt, T.*, se *Hoel, K.* – *Skara stift 1000 år*. Red.: J. Hagberg, Skara 2014 (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 77). – *Spräken, tiden, rummet*. Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013. Studier red. av D. Andersson & S. Haugen, Umeå 2013 (Nordsvenska. Supplement 1). – *Die Stadt und ihre Namen* 2. 2. Tagung. Leipzig, 24. und 25. Mai 2013. Akten hrsg. von D. Kremer & D. Kremer, Leipzig 2013 (Onomastica Lipsiensia. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 9). – *Strandberg, S.*: By- och sockennamnet *Öttum* i Västergötland (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: *Bälsunda* i Hjalsta socken (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: Erska. Ett västgötskt by- och sockennamn (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Gnallen (ur: Katrineholm-Stora Malms hembygdsförening. Årsskrift 2014). – *Dens.*: *Gärskagården*, *Hisingsgården* och *Kvädaregården* (ur: OUÅ 2013). – *Dens.*: *Hulta*, *Mörkhulta* och *Starrhulta*. Sömländska ortnamn som vittnesbörd om skogsmark (ur: Vårt Östra Vingåker. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 2014). – *Dens.*: Krisslinge (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Long och Lagmanstorp (ur: Västgötajul. Tankelänkens jultidning 2014). – *Dens.*: Morjanå (ur: V. Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 2014). – *Dens.*: *Nådhammar* och *Nölsta* (ur: AnKnytningen 31, 2014:2). – *Dens.*: Sjönamnet *Tatern*. Ett exempel på namnbyte? (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: *Vrålingen* och *Vrålingen* (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*: Älvnamnet *Kedjan* (ur:

Karlskoga bergslag 54, 2013). – *Dens.*: Önamnet Femöre i Oxelösund (ur: AnKnytningen 31, 2014:3). – *Dens.*: Rec. av Andersson, T.: Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden (2012); Härnevi kyrka och socken. Perspektiv på ett uppländskt lokalsamhälle under medeltiden. Red.: O. Ferm & M. Åkestam (2012) (ur: NoB 101, 2013). – *Dens.*, se Brylla, E., Strandberg, S. & Wahlberg, M. – Strzelecka, E., se *Den heliga platsen*. – Svahn, M. & Nilsson, J.: Dialektutjämning i Västsverige, Göteborg 2014.

Timofeeva, O., se *Ex philologia lux*. – Torensjö, A.: Socknar i nya kläder, men gamla namn (ur: Gränssnittet 2014:1). – Tyrkkö, J., se *Ex philologia lux*.

Ursin, M., se *Ex philologia lux*. – Uspenskij, F. B., se Litvina, A. F. & Uspenskij, F. B.

Wahlberg, M.: Italian names in Sweden (ur: Nomina. Studi di onomastica in onore di Maria Giovanna Arcamone, Pisa 2013). – *Dens.*, se Brylla, E., Strandberg, S. & Wahlberg, M. – Walter, J. E.: Rysk grammatik, Stockholm 2010. – *La variation et le changement en langue (langues romanes)*. Ed. par M.-G. Boutier, P. Hadermann & M. Van Acker, Helsinki 2013 (Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki 87).

Århammar, N.: Rec. av Faltings, V. F.: Etymologisches Wörterbuch der friesischen Adjektiva (2010) (ur: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 80, 2013).

Förkortningar

AN	=Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København	Lind	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
ANF	=Arkiv för nordisk filologi	Lind Bin.	=E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
APhS	=Acta philologica Scandinavica	Lind Suppl.	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
AS	=Anthroponymica Suecana	LM	=Lantmåteriet
bek	=beskrivning till ekonomisk karta	LSA	=Lantmåteristyrelsens arkiv (i SRA)
BK	=Bergens kalvskinn. Utg. av F. Hødnebo (1989)	LSB	=Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
BNF	=Beiträge zur Namenforschung	LSBp	=pergamentsbrev i LSB
BSH	=C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	LUB	=Lunds universitetsbibliotek
BØ	=Bustadnavn i Østfold	LUP	=L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sofi.se , 2004)
DAG	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, SOFI	ml	=mantalslängd
DAL	=Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, SOFI	MM	=Maal og minne
DAUM	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, SOFI	NE	=O. Rygh, Norske Elvenavne
db	=dombok	NEn	=Nationalencyklopedin
DD	=Diplomatarium Danicum	NG	=O. Rygh, Norske Gaardnavne
DDa1	=Diplomatarium Dalecarlicum	NK	=Nordisk kultur
DGP	=Danmarks gamle Personnavne	NN	=Namn og nemne
DI	=Diplomatarium Islandicum	NO	=Norsk ordbok
DMS	=Det medeltida Sverige	NoB	=Namn och bygd
DN	=Diplomatarium Norvegicum	NRA	=Riksarkivet, Oslo
DRA	=Rigsarkivet, København	NRL	=L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (2007)
DRAp	=pergamentsbrev i DRA	NS	=Nysvenska studier
DRApp	=pappersbrev i DRA	NSL	=Norsk stadnamnsleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
DS	=Danmarks Stednavne	OAU	=Ortnamnsarkivet i Uppsala, SOFI
DSt	=B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)	OAUjb	=excerpter i OAU ur kameralt material i SRA
DSÅ	=J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)	ODS	=Ordbog over det danske Sprog
ek	=ekonomisk karta	OGB	=Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
FMU	=Finlands medeltidsurkunder	or.	=original
FRA	=Riksarkivet, Helsingfors	OSDs	=samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, SOFI
G	=Generalstabens karta över Sverige, södra delen	OUN	=Ortnamnsallskapet i Uppsala. Namnsalten i UNT
GFR	=Konung Gustaf den förstes registratur	OUÅ	=Ortnamnsallskapets i Uppsala årsskrift
glk	=geologisk karta	RAÄ	=Riksantikvarieämbetet, Stockholm
Gn	=Generalstabens karta över Sverige, norra delen	RB	=Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Utg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
hd	=härad	Rep	=Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
jb	=jordebok	RGA	=Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
JHD	=Jämtlands och Härjedalens diplomatarium	SAOB	=Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
jr	=jordregister	SaoS	=Saga och sed
KA	=Kammararkivet (i SRA), Stockholm		
kb	=kyrkbok		
KB	=Kungliga biblioteket, Stockholm		
KL	=Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid		
KrA	=Krigsarkivet, Stockholm		
LB	=M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)		

SAS	=Studia anthroponymica Scandinavica	SOU	Skaraborgs län =Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
SD	=Svenskt diplomatarium	SOV	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SDa	=Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica	SOVm	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SDns	=Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401	SOVn	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
Sdw	=K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)	SOÅ	=Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift
Sdw Suppl.	=K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)	SOÄ	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
skg	=skeppslag	SOÖg	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län
SkO	=Skånes ortnamn	SRA	=Riksarkivet, Stockholm
SMP	=Sveriges medeltida personnamn	SRAp	=pergamentsbrev i SRA
SMPs	=SMP:s samlingar, Uppsala, SOFI	SRApp	=pappersbrev i SRA
SMR	=Svenska medeltidsregister 1434–1441	SRP	=Svenska riks-arkivets pergamentsbrev
sn	=socken	StO	=B. Jørgensen, Stednavneordbog (2. udg., 1994)
SNA	=Seksjon for namnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Oslo	SvLm	=Svenska landsmål och svenskt folkliv
SNF	=Studier i nordisk filologi	T	=Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SOB	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län	tg	=tingslag
SOD	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län	tl	=tiondelängd
SOFI	=Instituttet för språk och folkminnen	u.d.	=utan datum
SOH	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län	u.o.	=utan ort
SOJä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län	UUB	=Uppsala universitetsbibliotek
SOJö	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län	UUBp	=pergamentsbrev i UUB
SOKa	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	UUBpp	=pappersbrev i UUB
SOKo	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län	u.å.	=utan år
SOL	=Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2003)	vid.	=vidimation
SOSk	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i	VJb	=Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
		ÖNON	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

Ortnamnsregister 2013–2014

Förkortningar: Am = Amerika, As = Asien, Au = Australien, D = Danmark, E = Storbritannien, Est = Estland, Eu = Europa, F = Finland, Fr = Frankrike, Fär = Färöarna, I = Island, It = Italien, litt. = litterärt namn, myt. = mytiskt namn, N = Norge, Ne = Nederländerna, R = Ryssland, S = Spanien, T = Tyskland, U = Ungern, Vn = Västnorden, Ö = Österrike. Utan beteckning = Sverige (eller Norden). * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ). – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

á 101:242, á Hálsi Fär 101:183, Ábaja N 102:126, Abberd E 101:245, Abbor- 101:186, Achelriede, Ackerfenne T 101:245, Adamstua N 102:263, Adelöv 102:95 ff., Ager T 101:259, Agregaard D 101:80, Aitrach, Aitrang T 102:273, AKPN 101:149, *al 101:16; 102:215 f., Albinthor Fr 101:245, Albjerg D 102:247, Aldehold T 101:233, Aldern 101:197, Aldreth E 101:245, Alfheimir myt. 102:245, Algutsboda 101:250; 102:221, Alkoden N 101:54, Allbo härad 101:195, Allsbo 102:221, Alma 102:99, Almhult(et) 102:104, 110, 117 f., Almo 102:99, Almvik(en) 102:98 f., Alpgatan, Alppikatu F 102:133, Alserum 102:277, Alslövsån 101:39 ff., Alsta N 101:193, Altenhude T 101:245, Alvastra 101:193, Alveley E 101:245, Alvik 102:99, Ambra It 101:246, Amdal 102:276, Ammer 101:259, Ammer T 101:246, Amt D, N 102:23, Andra linjen F 101:180, Anna Lindhs Plats 101:256 f., Anundsjö 101:128, Apaja N 102:126, Apavatn I 101:259, Appuna 101:259, ar 102:15, 27, Araseta N 101:60, Araskardet N 101:60, Arbrå 101:44 f., Arendal 102:277, Arholmen N 101:60, Arlanda 102:177, Arnö 101:21, -arvaby 101:17, Aschenhude T 101:245, Aspley E 101:245, Aspolöt 101:18, Aspås 102:169, Attundaland 101:205; 102:12 ff., 27, 29 ff., 55, 63, Attundalands rod 102:62 f., åttungr Vn 102:25, Augsburg T 102:272 f., Aurinkolahti F 102:141, Austegga N 101:153, Axbergöröd 102:275.

Badlesmere E, Baincthun Fr 101:245, Bakka N 102:83, Bakrangi I 102:70, Bálagarössiða litt. 101:178, Balderstorp 102:247, Ballevan T 101:234, Baugsstaðir N 101:34 f., Bauta 102:209, 278 f., Bauta-, Bautastensgatan, Bautavägen 102:278 f., Behlmer T 101:245, -benning 101:175, Berg 102:275, Berg T 101: 235, berg 101:16, Bergkvara 101:196, Bergslagen 101:199; 102:265, Bering T 101:234, Bertil N 101:142, 148, Bettmar T 101:245, Bilme T 101:235, Birca 101:199, Birgte T 101:245, Biriss N 101:142, 151, birk 101:198 f.; 102:17, 26, 28 f., birke 102:168 f., bisceoprice E 102:21, biskopsdöme 102:21, 25 f., 28, Biskopsholmen 102:211 f., Biskopsskibelse D 102:12, 27, Biskopsvaden, Biskopsvadhi(n) 102:211 f., biskup(s)dómr Vn 102:21, biskupsríki Vn 102:21, 28, biskupsstóll Vn 102:21, biskupssýsla I 102:21, 23, 28, biskupveldi Vn 102:21, biærk D 102:17, 26, 28 f., Bjelkeskotet N 102:236, Bjuggsta 101:94 f., Bjønnbåsen N 101:59, Björkboda 102:176, Björn 102:170, Björnhovda 101:19, Björnir 102:275 f., Björnäs, Björnäs 102:276, Black Adder N 101:143, 150, Blackfen, Blackrith E 101:245, Bladet N 101:153, Blakemere E 101:245, Blidstena 102:118, Blåsebelgen N 101:154, Blåtårnet N 101:143, 149, bo 101:12 f.; 102:265, Bo 101:12 f., Boarp 102:282, *Böastēn 101:13, Boberg(a) 101:12 f., 21, Boberget 102:118, Bobergsgården 101:21, Bockhammar 102:230, -boda 102:97, Bodensee Eu 102:273, Bofors 102:177, Bogstad N 101:34 f., Bogsten 101:15, Bogården 101:12, Bokn N 101:35, Bokull 101:11, bol D, F 102:24, 29, -bol 101:74, bondelag 102:19, Bonden 102:170, Bontelabo N 101:184, *Bor 101:24, borg 101:252, Borgarþingslög N 102:16 f., Borgund N 101:259, Borsökna 101:24, bosgård 101:12, Bradfåns E 101:245, Brand 101:212, Brandbu N 101:13, Brandskogen 101:212, Bredzska qwærn 101:129, Brekke N 102:83, Brenz T 102:273, Brillinge 101:215, brofiol, brofiæl 102:9, Broholmen F 102:123 f., Brollsta 101:17 f., Bronselorten N 101:143, 148, Brostorpån 101:43, Brotby 101:10, 16 ff., Brottsta 101:10, Brunskog 101:212 f., Brydegård D 101:85, Brygggholmen 101:10, 17 f., 21, Brytia- 101:10, 16 ff., Brytiaholm 101:10, Brytiastaðir 101:17 f., Bryttby(n) 101:10, 17 f., Bryttiaholm 101:17 f., Bryttsäter 101:10, 17 f., Bråneke 101:212, Brånsta 102:43, Bråska socken 101:129, Bråviken 101:225, 227, Brännkyrka 102:239, Brötsta, Bröttjestad 101:

10, 17 f., Bulega N 101:62, Bulsjö 101:25, Burgrevgården 102:176, Burstaborg litt. 102:208, by 101:70, -by 101:254; 102:60 f., 274, -bý 101:174 f.; 102:190, byfred, byfrith D 102:17, 24, 26 ff., bygd 102:6, 265, -byli 101:103 ff., Byring(en) 101:24, Byxarslet 102:270, Bårse herred D 101:40, Båtsmansgatan F 102:132 f., bälq, bælgher 102:19, 28, Bålsunda 102:205, Bårbo 101:129 f., -bøl(e) N 102:199, -bøle 101:103 ff.; 102:170, Bøle(r) N 102:199, Børges skrekk N 101:153, böte 101:11, 14 f., 19, 178, -böte 102:171, Bötön 101:14.

Cappi 101:200, Carlton E 102:190, Cesseworth, Cessford, Chelsea E 101:245, Chlisselbourg R 102:248, Clifton N 101:143, 150, *crüg E 101:244, cumb, Cumberhill, Cumberwell E 101:244.

Dade, Daderup D 101:175 f., Dagerup D 101:71, Dal 102:157, 163, Dalby birk 101:198, Dana-holmen 102:154, Danelagen E 102:17, 265, Danelaw E 102:17, dank 101:260, Danmark D 101:173 f., Danska Liljan 102:154, Dasing T 102:273, Daugård D 101:83, 85, Davgaard D 101:71, Debrecen U 101:156, Deiningen T 102:273, Delsbo 101:13, Den omsnudde trappa N 101:141, 143, 150, Denalagu E 102:17, Diagnolen N 101:150, Dirlingtun Fr 101:245, Djura Nöbbele 101:196, Dobbel Dajm N 101:147, dokk N 101:260, Donau Eu 101:260; 102:272 f., Dorset E 101:245, Dosethruta N 101:151, Draftinge 101:17, drag 101:260, Drau Eu 101:42, Dräggesta 101:21, Drän Ö 101:42, Dröttjan 101:197, Dygd F 102:194, 263, Dyhagen 102:211 f., Dörby 101:11 f., dös 101:260.

East Riding E 102:25, ecclesia s. Michaelis E 101:115 ff., Edvalla 101:196, Eiðsifapingslög N 102:16 f., Eiriksstaðir N 102:47, eke 102:168 f., Ekeby, Stora 101:108, Ekoln 101:259, Elisabets-gatan F 102:124, 132 f., 136, Elisenberg N 102:263, Eloferöd 102:275, Emley E 101:245, Erga N 101:125, Eriksöre 101:19, Erken 101:226, Erlängen 101:130, Erska 101:123 ff., 102:205, Erve 101:125 f., Erve N 101:126, Esterön 101:190, 226 f., Estland Est 102:132, Estnäs F 102:132, Est-näsgatan F 102:124, 132 f., Estnäsinkatu, Estnäsinkatu F 102:132, Esträ 101:226 f., Eysysla Est 102:23.

Fabriksgatan F 102:140, Fahnen T 101:235, Falk-, Falk(a)hytta, Falkefjellet N 101:63 f., Falk(e)hytt- N 101:64, Falkehytta N 101:51, 63 f., Falkeknuden, Fallkenhaug, Falkerinden N 101:63 f., Falkfångar-, Falkfångarbekken, Falkfångarfjellet, Falkfångarhyttön, Falkfångarhøa, Falk-fångarhogda, Falkfångarmyra, Falkfångarvola N 101:64, Falkhaug N 101:62, Falkhyttekra N 101:63 f., Falkhyttjønnä, Falkhyttkollen, Falkhyttvola N 101:64, Falkåna N 101:63 f., -fall 102:97, Farnbridge E 101:245, fan-, Fanhusen T 101:245, Fansjön 101:197, Farmen N 102:180, Farriss N 101:151, Farvel til Amerika N 101:150, fēhirzla N 102:20, Fehn, fehn- T 101:245, Femöre 102:258, 273, -fenne T 101:245, Fenriss N 101:152, Fetlar E 101:244, Finland F 101:178, Finn- 101:255, finn 101:170, Finnanger, Finnen, Finnforsen, Finningan, Finnset N 101:170, Firenze It 101:187; 102:267, Fiskelaus, Fiskeløys N 101:52, fiærdhunger 102:26, Fjallabak, Fjallabaksleid I 102:74, Fjellstua N 102:263, fjórðungr Vn 102:25, Fjåttgårdarna 102:176, Fjädrundaland 101:205; 102:12 ff., 27, 29 ff., 55, 63, Fjälabodliden 102:209 f., Fjällen 102:271, Fjällnora 101:261, fjärding 102:25 f., 28, Flekkane N 102:86, Flen 101:198, Flerke T 101:234, flo(e) 101:260, Florens It 101:187; 102:267, Flotthamn, Flottviken 101:14, fogderi 102:26, fogeti D 102:26, foghatadøme 102:22, 26, 28, foghati 102:26, Foldøyoksa N 102:85 f., 88, Folkestad 102:278, Forkarby 101:191; 102:64, Fors 101:17, Fosen N 101:246, Fosna N 101:167 f., Fossum Norra 102:275, Frauenzell T 102:272, Fredsgård(e) D 101:83 ff., Friggeråker 101:16, Frihetens øyeblikk N 101:152, Frona N 101:169, Frostupingslög N 102:16 f., 27, Frostupingssökn N 102:9, Frökind 102:205, Frölunda 101:198, Frös- 101:16, Fröslunda 101:17, Frösta 101:21, Fröstult 102:15, Fröstolpt 102:15, Fröstorp 102:276, Frösvi 101:91, Frösåker 101:15, Frötuna 101:198, Frövi 101:91, Fugelsø D 102:170, Fuglaviga N 101:62, Fulle(r)sta(d) 102:232, Funbo(hæradh) 101:129, Furska socken 101:129, fylke N 102:6, Fünfsetten T 102:273, Fyrisvallarna 101:191, Fällinge 102:232, fæmtunger 102:25, fögderi 102:26, fөгeti N 102:26, fөгhati, fөгhdheri 102:26, Föresäng 101:191, Föret 101:191, 261, Första linjen F 101:180.

Gajdułtszoboszló U 101:159, Galdbjerg D 102:246, Gálláferd N 102:201, Galten N 101:52, Galti I 102:70, Galtö 102:277, Gaubelemmen N 101:59, Gaula N 101:169, Gedwearde E 101:245,

Geirsver N 102:199, (ge)mære E 101:242 f., Genevadån 101:39 ff., *Genir 101:45, gerð N 102:18 f., 28, Geremskæ kirkio 101:129, Germaringen T 102:273, Gerum 102:276, Gerumskabyn 101:129, Geseke T 101:234, Gethammar 102:230, Giardeyiar geima N 102:199, Giganten N 101:154, *gilbærgh 101:13, Gillberg(a) 101:13, 17, Girigbuken 101:198; 102:266, Giron 102:226 ff., Gironnjáska 102:227, Gironvárrí 102:226 ff., Gisen 101:197, gislalagh F 102:19 f., 28 f., giæld 102:20 f., 28, Gjellkjærgaard D 102:246, gjerd N 102:18 f., Gjesvær, Gjømna N 102:199, Glaðsheimr myt. 102:245, Glan 102:273, Gloet F 102:123, Glomshaug N 102:198 f., 259, Glomsrud, Glomsrød N 102:259, Glött T 102:273, Goa N 101:247, Goda dokka, Goda lia, Gode rinden, Godeklatten N 101:58, Godt samvete F 102:194, 263, Goðheimr myt. 102:245, goðorð I 102:20 f., 29, Gorunda 101:91, Gosen, Gosenland N 101:58, Gredelby 101:196, 236, Greijusgatan, Greijuskatu, Grejus, Grejusgatan, Grejuskatu F 102:139 f., Greling T 101:234, Grillby 101:196, 236, Grillinge 101:196, 236, Grimsby E 101:174 f., Grimston E 101:174 f.; 102:190, Grindløse D 101:195, Grissla 101:196, 236, Grosken 101:128, Gruda N 101:247, Grymön 101:226, Grånsten, Grånstenskullen 102:118, grænd 102:6, 265, Gräva 102:118, Grävsten 102:118, Gröna gården 102:208, 264, Gudakr N 102:247, Gudbjerg D 102:247, Gudby 101:16, Gudhem 102:245 ff., Gudhemsberget, Gudhemsmossen 102:246, Gudhjem D 101:253, Gudhø 102:245, Gudingen 101:232, Gudme D 101:253; 102:245 ff., Gudmundrá 101:44, Gudrann N 102:247, Gudum D 101:253; 102:247, Gulapingslög N 102:16 f., Gullars N 101:148, Gullegget N 101:143, 148, Gullfallet, Gullklokka N 101:148, Gullmarn 102:207 f., Gullvafla N 101:142 f., 148, Gumbostrand F 102:135 f., Gunnilboån 102:230, Gunzenheim T 102:273, Gurseröd 102:276, Gursten 101:19, Gustavus Magnus F 102:194, 263, Gustorp 102:276, Gvendarbrunnur I 101:183, Günz T 102:273, Gåde 102:245, -gård 101:67 ff.; 102:188, Gällbäcken 101:193, -gårde 102:270, Gärtuna 101:18, Gøgsig D 101:176, Gösslunda 101:214, Gössäter 102:214 f., Götala, Götarsvik, Götavi, Götene, Göteve, Götevi, Götunda, Götvik 102:214 ff.

H-3 nåla N 101:152, haar- Eu 101:245, Haarbach, Haarhausen T 101:245, Hablingbo 101:13, Hade 102:205, Háey N 101:186, hafna, hafnæ D 102:14 ff., 27, 29, hafnælagh D 102:14, 27, Hafrsfjorden N 101:35, Haga N 102:83, -hage 102:270, Hajdúszoboszló U 101:158 f., halfa Vn 102:25, Hálfðanarhurð I 102:69 ff., Hallarby siön 102:233, Hallegaard D 101:80, Hálsi, Hálsurín Fär 101:183, hamma 102:14 ff., 27, 29, Hamnholmen 101:14, Hana N 102:83, Haneknollen N 101:57, Hanö 101:226, har 102:15, 27, 176, har- Eu 101:245, hár E 101:242 f., Harbak(ken) N 102:72, Harby 101:16, Hardemo 102:273, Hareidlandet N 102:205, harg 101:16, 102:176, Harlick E 101:245, Harlinge 101:221, Harthausen T 102:273, Harv 101:11, 19; 102:176, Hassmyra 102:207, Haugabakka N 102:87, Hauge N 102:83, Haukey N 101:61, Havbrua N 101:169, Haviken N 102:205, Hedegårde D 101:85, Hēðl- 101:20, Heiðsævislög N 102:16 f., -heim N 101:253 f., -heim T 102:273, Heljareyga Fär 102:210, Hella litt. 101:170, Helle N 102:83, Helsing F 102:138, Helsingegatan F 102:138 f., Helsingfors F 102:138, Helsingforsgatan F 102:138 f., Helsingin pitäjä, Helsinginkatu F 102:138, Helsinki F 102:138, 195, Helvetet N 101:169, Hepovattnet F 102:137, Herblingen T 102:273, Hersby 101:10 ff.; 102:61, 64, 252 f., Hesa F 102:195, -hester 101:175, hevene Ne 102:14, 30, Hidle N 102:86 f., Hietaniemenkatu F 102:124, 137 ff., Hietaniemi F 102:138, Hietaniemigan F 102:124, 137 ff., Hillinge 102:232, Hjorten 102:229, hlutr Vn 102:25, Hobda N 102:83 f., 86, hof 101:254, hog 102:274, Hogsåsen N 102:200, Holbæk D 101:176, Holmaramnen N 101:52, -holt 101:75, 79, 175, 252 f., Holtanna, Holtannspinakkelen N 101:153, Homma, Hommen N 101:57, hor- Eu, Horbach T 101:245, horg 102:176, Horn T 101:235, Hornborgasjön 101:219, horo T, -horst Eu, Horton E 101:245, Hossmo 101:11 f., Hov 101:11 f., 16 f., hov 101:193, 252, 254, Hovby 101:18, Hovda N 102:83 f., 86, Hoøya N 101:186, Høð N 102:205, hreppur I 102:265, Hubbestad 101:196 f., hūde Eu 101:245, Hulebak(ken) N 102:72, -hult 101:175; 102:97, hund 101:203 ff.; 102:12 ff., 27, 29 ff., 204, hundare 101:203 ff.; 102:12 ff., 27, 29 ff., hundred E 102:8, Hurdaback E 102:73 f., Hurdahuerfue, Hurdalen N 102:72, Hurdiback, Hurdifell E 102:73 f., Hurð, hurð I 102:69 ff., Hurð (Uppi við Hurð) Fär 102:72 f., Hurð (Úti á Hurð), Hurðabokur, Hurðafjösið, Hurðaliðið Fär 102:73, Hurðarás I 102:69, Hurðarbak(ur) I 102:70 ff., hus 101:70, 74, -hus 101:193, Husa 101:10 ff., 17, 25, *Husa 101:18, 21, husa 101:15, 18, 22 ff.; 102:203, -husa 101:10 ff., Hus(a)by 101:17 f., 21 ff., 257 f., husaby 101:10 ff., 15, 18, 102:203, Husaby Gismark 101:21, Husaby (H)ærnavi, Husaby Ærnavi 101:24, 241, Husar 101:25, Husby-Långhundra 101:241, Husbytorp 101:18, Huseby 101:12, 252, Husgarn 101:21,

Hustega 101:12, Husum 101:25, Hwska soken 101:129, Hyggeby 101:21, Hytteberget, Hytteheia N 101:63 f., Hå 101:208, 260, Håbo hundare 101:90, Håby 101:18, Håja N 101:186, Håle 102:273, Håoya N 101:186, Hælli- 101:20, Händelö 101:226 f., härad 102:6, häradshöfpingadome 102:18, Häradsskär 101:11, 13 f., Härnevi 101:241, Härnäs 101:232, Härse-Ekeby 101:11, 13 f., Hærse- 101:10 f., 13, Härseby 101:10 f., 13; 102:61, 64, härse 102:60 f., Härshamra, Härse, Hærse 101:11, 13 f., Hässelsta 102:43, Häxeskogen 102:208, 264, Hög 101:24, Høgrekanten N 101:149, Høgsby 101:22, Høgsjön 101:218, Högstad 102:278, Hökhult 101:218, högista Tatter 101:218 f., Hömska socken 101:129.

Idd N 101:232, Ikinghof T 101:234, Iller T 102:272 f., Ilvesmossen F 102:137, Ims N 101:247, Inari F 102:192, Inga, Ingarö 101:11, -ingdorp T 101:234, Inge- 101:19 ff., 26, -inge 101:197, 254, Ingeberga 101:19 ff., Ingeby 101:19 ff., 26, -ingen T 102:273, Ingessjuta 101:19 ff., 26, -inghof, -inghøsen T 101:234, Ingi- 101:19 ff., Ingjaldsstaðir N 102:47, -ingsele T 101:234, Inverness E 101:247, Inverted Staircase Am 101:141, 143, Ire 101:130, Iriss N 101:143, 151, Istros Eu 102:273, Iurska 101:128.

Jale N 102:96 f., Jaltö 102:277, Jedburgh E 101:245, Jerlev D 102:96, Jernbæk D 101:125, Jerne D 101:124 f., Jernløse, Nørre, Sønder D 101:125, Jerslev D 102:96, Jervan N 101:126, Jerveln 101:126, -joki F 101:179, Jonsvattnet N 101:126, Josafatinkatu, Josafatsgatan F 102:129, 141, Juskön 101:128, Järbäck 101:125, Järken, Järkneön 101:226, Jærle- 101:11, Järnbäck 101:125, Järnhyttan 102:282, Jærse-, Jærshammar, Jærssysla 101:11, Jærse F 101:11, Järva 101:125, Jönåker 102:258, Jörlov 102:96 f., Jøsen N 101:246.

Kaarlenkatu F 102:134 f., 142, Kaffi doctoriss N 101:152, Kalanti myt. 101:179, Kaldfjorden N 102:201, Kalehäll 101:10, 13, Kalkenbackre 102:276, Kalkstad 101:10, 13, 19, Kalleby 102:276, Kallesta 101:10, 13, Kallioniementie, Kallioniemivägen F 102:130, Kallåker 101:19, Kallö 101:10, 13, Kaltenbacheröd 102:276, Kalundborg D 101:176, Kalvehave D 102:223 ff., Kalvhagen 102:270, Kalängen 101:10, 13, Kampen, Kamppi F 102:123, Kanariansaaret, Kanarieöarna S 102:249, Kanonløpet N 101:143, 153, Kansallisarkisto F 102:137, 140, Kap- 102:249, Kar(a)- 101:10, 13, Karaby 101:17, Karberget 101:11, 19, Karby 101:17; 102:61, 64, Karby, Lilla 102:61, 64, Karhöga 101:10, 13, 19, Karklö 101:10, 13, Karkulla 101:10, 13, 18 f., karl 102:60 f., Karla- 101:10, 13, 18 f., 25, Karlaby 101:17 ff., 26, 252; 102:276, Karl(e)- 101:10, 13, Karleby 101:18 f., 21, 252; 102:61, 64, 252, Karleby, Lilla 102:61, 64, Kar(le)kulla 101:21, Karl(e)mo 101:10, 13, 18 f., Karlevi 101:10, 13, 19, Kar(l)holm(en) 101:10, 13, 18 f., 24, Karlhäll 101:10, 13, Karlsgatan F 102:134 f., 142, Karlshamn 101:11, Kar(l)säter 101:10, 13, Karlvikén 101:10, 13 f., 18 f., Karlåker 101:10, 13, 19, *Karläng 101:18, Karläng(e) 101:10, 13, 19, Karlängsberget 101:18, Karmøy N 101:246; 102:87 f., Karreby 101:10, 13, Karsäter 101:18 f., Karten N 102:87 f., Karäng 101:10, 13, Kastellegården 102:150, Katarsiss N 101:152, Katrinarhöll I 101:184, Katt- 101:201, Kattrumpan 102:270, Kedevad 102:230, Kedjan 102:229, Kedjebo 102:229 f., Kedjen, Lilla, Stora 102:229 f., Kelduásvatn N 102:235 f., Kempton T 102:272, Kesätter 102:230, Kierebye D 101:80, Kieruna 102:226 ff., Kierunavaara, Kierunavuoma 102:228, kihlakunta F 102:19 f., 29, Kiiruna 102:226 ff., Kil 102:257, 276, kil 102:276, Kila 102:257, Killinge 102:233, Kilinghammar 102:230, Kingston, Kir(k)by E 101:244, kirkiolagh F 102:22, 28, kirkiosokn 102:9, kirkiugjæld 102:21, kirkjusókn Vn 102:9, Kirstigatan, Kirstinkatu F 102:129, 137, Kiruna 102:226 ff., Kirunajärvi 102:227 f., Kirunavaara 102:226 ff., Kirunavuoma 102:227 f., Kjaken N 101:151, Kjeldåsvatnet N 102:235 f., Klingerfjärden 101:45, klint 101:260, Kliska by 101:129, Klistoriss N 101:149, Klua N 101:143, 147, Klockarbolet 101:94 f., Klondyksberget 102:246, Kluuvi F 102:123, klåva(n) 102:274, Knapptibble 101:109, Knudsgård D 101:77, Kofsan 101:261, Koitere F 102:192, Kolsnaren 101:258, Kongsskibelse D 102:12, 27, kontrakt 102:22, 26, Kordilgade D 101:176, Kornan 101:197; 102:265, Korro 101:197; 102:205, Kosta 102:177, Kõrmt N 101:246; 102:87 f., KP 101:200, Krisslinge 101:215 ff.; 102:204, Kristiansund N 101:167 f., Kristinegatan F 102:129, 137, Kronohagen F 102:123, Kronsokn 101:26, Kruttårnet N 101:143, 151, Kruunuhaka F 102:123, Kråga N 102:85, Kråge N 102:84 f., 88, Kråka N 102:85, Kråke N 102:83 ff., 88, Kräby 101:216, Kräcklinge 101:215, Krägga 102:205, Kräkånger 101:198, Kuddby 101:129, Kuggvikén 101:14, Kullsta 102:232, Kumla 102:255, Kundby 101:22, Kungahälla 102:

149 ff., 162, Kungahälla, Lilla, Yttre 102:150, Kungberga 101:22, Kungsgården 101:24, Kungshamn 101:13 f., 18, Kungsholmen 101:12, Kungshusby 101:15, Kungsnäs 101:24, Kununga 101:22, Kuseröd 102:275, Kutbo sokn 101:129 f., Kvarnibble 101:106 ff., Kvarnvägen F 102:144, Kyme, Kymi, Kymmene F 101:179, Kåkind 101:195, Kålstabäcken 101:193, Kåvran 101:232, Källinge 102:233, Kærbygaard D 101:80, København D 102:249, Københavnstrup D 101:176, -købing(e) 101:175, Köpenhamn D 102:249, Körbecke T 101:235.

Laðklettur Fär 101:182 f., lag 102:16 f., 20, 27, -lag 102:265, laghmanzdöme 102:18, 22, 28, laghsagha 102:18, 28, 30, laghskila 102:18, 28, Lágklettur Fär 101:182 f., Lake Ontario Am 102:248, Lakriss N 101:150, -land 101:253 ff., (Langa-)Hargh 101:19, Langabakka N 102:87, Lappkärrsberget, Stora 101:198, Laske härad 101:129, Lausitz T 102:249, Le Ryole E 101:119, Lea N 101:247, Leangasi D 102:223 ff., Leangen N 101:169, Lech T, Ö 102:273, Ledungshammar 101:226, Lega, Leiesteinen, Leiet N 101:62, Lensvika N 101:169, Lepäystörmä N 102:126, Lersta 102:43, Letälven 101:211, Lev- 101:21, -lev 101:260, -ley E 101:245, liöi N 102:16, 27, Liisankatu F 102:124, 132 f., 136, Lillån 102:265, Lindau T 102:273, Lindskaberg 101:129, Litlakråke N 102:85, Little Leiesteinen N 101:62, Litsleby Uppegården 102:275, Litslunda 101:213 f.; 102:239, *Liudgudavi 101:18, Liurska s., Liyariska sokn 101:129, Ljunga, Södra 101:196, *lō 101:207 f., Loch Ness E 101:247, Lode N 101:33 ff., Loden N 101:35, -loh T 101:245, Lokklettur Fär 101:182 f., Lokrume 102:170, Lonen 101:219, -lo(o) Eu 101:245, Lote N 101:33 ff., 260; 102:205, lqg Vn 102:16 f., 20, 27, lqgsökn N 102:9, 18, lqgsögn N 102:18, Luderlag 102:274, Ludgo 101:18, lund 101:16, -lund(a) 101:252 ff., Lundby 101:21, Lunde N 102:83, Lunden 101:12, Luossavaara, Luossavärri 102:226, Lur 102:274, Lužica, Lužyca, Lužyce T 102:249, Lyan 101:197, lykkja N 102:201, Lytislunda 101:213 f.; 102:239, Långa bron F 101:180, Långby 101:21, Långholmen 101:14, Långhundraleden 102:57, Långsved 101:197, Långtibble 101:109, Låte N 101:260, lægd D 102:23, læg(h) D 102:23, 28, læn 102:25, Långhem, Långjum, Långnum 102:276, lænsmansdöme 102:22, Lø N 101:169, Löckerum 102:170, Lönneberga 101:196, -lösa 101:195; 102:180, 217, 219, Löse 102:276, -løse D 102:217, 219, Lösings härad 101:225 f., -löv 102:96 f., Lövgård, Lövhulta 101:21, Lövånger 101:197 f.; 102:265.

Madla N 101:247, Madley E, Magdeburg T 101:245, Maidebury, Maiden Castle E 101:245, Majorstua N 102:263, Mandalen N 102:180, Mannerheimintie, Mannerheimvägen F 102:130, manngerö N 102:16, 18 f., 27, -mar T 101:245, Maramö 102:205, Marbotorp 101:43, -mark 102:170, marklag F 102:20, 28 f., mearc E 101:242 f., Mellinge 102:233, -mer T, -mer(e) E 101:245, Mesterbrevet N 101:149, Middagsluren N 101:154, Mindel T 102:272 f., Minneruta N 101:152, Minnet N 102:263, Mjå(va)vatn N 102:235 f., Mohns Pinakkel N 101:152, Molladalsgubben N 101:147, Molladalstårnet direkte N 101:150, Mont Blanc Fr, It 102:177, -more E 101:245, Mosegård D 101:85, mot 102:8, 27, Mørn N 102:180, Mula N 102:83 f., 86, 88, Mulen N 102:86, 88, Multrä 101:44, Murska s. 101:129, Musikalius N 101:151, Musse Stilunder, Musse Stilunger D 102:77 ff., Myllytie F 102:144, myr 101:198; 102:265, Myran, Stora 101:91, Myrby 101:91, 217, Mÿri- 101:20, Mågafolet N 101:54 f., Mågauset N 101:51, 54 f.; 102:200, Målar-järvi 102:249, Mälaren 101:197; 102:249, 265, Mälby 101:18, Märskabyn 101:129, Märskåän 101:128 f., Mön(n)ska s. 101:129.

Nasesteinen N 102:235 f., Naså N 101:151, Nationalarkivet F 102:137, 140, Natta N 102:83 f., 86 f., nattbol F 102:19, 28 f., Nattkappan 101:198; 102:270, Nattsvermere N 101:154, Nautan, Nauten N 101:169, Nebel, Neble D 101:103 ff., Nederlösa 101:213, Nedervi 101:212 ff.; 102:204, 238 f., Nedstrandfjorden N 101:247, Nefsteinninn N 102:235 f., Ness E 101:247, Nessa, Nezi N 101:247, Nibbla 101:108, Nibble 101:103 ff.; 102:204, Nivile 101:106 ff., nor 101:93, -nor 102:208, Nordheim N 101:169, Nordingrå 101:44 f., Nordsida N 102:84, Nordvestegga N 101:154, Normlösa 101:195 f.; 102:180, 265, Norrbo hundare 101:89 ff.; 102:204 f., Norrgärdet 102:270, Norrsjö 101:25, Norrtäljentie, Norrtäljevägen F 102:130, North Riding E 102:25, Nor tuna 101:90, 93 ff., Norund 101:205, Nya Zeeland Au 102:249, Nybbla 101:111, Nybble, Nybyli 101:103 ff.; 102:204, Nybøl D 101:103 ff., Nyböle 101:104 ff., Nyfåbon 102:176, Nygård 101:19, Nyköbing Sjælland D 101:176, Nyvalla, Nyvili, Nyvla 101:106 ff., Närska, Närunga 101:123, Nälsta 101:16, Närke 101:259, Närlunda 101:22, Näs 101:24, 227, näs 101:16, Nätaren 101:247,

Nöbbele 101:103 ff., 196; 102:204, Nöbbelöv 101:103 ff.; 102:204, Nöbble 101:111, Nørrebronx D 101:176, Nöteborg R 102:248, -nöten 101:105, nöt(s)lag F 102:20, 25, 28 f.

Oberreitnau T 102:273, Observatorieberget F 101:180, Odda N 102:83 f., 86, 88, Odden N 102:88, Odenseke, Odenslunda, Odensvi, Odensåker 101:16, Offsäl 101:19, Ögn, *Ögna N 101:247, Oht- F 102:192, Oká R 101:246, Oklunda 102:239, Oksa N 102:83 ff., 88, Oksafoten N 102:85 f., 88, Oksen N 101:52; 102:85 f., 88, Oland N 102:198, 259, Olustra 101:20 ff., 24, 26, Ombo N 101:246, Onevatt N 102:198, Ontariojärvi, Ontariosjön Am 102:248, Opptuna 101:16, 18, Oppund 101:205, Orkneyjar E 101:245, Orrehalsen, Orreknollen, Orreknuden, Orreleiken, Orrelunden, Orrenibben, Orrerinden N 101:57, Orresnora N 101:51, 57; 102:200, Orresnorbakken, Orretona N 101:57, Oske N 102:86, Oslo N 101:185 f.; 102:180, Ostkar 102:266, Ostra 101:20 f., 24, 193, Ostrov Vrangolja R 102:248.

Paa Agrene, Paa Halle D 101:80, Pannonien U 101:259, Papa E 101:244, Papegojnäbben, Papukajjannokka As 102:194, 248, Pariisista Fr 102:248, Paris Fr 102:194, 248, park 102:264, Parris N 101:169, Parrot's beak As 102:194, Paternoster Church, Paternoster Lane E 101:119, Paternosterkirche E 101:115 ff., Paternosterkirken As 101:117, Paternosterkirken E 101:115 ff.; 102:189, Pehr Kalms gata F 102:133, Pengerkatan, Pengerkatu F 102:124, 134, 136 ff., Perämiehenkatu F 102:132 f., Pettadale E 101:244, Pietari Kalmin katu F 102:133, Pigeon Park E 101:257, Pittaouy E 101:244, pitäjä F 102:20, pogost R 102:20, Postgatan, Postikatu F 102:133, prosteri, prästagiæld 102:21, Prästgården 101:94 f., 212; 102:205, Prästnibbla 101:108, Pukvik F 101:216, Purmiehenkatu F 102:132 f., Putvik F 101:216, Pähkinälinna R 102:248.

quarter(e) 102:25 f.

rå 101:242 f., -radh 101:44, Radiogatan, Radiokatu F 102:133, Ragunda 101:226, *rån E 101:242 f., Randers D 101:40, Randersnatten N 101:151, Rangelrumpan 101:198, Ransten 101:21, Raude orm N 101:147, Raudetårnet N 101:143, 148, Raudvinsrusen N 101:144, 147, Raumariki, Raumsdalr N 101:34 f., Ravnäs 101:226, -red 102:274, Reijolagatan, Reijolankatu F 102:139 f., rein 101:242 f., Rek, Rekarne 102:180, Rekolankatu F 102:139 f., ren 101:242 f., Revebäsane, Revebåsen N 101:59, Rickeby 101:10; 102:61, 64, Rickeby, Västra, Östra 102:61, 64, Riding E 102:25, -rie Eu 101:245, -ried T 102:273, -riede, -riehe Eu 101:245, Riki- 101:20, Riksarkivet F 102:137, 140, rink 102:60 f., Rinka- 101:10, 19, Rinkaby(holm) 101:12, Rinke- 101:10, Rinkeby 101:252; 102:61, 64, 252, Rinkesta 101:10, 18, Risevid 102:239, Rissum N 101:141, 143, 154, Risveden 101:124, rjöörr Vn 102:274, Rjubebakken, Rjubedalen, Rjubeholen, Rjubeholet, Rjubeklaten, Rjubekrona, Rjuberunnane, Rjubetjørna, Rjubetørnan, Rjubhei N 101:57, Rodal(en) N 102:199, Roden 102:51 ff., Roden, Norra 102:54 ff., Roe(n) N 102:199, Rogstad 102:278, Rola Lundensis E 101:115 ff.; 102:189, Rolandssteinen N 102:198 f., 259, Rolfstorp E 101:116 ff., Romerike N 101:34 f., Romfartuna 101:93 ff., Romsdal, Romsås N 101:34 f., Rona N 102:236, Rootsi 102:52 ff., Roslagen 102:52 ff., Rossija R 102:52 ff., Rotbodarna 102:176, rote 102:27 f., *Rotn 101:192, Rott N 101:246, Rottne 101:192, Rottne, Norra, Södra 101:192, Rovde N 101:210, rud 102:259, -rudh 101:105, Rudstad 102:43, rum 102:171, run N 102:236, Runda huset F 102:129, Rung 101:193, Ruotsi 102:52 ff., Rybergstorp 102:275, ryd 102:218, -ryd 101:175; 102:97, 274, -rydh 101:105, Ryk Östergården 102:275, Rynkeby 101:252, Ryole E 101:119, Ryssvi 102:239, Rysta(d) 102:43, *Rytnir 101:192, Rytterne 102:52, rå 101:242 f., Råde N 102:199, Rällinge 102:233, *ræn(e) E 101:242 f., Rævgårde D 101:85, Röbäck 102:119, -röd 102:274, *Röde 102:118, Rödesten 102:115, Rödkon 102:275, Rödkon 102:170, Rödhall 102:115, Rökarr 102:119, Rördalen 102:162 f., Rösavi 102:239, Röstén 102:103 ff., Röstena 102:115, Röstenssjön 102:118.

Saar T 101:246, St. Michael Paternoster Royal E 101:119, sal 101:252, Salmonella N 101:148, Sandsken 101:128, Sandudd F 102:138, Sanduddsgatan F 102:124, 137 ff., S:t Martins kloster 102:211, Skt. Mikkel's kirke E 101:115 ff., S:ta Ingrid's kloster 102:211, Sarno It 101:246, Sauda N 101:247, Sauðató, Saueto N 102:235 f., Schlisselburg, Schlüsselburg R 102:248, sc̃ir E 102:23, 27, Segersgårde 101:12, 14, Segersjö 101:11, Selkollufoss I 101:184, Sengeløse D 101:195, Séran Fr 101:246, *-set Eu 101:245, settungr Vn 102:25, Shetland E 101:232, shire E 102:23, 27, Sibble

101:215, Sida N 102:84, Side N 102:83 f., Sidebekken N 102:84, Sidorna 102:271, Sie N 102:83 f., Siebekken N 102:84, Sigtom 101:19, Siltasaari F 102:124, Simbo hundare, Simtuna 101:90, Sittuna 101:215, Siutungh 102:277, Sjöland 102:54, Sjernarøy(ane), Sjørn N 101:246, sjättning 102:25, Sjönevad 101:196; 102:265, Skadhur, *Skaðö, Skagern 101:211, Skála, Skálabotnur, Skálafjörður Fär 102:197, Skane 101:211, Skarlunda 101:18, Skarvaberg, Skarvavarden N 101:53 f., Skarvedalen, Skarvehaugen, Skarveheia, Skarveklatten, Skarverinden N 101:57, Skarvurda N 101:53 f., Skas N 101:247, Skaun N 101:196, 236, Skebokvarn 101:18, *sked 101:16, Skederid 101:16, 211, Sked(e)vi 101:16, 18, 210 f.; 102:215, Skedinge 102:232, Skedvi, Stora 101:210 f., Skedviby 101:210 f., Skedvik(en) 101:14, 19, 21, *Skedviken 101:21, Skenaån 101:215, Skene 101:211, Skenäs 101:226, Skeppusa 101:14, 25, Skerike 101:211, Skesa 101:14, 25, Skessuhurð I 102:69 ff., Skibing D 102:12, Skillinge 101:215; 102:232 ff., Skillingen N 102:233., Skinn-skatteberg 102:176, Skiold- 102:232, skip 102:10, 27, skipalagh 102:10, skipan D 102:11 f., 27, skipilse D 102:12, 27, skiplagh 102:10 f., 22 f., 27 ff., skiplægghi 102:10, 27, 29, skipnote 102:10, 27, skipreiða N 102:10 f., 27, 199, skipsýsla Vn 102:16, 22 f., 28, 199, skipæn D 102:11 f., 27, skiri 102:6, 27, 265, skiri I 102:27, Skíringssal N 102:170, Skjald N 102:233, Skjaldbreið(r) 102:205, 234, skjel N 101:168, Skjellbreið-, Skjellungen N 102:233, Skjold D, Skjold N, skjold D, Skjoldafjorden N, Skjoldemose D 102:233, Skodje N 101:211, skog 101:260, Skogn N 101:196, Skogsta, Väster, Öster 102:239, Skogsta, Västra, Östra 101:213, Skogstibble 101:108, Skotan N 102:236., Skotberg N 102:235 f., Skotefjellet N 102:236, Skotet N 102:235 f., Skovsgårde D 101:85, Skoðin N 101:211; 102:238, Skoðvin N 102:238, Skrubbelemshovudet N 101:59, Skul N 101:211, Skutull N 101:260, Skye 102:205, Skyllinge 102:232 f., Skåden N 101:211, Skådene 101:211, Skåne 101:185, Skånala 101:258, Skåningehavn D 102:223 ff., Skædhvi 101:210 f.; 102:204, 215, 238 f., Skållingstad 102:232, Skåninge 101:215, Skåve 101:16, 210 f.; 102:215, Skåvesund 101:210 f., Skåvi 101:16, sköld 101:15, 27, Sköldinge 102:232 f., Skölska 101:129, Skön 101:196, 236, Skövde 101:210 f.; 102:215, Skøyen N 101:211, Slettabakka N 102:87, Šlis-selburg R 102:248, Sloehella N 102:198 f., 259, Slånbärsvägen 102:267, Slänningen N 101:197; 102:265, Smeby 101:11, smed, Smeda- 102:60 f., Smed(e)by 101:11 f., 16; 102:61, 64, Smederyd 101:11 f., Sme(d)sta(d), Smidha-, Smista 101:11, Smörballa N 101:150, Smörbukk N 101:188, Sneslev D 101:83 ff., Snickers N 101:147, Snore- N 101:56 f., Snorebakkane, Snoredraget, Snorehola, Snoreklatten, Snoreknuden N 101:57, Snoremyra(n) N 101:56 f., Snorerindane N 101:57, Snoretona N 101:56 f., Snäck-, Snäckgårde(t), Snäckhus 101:14, Snäcksta(vik) 101:14, 19, Snäckviken 101:14, snækkjólagh 102:10, 27, Soar E 101:246, socken 102:8 f., 21, 25, 27 f., Soest T 101:234, Sofaruta N 101:153, Sogn N 101:246, soknagiæld 102:21, sokning F 102:9, sokn-stadher 102:21, Soksetona N 101:59, Sola N 101:35, *Soland 101:90, Solbaddet, Solbaset 101:197, Sold 101:259, Sollentuna 101:90, Sollerön 101:259, Solvik F 102:141, Soma N 101:260, Somerset E 101:245, Sommen 101:260, Spangen N 102:180, Sparbu N 101:13, -sta(d) 101:197, 254; 102:41 ff., stad 102:41 ff., Stadi F 102:195, stadsmark 102:24, 29, stadsvadhi 102:23 f., 29, -staðir 101:169, 253 f.; 102:41 ff., 184 f., Staffansslätten F 102:129 f., 141, *Stallara-, Stallare- 101:11, Stallarholmen 101:11, 21, Staller- 101:11, Stang 101:24, -statt T 102:45 ff., -stead, -stede E 102:45 ff., -stedt T 102:45 ff., Steigarþing, Steigarþingslög N 102:16 f., -stein Eu 102:118, Steinansiktet N 101:151, Steinborg litt. 102:208, Steindyrr, Steindör N 102:235 f., Steinsæng N 102:170, Stemmerhult 101:46, Sten 101:19; 102:118, -sten(a) 101:15, 102:114 ff., Stenbrohult 101:46, Stenbron 101:93, Stenby 101:15, 21, Stenby, Östra 102:118, Sten(e) 101:15, Stengade, Stensgård D 101:85, Stenåsa 101:25, Stidsvig 102:282, Stie = Laanen, Stielaaningen D 102:80 f., Stielund D 102:77 ff., Stielunds Banke D 102:80 f., stift 102:25 f., Stig Lund D 102:80 f., Stiglundene schiff D 102:78 ff., stigt D 102:22, 25 f., Stiilund D 102:77 ff., Stikla, Stikle, Stiklestad N 101:187, stikt 102:22, 25 f., Stillahavsgatan F 102:140, Stilund, stilund, Stilunde(r)ne D 102:77 ff., Stilundz Aaßen D 102:80 f., Stilungerne D 102:77 ff., Stokkar litt. 101:170, Stokkegård(e) D 101:85, Stople N 102:200, Storakråke N 102:85, Stord N 102:87 f., Storhuset N 101:55, Storrreten 102:270, Storängen 102:270 f., strand 102:264, Strionstader N, Stronsay E, Stryn N 101:247, Strömaren 101:193, Strömstad, Strønstad N 101:247, Styresholm, *Stýrimanz-, Styris-, Styrmanberget 101:11, 13, Styrmansgatan F 102:132 f., Styrsholm, Styrsta, Styrsvik 101:11, 13, Styrsö 101:11 ff., Ståbelen N 102:200, -städe 102:45 ff., -stättén T 102:45 ff., Støpulin Fär 102:200, Störhusån 102:209 f., Störmede T 101:234, Sugga N 101:52, Sult 101:227, Suntru asi 102:149, 155 ff., Suomi F 101:178, Super tross alt, Supergran, Superpillaren, Superveggen N 101:149,

Sursa 101:18, Surta N 102:158, Surte 102:157 ff., Surte, Södra 102:158 ff., Surteberg N 102:158, Surtubærgh 102:157 ff., Surtung 102:277, Svallinge 101:221, Svan 102:229, Svanströmstorpet 102:275, Svartalöt 101:17, Svartån 101:98, Svay Riëng As 102:248, Sveden, Svedja, Svedje 101:212, Svedvi 101:212 f.; 102:204, 238 f., Svedån 101:213, sven 102:60, Svëna-, Sven(e)by 101:10, Svenneproven N 101:149, Sverdrup N 101:188, Svindra 101:190, 226 f., Swine Stilunde D 102:80 f., Svintrytan 102:266, Sya 101:195 f., 102:265, Syltberget 101:226, Sylten 101:226 f., Syninge, Västra, Östra 101:236, Syningen 101:197, 236, Süsel T 102:23, sysla 102:22 f., 28, sysla I, N 102:16, 22 f., 28, syslomanzðome 102:22, syslæ, syssel D 102:22 f., 28, sysla 102:22 f., 28, sys(æ)l D 102:6, 22 f., 28, 265, Sýustaðir N 102:47, Szobi, Szoboszló U 101:159, Sångan, Sängen 102:170, Säbrå 101:44 f., Sällinge 102:210, Særlev D 101:260, Særlose D 101:195, Særsløv D 102:96 f., Særslöv 102:96 f., Sätuna 101:21, *Sätuna 101:18, 21, Södersjö 101:25, Södertörn 102:52, 169, Söderåkra 101:196, Sörabysjön 101:192, Söraustveggen N 101:153, Sørenga N 101:147, 153, Sørvegen N 101:142, 148, 152, Sørvestegga N 101:147, Sørvestveggen N 101:153 f.

takmark, takmerki, takmørk N 102:24, 28 f., Tammerfors, Tammerkoski F 101:178 f., Tammukajärvi N 102:126, Tampere F 101:178 f., Tanum 102:274, Tapaninvainio F 102:129 f., 141, Tarv 102:169, Tatafinn N 101:170, Tater Måsen, Tater Ången 101:218 f., Tatermyran 101:218, Tatern 101:218 f.; 102:204, Tattaren 101:218 f., Tegneby 101:10, Tehtaankatu F 102:140, Teromdalen N 101:57, terrass 102:264, Terrassgatan F 102:124, 134, 136 ff., Teräsen N 101:57, -thorp 102:190, Thorsakers hundari 101:15, thrithing D 102:25, Tibble 101:103, 106 ff.; 102:204, Tibble, Väster, Öster 101:110, Tibbles 101:111, Tierp(en) 101:258; 102:52, Tillrotskjeret N 102:200, Timrå 101:39, 44 ff.; 102:204, Tindra 101:44, ting 101:227, 252, 254; 102:7 ff., 27, 29, Tingsbacken 101:21, Tingsby 101:12, tingslag 102:9, 22, 27 f., Tingstad 101:258, Tingstäde 102:46, Tiundaland 101:205; 102:12 ff., 27, 29 ff., 55, 63, Tiundalands rod 102:63, Tjora N 101:260, Tjur, Tjurbo 101:260, Tjurbo hundare 101:90, Tjust 101:232, Tofdal N 102:200, toltf, tolpt 102:15, 27, Tommeliten N 101:148, Tom(n) N 102:198, 259, -ton E 101:245, Topdal N 102:200, Torga(r), Torget N 101:168, Torghatten N 101:192, -torp 101:78 f., 86, 175; 102:97, 274, Torre myt. 101:179, Torselt, Torslehult 101:192, Torslev D 101:260, Torslunda 101:15 f., 19, Torstuna 101:15, Torsåker 101:11, 15 f., Tortuna 101:90, Toster 102:205, Tranholmen N 101:186, Trans- 102:249, Tranvikan, Tranøya N 101:186, treding 102:25, Tress i S N 101:150, Trondheim N 101:169, Trosa 101:258, Tryte- N 101:186, Trögd(en) 101:226, 102:52, Trøgghanæs 101:226, Trøndelag N 101:169; 102:16 f., Trönäs 101:226, Trösälven 101:197, Tumbo 101:11, *tün- 101:245, -tün 101:174 f., Tuna 101:10, 13 ff., 16, 18 f., 255, *Tuna 101:21, 95, tuna 101:15, 18, 22 ff., 27, 262; 102:13, 46, 203, -tuna 101:10, 13 ff.; 102:59 f., Tund(r) 101:44, Tundra N 101:42 f., Tunge N 102:83, Tunnerbohult 101:43, Tunskiftet 101:21, -tveite E 102:190, Tybble 101:103, 106 ff.; 102:204, Tynderö 101:39, 44 ff.; 102:204, *Tyndrir 101:45, Tyrved 101:16; 102:29, Tyynenmerenkatu F 102:140, Tå 101:93, Täfteå 101:198, tägn 102:60 f., tækia, tækt 102:24 f., 28 f., Tängby 101:10; 102:61, 64, Tängsta 101:10, Tønder, Tøndering D 101:43, Tønnersa, Tønnersjö 101:39 ff.; 102:204, *Tör 102:169, Tøravi 102:29, *Tøravi 101:16, Tørslev D 101:260.

þing I 101:254; 102:7 ff., 21, 25, 27 ff., þinganöte 102:9, 27, þinghá Vn 102:7, 27, þingmark Vn 102:7 f., 27, þing(s)lagh 102:9, 22 f., 27 f., þingsókn Vn 102:8, þingunöte 102:9, 27, þoster 102:205, þriðjungr Vn 102:25, Þrymheimr myt. 102:245, Þrændalög N 102:16 f., Þufn N 102:198, Þykkbyli 101:103, 106 ff., Þæghna- 101:10, 19.

Uht- F 102:192, Ulla N 101:247, Ullarakers hundari 101:15, Uller- 101:16, Ulleråker 101:15, Ullstorp 102:247, Ullunda 101:16, 18, Ullvi 101:22, *Ulsa 101:258, Ultuna 101:15, Ulvsbygden 101:195, 258, -um 102:45, Umbar N 101:246, Underslös 102:276, Ungkarsruta N 101:152, Universitetsgatan F 102:140, Unndal 102:277, Unst E 101:244, Uppi við Hurð Fär 102:72 f., Uppland 102:62, U(p)psala 101:24; 102:203, Urðarás I 102:69, Urðarbak I 102:70 f., Úti á Hurð Fär 102:73, Utlanden 102:154, *Utra 101:42, Uusi-Seelanti Au 102:249.

Vada 101:17, vadhi 102:23 f., 28, 211 f., Vagn 101:96 ff., Vagnhärad 101:97 f., Vagnsbacken 101:96 ff., Vagnsån 101:98, vakk Est 102:20, Val- 101:14, Valaberg N 101:61, Valbo 101:13, Walcot E 101:244, Valevatn(et), Valhest N 101:61, Valkebo härad 101:129, Vallen 102:282, Val-

lensjö 101:16, Vallentuna 101:93, Valskaröland N 102:235 f., Valsta 102:43, Walton E 101:244, Valtorp 102:247, Walworth E 101:244, Valåsen N 101:61, Vamlingbo 101:13, Vang 101:96 ff., wang T 102:273, Vangsbro häråd, Wangtzingzlagh 101:96 ff., Vannesta 101:11, 21, wapentak E 102:8, 27, 30, Var- 101:14, 232, Varlös 102:276, Warstein T 101:235, Varteig N 101:185, Vassikahagen F 102:137, Vaskeland N 102:236, Wasserburg T 102:273, Vattlångsån 101:42, vapi 102:23 f., 28, 211 f., Veberstad N 101:169, Veckholm 101:259, Vedomska socken 101:129, Ved- yxa 101:25, v(e)en- Eu 101:245, Vembo 101:196, Venstrekanten N 101:149, *Ver, Verdalselva, Veren N 101:169, Wertach T 102:273, Veselången, Vesene 102:94, Vesljunga 102:94 f., Vesslarp 102:95, West Riding E 102:25, Vestegga N 101:142, 147, Vestkanten N 101:141, 143, 152, Vest- vegg N 101:150, 153, Vettekulla 101:11, vi 101:16, 193, -vi 102:238 f., Viborgsgatan F 102:140 f., Vibyggerå 101:44 f., Vidfinn N 101:170, *vidhi 102:239, Wiedergeltingen T 102:273, Vieksi F 102:192, wigbelle, wigbelt D 102:17, 24, 26 f., 29, Vigg(e)by 101:91, 217, Viiksi F 102:192, Viipurinkatu F 102:140 f., -vik 102:208, wikkbelde T 102:17, 26, Vikby, Viks- 101:12, -vin 101:253 f.; 102:217 ff., Viney litt. 102:218, Vink(e)la socken, Vinklasokn 101:129, *winn E 102 : 217 ff., Viro Est 102:132, Vironkatu F 102:124, 132 f., Vironniemenkatu, Vironniemi F 102:132, *Visa- 101:11 ff., Visberget 101:11 ff., 15, Viseberg, Vishamn, Visholmen 101:11 ff., Visingsö 101:195, Vislanda 102:93 f., Visle mosse, Visle myr, Vislemyr 102:92 ff., Visse lokken, Visse runnane N 101:58, Vissefjärda 101:196, Visseltöfta 102:93 ff., Visslaryd 102:94 f., Vissle myr 102:91 ff., Visslebo 102:93 ff., Vist 101:259 f.; 102:92, Viste N 101:260, Visten 102:118, Vistingsö 101:12, *viti 101:14, Vitså 101:25, *vitul 101:14, Vium D 102:247, Vivelisjö 101:25, Wrangelinsaari, Wrangels ö R 102:248, Vrenninge 102:282, -vret 102:268, 270, Vreta 102:271, Vrå, Lilla, Stora 101:221, Vråbolet, Vråen, Vråkällan 101:221, Vrålinge(n) 101:220 f.; 102:204, Vrå(n) 101:221, wudu E 101:243, V(u)oht- F 102:192, wynn E 102:217 ff., Wyssle myr 102:91 ff., Wysslemyr 102:92 ff., Våggleik N 101:150, Vål- 101:14, Våmulen N 102:86, vång, Vånga, Vångsta 101:96, Wängzbro Tjninglagh, Wånngs tingslag 101:96 ff., Vår-, Vård, Vårdinge 101:14, Vårdkasberget 101:11, 19, Vårdö F 101:11, Vårfruberga kloster 101:21, Vårkåt N 101:144, 147, Vaskeland N 101:61, *Værir N 101:169, Värkvik F 101:216, värn 102:169, Värtnvik F 101:216, Västeralne 101:128, Västerhus 101:25, 193, Västersrum 101:25, Västerås 101:12, 25, Västtibble 101:108, Vättern 101:259, Vättern, Nedre, Övre 102:229, Vääksy F 102:192.

Yell E 101:244, Yliopistonkatu F 102:140, Ympyrätalo F 102:129, Yslo T 101:233, Ystad 101:197, Ythernbybella 101:106 ff., *Ytra 101:42, Ytterby 102:162.

Åbor- N 101:186, Ådnaberget, Ådnhaug, Ådnøyna N 101:59, Ågård D 101:85, Åker 101:16, åker 101:16; 102:218, Åkerby 101:94 f., Ålleberg 102:247, Ålsken 101:128, -ånger 102:265, Ånuglo N 101:184, Årdalsfjorden N 101:247, Åsaka 101:258, Åse N 102:83, Åstorp 102:247, Åsunden 101:216, åtting 102:25.

Ällevi 101:19, Ålsken 101:129, Än(d)torp 102:277, äng 101:260, -äng 102:268, 270, Ængi- 101:20, Änska å 101:128 f., Änskaby, Änskån 101:129, Ära F 102:194, 263, Ärilla 102:258, Ärnevi 101:241, äspe 102:168 f., Äspeberga 102:169, Äspered 102:282, Ätran 102:273, *Ätsäri F 102:192.

ö 101:16; 102:158, Ö, Gamla 102:158, Öckna Tunfjell 101:21, -öda F 101:178, Önnadal 102:277, Önska 101:128, Ørkneholet, Ørknekatten, Ørknekro N 101:57, Ørnafjellet, Ørnaheia N 101:58 f., Ørn(a)hus(et) N 101:51, 58 f.; 102:200, Ørnajuvet N 101:58 f., Ørnareilsdalen N 101:60, Ørnareiret, Ørnareirvegen, Ørnatona N 101:58 f., Ørnelemmen N 101:59, Ørnhuset N 101:58 f., Ösa 101:192, Ösel Est 102:23, Östby 101:17, Österalne 101:128, Österåker 101:11, Österås 101:12, 25, Öttum 102:205, Övernibble 101:106 ff., Øydevatn N 101:52.

1954-ruta N 101:152.

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING

Namn och bygd, grundad 1913 av Jöran Sahlgren och utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, utkommer årligen. Ortnamnsregister ingår i jämna årgångar.

Bidrag till tidskriften, böcker som önskas recenserade och skrifter som önskas förtecknade sänds till redaktionen med nedanstående adress. PM för manuskript kan rekvireras från redaktionen.

Tidskriften distribueras av Swedish Science Press, Box 118, SE-75104 Uppsala, Sweden. E-post: info@ssp.nu Telefon: 018-365566. Telefax: 018-365277. Frågor rörande abonnemang och distribution riktas till SSP. Treårsabonnemang till fast pris kan tecknas.

ISSN 0077-2704

NAMN OCH BYGD
Box 135
SE-75104 UPPSALA
Sweden